

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06563

DENKER UN DIKHTER

Abba Gordin

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

אבא גארדין

דענקער און דיכטער

(עסייען)

אי.ק.ו.ף. פארלאג

דאָס בוך דערשיינט
מיט דער מיטהילף פון
לואי שאַפּירדאָ
ניו-יאָרק

Copyright, 1949
By ABBA GORDIN
New York, N. Y.

PRINTED IN THE U.S.A.

געזעצט פון י. בוראקאווי אין פראַמפּט פּרעס, ניו-יאָרק

דענקער און דיכטער

אינהאלט־פארצייכעניש

זייט	רש"י
7
12	אחד־העם
12	1. ביאגראפישער נאָטיץ
15	2. אחד־העמים
16	א. דער „איד“
18	ב. אויבער־פאלק
19	ג. גייסטיקער צענטער
25	הלל צייטליך
35	דד. אברהם קאַראַליניק
47	לייענענדיק א. ד. גאַרדאַן
50	אַרבעט
52	נאַטור
53	נאַציאָנאַליזם־סאַציאַליזם
55	עסטעטיק
58	ברוך ריווקין
68	שלמה גאַלדמאַן
68	א. ייד און וועלט
80	ב. קריזיס און אַנטשיידונג
85	דוד אינגנאַטאָוו
85	1. זיין שאַפן
99	2. קריטיק איבער קריטיק
107	י. י. טרונק — „פּוילן“
112	ז. שניאָור — „קיסר און רבי“
134	ח. נ. ביאַליק

זייט	
141	אברהם ליעמין
141	א ביטל ביאגראפיע
145	1. יידישע מאטיוון
145	א. יידישקייט
156	ב. אייביקער בונד
162	2. קאסמישע מאטיוון
163	א. כאָאָס און אָרדענונג
172	ב. אידעאָל און רעאַל
178	ג. דיאַלעקטיק
186	ד. אַנטײַטעזיס און סינטעז
190	ה. איד־באַוואוסטזיין
203	ו. מענטש און וועלט
213	ז. שלום
215	א. לוצקי
222	ה. ליוויק
222	1. אונטערן צייכן פון נצח
248	2. בראַך און ניט־געבראַכענער בטחון
248	א. שולדיקייט־געפיל
258	ב. יידישער אַפטימיזם
270	יעקב גלאַטשטיין — ״ווען יאָש איז געקומען״
283	ז. וויינפער
301	ב. י. ביאַלעמאַצקי

רשי"י

(צו זיין 900טן געבורטסטאָג)

רבנו שלמה יצחקי — רש"י איז געבוירן געוואָרן ד' ת"ת און איצט האָבן מיר אַ קיימאלן פון ה' ת"ש. לכן — ניין הונדערט יאָר צוריק. דאָס איז לויטן יידישן לוח. לויטן אַלגעמיינעם קאַלענדאַר האָט ער דערזען דאָס שייַן פון דער וועלט אין 1040 און באַלד, אין אַ חודש אַרום, קומט אָן 1940. די יידישע וועלט גרייט זיך צו פייערן דעם געבוירנטאָג פון אַט"דעם גרויסן מאַן און פרשן פון חומש און דער גמרא.

רש"י איז געבוירן געוואָרן אין דער שטאָט טרוא אין פראַנקרייך. זיין פאָטער איז געווען אַ גרויסער בן־תורה, אַ תלמיד פון רבנו גרשום מאור הגולה (אונדזער לערער גרשום דאָס ליכט פון דער גלות־ייִדנשאַפט). זיין מוטער איז געווען די שוועסטער פון רבנו שמעון הזקן.

וועגן רש"יס געבורט זיינען דאָ צוויי לעגענדעס. ביידע זייער כאַראַקטעריסטיש. זיי באַשרייבן דורך אַ מעשה דעם עצם־מהות פון רש"י.

איין לעגענדע דערציילט, אַז רש"יס פאָטער האָט פאַרמאָגט אַן איידל־שטיין. און פאַרשטייער פון דער קאַטוילישער קירכע זיינען געקומען צו אים און אים אָנגעבאַטן אַ גרויסע סומע געלט פאַר אַט דעם טייערן שטיין. זיי האָבן געהאַט בדעה איינצופלאַסטערן דעם דימענט אין אַן אויג פון דער מאַדאַנע, פון „גאַטס מוטער“, פון דער „הייליקער מאַריע“. זיין פאָטער האָט באַטראַכט די קאַטוילישע קירכע פאַר אַ געצנדינערישע אינסטיטוציע, און זייענדיק אַ פרומער ייד, האָט ער ניט געוואָלט האָבן אַ טייל אין דעם דינסט פון אַן עבודה־זרה. זיך אַנטזאָגן צו פאַרקויפן דעם שטיין איז ניט געווען גענוג. די קירכע־העלדן וואָלטן עס צונעמען מיט געוואָלד. איז ד' יצחק אַוועק צום טייך און אַריינגעוואָרפן דעם שטיין אין וואַסער אַריין. אין דעם מאַמענט ווען דער שטיין האָט גענומען זינקען איז אַרויס אַ בת־קול פון הימל און האָט געזאָגט: „פאַר דעם וועסטו זוכה זיין צו האָבן אַ זון, וועלכער וועט לייכטן אין דער תורה ווי אַ דימענט.“

די לעגענדע באַשרייבט אונדז רש"י, וועלכער אין זיין קאַמענטאַר טאַרישער אַרבעט איז געגליכן צו אַ גוטגעשליפענעם דימענט. ער שיינט, ער שימערירט. ער איז דין און איידל. רש"יס ווערק באַשטייט פון דימענטן־דערקלערונגען, בריליאַנטענע אויסטייטשונגען. זיי זיינען אַבער

אלע מאל קורץ און שארף. ניטא קיין האמעטונעקייט. רש"י אלס שריפט־שטעלער איז אַ יואוועליר. ער איז דער מייסטער פון דער לאַפּידאַר־קונסט אין וואַרט, אין זאָץ. ער איז קורץ, טייער און אידל.

די צווייטע לעגענדע איז נאָך אפשר מער כאַראַקטעריסטיש פאַר רש"י. זיין מוטער איז שוואַנגער. זי איז אין די לעצטע חדשים. זי גייט דורך אַ שמאַל, ענג און זיגאַגיש געסל אין דער שטאָט טרוא. איר אַנטקעגן פאַרט אָן אַ קאַרעטע מיט עטלעכע פּערד אינגעשפּאַנט. די פּערד לויפן גאַלאַפּ. רש"י'ס מוטער ווייס ניט ווי זיך צו ראַטעווען און ראַטעווען דאָס קינד. זי טוליעט זיך צו מיטן בויך צו דער וואַנט פון אַ שטיינערנעם מויער. די קאַרעטע פאַרט פאַרביי, איר בויך ווערט ווי אַריינגעפּאַסט אין וואַנט, אין אַ נישע. סיי די מוטער סיי דאָס קינד ווערן ניצול דורך אַ נס.

רש"י איז דאָס גאַנצע לעבן אלס שריפטשטעלער געגאַנגען דורך די שמאַלע, ענגע, פאַרדרייטע געסלעך פון האַרבע טעקסטן. אָבער ווי נאָר ער פּלעגט זיך צורירן צו זיי, צוטוליען, פּלעגן זיי ווערן ווייך, נאָכגעביק און זיך געלאָזט בויגן, געוועלבן...

דאָס פייערן פון אַ ניין־הונדערט־יאַריקן געבורטסטאָג איז ניט קיין נאַווינע אין דער ליטעראַטור־וועלט. עס זיינען דאָ גרויסע גייסטער, וואָס פאַרמאָגן עלטערע געבויר־דאַטן, וועלכע די היינטיקע וועלט געדענקט און האַלט ערלעך. די נאַווינע אין דעם דאָזיקן פאַל פון רש"י איז אַט־וואָס: עס איז ניין הונדערט יאָר זינט רש"י ווערט געלייענט פון יונג און אַלט, קליין און גרויס. און רש"י ווערט געלייענט און שטודירט אין אַריגינאַל, ניט אין איבערזעצונגען. דאָס איז שוין אַ פענאַמען. ניין הונדערט יאָר נאָכאַנאַנד צו שטיין אויף דער ליסטע פון אַ „בעסט סעלער“ . . . דאָס איז אַ דערשיינונג אין דער ליטעראַטור, וואָס האָט ניט איר גלייכן. נאָך מער, אין אַריגינאַל ווערט רש"י געלייענט ניט פון יחידים ערגעץ אין אַקאַדעמיעס, נאָר טאַקע פון אַ היפּשער צאָל ליינער, סתם יידן, פשוטע יידן. דאָס איז אַן אויסנאַם צום געזעץ פון פאַרגעסן ווערן, פאַררוקט ווערן און פאַרשטויבט ווערן ערגעץ אין אַ ווינקל פון אַ ספרים־שראַנק אין אַ ביבליאָטעק, וואו אויב ניט די פשוטע ווערים, איז „ביכער־ווערים“ פּרעסן אייך...

ניין הונדערט יאָר צו זיין דער פּאָפּולערסטער מחבר, דער באַליבטסטער און פאַרשפּרייטסטער — דאָס איז אַ וואונדער, אַ נס, אין אַ ליטעראַטור. עס זיינען דאָ שרייבער, וועלכער שרייבן פאַר שרייבער, ניט פאַרן ברייטן עולם. זיי זיינען צו טיף אָדער צו הויך פאַר דעם דורכשניטלעכן

מענטשן. ער קען זיי ניט באגרייפן. זיי פארקערן בלויז מיט געלערנטע, מיט „גדולים“, מיט חכמים.

עס זיינען דאָ שרייבער, וואָס פונקט פאַרקערט, שרייבן פאַרן ברייטן עולם, פאַר די „מאַסן“. זיי זיינען פלאַך, איינפאַך, זאַגן ווייניק. און ווען זיי זאַגן עפעס, צעקייען זיי עס, „לייגן עס אין מויל אַריין“.

אַבער ווייניק שרייבער, אַדער אפשר כמעט קיינער ניט, האָבן באַוויזן דעם „קונץ“, אַז זיי זאָלן קענען שרייבן הן פאַרן געלערנטן און הן פאַרן אומגעלערנטן, הן פאַרן למדן און הן פאַרן עס־הארץ, אי פאַר אַלט אי פאַר יונג, סיי פאַרן געבילדעטן און סיי פאַרן אַנהויבער.

רש"י האָט אַט־דעם „קונץ“ באַוויזן — אויף דעם קונציקסטן אופן. ער איז טיף, אַבער ער איז אַזוי קלאַר, אַז זיין טיפקייט, אַדאַנק דער דורכזיכטיקייט, זעט אויס צו זיין פלאַך.

אַן רש"י'ן האָט זיך קיינער פון אַרט ניט גערירט אין אונדזערע צוויי תורות, אין דער שריפטלעכער און מינדלעכער תורה. רש"י האָט זוכה געווען צו צוויי טישן: ער זיצט ביים טיש פון מלמד דרדקי, פון יינגל וואָס קוים ער פּוּיזשעט דורך אַ טעקסט אין חומש אַדער אין גמרא, און ער זיצט אויב־אַן ביים טיש פון גאון, פון גדול. אַן רש"י'ן האָט זיך קיינער ניט באַגאַנגען. אין תנ"ך איז ער געווען דער וועגווייזער דורך די לאַבי־רינטן־פּסוקים און אין ים פון תלמוד איז דאָך שוין גאָר אַפּגערעדט. דאָ איז ער געווען קאַמפּאַס, זעגל און זעגלמייסטער. אַן רש"י'ן האָט זיך דער בראַווסטער קאַפיטאַן ניט אַנטוואָגט זיך אַוועקצולאַזן אויף אַ רייזע איבער אַט דעם ברוינדיקן, טיפן אַקעאַן...

עס איז דאָ אַ ווערטל: ווען מ'וואַלט געהאַט גענומען אַ דאָלער און אים אַוועקגעלייגט אויף פּראַצענטן־פּראַצענט אין אַ באַנק אין די צייטן פון פאַרן חורבן, וואַלט אַט יענער דאָלער איצט אויסגעוואַקסן צו אַ קאַלאַ־סאַלער סומע.

ווען איז עס גערעדט געוואָרן? ווען יענע באַנק וואַלט עקזיסטירט, ווען די ווירטשאַפּט און די פינאַנסן וואַלטן זיך פאַרגעזעצט אַן אַן איבער־בראָך און אַ צונויפּבראָך אונטער דער זעלביקער פירמע. גייסטיק־פינאַנציעל האָט עס געטאַן דאָס יידישע פּאַלק.

אונדזער ערשטער דעפּאָזיט, ווען ער וואַלט אַפילו ניט געווען אַזוי גרויס, ווען ער וואַלט באַשטאַנען בלויז פון אַ קליינער סומע פון גייסטיקע ווערטן, וואַלט ביי היינטיקן טאַג אויסגעוואַקסן צו אַ סומע, וועלכע וואַלט קענען אויסגעדריקט ווערן אין אַסטראָנאָמישע ציפּערן. פאַרוואָס? ווייל

אונדזערע ווערטן ליגן אויף פראצענטן-פראצענט אין דעם זעלביקן באַנק, אין דער זעלביקער פירמע, אָן הפסק. מיר זיינען אַ גרויסער, קאַלאַסאַל-חשובער המשך, אָן אָפּשטעל, אָן איבעררייס.

און דאָס זעען מיר אין רש"י. אין רש"ים געבורטסטאָג פּייערן מיר די גייסטיקע גבורה פון יידישן פּאַלק אין זיין עקשנות אויפצובאוואָרן זיינע אוצרות, זיינע טייערקייטן אין זייער אַריגינעלער פּאַרם. און ווען מיר טוען עס, ווערט יעדער סענט אונדזערער פּאַרוואַנדלט מיט דער צייט אין הונדערטער טויזנטער דאָלערס.

רש"י דינט אויך אַלס אַן אַנדייטער פון דער גדולה פון יידישן שעפּער, פון יידישן מחבר, אַ גדולה צו וועלכער שריפטשטעלער ביי אַנדערע פעלקער קענען ניט זוכה זיין.

דער זכות, די פּריווילעגיע פון יידישן דענקער באַשטייט אין דעם, וואָס ער לעבט דורך די דורות, ניט בלויז אין איין-צוויי דורות.

דער ניט-יידישער באַרימטער שריפטשטעלער קריגט מער ליינער-פּאַרערער אין איין-צוויי דורות, אָבער דורך די דורות, ווערט יקאַל גענומען, יאָגט אים דער יידישער שריפטשטעלער אַריבער. ווייל צייט האָט איבער דעם יידן קיין שליטה ניט. דאָ, אין דעם קיניגרייך פון צייט, ניט פון אַרט, איז דער ייד דער חשובסטער באַלעבאָס.

רש"י האָט זיך אַזוי צונויפגעוואַקסן מיטן טעקסט, וועלכן ער האָט קאַמענטירט, אָו ער אַליין אַלס פּערזאָן און נאָמען און זיין אַרבעט און דער טעקסט, וועלכן ער באַלייכט, זיינען געוואָרן איין זאַך — זיי שידן זיך ניט. זיי ווערן אַפילו געדרוקט צוזאַמען. אַ גמרא אָן רש"י (מ'זאָגט ניט אָן רש"ים פירוש, רש"י אַליין איז אי פּערזאָן און אי ווערק) קען מען זיך גאַרניט פּאַרשטעלן. און אַפילו דער תנ"ך, ווען מיר האָבן אים געזען גע"דרוקט אָן רש"י ביי דער זייט פון תורה-טעקסט, האָבן מיר שוין געוואוסט, אָו דאָס איז ניט קיין יידישע אויסגאַבע, עס איז געווען אַ "מיסיאָנערסקער חומש"...

צו אַזאַ מדרגה פון צונויפשטעלצן זיך אינגאַנצן מיטן גרויסן ווערק, וועלכן רש"י קאַמענטירט, האָט רש"י זוכה געווען אַדאַנק זיין גייסטיקער עניוּות. רש"י איז איבערגעגעבן מיט לייב און לעבן צום טעקסט, וועלכן ער דאַרף דערקלערן, — דערקלערן אָבער ניט פּאַרבייטן, דערקלערן דעם הייליקן מחבר, דעם פּאַרצייטיקן תנא אַדער אמורא, אָבער ניט ווערן זיין במקום. זיין פּאַרטעטער, זיך אַרויסשטעלן פאַר אַזוי קלוג און אפּשר נאָך קליגער פון אים — דאָס קיינמאַל ניט. און מער, ווי נאָר דער טעקסט

נעמט אויסזען קלאר און ער לאזט זיך ליענען אן רש"ים הילף, דוקט זיך רש"י גלייך אפ אן א זייט, און לאזט דעם פארצייטיקן מחבר אליין רעדן צום ליענער. רש"י — גיט ווי די בעלי-התוספות זיינע אייניקלעך, וועלכע האבן זיך פארנומען מיט מאכן לייכטע פלעצער שווער, — מאכט שווערע שטעלן לייכט, און לייכטע שטעלן לאזט ער אדורך. דארטן וואו מען קען זיך באגיין אן אים, שטופט ער זיך גיט אריין איבערגוואלד בכדי צו באווייזן זיין חריפות, זיין שארפן קאפ, בכדי צו וואקסן אויף יענעמס חשובן. און פאר אט דער עניוות זיינער האט רש"י זוכה געווען צו ווערן דער גרויסער „פרשנדתא“.

דער צופאל האט פארלאנגט, אז רש"ים פירוש זאל זיך איבעררייסן אין מיטן א ווערק, אין מיטן נדרים, בבא בתרא. קיין זאך ווערט גיט אפ געשאצט, סיידן זי נעמט אויספעלן.

און ווען מיר בלייבן אינמיטן אן רש"ין און אן אנדער טאלמאטש באַ ווייזט זיך, צי דאס איז דער ר"ן צי דער רשב"ם (רש"ים אייניקל), ערשט דעמאלט נעמען מיר פילן און באגרייפן וואס מיר האבן פארלארן. און מיר בלייבן שטיין פארווירטע, פארלארענע. וואס פאר אן אונטערשייד צווישן רש"ים קורצקייט און קלארקייט און דעם רשב"מס צעשויערטקייט און דעם ר"נס גרויסע האמעטנע און שווערע פירושים, וועלכע זיינען פיל פארפלאנטערטער פון טעקסט.

רש"י האט גיט געהאט קיין זין, בלויז טעכטער. א זון איז אלעמאל א ריזיקע פאר א גרויסן טאטן. ווער ווייס וואס ער וועט אויסוואקסן, אן איידעם איז א ראייעלע זאך. איר זעט וואס איר קריגט, וואס איר קלייבט אויס. און רש"י האט אויסגעקליבן פאר זיינע איידעמס זיינע תלמידים. און דער גרויסער זיידע האט געהאט גרויסע אייניקלעך, די בעלי-התוספות, רשב"ם, רבנו ת"ם, אבער צו דער שטאטור פון זיידן זיינען זיי קיינמאל גיט דערוואקסן.

רש"י האט אויסגעהאלטן דעם שווערן עקזאמען פון די דורות — און די אייביקייט, דער נצח ישראל, וועט אים נעמען צו זיך אויף אייביקער שמירה אין דעם גרויסן שאצקאמער פון אונדזערע גרויסע ווערטן. רש"י האט זיך אויף אייביק פארקניפט מיט אונדזערע צוויי תורות און ער וועט לעבן אין יידישן זכרון און באוואוסטזיין אזוי לאנג ווי דאס יידישע פאלק און זיין לערע וועט לעבן — און דאס מיינט באזיגן צייט און ארט, אריינגיין אין לעולם-ועד . . . פון יידישן-הארץ און מוח.

„דאס אידישע פאלק“, 24טן נאוועמבער, 1939.

אחד-העם

1. אחד-העם, אַ ביאַגראַפֿישער נאַטיץ

עס איז ניט קיין „ידישער“ מנהג זיך אָפּצוגעבן מיט אַן אויספירלעכער אויספאַרשונג און פאַרבאַטירונג פון לעבנס-געשיכטלעכע דאַטן פון ידישע גרויסע פּערזענלעכקייטן. בנוגע זיינע לערער און פירער איז דער ייד אַלע מאל געווען פאַראַינטערעסירט הויפטזאַכלעך אין זייערע אויפטואונגען אויפן געביט פון גייסט, און האָט זיך ווייניק-וואָס פאַרנומען מיט דעם שטודיום פון זייערע פּערזענלעכע איבערלעבונגען, אָדער פאַמיליע-אַנגעלעגנהייטן. דאָס איז דערגאַנגען צו דעם, אַז מיר האָבן אַפילו די פּריוואַטע נעמען פון אונדזערע גדולים גאַנץ אָפט ניט געוואוסט. מיר האָבן זיי גערופן נאָך די נעמען פון זייערע ווערק. מיר האָבן גערעדט פון „קצות“, „נתיבות“, „שב-שמעתא“, „ש״ך“, „ט״ז“ און אפילו „חפץ-חיים“ ווי פון פּערזאָנען. ניט ווי פון חיבורים. לויט דעם מוסטער נאָך האָט „אחד-העם“ גאַר געדאַרפט הייסן „על פרשת דרכים“, אָדער פאַרקירצט: „עפ״ד“. וועגן ידישער נאַכלעסיקייט בנוגע ביאַגראַפֿישע נאַטיצן האָט אחד-העם גאַנץ ריכטיק אַנגעוויזן:

„און עס איז איבעריק צו זאָגן, אַז די אינדיווידועלע געשטאַלטונג פון די פּראַפעטן איז ניט פאַרבונדן מיטן וועזן פון יידנטום. די גדילים צווישן די נביאים — הושע, עמוס, ישעיה א. א. ו. — מיר וויסן גאַרניט ווער און וואָס זיי זיינען געווען. זייער אינדיווידועלע פיזיאָנאָמיע גייט פאַרביי ווי אַ שאַטן, בלויז זייערע ווערטער ווערן אויפגעהיט און איבער-געגעבן פון דור צו דור.“*

און אויך מיר וועלן זיך אָפּשטעלן בעיקר אויף אחד-העם קאַרדינאַלע געדאַנקען. בנוגע זיין ביאַגראַפֿישע וועלן מיר זיך באַנוגענען מיט אַ קורצן אַנטוואַרף.**)

(*) אחד-העם, על פרשת דרכים, חלק ד', עמוד מ"ב. ברליון, תרפ"א (די איבערזעצונג פון אַלע געבראַכטע ציטאַטן איז געמאַכט פון מיר — א. ג.).
(**) די ביאַגראַפֿישע קוועלן, וועלכע ס׳זי האָבן געברויכט: דר. יוסף קלוזנער, אשר בן-ישעיהו גינזברג, לוח אחיאסף, ורשה, תרס"ד; מ. גליקסון, אחד-העם, חייו ופעלו, ירושלים, תרפ"ו; פ. לחבר, בני הדור, א', אחד-העם, ורשה, תרע"א; אחד-העם, פרקי-זכרונות, בשלמות, כרך ת.

אשר בן־ישעיה גינזבערג איז געבוירן געוואָרן י"ז אָב אין יאָר תרמ"ז, אין דעם שטעטל סקווירע, קיעווער גובערניע. זיין פאָטער איז געווען היפש פארמעגלעך און גאָר אַ היפשער פרומאַק. זיין זיידע איז געווען אַ פאָר־ברענטער חסיד. צו דריי יאָר איז אָשר אַוועק אין חדר. צו צען יאָר האָט ער געלערנט ש"ס ופוסקים. זיין זיידע האָט געהאַלטן, אַז די בוכשטאַבן פון דער רוסישער „אַזבוקע“ זיינען מטמא די אויגן. און ער האָט אָנגעזאָגט שטרענג, אַז מען זאָל זיי, חס־וחלילה, ניט ווייזן זיין טייערן אייניקל. און אַז אָשר איז אַ ביסל אונטערגעוואַקסן און אים האָט זיך פאַרוואַלט זיך אויס־צולערנען ליינענן אַט־די פאַרבאַטענע, און דעריבער צוציענדיקע, אותיות, האָט ער זיך אַן עצה געגעבן: ער האָט גענומען ליינענען די שילדן פון די קראַמען אויף די גאַסן.

אָשרס לעבן אַלס קינד און יינגל איז געווען צופיל רעגלאַמענטירט, און זיין יונגע נשמה, וואָס האָט געגאַרט נאָך פרייהייט, האָט רעוואַלירט. צו עוף יאָר נעמט ער זיך ליידנשאַפטלעך צום רויכערן, מען ברענגט אים צו פיראַגאָוין, דעם באַוואוסטן דאָקטאָר און באַרימטן רוסישן פעדאָגאָג, דר. פיראַגאָו אונטערזוכט אים און זאָגט אים גאַנץ שטרענג אָן, אַז אויב ער וועט ניט אַוועקוואַרפן דאָס רויכערן, וועט ער שטאַרבן. בכדי בייצוקומען דעם יצר־הרע פון רויכערן, וואַרפט זיך אָשר אַריין מיט זיין גאַנצן אימפעט און פיבער אין דעם שטודיום פון מאַטעמאַטיק. אַלס לערן־ביכל דינט אים דער ספר „מלאכת מחשבת“. קומענדיק צוריק פון חדר פלעגט אָשר פאָר־שרייבן די ווענט און די טירן מיט געאַמעטרישע פאַרמולעס און געמעלעכצן. זיין זיידע האָט זיך שטאַרק דערשראַקן. ער האָט געמיינט, אַז זיין אייניקל פאַרנעמט זיך מיט כישוף־סימבאָלן.

אגב, דאָס שטודיום פון געאַמעטריע האָט אויסגעאיבט אויף אָשרן אַ שטאַרקע ווירקונג, ווי עס איז צו זען פון דעם, וואָס זיין גאַנצע לערע האָט אַחד־העם אויסגעדריקט אין אַ געאַמעטרישער פיגור פון אַ קרייז, אַ צענטער און אַ פעריפעריע.

צו צוועלף יאָר נעמט אָשר לערנען העברייאיש, דקדוק, די ליטעראַטור פון די יידישע פילאָסאָפן פון מיטלאַלטער. צו זיבעצן יאָר נעמט ער לערנען פרעמדע שפראַכן און אַלגעמיינע וויסנשאַפטלעכע געגנשאַטאַנדן. ער באַקענט זיך מיט די רוסישע קריטיקער און סאַציאַלע דענקער, איבערהויפט מיט פּיסאַרעווס אַרבעטן. צו צוואַנציק יאָר — ער איז שוין דעמאָלט געווען פאַרהייראַט — פאַרט ער אָפּ קיין אויסלאַנד. אין בערלין, ברעסלוי און ווין, אין יאָר תרמ"ד באַוועצט ער זיך אין אַדעס, וואו ער געפינט אַ חובבי־

ציון באַוועגונג מיט דר. פינסקער, דעם אויטאָר פון „אויטאָעמאַנציפּאַציאָן“, אין איר שפּיץ. ער ווערט אַריינגעצויגן אין שטראָם, און אַ ביסל שפּעטער ווערט ער אַ מיטגליד פון „ועד“. ער זעט אָבער באַלד איין, אַז די טעטיקייט פון „קאָמיטעט“ טראַגט אַ פּילאַנטראָפּישן כאַראַקטער, און ער זעצט אויס קעגן דעם. אין פינף יאָר אַרום, אין תּרמ"ט (אַכט און פּופּציק יאָר צוריק) דרוקט ער אין „המליץ“ זיין ערשטע פּען־אַרבעט אונטערן נאָמען „דאָס איז ניט דער וועג“ (לאַז זי דרוד). ער שרייבט אונטער זיין קורצן אַרטיקל מיטן פּסעוודאָנים „אחד־העם“ — איינער פון פּאַלק.

„... מיר איז גאַרניט איינגעפּאַלן זיך צו דערווערבן די שריפט־שטעלער־קרױן, וועלכע איז געפּלאַכטן פון דערנער, און אויב עמעצער וואַלט מיר געהאַט פּאַראַויסגעזאָגט, אַז איך וועל קומען דערצו, וואַלט איך אים געהאַלטן פּאַר אַ פּאַלשן נביא.“ *

אין זעלבן יאָר גרינדעט ער אַ געזעלשאַפט מיטן נאָמען „בני־משה“ (משה קינדער), אַדער ריכטיקער, ער באַגרינדעט טעאַרעטיש אַט די גע־זעלשאַפט, פון וועלכער די פּאַקטישע גרינדער זיינען געווען יהושע אייזנ־שטאַדט (ברז'י) און א. א. לובאַרסקי.** זיינע געדאַנקען וועגן דער אויפ־גאַבע פון אַט דער אַרגאַניזאַציע דריקט ער אויס אין זיין אַרטיקל „דער וועג פון לעבן“ (דרך החיים):

„בכדי מיר זאלן קענען אויפּטאָן גרױסע זאַכן אין לאַנד (אין ארץ־ישראל), דאַרף דער דור ראוי זיין צו דעם; דעריבער דאַרף מען זיך פּאַר־נעמען ניט בלויז מיטן לאַנד, נאָר אויך מיטן פּאַלק... דאָס הייסט, פּאַר־ברייטערן דעם באַדייט פון „נאַציאָנאַליזם“ און אים מאַכן פּאַר אַ דער־הויבענעם און סובלימען באַגריף פון אַן עטישן אידעאַל, וואָס אין זיין צענטער געפינט זיך ליבשאַפט צום ייִדישן פּאַלק, און אין זיין פּעריפּעריע — יעדע גוטע מידה און יעדע ערלעכע אייגנשאַפט.“ ***

מיר געפינען שוין דאָ אחד־העםס באַליבטע געאַמעטרישע טערמינען, צענטער און פּעריפּעריע. און אַט די געאַמעטרישע השגה האָט אָפּגע־שטעמפּלט זיין גאַנצע געזעלשאַפטלעכע אויפּפּאַסונג. ער איז אַ פּול־בלוטיקער צענטראַליסט, ווי עס איז צו זען פון דער קאַנסטיטוציע פון די „בני־משה“, וואָס אחד־העם האָט פּאַרגעלייגט:

* אחד־העם, על פרשת דרכים, חלק א', הקדמה למהדורה ראשונה, ארעסע, י"א ניסן, תרנ"ה

** מ. גליקסון, אחד־העם, חייו ופעלו, עמוד 37.

*** אחד־העם, על פרשת דרכים, חלק ד', עמודים ק"גה—רכ"ז.

„ווי די פארהעלטעניש פון פירער צו זיין סעקציע, אזוי וועט זיין די פארהעלטעניש פון הויפט-פירער צו דער גאנצער ארגאניזאציע; ער איז אויטאקראטיש אין אַלע אַנגעלעגנהייטן (הוא השליט לבדו בכל דבריה“), ער באַפעלט די פירער — און זיי טוען, ער באַשליסט — און זיי פירן דורך, און זיינע ראַטגעבער, וועלכע געפינען זיך אונטערן האַנט, היטן אים אָפּ פון פעלערן.“*

אַ צענטראַליזירטע אַרגאניזאציע מיט „ספעציעלע נאַציאָנאַליסטן“, להבדיל ווי די „פּראָפעסיאָנעלע“ רעוואָלוציאָנערן, אַכט יאָר האָט די אַרגאניזאציע עקזיסטירט און דערנאָך איז זי פּאַנאָדערעגעפּאַלן.

אין יאָר תרנ"ה האָט אַחד-העם אַנגעהויבן אַרויסצוגעבן די העברייִ-אישע חודש-שריפט „השלח“. דער נאָמען איז סימבאָליש: „ווי די וואַסערן פון השלח, וואָס פּליסן פּאַמעלעך“, אזוי דאַרף אַנגיין די אַרבעט פון נאַציאָ-נאַלער אויפריכטונג. מען קען זיך ניט איילן, ווייל עס פּאַדערט זיך אַ גרינטלעכע פּאַרבאַרייטונג פון פּאַלק. אין יאָר תרס"א האָט אַחד-העם אויפֿ-געגעבן זיין רעדאַקטאָר־טעטיקייט. פון אַדעס קלייבט זיך אַחד-העם אַריבער קיין לאַנדאָן. פון לאַנדאָן קומט ער אין יאָר תרפ"ב קיין ארץ־ישׂראל זיך דאַרט צו באַזעצן. ער וואוינט אין תל-אביב. אין תרפ"ז אַ בן-שבעים, איז ער געשטאַרבן.

2. אַחד-העמים אין זיינע גרונט־ליניעס

אַחד-העם, ווי שוין אויבן באַמערקט, ווייזט אַרויס אַ באַזונדער נויגונג צו דעם געברויך פון די געאָמעטרישע טערמינען צענטער און פּעריפּעריע, און אויף דעם האָט ער, אייגנטלעך, אויפגעבויט זיין גאַנצע סיסטעם. אָבער עפעס ווי פון אַ צו־להכעיס, אָפּגעשפּילט פון אַ פּסיכאָלאָגישער דיאַלעקטיק, זיינען אַחד-העם שריפטן אַז אַ צענטער און אַן אַ פּעריפּעריע. זיינע גע-דאַנקען זיינען צעזיט איבער די פיר בענד פון זיין ווערק „אויף דעם שייד־וועג“, אַ ווערק וואָס איז בלויז אַ געזאַמל פון אַרטיקלען, פּאַרפּאַסט אין אַ משך פון קאַרגע פּערציק יאָר, פּאַלעמיקעס געפירט מיט איינפלוסרייכע פּערזענלעכקייטן און אַנגעזעענע שריפטשטעלער, עסייען געשריבן אַלס רעאַגירונגען אויף פּאַרשיידענע מער אַדער ווייניקער וויכטיקע פּאַסירונגען.

(* דאַרמן.)

אחד-העמס בעסטע ארבעטן זיינען מיניאטורן, וועלכע ער אליין האט א נאמען געגעבן „ברעקלעד“ (פירורים). אחד-העם איז ניט געווען קיין קאבינעט-מענטש. ער האט זיך ניט אוועקגעזעצט אויף א באשטימטער צאל יארן, אדער אויף דעם גאנצן לעבן, מיט דער כוונה צו שאפן א גוט-באגרינדעטע וועלט, מענטש-און ייד-אויפפאסונג; אחד-העם האט זיך געלאזט גיין פון געשעעניש צו געשעעניש אין יידישן, ווי אין ארומיקן, לעבן; אזוי, אן א פאראויס-דורכגעטראכטן פלאן, האט ער אויפגעבויט זיין טעאָרעטיש-פראַקטישן בנין, וועלכער קען זיך ניט באַרימען מיט אויסגעהאַלטענעם בוי-סטיל; אָבער דערפאַר, אַטעמט זיך דאָרט מיט פרישער לופט פון ווינט-צוגן, וועלכע בלאָזן אומגעשטערט דורך די אָפּענע טיר און פענצטער.

אחד-העמס גרונט-פרינציפ איז די לערע וועגן „איך“, וועגן עגאָ:

א.

דער „איך“ פון יחיד און פון פּאָלק

א גרויסער פילאָסאָף, אָן זיין וויסן, איז געווען „אדם הראשון“. ווען ער האט צום ערשטן מאל אַרויסגערעדט דאָס וואָרט „איך“, וויפיל האָבן זיך עס געמאַטערט און אַנגעמאַרדעוועט די פילאָסאָפּן וועלכע זיינען געקומען נאָך אים, וויפיל פּלפּולים און פּשטלעך זיי האָבן עס באַשאַפּן, און דאָס אַלץ בכדי צו דערקלערן דאָס קליין ווערטעלע, און עדי-היום האט זיי זיך ניט איינגעגעבן עס צו פאַרשטיין און קלאָר צו מאַכן. ווער איז דער „איך“? אַט די פּראַגע האט מען געפּרעגט און איבערגעפּרעגט אין יעדן דור, און אין יעדן דור האט מען עס פאַרענטפּערט לויט דעם צושטאַנד פון דער פּילאָ-סאָפּיע און קלוגשאַפט פון דער צייט... אָבער ניט אַראַפּלאַזנדיק זיך צו דער טיפּעניש פון מעטאָפּיזיק, קען מען זאָגן, אויף דער שפּראַך פון איינפאַכן מענטשן, אַז דער „איך“ פון יעדן אינדיוויד איז דער סך-הכל, וועלכער באַקומט זיך פון חיבור פון געדעכעניש מיטן ווילן, פון דער פאַראייניקונג פון דער פאַרגאַנגענהייט מיט דער צוקונפּט, און, באמת, ווען איינער זאָגט „איך“, מיינט ער דאָך ניט צו באַצייכענען מיט דעם וואָרט זיינע האָר פון קאַפּ, אָדער זיינע נעגל, וואָס היינט זיינען זיי דאָ און מאַרגן וואַלגערן זיי זיך שוין אויפן סמעטיק; אויך ניט זיינע הענט און פיס און די איבעריקע טיילן פון זיין קערפּער, וועלכע נעמען אָן פאַרשיידענע פאַרמען, נאָר ער מיינט זיין גייסט, אָדער די אינעווייניקסטע קראַפט, וועלכע פאַראייניקט אויף אַ מיסטעריעזן אופן אַלע איינדרוקן און דעריבערונגען פון דער פאַר-

גאנגענהייט מיט אלע פארלאנגען און האפענונגען פון דער צוקונפט און מאכט פון זיי אלעמען עפעס גאנצעס...

„אויך דער נאציאנאלער „איך“ פון פאלק איז געווארן א געגנשטאנד פאר פיל אויספארשונגען און טיפע סברות. אבער אויך דא זיינען געקומען עטלעכע פילאסאפן (דזשאן סטוארט מיל און רענאן) צו דער איבערצייגונג, אז פונדאמענטאל און וועזנטלעך גענומען איז אַט דער באַגריף אַן אַמאָלגאַם פון פאַרגאַנגענהייט און צוקונפט: דערינערונגען און איינדרוקן פון איין זייט און האַפענונגען און באַגערן פון דער צווייטער זייט, וועלכע זיינען אויסגעבונדן איינע מיט די אַנדערע און וועלכע זיינען אייגן צו אַלע אינדיווידן פון דעם פּאָלק.

„און אין דעם צושטאנד איז דא אַ גרויסער אונטערשייד צווישן אַ פּערזאָן און אַ פּאָלק. דער יחיד, ווען עס קומט זיין צייט צום שטאַרבן — וועט ער שטאַרבן, און אַלע זיינע צוקונפט-האַפענונגען וועלן אים ניט אויסלייזן פון דער גרוב; אַבער אַ פּאָלק, וועמענס פּאָדעם פון לעבן איז עפעס גייסטיקעס, און די געזעצן פון פּסיכאָלאָגיע האָבן ניט באַשטימט קיין גרענעץ פאַר זיינע יאָרן און קיין סוף פון זיינע קרעפטן. דאָס פּאָלק, אויב אים געלינגט אַריינצוברענגען אין זיין „איך“ דעם עלעמענט פון צוקונפט, אַפילו בלויז אין דער פּאַרם פון אַן אילוזאָרישער האַפענונג, האָט ער געפונען דער-ביי דעם עלעקסיר פון לעבן, אַ גייסטיקע נערונג, וואָס פּאַסט פאַר זיין נאַטור און וואָס וועט אים שפּייזן און אויפהאַלטן לאַנגע יאָרן...“*

פון דער פאַראַלגעמיינערונג, אַז דער „איך“ פון פּאָלק איז דאָס אייגענע וואָס דער עגאָ פון דעם אינדיוויד, מיט דעם חילוק, וואָס דער ערשטער קען לעבן אַזוי לאַנג ווי ער וויל, אויב ער איז בכוח צו לעבן מיט האַפענונג און בטחון אויף דער צוקונפט צו וועלכער ער האָט זיך באַהעפּט, גייט אַחד-העם אַריבער צו דעם פרט פון יידישן פּאָלק:

„... אין דער צייט פון גלות בבל... דאָס יידישע פּאָלק איז שוין דעמאָלט געווען אַ זקן... און דעריבער האָבן זיינע געלערטע פרובירט צו ראַטעווען דעם נאַציאָנאַלן „איך“ דורך דער פאַרשטאַקרונג פון זיין פאַר-גאַנגענהייט. צי זיי וואָלטן דערגרייכן זייער ציל דורך דעם דאָזיקן מיטל אַליין — איז זייער פּראָבלעמאַטיש; אַבער צום גליק, האָט דאָס פּאָלק, אין דער לייזונג פון דער עקזיסטענץ-פּראָגע, זיך ניט פאַרלאָזן אויף געלערזאָמ-קייט, נאָר אויף פּראַפעטיזם. און זי, די נבואה, האָט געפונען די ריכטיקע

(* דאָרטן, חלק א', עמודים קנ"ו—קס"א.)

לייוונג: זי האָט אויפגעלעכט די צוקונפט און אויף אַזאַ שטייגער האָט זי גאַנץ געמאַכט דעם פּאַלקס „איך“... און דאָס איז בייגעשטאַנען אונדזערע עלטערן און האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו לעבן און עקזיסטירן. כאַטש זיי זיינען געווען אַזוי שוואַך און זייער יאָך איז געווען אַזוי שווער, בשעת אַנדערע פעלקער מיט אַ מער גלענצנדיקער פּאַרגאַנגענהייט זיינען אומגע- קומען און זיינען שוין מער אויף דער וועלט ניטאָ... דער נאַציאָנאַלער אייביקער „איך“ פון פּאַלק ישראל... זיין וועג איז אויסגעטראָטן און באַ- שטימט פון זיין סאַמע וועזנטלעכקייט, און זיין וועזנטלעכקייט איז באַזירט אויף אַ פּאַרגאַנגענהייט און דערגרייכט אין דער צוקונפט אַריין (״יסודה מעבר וסופה לעתיד״)*.

די דורות, — זיי שטאַרבן און שווינדן, זיי זיינען ניט דער עיקר. דער עצם מהות פון יידישן פּאַלק, דער סוד פון זיין קיום און אייביקייט איז דער בונד, וואָס ער האָט געשלאָסן מיט דעם „איך“ פון דער צוקונפט, דעם אייביקן „אהיה אשר אהיה“, מיט די ליכטיקע האַפענונגען, וועלכע וועלן זיך קיינמאַל ניט אויסלעשן, קיינמאַל ניט טונקל ווערן.

אחד־העם איז אַ גרויסער אָנהענגער פון יידישער נבואה, וועלכע אַליין האָט געראַטעוועט דאָס יידישע פּאַלק פון דעם מאַנסטער־אונטערגאַנג, וועל- כער האָט פּאַרשלונגען פעלקער, וואָס האָבן פּאַרמאַגט אַ גרעסערע און רייכערע פּאַרגאַנגענהייט ווי די יידישע. וואָס האַלט אויף דאָס יידישע פּאַלק, איז זיין אַנגעשטרענגטע דערוואַרטונג פון דעם אחרית־הימים. אחד־העם, לויט זיין יידישקייט־אויפפאַסונג, איז ניט קיין קאַנסערוואַטאָר, איז ניט קיין פּאַרערער פון דער פּאַרגאַנגענהייט, נאָר אַן איבערצייגטער פּאַרערלעכער פון דער צוקונפט, פון דער „דערוואַרטונג“.

ב.

די יידישע נאַציע אַלס אַן אויבער־פּאַלק

אחד־העם נעמט אָן ניטשעס לערע מכוח דעם אויבערמענטש, נאָר ער „יידישט“ זי. ער ציט פון אַט דעם טעזיס זייער וויכטיקע קאַנסעקווענצן. אחד־העם טענהט, אַז צום געדאַנק פון אויבער־מענטש דאַרף מען צוגעבן דעם רעיון פון אויבער־פּאַלק, דעם באַגריף פון דעם „עם־סגולה“, און אַט דער „אתה־בחרתנו“ דאַרף זיך האַלטן ניט אויפן פּויסט, אויף נאַציאָנאַלער

(* אתה־העם, על פרשת דרכים.)

רייכקייט און מיליטערישער שטארקייט, אויף לענדער-פארקאפעריי, אויף גנבה, גזלה און רציחה, — נאָר אויף מאַראַל, אויף דעם פאַרלאַנג און אַנט-שטרענג צו זיין בעסער, שענער, הומאַניטאַרער פון די איבעריקע פעלקער. „אויב מיר זאָלן צוגעבן, אַז דער צוועק פון אַלץ איז דער אויבער-מענטש, דאַרפן מיר דאָך אויך צוגעבן, אַז אַ וועזנטלעכער טייל פון אַט דעם צוועק איז דער אויבער-פאַלק; אַז עס זאָל זיך געפינען אין דער וועלט איין פאַלק, וואָס די אייגנשאַפטן פון זיין גייסט זאָלן אים מאַכן פּיאַיק צו עטישער אַנטוויקלונג מער פון אַנדערע פעלקער און וועלכער זאָל איינ-אַרדענען זיין גאַנצן לעבנס-שטייגער לויט אַן עטישער לערע, וועלכע זאָל שטיין העכער פון דעם געוויינלעכן דורכשניטלעכן טיפּ. „כמעט אַז אַלע אַנדערע אַנערקענען די עטישע געניאַליטעט פון יידישן פאַלק. זיי גיבן צו, אַז אויף אַט דעם געביט איז עס העכער פון אַלע איבעריקע פעלקער... אַט דעם באַוואוסטזיין פון זיין מאַראַלישער „אויס-דערוויילטקייט“ האָט דאָס יידישע פאַלק געטראָגן אין זיין האַרצן דורך אַלע דורות און אין דעם האָט עס געפונען טרייסט פאַר אַלע זיינע צרות.“* דער ייד האָט אַנגעהויבן אַלס פאַסטוך, ער האָט פאַרשטוביקט חיות, און דעריבער טאַמעוועט ער די חיה וואָס אין מענטשן, אין דער מענטשלעכער נשמה...

ג.

דער גייכטיקער צענטער

בכלל האָט אַחד-העם קיין צופיל מוזל ניט געהאַט צום ציוניזם. אים איז אויסגעקומען זיך צוזאַמענצושטויסן מיט אַזאַ גרויסער און קאַנצענטריר-טער פּערזענלעכקייט ווי הערצל און פאַלעמיזירן מיט אַזאַ שאַפּער פּען, ווי מאַקס נאַרדאַו האָט באַזעסן. און די לעצטע זיינען אַרויס די זיגער פון אַט דעם טורניר. און אַחד-העם האָט עס טיף אין האַרצן געפילט, מיט ווייטיק. ער האָט עס אַבער ניט געוואָלט צוגעבן. „איך ווייס, אַבער, אַז פיל צווישן אונדז, און אפשר די גרויסע מערהייט, גלויבן מיט זייער גאַנצן האַרצן, אַז צום סוף האָט געזיגט יענע שטרעמונג, וועלכע איך האָב באַקעמפט, און זיי ווייזן אַן אויף באַוואוסטע אויסערלעכע

* (דאָרטן, חלק ב', עמודים ע"א—ע"ב.)

פאסירונגען, וועלכע זיינען געשען אין פארלויף פון די לעצטע יארן און וועלכע זעען אויס ווי זיי וואלטן באשטעטיקן זייער גלויבן. *) זיין ניט-זיג, הגם ניט פולער דורכפאל, דערקלערט זיך, לויט מיין פארשטיין, מיט דעם, וואס אחד-העמס לערע וועגן יידישקייט איז ניט פאר-בונדן ארגאניש מיטן ציוניזם. דער ציוניזם באמיט זיך, הויפטזאכלעך, צו ענטפערן אויף די עקאנאמישע און פאליטישע, אויך קולטורעלע, — די לעצטע פארשטאנען אין א ריין-אלגעמיינער אויפפאסונג — פראבלעמען פון די יידן; די יידישקייט-פראבלעם גייט ניט אומבאדינגטערהייט אריין אין היקף פון ציוניסטישן אגשטרענג.

„מיר גלויבן . . . אז פון ציון וועט קומען די גייסטיקע יידישע ישועה, מחמת דארטן, אויפן פלאץ וואו דער נאציאנאלער אידעאל איז געשאפן גע-ווארן פארצייטנס, דארפן מיר אים זוכן א צווייטן מאָל, נאָך דעם ווי מיר האָבן אים פארלאָרן אין די לענדער פון גלות, און אָן אים זיינען מיר ניט בכוח צו טראָגן דעם יאָך פון גלות... אַ גרויסער נאציאנאלער אידעאל קען ניט געבוירן ווערן אין גלות... עס פאָדערט זיך פרייהייט פארן פאלקס-גייסט, אַ פרייע באַוועגונג אין דער היסטאָרישער אַטמאָספערע, בכדי ער זאָל זיך אויפכאַפן פון זיין לאַנגער לעטאַרגיע און ער זאָל ווערן פּיאיִק אויפצולעבן דעם נאציאנאלן אידעאל און אים געבן די פאַרמע, וועלכע וואַלט שטימען מיט אונדזערע באַדערפענישן פון איצט.“**)

אַט דער געדאַנק פון אחד-העמען גייט אינגאַנצן כנגד דער יידישער טראַדיציע און יידישער לעגענדע, וועלכע שילדערט, אַז דער אידעאל, די תורה, איז געגעבן געוואָרן פאַר דעם לאַנד, איז געגעבן געוואָרן אויפן באַרג סיני, אויפן וועג פון מצרים קיין ארץ-ישראל. און אַלץ וואָס די נביאים האָבן נאָכדעם געלערנט און פאַראויסגעזאָגט איז שוין געזאָגט געוואָרן פאַר דעם, ביים באַרג סיני, און איז אַריינגענומען געוואָרן אין דעם זאַץ: „אנכי יהוה“... אויסער דעם איז דער צוזאָג פון אַן אידעאל, וועלכן מען האָט פארלאָרן און מען דאַרף אים גיין זוכן, און צוליב דעם צוועק דאַרף מען זיך אַגשטרענגען און שאַפן דעם „שיבת-ציון“, צו-אויסטרעליש. יידישקייט, לויט דער מסורה, האָט געהאַנדלט אינגאַנצן אַנדערש. זי האָט צוגעזאָגט דאָס לאַנד, וואָס איז געוואָרן אַ „פאַרשפראַכן לאַנד“; אָבער די תורה האָט זי ניט צוגעזאָגט, נאָר געגעבן גלייך אויף אַן אַרט. אחד-העם דרייט

*) אחד-העם, אגרות, כרך 6, ז. 200. תל-אביב, תרפ"ה.
**) על פרשת רכבים, חלק א', הקדמה למחזורת ראשונה.

איבער דעם מוקדם-ומאוחר, ער זאגט צו דעם אידעאל און דאס „פאר-
 שפראכענע לאַנד“ ווערט ביי אים אַ תנאי פאר דאָס דערווערבן זיך פון אַ
 „פארשפראכענעם אידעאל“. אַחד-העם זאגט צו דעם אידעאל דערפאר, ווייל
 ער קען אים ניט געבן. אַחד-העם איז ניט בכוח געווען צו קאָנקרעטיזירן
 דעם יידישן אידעאל פון יושר, מחמת אום צו טאָן עס, וואָלט ער דאָרפן
 אַנקומען צום יידישן ראַדיקאַליזם, און דאָס האָט ער ניט געקענט טאָן צוליב
 זיין פּאַזיציע אַלס „בירגערלעכער ליבעראַל“. בכדי יידישקייט זאָל ווערן
 אָנגעפילט מיט אַ מאַדערנעם אינהאַלט, דאָרף זי צופאַלן צום אייגענעם
 קוואַל, זי דאָרף גיין — אידעאָלאָגיש, ניט געאַגראַפיש — צו איר ריינעם
 אָנהויב און אויסגוס, ווען זי איז פאַרמולירט געוואָרן אין איר צייט אַלס אַ
 „ראַדיקאַליזם“ פון פאַרצייטיקע באַפרייטע שקלאַפן, מיט אַנדערע ווערטער:
 אַ סינטעזע מוז געשאַפן ווערן פון יידישקייט און ראַדיקאַליזם. מען פרעגט,
 ווי קען „יידישקייט“ זיך איינלעבן מיטן ראַדיקאַליזם? ווי קען אַרכאַאיזם
 הויזן מיט דעם שפיץ פון מאַדערניזם? אָבער אַט דער ווידערשפרוך איז
 בלויז אַן אויסדוכטעניש, וועלכע נעמט זיך פון דעם ניט-אויפּפאַסן יידישקייט
 אין איר גאַנצער היסטאָרישער טיף און הויך. יידישקייט, אין תּורת-משה,
 האָט אָנגעהויבן אַלס אַ ראַדיקאַלע לערע איבער דער גאַנצער לענג פון
 פּראָנט, סיי בנוגע די פאַרעהלטענישן וועלכע פלעכטן זיך צווישן מענטש
 און וועלט, סיי בנוגע די באַציאונגען וועלכע וועבן זיך צווישן מענטש און
 מענטש און די שייכותן, וואָס קניפן זיך צווישן פּאַלק און פּאַלק.

דוד פרישמאַן, אין זיין פּאָעמע „משה“, האָט דעם „פּאָטער פון די
 נביאים“ גוט אויסגעזילט דערפאַר וואָס ער האָט די בני-ישראל אַרויס-
 גענומען פון מצרים, ער האָט זיי אָבער ניט אַריינגעבראַכט קיין ארץ-ישראל.
 דער הומש האָט אין דעם פרט, ווי אין אַ סך אַנדערע, אַרויסגעוויזן אַ באַ-
 זונדערן טאַקט. עס איז גענוג געווען פאַר משהן צו באַפרייען די שקלאַפן
 און שאַפן פאַר זיי אַן אידעאָלאָגיע, די דעראַבערונג פון לאַנד איז אַן אויפ-
 גאַבע פאַר אַן אַנדער פּערזאָן, וועלכע איז אויסגעשטאַט מיט גאַנץ אַנדערע
 פייאַיקייטן. די צוויי עובדות זיינען ניט פאַרבונדן צווישן זיך אַרגאַניש
 און איין פּערזאָן האָט זיי ניט געדאַרפט דורכפירן. מען קען קריגן אַ לאַנד
 אַן אַ תּורה, מען קען האָבן אַ תּורה אַן אַ לאַנד, מען קען אויך האָבן ביידע
 זאַכן, סיי אַ תּורה און סיי אַ לאַנד, הגם דאָס איז גאַנץ שווערלעך צו באַווייזן...
 אָבער די תּורה וואָקסט ניט אויס אויף דעם באַדן פון לאַנד; פאַרקערט,
 לויט דער יידישער טראַדיציע, איז דאָס לאַנד כמעט ווי אַ צוגאַב צו דער
 תּורה, יעדנפאַלס ווערט עס געגעבן אויף דעם באַדינג פון אַפּהיטן די תּורה.

אחד-העם טוט דאָס פאַרקערטע: ער מאַכט דאָס לאַנד פאַר דעם פאַרבאָדינג, פאַר דעם תנאי קודם למעשה, צו דער דערווערבונג פון דער תורה.

אחד-העם האָט זיך געפונען אונטער דער ווירקונג פון באַקלען און זיין אויפפאַסונג איז צו-געאַגראַפיש-מאַטעריאַליסטיש צו קענען זיך אַרײַן-פאַסן אין דער יידישער קאַנצעפציע.

„און אַזוי איז דער ענין קלאַר, אַז די „יידישקייט-נויט“, דאָס הייסט, דער פאַרלוסט פון נאַציאָנאַלן אידעאַל, איז ניט קיין באַזונדער זאַך, נאָר אַ וועזנטלעכער טייל פון דער „יידן-נויט“, און דער וואָס זאָגט: צו וואָס זאָלן מיר זיך עוסקן מיט דער יידישקייט-פראַגע, בשעת די יידן-פראַגע פאַדערט אַ לייזונג? — ווייסט אַליין ניט וואָס ער רעדט. אַ ריכטיקער ענט-פער אויף דער פראַגע, — די העלפט, וועלכע מיר דאַרפן זוכן און קענען געפינען אין ציון, בשעת די צווייטע העלפט איז ניט אין אונדזער רשות און אויך אין ציון איז זי ניטאָ.“ *

אחד-העם מיינט צו זאָגן אַז די יידן-פראַגע קען בלויז געענטפערט ווערן מיט דעם, וואָס מיר וועלן שאַפן אַן אידעאַל פאַר די יידן, מיר וועלן געפינען אַ טעם און אַ זינען פאַר אונדזערע ליידן, און מער פון דאָס קען מען ניט אויפטאָן. און דאָס קען געטאָן ווערן אין ציון. ארץ-ישראל און דער יידישער ישוב קענען בלויז דינען אַלס אַ היים, — ניט פאַר יידן, — פאַר דעם יידישן אידעאַל. דאַרטן וועט ער געבוירן ווערן און דאַרטן וועט ער זיך אויפהאַדעווען. אונטער דעם וועט זיך קיין ציוניסט זיכער ניט אונטערשרייבן, און אַ גלותיסט — אַוודאי ניט. עס איז גאַר ניטאָ בנמצא אַזאַ מין זאַך ווי אַ „יידישקייט-נויט“. עס איז דאָ אַ „יידן-נויט“. יידן ליידן, יידן ווערן פאַרפאַלגט. יידישקייט איז אַ פסיכאָלאָגיש-פילאָסאָפישע קאַנ-צעפציע, אַ וועלט- און מענטש-אַנשוואונג — און זי ליידיט ניט.

„עס איז שוין צוואַנציק יאָר זינט עס געפינט זיך ביי אונדז אַ „ציוניסט-טישע“ פראַקציע, וועלכע ענטפערט אויף דער פראַגע און זאָגט: „דעם נייעם מויער פאַר אונדזער נאַציאָנאַלן לעבן אין גלות דאַרף מען אויסבויען אויסערן גלות — אין דעם לאַנד פון אונדזערע פאַרעלטערן.“ און אַט די פראַקציע אונטערשיידט זיך פון די „אמתע“ ציוניסטן דורך דעם, וואָס זי אָנערקענט ניט דעם קיבוץ-גליות און זי „פאַרניינט“ ניט די עקזיסטענץ אין גלות; אדרבא, ווייל זי רעכנט דעם גלות פאַר אַ פערמאַנענטער דער-

* דאַרטן, הקדמה למהדורה שנייה.

שייננג, וועלכע מיר קענען ניט באזייטיקן, דעריבער פאָדערט זי, אַז מיר זאָלן פאַרשטאַרקן און פאַרפעסטיקן אונדזער נאַציאָנאַלן לעבן אין גלות; אָבער זי זעט דעם איינציקן וועג צו דעם אין דאָס שאַפן פון אַ באַשטימטן פּלאַץ... מען דאַרף עטאַבלירן אַ שטענדיקן צענטער, וואָס זאָל ווירקן ווי אַ „צוציאונגס־קראַפט“ אויף אַלע פּונקטן...”*)

דאָ ווייזט זיך אַחד־העם אַרויס ווי אַ גלותיסט. נאָר ער, ווי אַרכימעד, וויל געפּינען אָן אַנשפּאַר־פּונקט אויסערן גלות בכדי צו זיין אימשטאַנד צו באַוועגן און אויפהאַלטן דאָס לעבן פון די יידן אין גלות. דער געדאַנק איז ניט שטראַק אין איינקלאַנג מיט דעם פּאַקט, וואָס דווקא די גלות־שאַפּונגען, ווי דער תּלמוד בבלי און די פּוסקים, דער יידישער קאָדעקס, האָבן אויפ־געהאַלטן דאָס לעבן פון די יידן אין די גלות־לענדער און האָבן אויסגעאיבט אויף זיי אַ גרעסערע השפּעה ווי דער תּלמוד ירושלמי. ארץ־ישׂראל, ווען עס ווערט בלויז אַ „גייסטיקער צענטער“, דאָס וואָס אַחד־העם האָט געוואָלט, אָן אַ „קיבוץ־גליות“, אָן אַ וויכטיקער, גרויסער איינוואַנדערונג און באַ־זעצונג פון יידן אין לאַנד, וואָלט דאָך סיי־ווי־סיי בלייבן אַ שטיק גלות. מער ניט. „גלות“ איז דאָך ניט בלויז אַ געאָגראַפישע השגה, עס איז דאָך אַ פּאָליטיש־עקאָנאָמישער, און ממילא אויך קולטורעלער, באַגריף. מען קען דאָך זיין אין „גלות“ אין ארץ־ישׂראל גופא...

„דער ציוניזם אַלס אַ פּאָליטישע באַוועגונג איז ניט צופרידנשטעלנדיק. ער איז ניט אימשטאַנד אויפצוזאַמלען אַלע אונדזערע פאַרוואַגלטע און מאַכן אַ סוף צו אונדזערע צרות.“**)

אַחד־העם איז אַן אַפיקורס אין ציוניזם אַלס אַן ענטפּער אויף די פּאָליטישע און עקאָנאָמישע פּראָגן פון די יידן. ער גלויבט בלויז אין ציוניזם אַלס אַ מיטל אויפצולעבן דעם יידישן אידעאַל, אויפצורייכטן די פּראָפעטישע פאַרמען פון יידישקייט. און עס איז אַ קליינער חידוש, וואָס דער הויפּט־שטראַם פון דער ציוניסטישער באַוועגונג איז ניט באַצוואונגען געוואָרן פון אַחד־העמיזם. אמת, ער האָט יאָ באַאיינפלוסט אַ היפשע צאָל ציוניסטן, אָבער דאָס איז געטאָן געוואָרן אַדאַנק דעם, וואָס דער אַחד־העמיזם איז אַ פאַרווּך צוצוגרייטן די מוחות, און אפשר די הערצער, אויפצופאַסן „יידיש־קייט“ אין אַ נייעם ליכט. און אין דער הינזיכט האָט אַחד־העם אויסגעאיבט אַ השפּעה אויף אַלעמען, וועלכע האָבן אָן אינטערעס פאַר די פּראַבלעמען

*) דאָרטן, חלק ד', עמוד קט"ו.

** דאָרטן, חלק א', הקדמה למהדורה ראשונה.

פון „ידישער אידעאלאגיע“, צי זיי זיינען יא ציוניסטן, צי זיי זיינען גיט קיין ציוניסטן.

אחד־העם האט שטארק באטאגנט די עטישע עלעמענטן פון יידנטום, אפֿ-
וואַרפנדיק די ריטועלע רעליגיאָזיטעט פון די אַרטאָדאָקסן, און אַפּשליידערנ־
דיק, מיט פאַראַכטונג, די פּסוועדאָ-רעליגיאָזיטעט פון די „רעפּאָרמער“ מיט
זייער פּוּסער פּרעדיקעריי מכוּח דער „ידישער מיסאַן“.

אחד־העם האָט געהאַט דעם דרייטט צו רעדן פון „ידישקייט“, ידישער
עטיק צו אַ דור פון אויסגעלאַסנקייט, פון העלעניסטישער פּאַפּוגייעריי און
„ניטשעיאַניסטישער“ פּלאַפּלעריי... און דאָס מיינט זייער פּיל.

„צוקונפֿט“, סעפטעמבער 1937.

הַלֵּל צײַטלײַן

1.

הלל צייטלין איז געבוירן געוואָרן אין 1871 אין אַ קליין שטעטעלע פון יידישן תחום, אין מאַהילעווער גובערניע, אין אַ סביבה פון חסידים, פון חב"דניקעס. ער האָט אָנגעהויבן צו שרייבן ווען ער איז שוין געווען גאַנץ רייף. ער איז דעמאָלט אַלט געווען זעקס־און־צוואַנציק יאָר. זיין פאָטער איז געווען אַ מלמד, דערנאָך אַ פאַרמעגלעכער סוחר, דערנאָך ווידער אַן אַרעמאָן. זיין מוטער איז געווען אי פרום, אי גוט, אי קלוג. אַ דער־ציאונג האָט ער געקראָגן אַ רעליגיעז־חסידישע. ווי אַלע פון זיין דור, וועלכע זיינען ניט געווען גייסטיק־אינערטיש, האָט ער זיך אָנגעלייענט מיט י. ל. גאַרדאַנס פאַעמען און מאַפוס ראָמאַנען — און איז געוואָרן אַן „אויפ־געקלערטער“, „געכאַפט אין דער מעשה“. צו פופצן יאָר איז ער געוואָרן אַ העברעאישער לערער אין די דערפער ביי די ישובניקעס. דאָרטן האָט ער געזען די פאַרגרעבטקייט פון יידן און מענטשן און די איידלקייט פון דער נאַטור. די ישובניקעס האָבן אים אָפגעשטויסן, און די ביימער האָבן אים צוגעצויגן.

ער פאַרלירט זיין גלויבן אין טראַדיציאָנעלן יידנטום. ער שטודירט יידישע מיטלאַלטערלעכע פילאָסאָפיע, שפּיאָנאָן אַריינגערעכנט. ער האָט חתונה. באַזעצט זיך אין האַמעל. פאַרדינט זיין האָרט שטיקל ברויט דורך געבן פריוואַטע לעקציעס. ער ווערט אַ הייסער „פּאָליטישער ציוניסט“. ער פאַרט צום פינפטן ציוניסטישן קאָנגרעס אַלס דעלעגאַט פון האַמעל. ער ווערט ניט אָנטוישט, קומענדיק אין באַרירונג מיט דער באַ־וועגונג, ער ווערט אָבער אַביסל אָפגעקילט. אין יענע יאָרן האָלט זיך צייטלין פאַר אַ יונגן און ער שרייבט אַן ניין בריוו אונטערן קעפל „בריוו פון איינעם פון די יונגע“ („הדור“, תרס"א). ער שרייבט אויך „פון־דער־זייט“ („מן הצד“, „הדור“, תרס"ה). די בריוו געפינען זיך אין זיינע כתבים נבחרים (אויסדערוויילטע שריפטן, צווייטער באַנד, ערשטער טייל, ז'ז 29-82, וואַרשע, תרע"א). „פון־דער־זייט“ געפינט זיך אין זעלביקן באַנד (זיבן קאַפיטלעך מעמואַרן און שטריכן). נאָך דעם קישענעווער פאַגראַם ווערט צייטלין אַן אוגאַנדיסט, אַ טעריטאָריאַליסט — אַביסל

שפעטער. ער ווערט איינגעלאָדן מיטצואַרבעטן אין דער העברייאישער טעגלעכער צייטונג „הזמן“, וועלכע איז אַרויסגעגאַנגען אין ווילנע אין יאָר תרס"ה. ער שרייבט פייערדיקע אַרטיקלען קעגן די „ציוני-ציון“ (די ציוניסטישע ציוניסטן). ער פאַרעפנטלעכט זיינע „ניט-צייט-געדאַנקען“ („מחשבות שלא בעת“), „קניני הרוח“ (דרייצן קאַפיטלען, וועלכע מ'קען געפינען אין זיינע אויסדערוויילטע שריפטן, צווייטער באַנד, צווייטער טייל, ז"ו 5-87, וואַרשע, 1912).

דער „הזמן“ הערט אויף אַרויסצוגיין, און צייטלין קומט קיין וואַרשע אין יאָר תרס"ו, און פון אַ העברייאישן שרייבער ווערט ער אַ יידישער שריפטשטעלער. דער בייט פון אַרט און אומגעבונג איבט אויף אים אויס אַ שטאַרקן איינפלוס. ער דערנענטערט זיך מער צום פּאָלק, צום פשוטן עולם, צום קרייז פון זיינע לייענער. צייטלין לעבט איבער קריזיסן פון אַ גייסטיקן כאַראַקטער, וועלכע זיינען אַן אַפּשפּיגלונג פון די קאַטאַסטראַפּעס פון אַ פּאָליטישן און עקאָנאָמישן כאַראַקטער פון זיין אומגעבונג. די וועלט-מלחמה ברעכט אויס. די פּאָגראַמען אין אוקראַינע, דער דלות און דער-נידערונג פון די יידן אין פּוילן, דערנאָך דער משונהדיקער דורכפאַל פון דער עמאַנציפּאַציע אין דייטשלאַנד — אַלץ געפינט אַן אַפּקלאַנג אין זיין פּילנדיק האַרץ. און ער ווייטיקט מיט די ווייטיקן פון די יידן און מענטשן.

2.

„עס איז דאָך באַוואוסט צו וויסער דער פּשט פון פּסוק „זיבן מאָל פּאַלט דער צדיק — און שטייט אויף“, און בפרט נאָך וואָס דער מענטש הייסט דאָך אַ גייער און ניט קיין שטייער, און ער דאַרף גיין פון שטופּע צו שטופּן און ניט בלייבן שטיין אויף איין שטופּע אויף שטענדיק.“*
צייטלין איז זיכער אַ גייער. אמת, ווי יעדער גייער בלאַנדזשעט ער, צייטנווייז, זוכט, פּאַלט, שטייט אויף און פּאַלט נאָך אַמאָל. אָבער גיין איז אַ שווערער ענין. און ווער ווייס עס אַזוי גוט ווי דער וואָס צעברעכט אַ פּוס און דאַרף זיך נעמען לערנען גיין פונדאַסניי... שטייער בלאַנדזשען קיינ-מאָל ניט, ווייל זיי ליגן אַלע מאָל אויף דעם זעלביקן פּלאַץ.
צייטלין איז ניט נאָר אַ גייער, ער איז אויך אַ ריידער, אַ „מדבר“. אַז עס טוט אים וויי, אַז אים אַרט עפעס, רופּעט, זאָגט ער עס בפּה-מלא. און ניט נאָר רעדט ער, נאָר ער שרייט טאַקע אויך, און גאַנץ אַפּט בקולי-

* (שנאוור זלמן, „ליקוטי אמרים“, ז. 151, ווילנע, 1980).

קולות. און שרייען בכלל איז ניט האַרמאַניש, ניט „סטאַטעטשנע“, ניט עטיקעטיש, ניט ליטעראַריש. אָבער אַפילו שרייען איז בעסער ווי שטומען, ווי גאַר שווייגן און זיך ניט־וויסנדיק מאַכן פון די גייסטיקע יסורים, וועלכע יידן לעבן איבער. צייטלין לייזט ניט נאָר מיט די יידן, נאָר ער לייזט, יסורימט פאַר דער יידישער אידעאָלאָגיע. און פון צייטלינען רעדט אַרויס, אָדער שרייט אַרויס מיט באַנומענע געוואָלדן דער עלבון־תּורה. און ווען אַ מענטש געפינט זיך אין צער און צאַרן, קען ער ניט זיין אַלע מאָל געוואויגן און געמאַסטן.

ווען אַ קערפער איז קראַנק, הויבט ער די טעמפּעראַטור, און דאָס העלפט אים גובר צו זיין די קראַנקהייט; און ווען אַ גרופּע, אַ סאַציאַלע קערפּערשאַפט איז שטאַרק מסוכנדיק, טוט זי דאָס אייגענע — זי הויבט איר פּסיכאָלאָגישע טעמפּעראַטור. און הלל צייטלין רעגיסטרירט אַט די גייסטיקע היץ, און ער רעדט טאַקע פון פּסיכאָלאָגישער היץ. דעם מיטל פון טעמפּעראַטור־הויבונג ווענדן אַן אַלע סאַציאַלע קיבוצים, ניט נאָר באַציאָנאַלע; אויך קלאַסן־פאַרמאַציעס טוען עס. ווען אַ קלאַס איז זייער דערנידערקט, אַרונטערגעדריקט, פאַרפאַלגט, אַנטוויקלט ער שטאַרקע עמאַציעס, איבערטריבענע „אוטאָפּיסטישע“, צו־ראַדיקאַלע דערוואַרטונגען, צופיל פאַנאַנדערגעגליטע האַפענונגען. ווען זיין לאַגע ווערט פאַרבעסערט, נעמט די טעמפּעראַטור פאַלן, ער ווערט אַפּאַרטוניסטיש, פּאַסיבאַליסטיש, רעאַל־פּאָליטיש געשטימט. „וואָס ערגער איז בעסער“, האָט מען אַמאָל געזאָגט. דער פּשט פון דעם איז, אַז וואָס ערגער עס לעבט זיך אַ באַר שטימטער גרופּע, אַליץ בעסער איז עס פאַר דער אויסאַרבעטונג פון איר עמאַציאָנעל־ראַדיקאַלער שטימונג און טרוימערש־פּראָפּעטישע אויס־לייזונג־לערעס.

צייטלין אין דעם פרט איז אַן אויסדרוק פון דער צרהדיקער, דער צען־מאָל צרהדיקער יידישער לאַגע בכלל און אין פּוילן בפרט. צייטלין האָט דורכגעמאַכט אַ היפּשן עטאַפּ פון עוואָלוציע איידער ער איז דערגאַנגען צו די געדאַנקען, וועלכע ער דריקט אויס אין זיינע העפטן: „די רייד פון ישעיהו בן אמוץ“ (וואַרשע, 1929); „געבאַטן פאַר יעדן עכטן אַנהענגער פון יבנה“ (וואַרשע, 1929); „דבר לעמים (א וואַרט צו די פעל־קער, וואַרשע, 1928); „געזאַנגען צום אין־סוף“ (וואַרשע, 1931); „וואָס דאַרף ישראל טאָן אין איצטיקער צייט פון חבלי־משיח?“ (וואַרשע, 1934). אָבער דורך אַלע זיינע שריפטן גייט דורך דער זעלביקער געדאַנק פון האָס צו פּאָליטישע פּאַרטייען, צו מאַסן־באַוועגונגען, וועלכע, לויט אים,

דערנידערן דעם מענטשן, דעם איינצלנעם. צייטלין האָט אָנגעהויבן פון איין עקסטערעם און איז אַריבער צו אַ צווייטן, צו אַ קעגנגעזעצטן.

„דער מענטש אַליין באַשאַפט זיינע געטער; פון זיינע באַדערפענישן, אמתע און נאַטירלעכע, פליסן זיי אַרויס; פון זיינע שטרעבונגען צו גליק- לעכקייט, צו דאָס גוטע און פערפעקטע ווערן זיי געבוירן. דער מענטש טרינקט זיי אָן מיט זיין בלוט, און איריגירט זיי מיט זיינע טרערן. ער באַחנט און באַשיינט זיי מיט זיינע טרוימען און פאַנטאַזיעס. ער בלאָזט אין זיי אַריין גייסט און זעל מיט זיין שטאַרקער בענקעניש און מעכטיקן באַגער... די געטער ווערן פאַרוואַנדלט אין אידייען. אָבער די ווייטע און אַבסטראַקטע אידייען, זיי זיינען עס די ווייטע און אַבסטראַקטע געטער. ווי די אַזוי יענע זיינען ניט אונטערגעוואָרפן אונטער דעם מענטשן, נאָר זיי וואַרפן דעם מענטשן אונטער... אָנשטאַט צו זיין דער האַר פון דער אידייע, אָנשטאַט צו פאַרשטיין און פילן, אַז ער, ער טאַקע, דער מענטש איז איר באַשעפער און איר געבוירער, און זי, די אידייע, דאַרף זיין בלויז אַ מיטל פאַר זיין גליק און דערהויבונג, ווערט ער גאַר אַ שקלאַף-פון-שקלאַפן ביי איר און ער גייט און לאָזט זיך הרגענען פאַר איר.

„דעריבער ווערט אַלץ מער פאַרטעמפּט דער דירעקטער, נאַטירלעכער מענטשלעכער געפיל, וואָס גרעסער עס ווערט די הערשאַפט פון דער אידייע. וואָס גרעסער עס ווערט איר גרויזאַמקייט און אומבויגזאַמקייט, אַלץ מער מוז זיך דער מענטש בויגן פאַר איר און אַלץ מער ווערט ער פאַרשקלאַפט פון איר... דעריבער איז דער מענטש געוואָרן אין אַלגעמיין אַ גאַרנישט אַפילו אין זיין אייגענער אַפשאַצונג, ווי אויך אין דער אַפ-שאַצונג פון זיינע מיטמענטשן... אַזוי איז אויך געווען ווען פאַנאַטיזם האָט זיך פאַרשטאַרקט אין ירושלים, אַזוי האָט אויך פאַסירט ווען פאַנאַטיזם איז געווען שטאַרק אין יעדער צייט, און דאָס אייגענע קומט איצטער פאַר.“*

די איבערזעצונג איז אונדזערע, מיר האָבן זיך אָבער באַמיט צו האַלטן נאָענט צום טעקסט כמעט וואַרט פאַר וואַרט, און די ציטאַטע לייענט זיך ווי אַ שטיק שטירנער...

„אַלע כחות, וועלכע באַהערשן מיר, רעדוצירן איך צו דעם צושטאַנד פון באַדינער. די געזען עקזיסטירן דורך מיר; אַלץ וואָס איך דאַרף טאָן

* הלל צייטלין, „מחשבות שלא בעת“, געדרוקט אין „הזמן“ אין 1905, און איבערגעדרוקט אין „כתבים נבחרים“, צווייטער באַנד, צווייטער טייל, וואַרשע, 1912.

איז אויפהערן זיי צו באשאפן איבעראַנייס, און זיי וועלן מער ניט עקזיס-
טירן. "העכערע כחות" עקזיסטירן בלויז דורך מיין אַקציע פון דערהויבן
זיי און דערנידערן זיך אַליין." *

פון דעם איז אַ היפשער מהלך צו —

"געדענק דעם גרויסן פירכטערלעכן טאַג, ווען עליונים ותחתונים
וועלן זיך מוזן שטעלן צום משפט... געדענק אַן דעם טאַג, ווען דיין נשמה
איז פון די העכסטע הויכקייטן אַראַפגעשיקט געוואָרן אין פינצטערער הייל
פון חומרות." **

"עס שטייט אין דער תורה: און אלהים האָט באַשאַפן דעם מענטשן
אין זיין געשטאַלט, אין געשטאַלט פון אלהים האָט ער אים באַשאַפן..."

"זיינען געקומען אַנדערע און האָבן איבערגעקערט דעם פסוק: און
דער מענטש האָט באַשאַפן זיין אלהים אין זיין געשטאַלט, אין געשטאַלט
פון מענטשן האָט ער אים באַשאַפן.

"און וואָס זאָלן מיר זאָגן? ביידע מיינונגען זיינען ריכטיקע. די צוויי
קאָנצעפציעס טרעפן זיך אין איין פונקט, אַט די צוויי אַפגרונטן פאַראייניקן
זיך ווען מ'קוקט אַריין אין תוך —

"דער אלהים האָט באַשאַפן דעם מענטשן.

"דער מענטש האָט באַשאַפן דעם אלהים." ***

און פון דעם איז אַ היפשער שפּרונג אַראַפּ צו —

"איך בין דיין שאַפונג און רוף דיך מיט דעם אמת פון אַ באַשאַפענעם.
זאָ איך דיך רופן מיטן אמת, וואָס עס פאַרמאָגט נאָר דער באַ-
שעפּער?" ****

"גאָט, מיין גאָט, גיב מיר אַן עצה, שיק מיר אַ ישועה, שענק מיר
רחמים. האָב רחמנות אויף מיין שטאַרק אומגליקלעכער נשמה..." *****
דער געדאַנק פון אידענטיפיקאַציע פון מענטש און גאָט איז געווען
גאַנץ נאָענט דער יידישער מיסטיק.

"דער הייליקער-געבענטשט-איז-ער האָט באַשאַפן אין מענטשן דעם

* מאַקס שטירנער, "דער איינציקער און זיין אייגנטום", מאַקערס ענגלישע
אויסגאַבע, ז"ז 424-425, ניו-יאָרק, 1915.

** הלל צייטלין, "געזאַנגען צום אין-סוף", ז. 69, וואַרשע, 1981.

*** הלל צייטלין, "כתבים נבחרים", צווייטער באַנד, צווייטער טייל, ז.

100 — אונדזער איבערזעצונג.

**** הלל צייטלין, "די תיבה, וידעת היום" ... ז. 16, וואַרשע, 1924.

***** דאַרמזן, ז. 78.

י"ה—ו"ה, וועלכער איז דער הייליקער שם זיינער און דאָס הייסט מענטש (אדם)... יו"ד, ה"א, ו"א, ה"א הייסט מענטש (אדם) און פון אים קומען אַרויס פינף־און־פערציק ליכטער, און דאָס איז די רעכענונג פון אדם (אדם איז בגימטריא פינף־און־פערציק, מ'—פערציק, ד'—פיר, א'—איינס) און דער שם (יהוה) יו"ד, ה"א, ו"א, ה"א איז דאָס אייגענע (יו"ד איז צוואַנציק, ה"א איז זעקס, ו"א איז דרייצן, ה"א איז זעקס, צוזאַמען באַ־טרעפט עס פינף־און־פערציק, פונקט ווי אדם, לכן יהוה איז אדם). *
 „אַט איז ער אין מיין וואוינונג, אַט איז ער אין מיר, אַט איז ער אין מיין געצעלט, אַט איז ער אין מיין האַרצן, — דער וואָס איז אין אַלע וועלטן, איך זיך מיר אויף מיין בעטל, און אַז ער איז אין מיר, בין איך אויך אויסער אַלע וועלטן.“ **

„און אין מדרש פון רבי שמעון בן יוחאי על־יהי־שלום שטייט אַזוי :
 „דער הייליקער־געבענטש־איז־ער האָט געזאָגט: 'און איך וועל אַרייַן־טאָן מיין משכן אין אייך', זיין בעטל איז אין איער הויז, און וויבאַלד זיין בעטל איז מיט אייך, ווייסט איר, אַז ער וועט פון אייך ניט אַוועק.“ ***
 עס איז לייכט צו זען, אַז צייטלין ווידער־האַלט די יידישע מקובלים. און ער מאַכט פון דעם קיין סוד ניט. ער זאָגט, אַז ער פאַלגט נאָך דעם בעל־שם און זיינע תלמידים. אָבער צייטלין איז טראַגיש דערפאַר, וואָס ער איז אַ דענקער, אַ פילער, אַ יידישער מקובל, וועלכער באַטייליקט זיך אין אַ טעגלעכער פרעסע, וועלכע האָט צו טאָן מיט טאַג־טעגלעכע פראַגן, און דאָס לאָזט אים זיך ניט פאַרטיפן אין זיין אייגענעם געדאַנק און זיך גרונטעווען אין זיין אייגן האַרץ. און איידער ער פלעגט אויס אַן אידייע — איז עס שוין ביים עולם... ער גיט זי אויס פאַר דער צייט.
 משה איז דאָך זיכער געווען אַ פאַלקס־פירער, איז ער אויך אַוועק אויף גאַנצע פערציק טעג און האָט זיך מתבודד געווען ערגעץ אויף אַ באַרג. צייטלין קען ניט אַוועק אַפילו אויף פערציק שעה. איז וואָס איז די צרה? די צרה איז, וואָס ער מוז, נעבעד, זיך צעפיצלען, צעברעקלען, זיך צופאַסן צום צייטונג־לייענער.
 און אין דעם אייגנטלעך טוט צייטלין נאָך די חסידים, וואָס איז די

(* מדרש רות החדש הנקרא מדרש הנעלם, פרשה א', דף ח' עמוד ב, ווארשא, תרכ"ה.

** הלל צייטלין, „געזאַנגען צום אין־סוף“, ז. 70, ווארשע, 1931.

*** מאיר בן גבאי, „עבודת הקודש“, פרק ס"ב, צום סוף קאפיטל, לעמבערג.

גאַנצע חסידות? עס איז אַ פּאַפּולאַריזאַציע פון יידישער קבלה. יידישע מיסטיק איז ניט געשאפן געווארן ניט פון בעל-שם-טוב און ניט פון זיינע תלמידים. זיי האבן עס מער ניט ווי פּאַפּולאַריזירט, געבראַכט צום ברייטן עולם און, נאַטירלעך, האָבן זיי די יידישע קבלה אַ היפש ביסל פאַרוואַסערט. דאָס איז געווען אַן אַדאַפּטאַציע צום ניט-ראַפּינירטן געשמאַק און צו דער ניט-געשליפענער השגה פון המון עם.

מעגלעך, אַז אַט די שאַרפע אַנמערקונג וועגן חסידות, וואָס איך האָב געמאַכט פאַרבייגייענדיק, איז דיקטירט פון דעם מתנגד און ליטוואַק וואָס אין מיר. מיר דוכט אָבער פאַרט, אַז דאָס איז דער אַביעקטיווער היס-טאָרישער אמת.

3.

ציטלין איז אַן אינדיווידואַליסט, וועלכער איז אַריינגעשליידערט געוואָרן אין אַ סאָציאַלן קעסלגרוב. ער איז קיינמאַל ניט געגאַנגען מיט די מאַסן, ער האָט זיך ניט אידענטיפיצירט מיט די ראַדיקאַלע באַוועגונגען פון זיין צייט. אָבער בלייבן איינער אַליין, אין איינזאַמער שטאַלצקייט און אָפּגעזונדערטקייט — האָט ער ניט געקענט. און ער האָט זיך געריסן צום פאַלק, אים צו דערגען, אים צו פירן. און דאָס — זיין צערניסן זיין אויף צווייען צווישן זיך און דעם המון, וועלכן ער האָט אַגב ניט שטאַרק האַלט — שאַפט אין אים אַן אומגעוויינלעכע אומרואיקייט, אַ צערודערטקייט, אַ שטענדיקע אומצופרידנקייט. ער קען זיך אָבער ניט העלפן: ער מוז זיין אי דאָ, אי דאָרטן...

„ווען איך זינק אין טיפע אָפּגרונטן, און ווען איך פלי אין הויכע הימלען; ווען איך זע די פינצטערע ליידנדיקע ערה, און ווען איך זע די ליכטיקע צוקונפטס־וועלט; ווען איך בין אַריינגעטאָן אין דער איינפאַכער ווירקלעכקייט, און ווען איך שוועב אין די הויכע, הויכע פאַעטישע טרוימען. ווען איך האָב פאַר זיך נאָר איינצלנע דערשיינונגען, איינצלנע פאַקטן, און ווען איך בין פאַרזונקען אין אַבסטראַקטע אַלגעמיינע זאַכן; ווען איך זע די שטערבלעכקייט, און ווען איך זע די אומשטערבלעכקייט — קיינמאַל, קיינמאַל קען איך ניט פאַרגעסן דעם קאָנקרעטן מענטשן מיט זיינע קאַגן-קרעטע ליידן. איך קען עס נאָר אויף אַ וויילע פאַרגעסן. די וויילע דויערט אָבער ניט לאַנג. איך וויל מיר פאַרגעסן, ער, דער מענטש, קומט אָבער און דערמאַנט מיך...“*

(* הלל צייטלין, שריפטן, „צווייערליי וועלט-שמערצן“, ז. 102, וואַרשע,

אין דעם ליגט דער שליסל צום פארשטיין פון צייטלינס פיל-סטרוניק, אבער צאפלידיק, הארץ. ער איז א פאלקס-מענטש, ער איז אבער פארט נישט קיין גאנצער פאלקס-מענטש. דערפאר מוז ער אזויפיל מאל אונטער-שטרייכן דעם „אהבת ישראל“, ווייל טיף אין הארצן האט ער נישט ליב דעם מגושמדיקן וואכעדיקן יידן. ער טאר אים אבער נישט פיינט האבן — און ער בלוטיקט. און די בלוט-צייכנס נעמט ער אן פאר ליבשאפט-סימנים. צייטלין האט נישט קיין צייט צו פארטיפן זיינע געדאנקען. ער איז צופיל פובליציסט דערפאר. ער איז אבער צופיל קאפ-מענטש זיך נישט צו אינטערעסירן מיט פראבלעמען, וועלכע שטייען העכער פון טאג. ער איז צופיל למדן נישט צו פרובירן אויסקריסטאליזירן א סיסטעם וועגן יידישקייט, ער איז צופיל געפיל-מענטש נישט צו פארזוכן אויסצוטרוימען אויסלייזונגס-וויזיעס. ער איז אבער צופיל פארעוסקט מיט טאג-ענינים, ער זאל קענען זען קלאר די צוקונפט. ער איז צופיל אבנארבירט אין די פלאכקייטן פון די עניני-דיומא, ער זאל קענען אויפריכטן א גראנדיעזן יידיש-טעאָרעטישן בנין. און ער מוז זיך לאָזן אויף די ליניעס פון קלענערן ווידערשטאנד. ער קלאפט אויף סוכות, סיי אינטעלעקטועלע און סיי עמאציאָנעלע.

4

„הייליק דיין שבת.

„שבת איז נישט סתם א מצווה, נאר א יסוד-היסודות. ווער עס פאר-שוועכט דעם שבת פארשוועכט חלילה דעם אלקי ישראל. ווער עס האט נישט קיין שבת, איז גלייך ווי ער דינט עבודה-זרה. פאראייניקט זיך מיט דער קדושה פון שבת און דורך איר — מיט הקדוש ברוך הוא...“ (*)
צייטלין נעמט דעם שאלעכץ פון שבת, נישט דעם תוך. צייטלין מיסט-פירט דעם שבת, בשעת ער דארף סאציאליזירט ווערן. מיט אנדערע ווערטער, וואס איז די כוונה פון שבת לויטן חומש, לויט די צען געבאטן פון משה, נישט די פערצן געבאטן פון הלל צייטלין? אט איז דער טעקסט, וועלכער איז גענוג דייטלעך.

„זעקס טעג זאלטו ארבעטן און טאן דיין גאנצע ארבעט, דער זיבעטער טאג איז שבת... דו זאלסט נישט טאן קיין ארבעט, נישט דו, נישט דיין זון און דיין טאכטער און דיין שקלאף און דיין דינסט און דיין אקס און דיין אייזל

(* הלל צייטלין, די תבת, געבאטן פאר יעדן עכטן אנהענגער פון „יבנה“, ז. 12, ווארשע, 1924.

און דיין פי און דער פרעמדער וואָס אין דיינע טויערן, כדי עס זאל רוען דיין שקלאָף און דיין דינסט ווי דו. און דו זאלסט געדענקען, אַז דו ביסט געווען אַ שקלאָף אין לאַנד מצרים.*

דער טעקסט איז קלאַר, ווי קרישטאָל. עס האַנדלט זיך וועגן רו פאַר די וואָס פראַצעווען. און פון דעם שטאַנדפונקט, פון שטאַנדפונקט פון חומש, ווער האָט אויפגעטאָן מער פאַר שבת, פאַרן אמתן שבת, צי די וואָס האָבן געקעמפט פאַר קירצן די שעהן פון אַרבעט, און קירצן די טעג פון אַרבעט, אָדער די וואָס רעדן וועגן שבת אָדער זינגען זמירות און זיינען מקבל די כלה, די פרינצעסין שבת?! און ווער קעמפט פאַרן יום שכולו שבת, פאַר קירצן די טעג פון אַרבעט אין דער וואָך און רעדוצירן זיי צום מינימום, אויב ניט די ראַדיקאַלע וועלט. וואָס איז וויכטיקער — די פאַרמע פון שבת אָדער דער תוך פון שבת!?

אַבער שבת איז דאָך געוואָרן אַ טראַדיציע! יאָ אַבער ווען שבת איז איינגעפירט געוואָרן איז דאָך עס דעמאָלט נאָך קיין טראַדיציע ניט געווען, נאָר מ'האַט געקעמפט דערפאַר. ווי זאָגט לאַמב? „אַלטערטום איז דאָך ניט אייביק אַלט געווען, אַמאָר איז דאָך עס געווען בלויז מאַדערן.“**

און פון דעם זעלביקן חסרון, פון אָנהאַלטן אַ פאַרם און אויפגעבן דעם אינהאַלט, ליידיט אויך צייטלינגס אויסלייזונגס-קאַנצעפציע.

„משיח בן דוד! צערייס מיט געוואָלד די קייטן, מיט וועלכע דיינע הענט זיינען געבונדן, גורט אָן דיינע לענדן, שטיי אויף מיטן אַלמעכטיקסטן כוח און — העלף אונדז!“***

„שטיי אויף, דו מלך המשיח, און בעט דיין האַר... געדענק'זשע, אַ דוד מיין פאַטער, צי אַרויס ישראל דיין זון...“****

דער דינאַסטיע-געדאַנק איז אַפילו מיט צוויי טויזנט יאָר צוריק געווען שעדלעך. דאָס איז געווען די גרוב, אין וועלכער דער קריסטנטום איז אַריינגעפאַלן און געהאַט זיין מפלה... דער געדאַנק פון אַ „געזאַלטן קעניג“ האָט זיך מיט אַ לייכטן געוויסן געלאָזט פירן צו אַ פאַראייניקונג מיט דער רוימישער אימפעריע, און דערנאָך איז פון דעם אַרויסגעוואַקסן דער שוידערלעכער אַנשטאַלט פון פויפסטום.

מיר געפעלט אַ סך בעסער די מימרא פון ר' הללן (וועלכע געפינט זיך

* דברים ה', ו"ב—ו"ד.

** Lamb, "Essays of Elia," "Oxford in Vacation," p. 14.

*** הלל צייטלין, „געזאַנגען צום אין-סוף“, ז. 88, וואַרשע, 1981.

**** דאַרטן, ז. 82.

אין גמרא סנהדרין, צ"ט): „אין להם משיח לישראל, שכבר אכלוהו בימי חזקיה“ (יידן האבן ניט קיין משיח, ווייל מ'האט אים שוין פאנג אויפגעגעסן אין די טעג פון חזקיה מלך יהודה). דאס מיינט, אז די דינאסטיע-אידייע איז שוין פאנג אויסגעשפילט...

ווייטער, א משיח וואלט פאדערן א משיחטע...

„מיר דערווארטן דאס קומען פון א פרוי, א משיחטע פון איר גע- שלעכט, וועלכע וועט דארפן ראטעווען די וועלט פון פראסטיטוציע. . . פון דער משיחטע בין איך דער פאראויסלויפער...“ *

אט-די באגריפן זיינען צו פארווירט אז א מאדערנער ייד זאל זיי קענען באמת אויסנוצן, סיידן מ'נעמט עס אינגאנצן אבסטראקט ווי אן אידייע פון דער אויסלייזונג פון דער מענטשהייט און פון די יידן, פון דער לייזונג פון דער סאציאלער, נאציאנאלער און אינדיווידועלער פראגע.

* * *

מיט די עטלעכע באמערקונגען האב איך ניט בדעה צו פארקלענערן צייטלינס באדייטונג אלס גלענצנדיקן שריפטשטעלער און דענקער. ניט יענער איז א גוטער מאטראס וואס האט מורא פארן ים און האלט זיך אין איין פליושקען אין קאלוזשעס, נאר יענער וואס לאזט זיך איבער די גרויסע ימען און שרעקט זיך ניט פאר די שטורעמס און אפילו ניט פאר א שיפסברוך.

צייטלין האט אונטערגענומען די ריזיקאלע נסיעה אן א קאמפאס... ער האט פארזוכט צו פארמולירן איבערדאסניי דאס וואס מ'רופט געוויינטלעך „יידישקייט“, און דער עקספערימענט אליין איז א גרויסער אויפטו. „נעם מיך אריין, פאטער מיינער, אין דיינע פאלאצן, דען איך בין דאך דיין פארבלאנדזשעט קינד.“ (**)

דער יידישער געדאנק וועט צייטלינען, זיכער, ארייננעמען אין זיין ליכטיקן פאלאץ און אים געבן אן ארט טאקע אויבנאן, ביי דער מזרח-וואנט. „צוקונפט“, יאנואר, 1937.

(* ווערק פון סען סימאן און פון ענפאנטין, באנד 8, ז. 54, אין פראנצויזיש.
 (** חלל צייטלין, „געזאנגען צום אין-סוף“, ז. 68.)

דר. אברהם קאראלניק

דער טויט איז איינע פון די ווייניקע דערשיינונגען, וועלכע — הגם זיי האלטן כסדר אין ווידערהאלן זיך, פאסירן אזוי אפט. יעדע שעה, יעדע רגע — איבערראשן אונדז, רודערן אונדז אויף ביז צו די סאמע טיפסטע טיפע־נישן פון דער נשמה. זיינען אלע מאל אן אומדערווארטעניש. כאטש מיר אלע ווייסן און פילן, מיט אלע פיבערן פון קערפער און נשמה, אז מיר גייען דא ארום אויף דעם הויף פון דער געפענגעניש — וועלכע טראגט דעם מילדן נאמען „וועלט“ — פארמשפטע, מיט א פסק־דין, וואס איז שוין ארויסגעגעבן געווארן, אונטערגעחתמעט געווארן, און ניט היינט מארגן, אדער גלייך אין דער אות־רגע אדער אפשר גאר איבערמארגן, וועט דער הענקער, דער מלאך־מות, אויספירן דעם ווערדיקט איבער דעם אדער יענעם; כאטש מיר ווייסן עס אזוי גוט, פונדעסטוועגן מאכן מיר זיך פסיכא־לאגיש פון דעם ניט־וויסנדיק. און ווען מיר דערזעען ווי איינעם פון אונדז גיט דער קאסמישער „זשאנדאר“ א כאפ אן און א טראג אַוועק פון דער אלגעמיינער קאמערע אַהין פון וואַנעט ער קערט זיך נישט אום — בלייבן מיר שטיין ווי געפלעפטע, דונער־דערשלאגענע, דערשיטערטע. און א ווייטיק־געשריי, א יללה און אן אנטריסטונג רייסט זיך ארויס פון אונדזער אינערלעכן מהות: סטייטש! ווי קען גאר אַזעלכעס, אַזא נידערטרעכטיקייט, אַזא אַפשיילעכקייט פאַסירן אין מיטן געלאַף און גערויש פון טאַג־טעגלעכן לעבן! מיר רעוואַלטירן קעגן דער אַנרַחמנותדיקער טיראַניי. און בשעת־מעשה ווייסן מיר גאַנץ גוט, אז מיר זיינען אַזעלכע נעבעכן, אזוי הילפלאַז און שוצלאַז, אז נישט נאָר פּראָטעסטירן, געוואַלדעווען, אַפילו מורמלען, מתרעם זיין זיך ווי געהעריק זיינען מיר נישט בכוח.

דער מענטש, ווי קולטורעל און ווי פרימיטיוו ער זאל נישט זיין, וועט קיינמאל שלום נישט מאכן מיט דעם געדאַנק און אַקציע פון טויט. דער מענטש וועט, פסיכאלאגיש־אינטואיטיוו, קיינמאל נישט באַטראַכטן דאָס נפטר־ווערן, אַלס אַ נאַטירלעכע דערשיינונג. און דער ייד, אין זיין האַרצן, אין זיין געפיל, וועט אלע מאל טענהן, אז אַט די פינאַלע קאַטאַסטראַפע איז

א שטראף פאַר אַ זינד. דער ייד וועט בשום אופן נישט אָננעמען דעם טויט פאַר אַ מוזיאָן, וועלכע פליסט אַרויס פון סאַמען מהות פון דעם סך־הכל פון פענאַמענען, וועלכער הייסט לעבן. דער ייד, אין די במסחרים פון זיין באַוואוסטזיין, וועט ניט אַנדערקענען דעם יום־המות פאַר אַ מיאוסן סוף פון אַ מיאוסער קאַמעדיע, נאָר פאַר אַן עונש, אַן עקזעקוציע, אַ הינריכטונג, וועלכע וועט מיט דער צייט אַפגעשאַפט ווערן...

ב

אברהם קאַראַלניק איז געבוירן געוואָרן אין אומאַן, קיעווער גובערניע, אין יאָר 1883, אַקטאָבער דעם 16טן. זיין פאָטער, דוד קאַראַלניק, איז געווען און איז (ער וואוינט אין ארץ־ישׂראל) אַ ייד, אַ בן־תורה, דערצו אַ משכיל. ער איז געווען אַ סוחר, וועלכער האָט אָבער געהאַנדלט ניט מיט תורה, וועלכע איז די בעסטע, אָבער ניט די גאַנגבאַרסטע, סחורה, נאָר מיט קרעלן, און דערפאַר האָט די משפחה, איך בין משער, געטראָגן דעם נאָמען קאַ־ראַלניק, ד. ה. איינער וואָס באַשעפטיקט זיך מיט קאַראַלן.

קאַראַלן, אָדער קרעלן, ווי אַלע פאַרשטייען, איז נישט קיין זאַך פון נוי, נאָר פון פוי. דאָס איז אַ צירונג. און אַט די באַשעפטיקונג, איך שטעל מיר פאַר, פון אַ פאַר דורות אין דער פאַמיליע, האָט זיך אַריינגעשריבן אין דער נשמה־קאַנסטיטוציע, אין דעם אונטערבאַוואוסטזיין פון אברהמען. ער האָט געשפירט בחוש, אַ צירונג, באַפוצונג, דעקאַראַציע — שנירלעך פון פערל אָדער פון קרעלן געמאַכט פון ווערטער, געדאַנקען אָדער פון אַ מער חומר־דיקן שטאַף — איז אַזוי טייער און נוצלעך פאַר דער ווייבערשער נשמה — און יעדע נשמה איז די אייביקע ווייבלעכקייט — אַז אַפילו נוצלעך דאַרף עס אויך ניט זיין...

אברהם האָט געקראָגן אַ גרינטלעך־יידישע דערציאונג ביי זיך אין דער היים, אין פאָטערס הויז. און ער האָט זיך טאַקע אויסגעצייכנט מיט זיין פלינקער תפיסה, שאַרפן קאַפ און שטאַרקן זכרון אַזוי, אַז ער האָט באַלד געשמט פאַר אַן עילוי.

ווי געזאַגט, איז זיין פאָטער געווען אַן אויפגעקלערטער, און ער האָט געשיקט זיין זון אין די גימנאַזיעס פון בראַד און זשיטאַמיר. דערנאָך איז אברהם אַוועק שטודירן אין קיעוו אין אוניווערסיטעט. שפעטער־צו האָט ער געלערנט אין פלאַרענץ, בערלין, באָן און ווין, וואו ער האָט אין 1908

געקראגן זיין דאָקטאָראַט. עס איז ווערט צו באַצייכענען, אַז זיין דיסערטאַציע איז געווען וועגן דער סקעפטישער שולע אין פּילאָסאָפּיע.

אברהם קאַראַלניק האָט געקראָגן זיין בילדונג אַן אַ האַרטן, פאַר-ביטערטן, אינערלעכן און אויסערלעכן קאַמף. דער גורל האָט אים גע-שאַנעוועט, און זיין טאַטע איז ניט געווען, ווי ס'רוב טאַטעס פון יענעם דור, קיין פּאַנאַטיק. און אברהמען איז ניט אויסגעקומען אַנצופאַנגען פירן אַ „הייליקן קריג“ קעגן אַבסאָקוראַנטיזם גלייך פון דער צאַרטער יוגנט אָן, ווי דער פּאַל איז געווען מיט דער מערהייט פון יידישע געלערנטע און שריפט-שטעלער אין רוסלאַנד. אברהם האָט כמעט קיין חלק נישט געהאַט אין געראַנגל פון די „טאַטעס און זין“. ער איז געשטאַנען ווי מחוץ פון דעם גענעראַציע-געפעכט. עקאַנאָמיש איז ער אויך געווען אויסערהאַלב דעם תחום פון קלאַסן-קאַמף, פון דחקות און נויט. ער האָט נישט געהערט צו די „בני-עניים“. און זיין מערכה, זייענדיק צו גוט צו אים, איז געווען, אין אַ געוויסן פרט, שלעכט. זי האָט אים נישט-ווילנדיק באַרויבט פון דער גאַלדענער געלעגנהייט מקיים צו זיין דעם גרויסן שפרוך פון אונדזערע גרויסע טאַטעס: „ברויט מיט זאַלץ וועסטו עסן, וואַסער מיט אַ מאַס וועסטו טרינקען, און אין דער תורה וועסטו פּראַצעווען.“ ער איז געווען ווייט פון דער הונגער-ליניע, און ער האָט נישט געהאַרעוועט לערנענדיק די תורה פשוט דערפאַר, וואָס ער האָט געהאַט אומגעוויינלעך-גוטע פּיאיאָקייטן, און מחמת דעם האָט ער אויך נאָכדעם נישט געקענט פילן דעם זיסן טעם פון סוף זאַץ — „אשריך וטוב לך“ — די סאַטיספאַקציע, וועלכע קומט מיטן געפיל פון מאַטערניש, אַנשטרענג און זיג איז אים געווען פרעמד. זיינע קענטענישן, זיין ברייט וויסן סיי אין יידישע לימודים, און סיי אין ניט-יידישע, איז ביי אים נישט געווען אַנגעלייגט. ער האָט עס נישט געקענט טייער האַלטן, ווי אַ קאַסטבאַרקייט. מחמת ער האָט עס דערוואַרבן צו גרינג, הן אידעאָלאָגיש, הן עקאַנאָמיש און הן אינטעלעקטועל. ער איז געווען צו-מזלדיק, און דאָס איז אַמאָל ערגער פון אַ שלים-מזל. זיין גייסטיקער קערפער איז אַרויס אַן פאַרהיילטע וואונדן, זיין גייסטיקער פנים איז געווען אַן פאַרצויגענע פאַרוואַקסענע שראַמען. אים האָט געפעלט דער „ריס אין האַרצן“, דער „קרע שבלב“, וועלכער האָט געשאַנקען אימפעט און אינ-ספּיראַציע צו אַזוי פיל יידישע דענקער און קעמפער, געדאַנקען-שמידער און וואַרט-שלייפער. קיינע שטורעמס האָבן זיך ניט אַריבערגעטראָגן איבער זיין קאַפּ. דערפאַר האָט זיין עץ-הדעת נישט געקענט פאַרמאַגן טיפע וואַרצלען, זיינע איבערצייגונגען זיינען נישט פאַרהאַרטעוועט געוואָרן, נישט

געלייטערט געוואָרן אין פייער פון נסיונות. און ביימער, וועלכע ראַנגלען זיך נישט מיט שווערע כמאַרעס, מיט ווילדע געווייטערס, קענען נישט האָבן קיין טיפע וואַרצלען, קיין פעסטן אָנהאַלט און אַרייַנוואַקס אין באַדן און אונטערבאַדן. און עס איז גאַנץ נאַטירלעך, וואָס דער יונגער דר. קאַראַליק איז געפאַנגען געוואָרן פון דער שיינקייט, וועלכע הייסט צווייפל. ער האָט זיך, וויליק און מיט גוסט, פאַרפלאַנטערט אין די קרייזלעך פון דער יפה-פיה. מיט סקעפטיס. און די ערשטע ליידנשאַפט און ליבע האָט ער נישט געקענט גובר-זיין דורך זיין גאַנצן קורצן לעבן. ער איז געווען אין דער בחינה פון „מלך אסור ברהטים“, לויט דעם אויסטייטש פון „תניא“, אַ קעניג געפאַנגען אין די לאַקן פון מחשבה, פון סקעפטיציזם...

זיין ליטעראַרישע טעטיקייט האָט ער אָנגעהויבן אין דייטש אין יאָר 1903, ווען ער איז אַלט געווען אַ יאָר צוואַנציק. ער האָט זיך באַטייליקט אין דעם צענטראַלן אַרגאַן פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער אַרגאַניזאַציע „די וועלט“, אַ שריפט געגרינדעט פון דר. הערצל. ער האָט מיטגעאַרבעט אין דער „צייט“, „אַסט און וועסט“, אַ ביסל שפעטער איז ער געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון דער וויכטיקער ליבעראַלער רוסישער צייטונג „ריעטש“, וואו ער האָט פאַרענטלעכט זיינע קאַרעספּאָנדענצן פון רוים, בערלין און קאַפּענהאַגען.

דר. אברהם קאַראַליק איז געווען אַ פּאָליגלאַט. ער האָט געקענט אַ גאַנצן מנין, און אפשר טאַקע אַ גאַנצן טוץ, שפּראַכן.

אין 1915, בשעת דעם וועלט-קריג, איז ער געקומען קיין ניו-יאָרק, וואו ער איז געוואָרן אַ מיטאַרבעטער פון „טאַג“. און ער האָט ערשט דעמאָלט, אין אַן עלטער פון איבער דרייסיק יאָר, אָנגעהויבן צו שרייבן יידיש. קענענדיק גרינטלעך דייטש, העברייאיש און רוסיש און נאָך אַנדערע לשונות און, איבערהויפט, זייענדיק אויפגעהאַדעוועט אין אַ יידיש הויז, אין תחום וואו יידיש איז געווען די אומגאַנגס-שפּראַך — איז אים דאָס יידיש-שרייבן אָנגעקומען נישט גאָר גרינג, נאָר ער האָט אין איר אַרויסגעוויזן אַ מייסטער-שאַפט פון אויסדרוק גלייך פון די ערשטע טריט פון זיין פען. אין יידיש האָבן געקראָגן אַ תיקון אַלע נשמות פון די פרעמדע שפּראַכן, וועלכע ער האָט שטודירט און באַהערשט. נאָך דער מערץ-רעוואָלוציע פון 1917 איז ער געפאַרן צוריק קיין רוסלאַנד. ער איז נישט געווען איינגעוואַרצלט אין יידיש-אַמעריקאַנעם לעבן און די באַפרייטע רוסלאַנד האָט אים אַ רוף געטאָן, אַ צופ געטאָן פאַרן האַרצן, און ער איז אַוועק אַהין, וואו פליגלידיק האַפּע-נונגען און רייכע דערוואַרטונגען האָבן צו אים געוואונקען און געמאַניעט.

ער האָט זיך באַטייליקט אין די רוסישע צייטשריפטן אין פעטראָגראַד, מאַסקווע און קיעוו. אָבער די אומגעהויער־גרויסע קאָטאַקליים־געשעענישן, וועלכע האָבן פאַסירט אין רוסלאַנד נאָך דער אַקטאָבער־רעוואָלוציע, האָבן געמאַכט פאַר אים דאָס פאַרבלייבן דאָרטן אוממעגלעך. זינט 1920 געפינט מען אים ווידער אין אַמעריקע, אַלס שטענדיקן מיטאַרבעטער און מיט־רעדאַקטאָר פון „טאַג“. ער האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער „צוקונפט“ אַ טייל פון זיינע עסייען זיינען אַרויס אין אַ בוך־פאַרם, אין וואַרשע, אין יאָר 1928. בסך־הכל פינג ביכער. ער האָט אויך פאַרפאַסט אַ פאַר מאַמרים אין העברייאיש. אַלס באַוועגונגס־מענטש האָט ער זיך באַטייליקט אין דער ציוניסטישער אַרבעט, צו וועלכער ער איז געווען איבערגעגעבן ביז גאַר. ער האָט אָנגעהויבן אַלס ציוניסט און ער האָט פאַרענדיקט זיין איבער־געריסענע קאַריערע אַלס אַזעלכער. אין דער הינזיכט איז ער געווען אויס־געהאַלטן אויף דעם שטרענגסטן אופן. ער איז אַלע מאָל געבליבן געטריי זיין עצם־מהות פון אַ נאַציאָנאַלן יידן פון דער ציוניסטישער געזינג. דער לעצטער אַרטיקל, וועלכער איז אַרויס פון זיין פען, איז געווען געווידמעט דער דעבאַטע מכות דער צעטיילונג פון ארץ־ישראל. געברויכנדיק די אַלטע פאַרמולע אין אַן איבערפראַזירונג, האָט מען געקענט זאָגן, אַז זיין גשמה האָט זיך אויסגעהויכט מיטן וואַרט „ציון“ (יצאה נשמתו „בציון“), אַנשטאַט דעם אַלטערטימלעכן „אחד“.

ג

קאַראַלניקס סטיל. „דער סטיל איז דער מענטש“ — דאָס איז אַן אַנ־גענומענער שפּרוך. קאַראַלניקס יידיש פאַרמאַגט רייך און גראַציע, כמעט צויבער; יעדנפאַלס, אַן אייגנאַרטיקן חן. אַנאַליזירן עס און אַנדייטן מיטן פינגער אויף די אייגנשאַפטן, וועלכע זיין יידיש־לשון האָט אַנטהאַלטן און וועלכע האָבן גורם געווען דערצו, אַז ער זאַל ווערן אַזוי באַליבט ביי דעם אינטעליגענטערן ליינער פון דער יידישער פּעריאָדישער ליטעראַטור — איז גאַנץ שווערלעך. עס איז זייער מעגלעך, אַז זיינע חסרונות זיינען געוואָרן זיינע מעלות. ער האָט אַזוי געשיקט מאַניפּולירט זיינע נעגאַטיוון, אַז זיי זיינען געוואָרן פּאָזיטיוון. און וואָס איז דער חידוש! לויט דער יידישער אַלכעמיע ווערן דאָך עבירות פאַרוואַנדלט אין מצוות. מיר דוכט, אַז דעם גלאַנץ און שימערירונג פון זיין לשון דאַרף מען זוכן און מ'קען געפינען אין דעם אומשטאַנד, וואָס ער איז נישט געווען אַ דורכאויס־יידישער שרייבער.

דערפאר איז ער נישט נכשל געווארן אין דער זינד פון דעם פילאָלאָגישן פאָכמאַן, וועלכער, צוליב דער איינגעגלויבטקייט אין זיינע שפראַך-קענטע-נישן, גראַבט צופיל אין דער טיף און רייסט זיך צופיל אין דער הויך. פאַרנעמט זיך מיט אידיאַמאַטישע אויסגראַבונגען און ווערטער-אויס-פורעמונגען, אויפטואונגען, וועלכע בלייבן אַלע מאָל פרעמד און אומ-אַפגעשאַצט פון לייענער, וועמען די שפראַך אַלס אַזעלכע אינטערעסירט גאַנץ ווייניק, און ווערן בלויז טייער-געהאַלטן פון די גרויסע מבינים אויף לשון, פון פוריסטן, שפראַך-שאַפער און רעפארמער. קאַראַליניק איז געווען אינגאַנצן פריי פון אַט-די חסרונות. דערצו דאַרף מען צוגעבן נאָך אַן אומ-שטאַנד, וועלכער איז כמעט דאָס אייגענע, וואָס דער ערשטער. יידיש ביי קאַראַליניקן איז געווען אַ מין "יום-טוב"-מלבוש. אמת, דער "יום-טוב" איז אפשר געווען אַ מין "תשעה-באב", אַ חורבן-יום-טוב, אַ מין "קראַה' מועד לשבור בחור" ... אָבער פאַרט נישט קיין "חול", נאָר אַ "מועד". יידיש איז ביי אים נישט געווען קיין זעלבסט-פאַרשטענדלעכע זאַך, און דעריבער האָט זי ביי אים נישט געקאַנט ווערן וואַכעדיק. מ'קען כמעט ווי זאָגן, אַז יידיש איז ביי אים געווען אַ "פאַרהאַטע געליבטע" — אויב מ'מעג זיך דערלויבן אַזאַ פאַראַדאַקסאַלע צונויפפאַרונג פון ווערטער — אָבער פאַרט נישט קיין געזעצלעכע ווייב, פון וועלכער מ'נעמט וואָס עס קומט על-פי-דין, אָן קיינע צערעמעאַניעס און הכנות, אויף דעם תלמודישן לשון: מ'בינדט זי און מ'לייגט זי אַוועק פאַרן לייב... ביי קאַראַליניקן איז די יידישע שפראַך געווען אַ פרויענצימער, פון וועלכער ער האָט געדאַרפט בעטן אַלס אַ לאַסקע, אַלס אַ טובה, אַ באַפרידיקונג, ווען עס האָט אים אָנגעשפאַרט די געלוסטונג פון אויסדריקן-זיך. דערפאַר האָט ער יידיש געגלעט, געלאַסטשעט מער ווי דער געוויינלעכער יידישער שרייבער טוט. ער האָט מיט יידיש נישט געלעבט אין חופה וקידושין, דערפאַר האָט ער זיך אויך נישט פאַרשאַפט מיט אַ פולער שטוב פון קינדער, זרע של קיימא. ער האָט אַפט געטראַכט, אַז ער וואַלט אפשר וועלן פטור ווערן פון דער "פאַרבינדונג". אָבער כל-זמן זיי זיינען ביידע געווען אונטער איין דאַך פון געדאַנק, אין יחד, האָט ער נישט געהאַט די פרעכע באַנאַלע באַציאונג פון אַ מאַן... און דאָס האָט געשאַפן דעם ווייניקן טעם, וואָס דער זאַפט פון זיין יידיש האָט פאַרמאַגט. יידיש איז גע-בליבן פאַר אים אַלע מאָל ניי, ער האָט די "פאַרבינדונג" קולטיווירט, הגם, אפשר, אַ ביסל נישט-ווילנדיק און קוקנדיק מיט רחמנות אויף זיך, וואָס ער דאַרף נעבעך מיט איר האַבן צו טאָן, ער, וועלכער האָט געקענט טאָן אַ געהויבענערן שפראַך-שידוך...

קאראלניקס רחבות. זיין היקף האט אויפגעגעסן זיין צענטער. די ברייטקייט האט פארשלונגען די טיף. מיט זיין בליק און פען האט ער אַרומ- גערייזט איבער אַלע זיבן ימים און יבשות. ער האט אויך, אגב, דורכגעשפּאַ- צירט דאָס יידישע וועלטל. ס'איז גענוג אַנצוצייגן די רשימה פון די טעמעס, וועלכע ער האט באַהאַנדלט. און די דאָזיקע רשימה אַנטהאַלט בלויז אַ קליינעם טייל פון זיינע עסייען, וועלכע זיינען אינקאַרפּאָרירט געוואָרן אין זיינע פינף ביכער, וואָס זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן אין 1928. און וואו זיינען זיינע אַרטיקלען געשריבענע נאָך 1928 ?

אַט איז דער צעטל. סאַקראַטעס, פּלאַטאָן, קאָנט, פּרידריך ניטשע, הערבערט ספּענסער, ווילהעלם וואונדט, פאולוס, מאַקיאַוועלי, דזשארדאַנאָ ברונאָ, מאַליער, דאַנטע, לעאַנאַרדאָ דע ווינטישי, בעטהאָווען, וואַלטער, רענאַן, אַנאַטאָל פּראַנס, ראַמען ראַלאָן, אַקטאַוו מירבאַ, ריש, אַרטור מייער, מעטערלינג, ווערהאַרן, מאַנע, דזשאָזעף קאַנראַד, ברוך שפּינאָזאַ, אַחד-העם, איינשטיין און מאַרקס, שלום-עליכם, אַנסקי, בעל-מחשבות, דוד פּרישמאַן, פּרוג, א. רייזען, יהואש, נאָמבערג, טעאַדאָר הערצל, חיים ווייצמאַן, ישראל זאַנגוויל, מ. א. גערשענזאָן און נאָך און נאָך און נאָך. דאָ האַט איר „ספּעציאַל ליסטן“ פּילאַסאָפּן, סתם-דענקער, רייכע גייסטער, מוזיקער, נאָוועליסטן, דיכטער, דראַמאַטורגן, מאַלער, פּירער פון באַוועגונגען און וועמען ניט. און נאָטירלעך, אַז ער האַט זיך ניט געקענט צופּיל פאַרטופן אין די געדאַנקען און חידושים פון יעדן איינעם פון זיי, ער איז ניט געווען אימשטאַנד זיך אַפּצוגעבן אויף אַ גרינטלעכן אופן מיט יעדן געביט, וועלכן אַט די גרויסע גייסטער פון דער מענטשהייט האָבן באַאַרבעט. יעדן איינעם האַט ער גע- צאָלט שטייער פון אויפּמערקזאַמקייט, פון באַזוכונג, זוכונג און אַ קאַפּיטשקע אונטערזוכונג. ער האַט דורכגערייזט דורך זייער מדינה, באַוויזן זיין ווייזע און זיך געדאַזן ווייטער אין וועג אַריין, צו אַ נייער גרענעץ פון פאַרשונג, צו אַ נייעם לאַנד פון קענטעניש. מיט צופּיל באַגאַזש קען מען אַזויפּיל ניט אַרומ'נסיעה'עווען.

קאָראַלניקס אַנטוואַונג. זיין האַרץ איז געווען אין מזרח און זיין פאַר- שטאַנד אין מערב. ער איז געווען עמאַציאַנעל געטאַנט יידיש, אינטעלעק- טועל איז ער געווען אַנגעשטעלט איראַפּיאיש, וואָס מיינט, אייגנטלעך, העלעניסטיש. ווייל איראַפּע, אויסגעטייטשט אַלס אַ קולטור-טערמין, איז אַ צינזן-צאַלעריין, אַ מס'עובד, צו אַטהען. דאָס האַרץ און קאַפּ האָבן נישט געהויזט. אָבער זיך אויך נישט אַרומגעריסן. נאָך אַלעמען איז דאָ אַ האַרץ — אַ האַרץ און אַ קאַפּ — אַ קאַפּ. אַ סינטעז פון זיין יידישן געפּיל און

גריכישן באַנעם האָט ער נישט געשאַפן. דאָס איז נישט קיין לייכטע אויפֿ-
 גאַבע. זייער ווייניקע האָבן עס פאַרוזכט צו טאָן. און בלויז איינציקע יחידים
 האָט אַמאָל אָפּגעגאַלטן דעם סינטעז צו שאַפן. בכלל, איז קאָראַלניק נישט
 געווען געקנאַטן פון דעם טייג פון וועלכן קעמפער, קריגער — נישט בלויז
 סאַרקאַסטן, אַריינזאָגער און בייסער — ווערן געמאַכט. ער איז געווען אַ
 פאַציפּיסט אינערלעך אפשר מער ווי אויסערלעך. ער האָט אויפּגענומען
 זיינע „אינעווייניקסטע שטירדעס“, די דעבאַטן אין זיין גייסטיקן פאַרלאַמענט
 צווישן דעם העברייער און העלענער, גוטמוטיק, מיט אַ שמיכל. ער האָט
 זיך צוגעהערט צו ביידנס טענות, און קיינעם פון זיי גערעכט נישט געגעבן.
 דר. קאָראַלניק איז געווען אַן אייראָפּייער, אָבער בלויז מיטן טרוקענעם
 פאַרשטאַנד. זיין יידיש געפיל האָט זיך בשום אופן נישט אונטערגעגעבן,
 עס האָט זיך געבאַרעט. און צוויי תּחומים זיינען אין אים אַנטשטאַנען, און
 מחיצות זיינען אויפּגעריכט געוואָרן. און די צוויי אייביקע אַנטאַגאַניסטן,
 דער ייד און דער העלענער, האָבן זיך געוואוינט אין דעם צעטיילטן ארץ-
 ישראל פון דר. קאָראַלניקס פּסיכישער געאַגראַפּיע. איבער די ווענטלעך
 פלעגן זיי אַריבערשרייען איינער צום אַנדערן נישט קיין זלוולים, חס־ושלום,
 נאָר גאַנץ אָפט האַרבע דיבורים. זיי האָבן אַנגעהאַלטן זייער ווערטער-
 געפּעכט. ער האָט געגלויבט טיף האַרציק. דער העלענער אין אים האָט
 אים אָבער געשטערט זיך צו פאַרטיפּן אין דער אַבסאַלוטער אמונה שלימה
 פון יידישן יידן, אין דעם אומגעטיילטן, פולמאַסיקן גלויבן, אַן צווייפלעניש
 און אַן קווענלעעניש, אין דעם ענדגילטיקן און אַנטשיידענעם נצחון פון
 יושר און צדק — דאָס הייסט פון יידישקייט. ער האָט געצוויפּלט, ער האָט
 גייסטיק געכאַפט אונטער־ניהיליזירן מיט זיין העלעניזירטן פאַרשטאַנד.
 אָבער דער ייד אין זיין לפני ולפנים פלעגט אים אַננעמען ביי דער האַנט און
 שלעפּן צו זיך, וועלן אים מצרף זיין צו אַ מנין אין מיטן אַ קאַלטן דיאַלאָג
 מכּה סקעפּטיציזם. און אַט די יעקב־און־עשׂו ויתרוצצוס אין זיין מוטער-
 טראַכט פון טראַכטן האָבן געשאַפן די אויסטערלישקייט פון זיין שרייבן.
 דער מילדער צוזאַמענשטויס האָט צוגעצויגן דעם לייענער, וועלכער, ווי אַ
 צוהערער, האָט האַלט אַ דעבאַטע, אַ מחלוקת. ער האָט אים אָבער נישט
 געקענט האַלטן צוגעבונדן, ער האָט נישט געוואוסט וואו זיך צו האַלטן און
 צו וואָס זיך צוצובינדן. און פון די טיפענישן פון קאָראַלניקס נשמה איז
 אַרויפּגעשוואומען, ווי אַ בת־קולשער אַנזאָג, דער נאַמען פאַר זיינע צוויי
 בענדער „וידערקלאַנגען און ווידערשפּרוכן“, כמעט אַז אַלע זיינע עסייען,
 סיי די וואָס גייען אַריין אין „וידערקלאַנגען“ און סיי די, וועלכע גייען

אריין אין די איבעריקע דריי ביכער, אדער זיינען געבליבן נאך נישט קיין אויפגעקליבענע, צעשפרייט איבער די פלאכן פון די צייטונגען, זיינען פאר- נאטירונגען פון אט די אינערלעכע דיספוטאציעס, פון וועלכע עס האבן זיך דערטראגן צו אים בלויז ווידערקלאנגען, עכאס, אפרופענישן פון דעם אייביקן ויכות, וועלכער ווערט געפירט צווישן דעם ייד און גריך. פון דעם נעמט זיך קאראלניקס אומרואיקייט און הוידענען-זיך, וויגן זיך אויף די וואגשאַלן. און אט די אומרואיקייט און וואקלונג, אט די אינערלעכע יסורים, וועלכע זיינען געווען אַנגענעם און באַליבט, האָבן געוועקט אַ רחמנות-געפיל, וואָס האָט זיך פאַרוואַנדלט אין אַכטונג, צו דעם דערהויבענעם און ראַפּיי- גירטן בעל-יסורים ביי אַלע זיינע לייענער, וועלכע זיינען כמעט אַלע געוואָרן זיינע שעצער.

אין זיין גלעצנדיקן עסיי מכה גערשענזאָנען, דעם יידישן דענקער וועגן רוסישע דיכטער, וועלכער האָט אַנגעזאָגט, אַז מען זאָל אים מקבר זיין איינ- געוויקלט אין אַ טלית, שרייבט דר. קאָראַלניק בזה הלשון :

„דאָס איז דער גורל און דער זין פון דער יידישער געשיכטע : געפינען זיך נאָכדעם, ווי זי האָט זיך פאַרלוירן, צוגיין ביי צום לעצטן אָפּגרונט, דורך אַלע נסיונות — און געלייטערט אויפסניי — צוריקקומען צו זיך. די פייער-פּראַבע ! מיר האָבן זי און מיר מוזן געלייטערט ווערן צו גאַלד, אַדער אויסברענען אין אַש.“ *

אין זיין אַ סך שוואַכערן עסיי וועגן אַחד-העמען שרייבט ער :

„ביז דער צייט ווען דאָס יידנטום וועט געפינען זיין ניי וואָרט — אַדער פאַרלוירן ווערן מיט דעם אַלטן.“ **

דער גייסטיקער קולטורעלער טריאומף פון יידישקייט שטייט ביי אים כלומרשט אונטער דעם דאָפּלטן צייכן פון אַן „ענטוועדער אַדער“. אָבער די פּראַגע איז בלויז אַ זשעסט, אַדער בלויז פאַרשטאַנד-דיבורים, אין האַרצן האָט ער געפילט, אַז מיר זיינען פונקט ווי אונדזער עמבלעם, דער ברענענ- דיקער סנה, וואָס ברענט און ווערט נישט פאַרצערט, ווערט קיינמאַל נישט קיין אַש. מחמת אַן יידנטום איז נישט נאָר די יידן קענען קיין תקומה נישט האָבן, נאָר אַפילו די נייט-יידן קענען זיך אַן אונדזער קולטור נישט באַגיין, ווייל מיר האָבן באַשאַפן דעם סם-החיים. און ווען אונדזער גייסט וואַלט זיך אַפּגעטאַן פון דער איראַפּיאישער וועלט, וואַלט די גאַנצע איראַפּיי-

* געזאַמלטע ווערק, ערשטער באַנד, ערשטער טייל, ז"ו 153-156.

** דאָרטן, ז. 85.

אישע ציוויליזאציע פארשלונגען געוואָרן אין חלל פון אייביקן „ניט“.

„דאָס יידנטום האָט פאַרזאָרגט די וועלט מיט סימבאָלן און — גוט אָדער שלעכט — מען קען זיי ניט אויסוואַרצלען, סײַדען מען רײסט אויס דעם וואַרצל אַליין — דעם גאַט־באַגריף, און דערנאָך וואָס בלייבט? „נאַטור“, אָבער דאָס איז וואַרט פאַר וואַרט, אָדער „מענטש“? *

ער ענדיקט ווידער מיט אַ פּראָגע־צײכן און דערזאָגט ניט, אָבער ער מײנט, און באַהויפט, אַז דער ײִדישער גאַט־באַגריף איז קײן געײַגאַט באַגריף, נאָר די השגה פון השלמה, פון פערפעקטירונג, פון פאַרגאַנצונג פון דער פיזישער און פּסיכישער וועלט. און אַן יידנטום קען די מענטשלעכע וועלט זיך נישט באַגײן. ווייל דער ײִד האָט פאַרזאָרגט די וועלט מיט אַזעלכע וויכטיקע סימבאָלן, וועלכע זײנען רעאַלער פון דער רעאַליטעט און אַן וועלכע די רעאַליטעט קען זיך נישט באַהויפטן אַלס אַזעלכע, אַלס עפעס האַרמאָנישעס, סיסטעמאַטישעס און דאָך דינאַמישעס.

קאַראַלניקס שאַפן איז ווי יענע פּײַגעלע, צוליב וועלכן מ'האַט אַמאַל אַרויסגעטריבן אַ ײִדישן געלערנטן פון אַ תּלמוד־אַקאַדעמיע. עס געפּײַנט זיך אויף דער גרענעץ־ליניע פון דיכטונג און דענקונג, אין די לענדער גײט ער נישט אַרײן. ער איז געבליבן שטיין מיט אײן פּוס אויפן גרענעץ פון פּאַעטישן אויסדרוק און מיטן אַנדערן שטייט ער אויפן גבול פון פּילאָסאָפּישן אינהאַלט. אָבער ער איז נישט צופּרידן מיט זײן פּאַזיציע און ער טרוימט, אַז ער וועט אַרײן אין לאַנד און שאַפן אַ קאַמבינאַציע פון די צוויי תּחומים. און מעגלעך, אַז ווען ער וואַלט געלעבט ביז צו רײפן עלטער, וואַלט ער פאַר־ווירקלעכט זײן טרוים־אידעאַל. ער זאָגט אויס זײן טיף־אײניגעבאַקענעם סוד אין עטלעכע ווערטער, רעדנדיק וועגן ניטשען:

„אָבער ניטשע איז נישט געווען קײן געלערנטער מעלה־גרה, און איז געשטרױכלט געוואָרן, אַוועקגעוואָרפן מיטאַמאַל דעם גאַנצן דײַטשן פּראָ־פּעסאַרן־אַפּאַראַט. נישטאַ קײן צײטאַטן, קײן אַנמערקונגען, קײן פּלפּול — עס איז אַפּילו נישטאַ קײן היסטאָרישער און פּילאָלאָגישער אַנאַליז; אַ פּאַעט שטייט פאַר אונדז — אַ פּאַעט, וואָס דענקט, אָדער אַ דענקער, וואָס פּאַנטאַזירט.“ **

דאָס האָט ער געוואַלט זײן. און אפשר איז ער עס אויך געווען

(* „ווידערקלאַנגען און ווידערשפּרוכן“, ז. 165.)

** געוואַמלטע ווערק, ערשמער באַנד, ערשמער טײל, ז. 41.

פאטענציעל. און ער האט געהלומט וועגן פארוואנדלען דעם בכוח אין א ליטערארישן בפועל.

אז קאראלניק האט פארמאגט דרייטט צו האבן זיין אייגענע מיינונג און זי טאקע ארויסזאגן גאנץ קלאר, הגם ער האט זיך עס דערלויבט אין אויס-נאמספאלן, זעט מען פון זיין שטעלונג צו חסידיזם. חסידות איז געווארן א געטשקע, נאך וועלכער זייער פילע אין אונזער דור, פון די פאָעטישע, פובליציסטישע און אפילו היסטארישע וואַרט-זאָגער זיינען נאָכגעלאָפֿן מיט פאַרקאָשערטע פּאַלעס און פאַרגלאַצטע אויגן. און אַ היפש ביסל פּסעוודאַ-שיינע ליטעראַטור איז געשאַפֿן געוואָרן, וועלכע האָט געהאַט אַ פנים פון „האַגיאָגראַפֿיע“, ספּוּרי-נפלאות פון צדיקים און בעלי-מופת. חסידות האָט באַמת קיין ניי וואָרט נישט געזאָגט, זי האָט בלויז וואַלגאַריזירט יידישע קבלה. זי האָט אַראָפּגעשליידערט די קעניגין פון יידישן פּילאָסאָפֿיש-רעליגיעזן דענקען פון איר הויכן טראָן און זי געפירט מיט טאָץ און פּוּקן איבער די גאַסן און זי געצוואונגען זיך צו קוריענען, דרייען זיך, מאַכן קאַמעדיאַנטישע שטיק און העויות, און דאָס בלויז צו קיצלען דעם וואַלוועלן געשמאַק און רייצן די פּאַגאַניסטישע נייגונגען פון די ברייטע מאַסן.

„זיי (די צדיקים) האָבן נישט באַרייכערט דעם יידישן געדאַנק, זיי האָבן פאַרהאַלטן — ווייל פאַרפלאַכט — די יידישע אַנטוויקלונג. מקווה, נאַסע פּיאַות, טאַנצן מיט די זאַקן אויפֿן טיש, נאַכזאָגן ווילדע, זינלאָזע מאַמרים, דערציילן מעשיות אין דער וועלט אַריין — דאָס איז געווען זייער קולטור-אַנטוויקלונג. און וואָס איז געבליבן? — אַ פאַר לידער, אַ פאַר מעשיות, אַן אומפאַרשטאַנענע לעגענדע און אַ ביסל אַש פון אַן אויסגעברענטן שטרוי-פּייער.“ *

„עס האָט געברויזט אַ שטורעם — און האָט איבערגעלאָזט אַ זיפֿן. און דאָס איז די טראַגעדיע פון דעם חסידיזם בכלל, דער עלטער האָט גובר געווען.“ **

קאראלניק איז געווען צופיל יידיש-געבילדעט צו בויגן זיינע גייסטיקע קני פאר דעם בעל, וועלכן עס האבן געוואלט ביי אונדז איינפירן פסעוודאַ-ראַמאַנטיקער. פרץ האָט זיך בלויז אויף אַ קורצער צייט געלאָזט גיין אויף דעם אומוועג. ער האָט אָבער באַצייטנס זיך געכאַפּט און פאַרקירעוועט

(* „ווידערקלאַנגען און ווידערשרובן“, ז. 188.

** דאָרטן, ז. 191.

אויפן שליאך פון פאלקסטימלעכקייט, וועלכע איז דורכגעקנאטן מיטן עטישן מאטיוו.

„הויבט אן א ייד א תפילה: גוטמארגן דיר, רבונו של עולם! איד, לוי יצחק בן שרה מבארדיטשעוו, בין געקומען צו דיר מיט א דין-תורה: וואס ווילסטו פון די יידן? וואס האסטו זיך צוגעטשעפעט צו די יידן? — שטארק, מעכטיק, הינרייסנדיק — איא? און מיט וואס ענדיקט ער? — „יתגדל ויתקדש שמייה רבה“; דער אנהויב פאסט ניט צום סוף, האט ניט קיין שום שייכות צו אים; די הארבע קשיא איז ניט פארענטפערט געווארן, און אויב ניט ענטפערן — צו וואס פרעגן? אויב מען האט נישט קיין מוט צו קומען ביז צו דעם לעצטן שלום — זיך אנגארטלען מיט אלע כחות, אנשפאנען אלע מוסקולן, און דערנאך אויפהויבן א שטרוי? און אזוי אומעטום — אזוי אין יעדער פארם פון זיין רעליגיעזן עקסטאז.“*

דא רעדט קאראלניק זיך אראפ פון הארצן. ער זאגט דער שוויגער און מיינט די שנור פון זיין אייגענער פסיכיק, אבער ער זאגט מוסר א גרויסער יידישער פערזענלעכקייט און באשולדיקט אומבאוואוסטזיניק זיך אליין, א סך פון דאס געזאגטע פאסט זיך צו זאגן קעגן קאראלניקן אליין, אבער ער אסאציאירט זיך מיט יענעם גדול, וועלכער האט פארדינט זיין פאפולאריטעט אפשר טאקע אדאנק אט דעם דאזיקן חסרון זיינעם, און קאראלניק, לייענענדיק זיין אייגענעם באשולדיקונגס-אקט, האט ניט-געזאגטערהייט, בלחישא אדער במחשבה, פארענדיקט מיט דעם „תהי אחריתי כמוהו“...

זאל קאראלניקס אנדענק בליען צווישן די בייער פון יידישן פרדס אויף לאנגע פריילינגס און זומערן, און זאל עס אנפילן אונדזער לופט מיט דער דופט פון ווארט, קלאנג און געדאנק, און אויב ער וועט ניט ווערן פרוכטבאר — טאר דען, דארף דען א בלום א פרי ווערן? א בלום דארף שפילן מיט דער הארמאניע פון קאלירן, דאס איז זיין עובדא און דאס דארף ער דערפילן אין דער און יענער וועלט.

און דער וואס האט דערפילט זיין אויפגאבע, וועט זוכה זיין צו עולם-הבא אין יידישן פאנטעאן, צי ער איז אין דער בחינה פון א בלום, צי ער איז אין דער בחינה פון א פרוכט...

„שיקשנא“, אויגוסט 1937.

(* דארטן, ו. 187.

לייענענדיק א. ד. גארדאן *

פושקין אין איינער פון זיינע פאָעמען הויבט אויף די אַביסל־טשיקאָווע פראַגע מכות דעם צי קען אַ גאון זיין אַ פאַרברעכער. איך וואָלט זאָגן, יעדער זשעני קען זיין אַ פאַרברעכער, אָבער ער וואָלט ניט געקענט זיין קיין געניאַלער פאַרברעכער, פשוט דערפאַר, ווייל די נאַטור איז ניט קיין פּזנטע, זי וואָרפט זיך ניט מיט אירע גיטער. זי איז גאַנץ קאַרגלעך, און זי גיט ניט איינעם פילע טאַלאַנטן, אַ פּשיטא שוין „געניאַליטעטן“. און דאָס אייגענע וואָלט זיין ווען מיר וואָלטן נעמען, צום היפּוך פון פאַרברעכער, דעם הייליקן, דעם צדיק.

צידקות איז אַן און פאַר זיך אַ טאַלאַנט, אַמאַל דערגייט עס צו גאונות אין הייליקייט, אין גערעכטיקייט, — ניט אין אויפפאַס, נאָר אין אויפפיר. אָבער צידקות פאַרט זיך זעלטן מיט אַן אומגעוויינלעכן דענקונגס־אַפאַראַט אָדער פילונגס־מעכאַניזם.

„וועמך כלם צדיקים“, און דיין פאַלק וועט באַשטיין דורכאויס פון צדיקים — איז אַ דרייטער טרוים פון אַ דרייטן נביא. עס איז דאָס אייגענע ווי זאָגן אַז אַלע וועלן זינגען ווי קאַרוואַ, שפּילן פּידל ווי חפּץ, זיין רעדנער ווי דעמאָסטען, זיין פּילאָסאָפּן ווי קאַנט און פיזיקער ווי איינשטיין.

עס קומט אויס גאַנץ אָפט צו הערן ווי מ'קלאַגט זיך אויף דעם, אויף יענעם, אַז ער איז ניט „אידעאָליסטיש“, דאָס הייסט ניט „הייליק“, ניט קיין צדיק. אַזאַ באַקלאַגן זיך האָט ניט מער יסוד ווי די טענה וועלכע מ'קען האָבן צו איינעם פאַרוואָס ער באַזיצט ניט קיין טאַלאַנט — צום טאַנצן, צום זינגען א. אַז. וו.

צידקות איז אַ טאַלאַנט ווי אַלע אַנדערע טאַלאַנטן. עס איז אַ מתנה, אַ באַשאַנקנקייט, און, נאַטירלעך, אַז ניט אַלע באַזיצן עס. עס איז אַ יקר־המציאות.

א. ד. גארדאן איז געווען אַ צדיק. ער האָט באַזעסן אַ טאַלאַנט און אפּשר אַ זשעני פאַר עטיק, פאַרן עטישן אויפפיר.

* קיצור כתבי א. ד. גורדון, בכרך אחד. תל-אביב, תרצ"ו.

דער שטארקסטער פונקט פון א צדיק ליגט אין זיין ביאגראפיע, אין זיין לעבנס-געשיכטע.

צידקות איז א שריפט, אבער דאס איז א שריפט וועלכע ווערט ניט געשריבן מיטן פען, בליישיפט אדער פענדול, נאר מיט אלע רמ"ח איברים, מיט די הענט און פיס, מיטן גאנצן גוף, מיט דער גאנצער הנהגה. א צדיק נעמט פראגמענטן, פיצלעך, ברעקלעך פון זיין אויפפיר און מאכט פון זיי עפעס גאנצעס, אויסגעהאלטנס, סיסטעמאטישעס, מאנומענטאלס, וואס בלייבט שטיין לדורות אלס א ביישפיל, אלס א מוסטער, פון וואס מ'דארף זיך אפ לערנען, זיך א מוסר אראפנעמען.

ווען מ'ווארפט א בליק אויף א. ד. גארדאנס לעבנסגעשיכטע, באמערקט מען גלייך אז זי פארמאגט דאס וואס מאכט א לעבנס-באשרייבונג שאפענדיק, און דאס איז דער איבערבראך. די שענסטע ביאגראפיע, ווען זי איז געשריבן אין גראדע ליניעס, איז נודע, ניט אינטערעסאנט.

דאקאן, די טענצערין, האט אנגעשריבן איר ביאגראפיע, זייער עסטעטיש און ריינצדיק אנגעשריבן — עס איז אבער פארט פלאך און טעם-לאז. פארוואס? ווייל זי האט דורכגעטאנצט איר לעבן. זי האט אנגעהויבן מיט א טאנץ און איז אזוי אוועק אין א ווירבלווינט, און כמעט פארענדיקט מיט א ריקודל...

אמת אינטערעסאנטע ביאגראפיעס זיינען יענע, וועלכע זיינען ניט עוואלוציאנער, נאר רעוואלוציאנער, וועלכע פארמאגן שארפע נויגן, טיפע בויגן; ווי, למשל, די בארימטע לעבנס-מעמוארן פון קראפאטקינען, פון הייליקן אויגוסטין, פון פראנציסקא פון אסיסי. קראפאטקיין — אנגעהויבן אלס פאזש אין קעניגלעכן הויף, דערנאך געווארן אן אנארכיסט... בודהא, אנגעהויבן אלס בן-מלך, דערנאך געווארן א בעטלער, געגרינדעט אן ארדן פון מענדיקאנטן... פאול — געברענט און געבראטן די ערשטע ישו-נאכ-פאלגער, דערנאך געווארן א מארטירער פון דער זעליקער אידייע, גלויבעריי. איך האב געקענט פארלענגערן דעם צעטל. אבער דאס איז ניט נויטיק. דער געדאנק איז סיי ווי קלאר, עס פאדערט זיך אן איבערבראך, א קעגנעזעצקייט, אן עלעמענט פון תשובה.

א. ד. גארדאן — זיך אויפגעהאדעוועט ווי א "לייטשער" יונגערמאן, מיט אביסל היינטיקער בילדונג, חתונה-געהאט, זיך פארפירט מיט א געזינדל, געווען אן אנגעשטעלטער אין אן אימעניע, מיט לייטן צו גלייך. דערנאך, צו 48 יאר, ווען ס'רוב מענטשן נעמען זיך שוין צוריקציען, נעמען לעבן אויפן חשבון פון פראצענט אויף זייער קאפיטאל פון אויפפיר, פון גע-

וואוינהייטן, פון שטייגערס — איז ער אַוועק קיין ארץ-ישראל און האָט זיך געשטעלט אַרבעטן. ער איז געוואָרן אַן ערד-אַרבעטער אַן חכמות. ניט קיין פירער ביי אַרבעטער, אַ „אידעאָלאָג“ וואָס לייגט איין די וועלט און שאַנע־וועט ניט זיינע „וואַקאַלע שטריקלעך“ פאַר דער הייליקער אַרבעט, און טונקט אַליין אַ פינגער אין קאַלטע וואַסער ניט אַריין. א. ד. גאַרדאָן איז געוואָרן אַן אַרבעטער ניט אויף-צו־פלייסן, נאָר אויף אַן אמתן. ער האָט געאַרבעט, געלעבט אַלס אַן איינפאַכער האַרעפאַשניק און געפאַלן אין שפּאַן, געשטאַרבן אַלס אַ „נהנה מיגייע כפּיו“. דאָ זעען מיר גבורה פון כאַראַקטער, דאָ באַאַכטן מיר אויסגעהאַלטנקייט, אינערלעכע אַחדות. א. ד. גאַרדאָן האָט ניט געהערט צו דעם „פּאָליטישן“ סאַרט מענטש, וואָס זאָגט איין זאָך, מיינט אַ צווייטע זאָך און טאָן טוט ער גאָר אַ דריטע זאָך. ער האָט קודם-כל געטאָן, דערנאָך ערשט גערעדט און באמת געמיינט.

א. ד. גאַרדאָן איז אַן אויסגעגאַסענע מאַנומענטאַלע עטישע פּערזענ־לעכקייט, און ווען ער וואַלט קיין דענקער ניט געווען, וואַלט ער אויך „באַשטאַנען זיין שטעטל“ און כשר פאַרדינט זיין חלק-דעוּלם-הבא אין פּאַלקס-געדעכעניש.

א. ד. גאַרדאָן איז אָבער געווען אויך אַ דענקער, און אפשר אַ דענקער און אויך אַ הייליקער. נאָר מיר דוכט, אַז די הייליקייט אין אים האָט אַריבערגעוואויגן.

און זיין בחינה אַלס דענקער איז אי אַ חסרון און אי אַ גרויסע מעלה. די יידישע פּאַלקסטימלעכע לעגענדע וועגן למד-וואָוניק, דעם אמתן צדיק יסוד עולם, וועגן וועלכן קיינער ווייס גאַרניט, איז נאָך ניט אַפֿ־געשאַצט געוואָרן אין איר גאַנצער פּסיכאָלאָגישער און מאַראַלישער חשיבות. אַמאָל האָבן פּסיכאָלאָגן שטאַרק געהאַלטן פון באַוואוסטזיין, דער־נאָך האָט מען זיך געכאַפט, אַז דער אונטערבאַוואוסטזיין אין דער מענטש־לעכער פּסיכישער קאָנסטיטוציע איז באַיִן־ערך וויכטיקער. און דער באַ־וואוסטזיין איז מער ניט ווי אַ טראַפּן אין ים פון אומ־ און אונטערבאַוואוסט־זיין וועלכע באַשטימען די גייסטיקע מערכה פון מענטשן און מאַלן אויס זיין פיזיאָנאָמיע. דאָס אייגענע איז אמת בנוגע דער פּסיכישער איינאַרדענונג פון אַ פּאַלק. זי ווערט ניט דעטערמינירט פון די באַוואוסטהייטן, פון די באַרימטהייטן, נאָר דווקא פון די מיליאָנען אומבאַוואוסטהייטן, פון די פשוטע מענטשן וועלכע זיינען גאַרניט אַזוי פשוט, וועלכע האָבן הערצער און געפילן, סימפּאַטיעס און ברידערלעכקייט, און זיי זיינען עס די אמתע וועבער פון דער נשמה פון אַ פּאַלק.

און אויסזאגנדיק דעם אמת, האָט מיר אַביסל געקלעמט דאָס האַרץ
לייענענדיק די כתבים פון א. ד. גאַרדאַן: למאי האָט ער געשריבן?! עס
וואָלט זיך געפּאַסט שענער ווען אַ תּלמיד וואָלט עס געשריבן, ווי ר' חיים
וויטאַל פון אר"י, ווי פּלאַטאַן פון סאַקראַטעסן.

אַבער לייענענדיק ווייטער און ווייטער האָב איך אַלץ מער און מער
גענומען איינזען, אַז אין א. ד. גאַרדאַן האָבן מיר אַ דרייטן דענקער מיט
אַ טיפּער אינטואַיציע, מיט אַ שאַרפּן אַריינבליק און אַ קלאַרן פּאַראַויסבליק,
און דעמאָלט, אַז איך האָב דאָס אויפגעפּאַסט, האָט מיר צוריק פּאַרדראָסן:
למאי איז ער געווען אַזאַ צדיק? ווען ער וואָלט ניט פּטרן זיין צייט אויף
פּראַסטער אַרבעט, ווי גראַבן גריבער, האַקן שטיינער, פּרעסן וויינטרויבן —
וואָלט ער באמת געקענט לאָזן נאָך זיך גרויסע טיפּזניקע סיסטעמאַטישע
ווערק. איך האָב כמעט געפילט דעם אייגענעם פּאַרדרוס ווי ווען לייענענ-
דיק באַקוּנינען. אַ טייערער קאַפּ, אַ שאַרפּער מוח, געניאַלע געדאַנקען
בליצן, עס פעלט באַאַרבעטונג, ביבליאַטעק־זיצונג און דער „בזיעת־אָפּיד
תּאכל לחם“, דאָס גייסטיקע ברויט, וואָס דאַרף געקנאַטן ווערן מיט מי,
אַנשטרענגונג, און עס דאַרף געבאַקן ווערן ווי געהעריק, און ערשט נאַכדעם
קען מען עס עסן.

נאָר אזוי איז עס. מיר פּאַרמאַגן אין א. ד. גאַרדאַן אַ צווייטקייט,
אַ הייליקן און אַ דענקער. ווען איך האָב אים געלייענט, האָט זיך מיר גע-
וואָלט ער זאָל זיין דורכאויס צדיק, און מער גאַרניט, און, פּאַרקערט, ווען
איך האָב זיך פּאַרטיפּט אין דענקער, האָב איך געהאַט יסורים פון דעם וואָס
ער איז ניט געווען דורכאויס דענקער און האָט ניט פּאַרבוּיגן אַביסל זיין
צידקות, און האָט ניט געגראַבן די גאַנצע צייט מיטן רידל־פּון־שכל און ניט
מיטן שכל וואָס שטעקט אין רידל.

אַ ר ב ע ט

די בריק, וועלכע פּאַראַייניקט אין גאַרדאַנען זיין „פרומקייט“ און זיין
„לומדות“, זיין אויפפיר און זיין סיסטעם, איז דער פּרינציפּ, ריכטיקער,
אַפּאַטעאַזיס, פון אַרבעט. ער אידעאָליזירט אַרבעט. ער פילט אַבער, אַז
אַרבעט אַליין איז ניט גענוג און ער פּאַראַייניקט עס גאַנץ אָפּט מיט שאַפּונג,
„עבודה“ מיט „יצירה“... אַבער די צוויי השגות זיינען ווייט ניט אויסטויש-
באַר. „אַרבעט“ מיינט באַשטימטע מאַניפּולאַציעס, וועלכע ווערן דורכ-
געזעצט אין אַ פּאַראַויס־באַשטימטער אַרדענונג און וועלכע ווערן כסדר

ווידערהאלט מאַנאַטאַניש. „שאַפונג“, ווידער, איז פונקט פאַרקערט, עס איז אויפטועריש, אומדערוואַרטעריש און אומבאַשטימט. אָבער גאַרדאַנס אידעאָליזאַציע פון אַרבעט ווערט באַדינגט פון צוויי אומשטאַנדן, איינער אַ פערזענלעכער און דער צווייטער אַ נאַציאָנאַלער. סיי ער, אַלס עטיקער, און סיי דער ייד האָבן היינט געמוזט נעמען באַטאַנען אַן עלעמענט אין ציוויליזאַציע, וועלכן מיר האָבן צופיל פאַרנאַכלעסיקט און, ממילא, כאַפן מיר איצטער אַריבער אַביסל די מאַס. אונדזער עפאַכע איז אַ מאַשינען-עפאַכע, און ניט קיין עראַ פון פשוטער אַרבעט.

און בנוגע דעם פלאַץ, וועלכן אַרבעט פאַרנעמט אין דער יידישער אידעאָלאָגיע, איז ניט שווער קלאַר צו ווערן מכוח דעם ענין. באַבאַכט דעם גאַט פון אַ פאַלקסטום און איר וועט גלייך זען וואוהיין ציען זיינע שטרעבונגען, וואָס זיינען זיינע אַמתע אידעאַלן, וועלכע זיינען טיף איינגעבאַקן אין זיין געמיט, חושים און אונטערבאַוואוסטזיין. גיט אַ קוק אויף די קאַסמאַגאַניעס ביי פאַרשיידענע פעלקער און איר וועט גלייך וויסן מיט וועמען איר האָט צו טאָן. דער באַשאַף ווערט צו-געשריבן צו טעקסועלן פאַרקער אין קאַסמאַגאַניעס, וועלכע זיינען אַזוי פאַרשיידן איינע פון די אַנדערע, ווי די באַשרייבונגען פון די וועלט-געבורטן ביי די הינדוסן, מאַאַריער און טאַאַאיסטן. די קאַסמאַגאַניעס זאָגן עדות, אַז די יעניקע פאַלקשאַפטן זיינען געווען פאַרטונקט איבערן קאַפּ אין געשלעכט, און די טעקסועלע ליידנשאַפטן האָבן דאַמינירט אין זייער וועלט-באַנעם, ווי אין זייער פּריוואַטן און געזעלשאַפטלעכן לעבן.

„ווען אויבן, אַן נאַמען, איז געווען דער הימל, די ערד אונטן האָט מען ביי קיין נאַמען ניט גערופן, אַפּסו (די טיפעניש), אין אָנהויב איז געווען זייער געבוירער און די פאַרפלייצונג פון טיאַמוט די מוטער פון זיי אַלעמען.“ אין עגיפטן דער הימל (נאַט) איז געווען אַ נקבה און לאַנד (טאַ) איז געווען אַ זכר. אין באַבילאָניען עאַ (די טיפעניש) און אַנו (הימל) זיינען געווען זכרים און דאַמקינאַ (לאַנד) איז אַ נקבה.

„עס איז נאָך ניט געווען קיין הימל, נאָך ניט געווען קיין ערד, מענטשן זיינען ניט געווען, די געטער זיינען נאָך ניט געווען געבאַרן.“ (* פון כאַאַס איז אַרויסגעקומען ערעבאַס (זכר) און די שוואַרצע נאַכט (נקבה), און פון נאַכט איז ווייטער אַרויסגעקומען עטער און טאַג, וועמען זי האָט געבוירן ווערנדיק שוואַנגער פון אַן אומאַרמונג פון ערעבאַס...“

(* פּיראַמיד פון פעפּ, 1, 6631.

אין האַמערן איז אַקעאַנוס דער פּאָטער און טעטיס די מוטער. טעטיס סימבאָליזירט די זויגנדיקע מוטער, די ערד, די מוטער־ערד. אַבער הינטער אַקעאַנוס און טעטיס שטייט די נאַכט, וועלכע האָט געבוירן אַלע געטער. פּלאַטאָן ציטירט אַ קופּלעט פּון אַרפּיי, וועלכער באַשרייבט אַקעאַנוס און טעטיס אַלס די ערשטע פּאַר־פּאַלק.

מ'זעט פּון דעם באַשיינפּערלעך, אַז זייערע קאָסמישע באַגריפּן זיינען ביאָלאָגיש, אָפּשטאַמעריש דורך און דורך.

און ווי האַלט עס מיטן חומש ? אין אים ראַנגלען זיך צוויי השגות און עס איז גובר די „אַרבעטער־אידעאָלאָגיע“, וועלכע נעמט די איבערהאַנט איבער דער פּאָטער־מוטער־אידעאָלאָגיע.

„אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, ביום עשות יהוה אלהים ארץ ושמים“ (בראשית, י"א, ד')... ער הויבט אָן דעם פּסוק מיט געבורט און ענדיקט מיט מאַכן.

אַבער גאָט ווערט ניט געמאַלט אין חומש ווי אַ „פּראָלעטאַריער“, נאָר ווי אַ דערפּינדער, אַ שאַפּער. אַבער דער עלעמענט פּון אַרבעט, ניט פּון געשלעכט, ווערט אַריינגעלייגט אין סאַמע יסוד פּון באַשטאַנד און באַשאַפּן. אַבער די אַרבעט איז שעפּעריש, אַריגינעל, ניט אימיטאַטיוו. און ווייטער צו ווערט פּראָסטע אַרבעט געשילדערט כמעט ווי אַ קללה, אַן אָפּקומעניש פּאַר די זינד.

אין א. ד. גאַרדאַן האַלטן אויך די צוויי באַגריפּן, די אידעאָליזאַציע פּון אַרבעט און שאַפּונג, אין ראַנגלען זיך. און עס איז שווער צו זאָגן וואָס באַטאָנט ער מער.

זיין טאַכטער שרייבט : „זיין אַרבעט איז געווען פּאַר אים ווי אַ תּפּילה זכה... ער האָט געאַרבעט מיט אַ ברען און ציטער...“ (ז. כ"ט).

„מיר פּאַרמאַגן שוין יונגע בחורים און יונגע מיידלעך, וועלכע האָבן באַגריפּן די גאַנצע טיפּקייט פּון דעם אַרבעטס־געדאַנק, די גאַנצע טיפּקייט פּון לעבן און שאַפּן וואָס ליגט אין אַרבעט.“ *

נ א ט ר

א. ד. גאַרדאַן, אין זיין פּאַרגעטערונג פּון נאַטור, דערמאַנט טאַלסטאַיען, וועלכער האָט שטאַרק דערמאַנט רוסאַן, וועלכער האָט דערמאַנט סענעקאַן. איך ווייז אָן דאָ די ליניע, וועלכע ציט זיך אַרויף צו ווירגילן און עזיאָדן.

בכדי מ'זאל ניט מיינען אז גארדאן האט עס גענומען ביי טאלסטאיען און טאלסטאיע האט עס ביי קיינעם ניט גענומען. בנוגע דעם סאָרט אידייען איז עס ווי מיט פאָבלען. אלע זיינען „פלאַגיאַטאָרס“, מ'נעמט זיי איינער ביים אנדערן, ווייל זיי זיינען אַלט ווי די וועלט. עס איז בלויז אַ פראַגע פון דער אַקצענטירונג, וויפיל טראַפּ עס ווערט אויף דעם געלייגט.

„דאָס פליען פון אַן עראַפלאַן, פון אַ צעפעלין, מיטן גאַנצן טומל און גערויש, איז אַבער ניט דער פלי פון אַדלער, אפילו ניט פון אַ קליין פריי פייגעלע; דאָס געזאַנג פון אַ גראַמאַפאָן, פון אַ מאַשין פאַר זינגעריי, אַבער ניט דער געזאַנג פון דער לעבעדיקער מענטשלעכער נשמה.“*

„דאָס... וועט דערנענטערן דעם מענטשן צו דער נאַטור און עס וועט אים לערנען צו נעמען פון איר וואָס ער קען, ניט נאָר מאַטעריעל, נאָר אויך גייסטיק.“**

„זיי (די פויער) האָבן ניט געהאַט קיין געשניצטע דעכער איבער זייערע קעפּ. זיי זיינען גאַנץ אַפּט געשלאָפּן אויף דער פרייער לופט און געווען באַחופּהט פון די שטערן, און זיי האָבן געזען די הימלען (וואָס פאַר אַ גלאַררייכע פאַנאַראַמע ביי דערנאַכט!) ווי זיי רוקן זיך אַוועק און טוען זייער גרויסע אַרבעט אין דער שטיל.“***

נאַציאָנאַליזם-סאַציאָנאַליזם

גארדאן איז געווען נאַציאָנאַל-געשטימט, אַבער צו דער זעלביקער צייט איז ער געווען אַ אוניווערסאַליסט. זיין נאַציאָנאַליזם איז אַ פאַלקס-אינ-דיוידואַליזם. ער נעמט אַלס ביישפּיל די פאַרצייטיקע נביאים, וועלכע זיינען געווען אייגנטימלעך יידיש און אַזוי אַלמענטשלעך. אין אַנדערע ווערטער קען מען זאָגן, אַז ער באַגרינדעט זיין נאַציאָנאַליזם אויף אַ לאַיאַליטעט צו דער אייגענער נאַציע, אַ לאַיאַליטעט וועלכע איז בלויז אַ באַשטאַנד-טייל פון אַ גרעסערער לאַיאַליטעט, וועלכע ער פילט צו דער מענטשהייט. די מענטשהייט איז דאָס גאַנצע, די נאַציאָנאַלע גרופּע דער טייל, עפעס גאַנצעס מוז זיך דאָך צוזאַמענשטעלן פון טיילן, און ער גלויבט ניט, אַז דער יחיד קען גיין דירעקט אין זיין צוגעבונדנקייט צו דער מענטשהייט, וועלכע איז צו אַבסטראַקט און צו ווייט; ער דאַרף צוקומען צו דער מענטשהייט דורך דער פאַרמיטלונג פון זיין אייגענעם נאַציאָנאַלן קיבוץ.

* ז. 30.

** ז. 31.

*** (סענעקא, עפיסטל XC)

די נאַציאָנאַלע גרופע אַלס אַ גאַנצע דאַרף, לויט זיין פאַרשטיין, קאָנ-
טראַלירן די עקאָנאָמיק, און אים וואַלטן זיכער זיין מער צום האַרצן די
עטישע און סאַציאַל-אינזשענערישע אויפפאַסונגען פון סאַציאַליזם ווי זיי
זיינען אויסגעדריקט געוואָרן פון די טאַטעס פון סאַציאַליזם, וועלכע מיט
באַנאַלער פאַרריסנקייט און קורצן שכל האָט מען געפּסלט און באַטיילט
מיטן ניט שטאַרק-שמיכלענדיקן עפיטעט „אואַפּיסטן“. אים בלוטיקט דער
געמיט, וואָס אין אונדזער ראַדיקאַלן לעבן, ארץ-ישראל אַריינגערעכנט,
הערשט אַזאַ מאַלפעניש, אַזאַ פּיסט-און-פּאַסנדיקע נאַכפּלאַפּלעריי, אונדזערע
מוחות זיינען פול מיט וועלט-אַנשוואַונגען (ס'רוב ביכלדיקע) פון כל המינים
שהוא... אין אונדזער זעל איז אַ תּוהו-וּבּוהו פון איבערגעבנקייט, שטרעבונג-
גען און מיינונגען לויט אַ באַוואוסטן שאַבלאַן, און אַ תּוהו-וּבּוהו פון אַ פאַר-
ניינונג פון יעדער איבערגעבנקייט, אַ פאַרניינונג פון אַלע שטרעבונגען, פון
אַלע מאַנונגען לויט אַן אַנדער שאַבלאַן...” (*)

אין די שטעלן זעט איר אים זיצנדיק אויף די חורבות פון יידישן גייסט,
קלאַנגנדיק זיין „איכה“ און מוסר-זאָגנדיק מיטן אויטאָר פון „הוי גוי חוטא“...
אין ארץ-ישראל, וואו דער יידישער גייסט איז אַמאָל געווען אַ לייב, זעט
ער קלערער, און מיט גרעסערע יסורים, ווי אַט דער גייסט איז איצט אַ
מאַלפּע געוואָרן, אַ נאַכשלעפּער, אַ נאַכזאָגער, אַ נאַכאַמקער —
„רעגונגען, בענקענישן, שטורעמס, גייסט-אויפברויזונגען, וועלכע
זיינען קרענקלעך לשם-מצווה, און אַלץ פון פרעמדע וועלטן, פון די באַ-
וועגונגען און שטרעמונגען וואָס אין דעם לעבן פון אַנדערע...” (**)

* * *

מיין אַרטיקל, זע איך, נעמט זיך פאַרציען, און איך וואַלט ניט וועלן,
אַז דער ליינער פון דער שטיקל-אַרבעט זאל מיינען, אַז איך האָב אויס-
געשעפּט די טעמע, געברויכנדיק אַ תּלמודישן שפּרוך, איך האָב גענומען
פון דעם בלויז אַזוי פיל ווי איינער וואָס גיט אַ שמעק פון אַן אַתּרוג.
גאַרדאָן שוויבלט מיט יידיש-אַריגינעלע געדאַנקען, און איך האָב ניט
קיין מעגלעכקייט — צוליבן מאַנגל אין פּלאַץ — זיך אויף זיי אַפּצושטעלן.
איך קען זיך אָבער ניט איינהאַלטן, איך מוז אַמווייניקסטן אַנצייגן אויף
גאַרדאָנס באַציאָנונג צו עסטעטיק.

(* גאַרדאָן, ז. 35.

(** דאָרט.

עס טיפיק

„לא תעשה לך פסל“ — האט אראפגעדונערט פון דער הייד פון דער יידישער השגה. און אין דעם פארבאט איז געלעגן און ליגט ביז היינטיקן טאג אן ארויסרוף צו דער העלעניסטישער, ווי אויך אייראפייאישער וועלט. אין דעם פארבאט ליגט אן א שיעור יידישע עקשנות און העזה און אייגנ-טימלעכקייט. א ייד איז צופיל דינאמיש, צופיל לעבעדיק און ענערגיש ער זאל זיך בוקן צו א שטיין, צו עפעס פלאסטישעס. א ייד האט בשום-אופן ניט געקענט זען שיינקייט אין פארגליווערטקייט, אין טויט, אין אומ-באוועגעלעכקייט, אין א פארמע וועלכע ענדערט זיך ניט, וועלכע גייט ניט איבער פון צושטאנד צו צושטאנד, וועלכע איז ניט אינצייטיק פארשיידנ-ארטיק. א ייד האט געזען די גאנצע מיאוסקייט און חלשותקייט וואס האלט זיך אויף אין אזא כלומרשטער פראכט, וועלכע איז דער טויט אליין, דער פאראכטער, פארהאסטער מוות.

„די עגיפטישע געטער האבן געלעבט און געשטארבן. עס זיינען דא פרעסקא-געמאלעכצן אין פילאע און אין אבידאס, וועלכע ווייזן די בא-גרעבעניש פון אזירים. און הגם אין גריכישן פאנטעאן איז דער טויט פון די געטער באוויזן בלויז אויף דעם ביישפיל פון פאן, איז אבער זייער שטערבלעכקייט אנגעדייטעט אין די לעגענדעס.“ *

זייערע געטער זיינען געווען שטערבלעך און טאקע טויטע אויך און זיי האבן פארגעטערט טויטע שיינקייט.

„דער נפטר איז אלעמאל אידענטיפיצירט געווארן מיטן גאט אזירים, און ער ווערט אפט אנגערופן ביי גאטס נאמען... די עגיפטישע פארפאסער האבן אלעמאל אנגענומען, אז די געבענשטע טויטע און גאט זיינען אידענטיש.“ **

אבער יהוה איז געווען א לעבעדיקער און אומשטערבלעך, און א ייד האט ניט פארגעטערט קיין סטאטיק, קיין אינערטיקייט.

„איך לעב אויף אייביק“ — די באהויפטונג גייט אדורך דורפן חומש ווי אן עלעקטרישער שטראם.

דער יידישער השם איז אומשטערבלעך, ד. ה., אז דער יידישער ציבור,

(* הערבערט ספענסער, „פרינציפן פון סאציאלאגיע“, ערשמער באנד, ז"ו 420-419, ענגלישע אויסגאבע, ניו-יארק, 1914.

** „דאס בוך פון די טויטע“, ענגלישע איבערזעצונג פון ע. א. וואילס,

דאָס יידישע פּאָלק אָנערקענט ניט דעם טויט און איז אומשטערבלעך, און קען ניט זען קיין עסטעטיק אין טויטע גולמס אָדער טויטע געמעלעכען. יידישע קונסט איז אידענטיש מיטן לעבן, מיט דינאַמיק, מיט אויפפיר, מיט הנהגה — דאָס הייסט מיט עטיק, אַ דיסציפלין וועלכע האָט צו טאָן מיט אַקטיוויטעט, ניט מיט אָנשוואונג, מיט שטאַרונג און גלאַצונג.

„ . . . זייער שיינקייט איז דאָס ליכט פון לעבן און דאָס ליכט פון עקזיסטענץ וואָס אין זיי. דער בוים, די בלום, די חיה, די פויגל — די שיינקייט פון זייער געשטאַלט קומט פון דעם לעבן וואָס אין זיי, און די מאָס פון זייער שיינקייט איז פּראָפּאַרציאָנעל צום לעבנס־שטראַם וואָס איז אין זיי אין דער ברייט און טיף... דעריבער, ווען דער בעל־חי אָדער פּלאַנצונג שטאַרבט, אַפילו ווען זיין פאַרמע בלייבט גאַנץ, אָן אַן ענדערונג, פאַרמאָגן זיי מער ניט יענע שיינקייט וואָס זיי האָבן געהאַט בשעת זיי האָבן געלעבט.“ *

„אַט־די שיינקייט קען אַ מענטש בלויז איבערלעבן, דורך דער דער־הויבונג פון זיין לעבן צו דער מדרגה פון פולן אויסדרוק פון דער דער־הויבער אידעי. און אויב מ'זאָל גיין זוכן אַזאַ שיינקייט, דאַרף מען אָנהויבן מיטן זוכן דאָס לעבן, ריכטיקער, אַזאַ שיינקייט איז ניטאָ וואָס צו זוכן — וואָס מ'דאַרף יאָ זוכן איז דאָס לעבן, און די שיינקייט וועט שוין ממילא קומען, ווייל דאָס לעבן וועט זיין פול.“ **

דער עטיקער אין א. ד. גאַרדאַן, דער עטיקער און ייד האָט דערפילט די גאַנצע פּגידהשאַפט וואָס ליגט אין דעם פאַרפּוזטן בר־מינן, וואָס הייסט מאַל־קונסט.

די עטישע פּערזענלעכקייט לעבט, האַנדלט, פירט זיך אויף, אָבער שפילט זיך ניט מיט ליאַלקעס פון בילדלעך און סטאַטועס און סטאַטועטקעס. די עטישע פּערזענלעכקייט פאַרקערפּערט ניט — זי קערפּערט בפּועל־ממש. מיט דעם דערקלערט זיך דער טרויעריקער פּאַקט, וואָס גרויסע קינסטלער זיינען זייער זעלטן גרויסע מענטשן. קונסט און פּערזענלעכקייט, ווי דוכטע־ניש און וואַרהייט, זיינען ניט אַלעמאַל אויסגעבונדן. צווישן די עסטעטיקער דאַרף מען זוכן אַן עטיקער מיט ליכט, דער כלל איז: דער עטישער מענטש אין דער מענטשלעכער פּערזאָן הויזט ניט, ס'רוב, מיטן קינסטלער. „מענטשלעכע שיינקייט קען מען געפּינען בלויז אין רעאַלן לעבן, אין

* גאַרדאַן, ז. 194.

** ז. 179.

די רעאלע אַנטפלעקונגען פון די כוחות פון גוף און נשמה אין זייער גאַנצן אַרומגעם און טיף. מענטשלעכע שיינקייט קען מען דערגרייכן בלויז דורך אַן אַרױפהױבונג פון לעבן צו דער שטופע פון אַן אידיע-אױסדרוק. און די פעלערן פון לעבן קען מען ניט אױספילן מיט אַ פאַרם-שױנקייט, מיט אַן אױסדוכט-שױנקייט, נאָר מיט דעם ליכט וואָס טױכט אַרױף פון דער אױבער-לעכקייט, און ווען אַט דאָס ליכט איז נױטאָ אין רעאַלן לעבן, איז די גאַנצע פּראָזעאַלאַגיע מכוּח מענטשלעכער שױנקייט אַ גאַלער ליגן און זעלבסט-אַפּנאַרעריי.*

דער "איך" שרייבט, שאַפט, דעם גרויסן ספּר-החיים, דעם בוך פון לעבן. די גראַנדיעזע קונסט-ווערק פון שפּירן, פילן און טראַכטן און האַנדלונג. דער איך שרייבט מיט זײַן הױך אױף דעם פאַרמעט פון לופט. די אַטמאָספּע-רעע איז דער בעסטער טאַפל און דער אַטעם איז דער בעסטער קרייד און גריפל. דער איך איז אין דער בחינה פון "כל עצמותי תאמרנה", ער שרייבט מיט די פּיס, אױגן, אױערן, פאַרן פון זײַן הױט, שטריכן פון געזיכט, מיטן געשמאַק, געשמעק און אַנריר. מיט זײַנע אַרעמס פאַרפאַסט ער די שענסטע הימנס. אין יחידות און בדידות געזעלט ער און זינגט... ער דערהױבט זיך, פאַרפּינערט זיך בפּועל-ממש אין אמתער ווירקלעכקייט, ניט אין אַפּ-דוכט, אױפן פאַפּיר, אױפן געוואָנט אָדער אין מירמלשטיין. די עטישע פּערזענלעכקייט קריצט זײַנע אַננאַלן אױף דעם פעלדזן-שטיין וואָס הייסט צייט און איבערלעבונג, אייביקייט און מאַמענט — דאָס איז זײַן טינטער און טינט. ער טונקט אײַן זײַן פען אין לעבן און צײכנט, וואַרפט-אָן די גרויסע פאַעמע, דעם גרויסן אַז-ישיר, די נצחון-דראַמע.

אין די עטלעכע ציטירטע און אַ סך מער ניט-ציטירטע שטעלן וועגן עסטעטיק און לעבן זעט מען א. ד. גאַרדאַן אין זײַן גאַנצער טאַפּלטער גבורה פון עטיקער און דענקער, דאָס הייסט, פון יידן אין פולן זינען פון וואַרט. בכדי אַרױסצוזאָגן אַזעלכע געדאַנקען, וועלכע ברעכן די געטשקעס פון די היינטיקע תּרחס, מוז מען באַזיצן גײסטיקע מאַכט און אינערלעכע פּראַכט, און א. ד. גאַרדאַן האָט עס פאַרמאַגט. בכדי צו זײַן אַזוי "אַנטי-אײראָפּיאיש" מוז מען באַזיצן יידישן שטאַלץ — און ער האָט עס פאַרמאַגט, ער האָט עס גענומען אין זײַן עניווח...

"ידישער קעמפּער", 27טן נאָוועמבער, 1936.

ברוך ריווקין

ברוך אברהם וויינריב

(1883—1945)

ב. ריווקין איז געבוירן געווארן אין יאר 1883 אין דער קורלענדער שטאט יאקאבשטאט, וואס איז געווען אין איר יידיש-גייסטיקער פיזיאָ-נאָמיע חצי-קורלענדיש און חצי-ליטוויש. ער גיט אונדז אַ גענויע באַ-שרייבונג פון זיין היימשטאָט, פון דער געאָגראַפישער און עטנאָגראַפישער סביבה, אין וועלכער ער האָט זיך געפונען ביז ער ווערט פיזיש און גייסטיק רייף און „מחוייב-במצוות“, און נעמט, דעריבער, מקיים-זיין דעם יידישן, ווי אויך דעם אַלגעמיין ראַדיקאַל-פּאָליטישן אָנזאָג: „לך לך מארצך...“ אַנטלויף פון דיין לאַנד, וואו דו ווערסט פאַרפּאָלגט, וואו דו ביסט נישט זיכער מיט דיין לעבן און דיין פרייהייט.

ב. ריווקין כאַראַקטעריזירט די יידן פון זיין געבוירן-פלאַץ ווי „קור-לענדער ליטוואַקעס“.

„די געגנט האָט זיך געקלאַמערט פון מערב-זייט אַן ריגע און פון דרום-מזרח-זייט אַן דווינסק... איך אליין בין אַ יאקאבשטאָטער. איז יאקאב-שטאָט פאַר מיר דער צענטער פון דער גאַנצער געגנט.“*

די געגנט האָט זיך גענערט יידיש-גייסטיק פון צוויי קוואַלן, אַ קור-לענדישן און אַ ליטווישן, און עס האָט זיך געשאַפן אַ מין סינטעז, אַ באַזונדער טיפּ ייד פון אַ ליטווישער קאַלאַראַציע.

אין מרחק פון אַ וויאַרסט אָדער צוויי פון יאקאבשטאָט פליסט די דווינע, אַבער נישט רואיק, נישט אַן שטערענישן. אַט ווי ער באַשרייבט דעם טייך:

„זי (די דווינע) איז געווען פאַרהויקערט און אויסגעבויגן, ווי אַ קני, דורך די „פאַראַגן“ — אַ שמאַלער שטיינערנער באַרג-אַראַפּ, איבער וועלכן דאָס וואַסער האָט אייביק גערעשט, גערוישט און געברויזט.“**

* ב. ריווקין, „טאַג“, ערשטער אויגוסט, 1944.

** דאַרטן.

מיר האָבן זיך בכיוון אָפגעשטעלט אויף אַט־דעם טאַפּאַגראַפֿישן מאַמענט, ווייל „ווער ווייס דעם שטעג פון גייסט?“ אפשר ווירקט טאַקע דער געאַגראַפֿישער אַרום אויף דאָס שעפּערישע פון מענטשן. אין ב. ריווקינס שאַפּונגען, מעגלעך, הילכן אָפּ די עכאַס פון יענעם רעשן, רוישן און בריוון פון דער דווינע, ווען זי איז געפלאָסן איבער די „שוועלן“ און טרעפּ, וואָס זיינען איר געשטאַנען אין וועג.

זיין פּאַטער האָט געהייסן אַבא שפּטל וויינרעבע. ער איז געווען אַ זון פון אַ ברויז־אַרבעטער. געשטאַנען אויף דעם גאַר־נידעריקן שטאַפל אין סאַציאַל־עקאָנאָמישן לייטער: אַ באַלעגאַלע. מיט אַ טרעפּל שפּליקער פון דעם געוויינלעכן באַלמעלאַכע, וואָס אין יענע צייטן אין אונדזערע קליינע שטעטלעך האָט ווייט ניט פּאַרנומען דעם אויבנאָן אין דעם געמיינדע־לעבן. זיין פּאַטער איז געווען אַן ערלעכער ייד און פּאַר זיין ערלעכקייט איז ער געשאַצט געוואָרן פון זיינע בני־עיר, און זיי האָבן כמעט ווי פּאַרזען זיין נעבעכדיקן סאַציאַל־עקאָנאָמישן מצב אַלס אַ פּורמאַן. אויף זיינע „יאָודעס“ פּלעגט מען אים אָנפּאַרטרויען היפשע סומעס געלט איבער־צוגעבן. אַפילו צווישן דעם ניט־יידישן טייל פון שטאַט האָט ער געהאַט אַ נאַמען פּאַר זיין אָרנטלעכקייט און ערלעכקייט און אויך זיי, די ניט־יידן, פּלעגן זיך מיט אים שאַפּן, ניט־זעלטן, ווי מיט אַ באַצאַלטן געלט־שליח. אַבא שפּטל האָט געהאַט אַ שטאַרק־אַנטוויקלטן און פיין־סענסיטיוון געפיל פּאַר יושר. ער האָט ניט געקענט צווען קיין עוולות. ער האָט זיך אָנגענומען פּאַר דעם געקרויודעטן. ער האָט זיך איינגעשטעלט פּאַר דעם שוואַכן און באַליידיקטן.

איינער פון די באַלעגאַלעס איז ביי זיי אין שטעטל געשטאַרבן. דער זון, ווי דער שטייגער איז געווען, האָט געירשנט זיין פּאַטערס באַשעפּטיקונג צוזאַמען מיט דער דראַזשקע און דער חוקה אויפן שטיי־פּלאַץ אין מאַרק און אויך לעבן וואַקזאַל. דער יורש איז בסך־הכל אַלט געווען אַ יאָר זעכצן, און ער האָט עס געדאַרפט מפרנס־זיין די מוטער, די אלמנה, און די יתומים־לעך, יינגערע ברידער און שוועסטער. די עלטערע דיק־הויטיקע און שטיינהאַרציקע באַלעגאַלעס האָבן אים גוט אָנגעשלאָגן און אַראַפּגעטריבן פון זיין פּלאַץ. געוואַלט פטור ווערן פון אַ קאָנקורענט און „אויפגעבויט ווערן פון יענעם חורבן“. קיין צופיל פּאַסאַזשירן זיינען ניט געווען. די פּאַר־דינסטן — מיקראַסקאָפֿיש. האָבן זיך די אומיושרדיקע פּורמאַנעס גע־קוואַפעט אויף דעם חלק ירושה, וואָס וואַלט זיי צופאַלן פון דעם, וואָס עס איז ווינציקער געוואָרן, אַדאַנק דער אַרבעט פון מלאך־המוות, מיט איין

דראזשקארזש. ב. ריווקינס טאטע, אבא שעפטל, האָט זיך איינגעשטעלט פאַר די יתומים און אלמנה. ער האָט אַ כאַפּ געטאַן אַ האַלאַבליע, פּורמאַניש כליי־זיין, און איז אַרויס איינער אַליין זיך שלאָגן קעגן זיינע שלעכטע "קאַלעגן". ער איז געווען אַ ייד אַ גבר און ער האָט גוט אַנגעלערנט די "רשעים" און האָט זיינס אויסגעפירט. דער יתום איז אַנערקענט געוואָרן פאַר אַ רעכטפולן פּורמאַן.

ב. ריווקין האָט געירשנט פון זיין פאָטער אַט־דעם יושר־געפיל. און אויב ער פלעגט ניט געבן קיין קלעפּ מיט אַ האַלאַבליע, פלעגט ער דער־לאַנגען מיט זיין געווער, מיט דער פּען און מיטן מינדלעכן וואָרט. ברוקע אבא שעפטלס, ווי מען האָט דעם צוקונפטיקן ב. ריווקין גע־רופן יינגלוויז אין שטעטל, האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ בליי־שנעלער תּפּיסה. ער האָט געהאַט אַן עילוישן קאַפּ. מיט לייכטקייט האָט ער גע־קלעטערט אויף דעם תּורה־לייטער מיט די פּילע שטאַפלען, און דאָס גאַנצע שטעטל האָט מיט אים געקלונגען. צו זיין פּריציפּטיקן פּירסום האָט אַ סך צוגעטראָגן דער אומשטאַנד פון זיין נחות־דרגאָדיקן אַפּשטאַם. ביי אַ פּראַסטן באַלעגאַלע זאָל זיך געפּינען אַזאַ "כליי־קר", אַ יינגל מיט אַן "אַפּנעם מוח"! האָבן אַלע באַוואַנדערט דעם "פּענאַמען".

ב. ריווקין האָט באַשריבן זיינע פּריע קינדער־יאָרן. ער האָט, משמעות, אונדז געוואָלט געבן דעם שליסל צו זיין רעטענישדיקער פּערזענלעכקייט פון אַ רעאַליסטישן מיסטיקער. אין זיין אויטאָביאָגראַפּישן פּראַגמענט רעדט ער אין דער דריטער פּערזאָן און רופּט זיך אַן ביי זיין אייגענעם נאָמען. "ברוקע איז אַ קליין יינגעלע, האָט, אַבער, אַ גרויסן נאָמען. ער שמת פאַר אַן עילוי, אַן אויסנאַם פון אַ קעפל. דאָס גאַנצע שטעטל רעדט וועגן אים. זיין נאָמען שוועבט אויף אַלעמענס ליפּן. און מערקווירדיק, קיין ברעקל קנאה וועקט ער ניט ביי קיינעם. אדרבא, אַלע פאַרגינען. אַלע זיינען צופּרידן, וואָס ביי אַ פּורמאַן אַ טאַטן האָט זיך איינגעגעבן אַזאַ געראַטענער זון... דאָס איז דערפאַר, וואָס ברוקע איז ניט קיין באַרימער, קיין גרויס־האַלטער... ער איז געווען אַ שטילער, אַ פאַרטראַכטער... אַ שעמעוודיקער... און טיף אין זיין האַרצן האָט ברוקע ניט געגלויבט, אַז די שבּחים, וואָס מען זאָגט וועגן אים, קומען אים טאַקע אויף־אָן־אמתן. אים האָט זיך אַפּ־געדוכט, אַז עס איז אַן אַפּנאַרעניש, און דער ליגן וועט אַרויף, ווי בויםל אויפן וואַסער..."

"ברוקע האָט געגלויבט, אַז אין אים לעבט אַן אַנדערער, וואָס איז אַנדערש פון אַלעמען, אַן אויסדערוויילטער... אַ זעלבסט־באַוואַוסטזיין פון

אינציקייט, פון הייליקייט, פון ניט גלייך זיין מיט אלעמען פלעגט אים קיינ-
מאל ניט פארלאזן. ער האָט זיך געפילט באַרופן צו אַ גרויסער זאך.*

אַט-דער געפיל פון האָבן אַ שליחות אויסצופירן האָט באַהערשט די
יונגע נשמות פון פילע קינדער, וואָס זיינען אויסגעוואַקסן גדולים אויף
פאַרשיידענע געביטן פון מענטשלעכן אויפטו. ביי אייניקע האָט דאָס געפיל
זיך אזוי צוזאַמענגעוואַקסן מיט זייער עצם-מהות, און אַפילו דערוואַקסענער-
הייט האָבן זיי זיך פון אים ניט געקענט אינגאַנצן באַפרייען.

וואָס איז געווען ברוקעס זעלבסט-געשפיר, וואָס איז דער פראַטאָטיפ
פון וועלט-געפיל, וועלכער געשטאַלטיקט, אין לעצטן סך-הכל, דעם
כלומרשט-ראַציאָנאַלן וועלט-באַנעם פון ברוכן, דעם דערוואַקסענעם?

„... איז ברוקע געווען אַ טאַפלטער: אַ טאַפלט-געעהער. אין דעם
ברוקען פלעגט אַרומגיין און אַנדערער, און אינערלעכער ברוקע; אַ טאַפלט-
קוקער. ער פלעגט זען די טאַפלטע זייט פון די זאַכן, אזוי צו זאָגן, די יענע
זייט פון די זאַכן, ניט די, וואָס אַלע מענטשן זעען... אַט האָט איר אַ גרויסע
שפאַרונע אין דר'ערד, ביי קלמן זעליקן אויפן הויף. אַלע וואַלטן זאָגן, און
דאָס איז איינפאַך אַ שפאַרונע, און אונטן געפינט זיך, פילייכט, אַ הייל, אַ
קעלער. אָבער פרעגט ניט די אַלע, פרעגט ברוקען און ער וועט אייך
לאַזן וויסן, און דאָס איז דער וועג, וואָס פירט אין תהום אַריין.

„איינמאַל גייט ברוקע פאַרביי אין אַ רעגנוועטער. דאָס וואַסער האָט
געזונקען דורך אַט-דעם שפאַלט אין אַפגרונט אַריין, האָט ברוקע פאַר-
נומען אַזעלכע מאַדנע קלאַנגען, ברומענדיקע, קלאַנגדיקע: „געוואַלד,
ראַטעווע אונדז אַרויס, באַפריי אונדז פון דער פינצטערניש!“ די קולות
האַבן אויפגעטויכט ווי פון אַן אונטערוועלט. דאָס זיינען געווען די פאַר-
שטיקטע געשרייען פון די באַזוואוינערס פון „שאל תחתיה“. און ניט איינ-
מאַל אין אַ טרוקן וועטער פלעגט מען ברוקען כאַפן צוגעבויגן צו דר'ערד,
מיטן אויער צוגעפאַלן צו דער שפאַרונע: אזוי פלעגט ער אויסהאַרן די
אונטערוועלטליקע סודות, און מיט זיי פלעגט ער זיך אַרומטראַגן גאַנצענע
טעג, און ביי דער נאַכט פלעגט זיי אים קומען צו הלום. אַ קלייניקייט!
ברוקע האָט געהאַט דירעקטע פאַרבינדונגען מיט דער אומבאַקאַנטער

(* ב. ריווקין, „ברוקע דער טאַפלטער“, כתב-יד. אַ דאַנק קומט מיני
באַרדאָ-ריווקין פאַר באַקענען מיך מיט דעם מאַנוסקריפט און דערלויבן מיר עס
צו געברויכן.)

וועלט... איר מעגט לאכן, דורך אט-דער שפארונע איז ברוקע געווארן א מכשף.*

יא מכשף, ניט מכשף, דא האט זיך אנגעפאנגען זיין "קאריערע" אלס ספיריטואליסט, אקולטיסט, חלומות-באשיידער, דאס אלץ וואס האט צו געצויגן ב. ריווקינען אין זיין צווייטן געשטאלט פון "מארק טעלעראז".
 "אזוי האט ברוקע פון א פשוטן קעלער באשאפן אן אונטערערדישע וועלט... און פון א בוידעם האט ער באשאפן אן אויבערשטע וועלט, ניט קיין ווייניקער שרעקלעכע... ביי לייטן איז א בוידעם — א בוידעם... אבער ניט ביי ברוקען, דעם טאפלטן!"**

כל-זמן ער, ברוקע, דער בכור, איז געווען א בן-יחיד ביי זיינע על-טערן איז נאך געווען אויף חיונה בדוחק, און מ'האט אויך געקענט אפשפארן אויף שכר-לימוד. אבער וואס א יאר שפעטער איז דאס געזינטל געווארן גרעסער, און די פרנסה אלץ קלענער רעלאטיוו-פראפארציאנעל. מיילער זיינען צוגעקומען, דער לאבן ברויט איז געבליבן דער אייגענער, און מ'האט זיך געמוט טיילן מיט די ביסנס, מיט די סקארינקעס. ניט געווען מיט וואס צו צאלן די מלמדים, איז ברוקע אוועק לערנען אין תלמוד-תורה, וואו אלע ארעמע יידישע קינדער האבן געקראגן זייערע עלעמענטארע יידישע בילדונג אן אפצאל.

צו דרייצן יאר האט מען געפראוועט זיין בר-מצווה ביים רב אין שטוב, אזוי שטארק האט מען געהאלטן פון ברוקען און געלייגט אויף אים האפענוגען, אז ער וועט אויסוואקסן א גדול-בישראל.
 ער האט אויך באזוכט די רוסישע שטאט-שול.

זיין פאטער און אלע פריינט, וואס האבן זיך אינטערעסירט מיט דער צוקונפט פון ברוקען, האבן געראטן, אז ער זאל זיך צוגרייטן צום אריינ-טרעטן אין דר. הילדעסהיימערס ראבינער-סעמינאר. אבער ברוקע, ווי פילע זיינסגלייכן אין יענע ערב-רעוואלוציע צייטן אין רוסלאנד, איז הינ-געריסן געווארן פון ראדיקאלן געדאנק.

ווען ער איז געווארן א יאר צוואנציק האט ער זיך אנגעשלאסן אין "בונד", ווייל ביי זיי אין שטעטל איז דעמאלט ניט געווען קיין אנדערע רעוואלוציאנערע ארגאניזאציע. אים האט אריינגעפירט אין די "געהימ" גיטש"ן פון קאנספיראציע דער צוקונפטיקער שריפטשטעלער דוד דרוק. אין

* דארטן.

** דארטן.

ניינצן־פיר, בשעת זיין שטיין צום „פריזיוו“, האָט ער געהאַט אַ „דורכפּאַל“. מ'האַט פאַרהאַלטן זייער גאַנצן רעוואָלוציאָנערן קרייז, בעת זיי האָבן אַפֿ־געהאַלטן אַ פאַרזאַמלונג מיט די רעקרוטן. ברוך האָט אויף זיך גענומען די גאַנצע שולד. מ'האַט אַלעמען באַפרייט, נאָר ער האָט געקראָגן אַ יאָר געפּענגעניש.

ווי נאָר ער איז באַפרייט געוואָרן, האָט ער זיך צוריק אַריינגעוואָרפן אין דער אונטערערדישער רעוואָלוציאָנערער אַרבעט. עס האָט געהאַלטן דערביי, אַז מען זאָל אים אַ צווייטן מאָל אַרעסטירן. מ'האַט אים געוואָרנט, און ער האָט זיך אָפּגעטראָגן. ער איז אָפּגעפאַרן קיין אַדעס. פון אַדעס קיין בערלין, פון בערלין קיין זשענעווע, אין דער פרייער שווייץ, דער מקום־מקלט פון די רוסישע פּאָליטישע עמיגראַנטן. דאָ האָט ער זיך אָנגעשלאָסן אַן דער אַנאַרכיסטישער גרופּע, „די שוואַרצע פּאַן“. ב. ריווקין האָט זיך באַטייליקט אין די אַנאַרכיסטישע פעריאָדישע אויסגאַבן. ער האָט געשריבן נעקראָלאָגן, געמאַכט שריפטלעכע הספּדים אויף די „הרוגי־מלכות“ פון דעם צאַרישן רעזשים. ער האָט דעביזירט מיט אַ בראַשור אין רוסיש מיטן נאָמען „קאַמונע“, דערשינען אין זשענעווע. אין אַט־דער בראַשור געפינען זיך שוין די זוימען פון די אַלע געדאַנקען, וואָס ב. ריווקין האָט אַנטוויקלט אין משך פון זיינע פילע יאָרן פון ליטעראַרישער טעטיקייט. אין לאַנדאָן איז ער אָנגעקומען אין 1911. דאָ האָט ער אָנגעהויבן צו שרייבן יידיש. דעם ערשטן אַרויסטריט האָט ער געמאַכט אין „אַרבעטער פריינט“, האָט זיך אויך באַטייליקט אין „זשערמינאַל“. זיין ערשטער עסיי אין יידיש האָט געטראָגן דעם קעפל „גאַט־מענטשטום“. ער באַמיט זיך צו באַגרינדן דעם טעזיס, אַז צווישן געטלעכקייט און מענטשלעכקייט איז ניט פאַראַן קיין תּהום. ער האָט אויך אָנגעשריבן אַן עסיי מיטן נאָמען „די ראַלע פון דער פּערזענלעכקייט“, דערשינען אין רוסיש אונטערן קעפל „קאַלעקטיוויזם און אינדיווידואַליזם“. אין זעלביקן יאָר האָט ער אויך גע־שטעלט זיינע דרייטע טריט אַלס ליטעראַטור־קריטיקער, אין די דריי אַרטיקלען וועגן דעם דיכטער יהואש. אברהם רייזען האָט באַזוכט צו יענער צייט לאַנדאָן, געלייענט ב. ריווקינס קריטישע אָפּהאַנדלונגען און איינגעלאָדן דעם מחבר זיך צו באַטייליקן אין „דאָס נייע לאַנד“, וואָס ער האָט רעדאַקטירט.

דריי טעג פאַר 1912 איז ב. ריווקין אָנגעקומען קיין ניו־יאָרק. ער האָט מיטגעאַרבעט אין „דאָס נייע לעבן“, „צוקונפּט“, געווען פאַר אַ קנאַפן יאָר סעקרעטאַר, בעת א. ליצעסין איז געווען רעדאַקטאָר. ער האָט

זיך באטייליקט אין די „שריפטן“ פון די „יונגע“; מיטגעארבעט אין „ליטעראטור און לעבן“, „נייע פאסט“, „גלייכהייט“, „יידישער קעמפער“, „נייע וועלט“, „פעדער“; אין די טעגלעכע צייטונגען „טאג“, „היינט“, „צייט“, „יידישער טאגעבלאט“, „פרייהייט“. ער האט רעדאקטירט „נאטור און וואונדער“ פאר פסיכישע פארשונגען און ניי-מעסיאניזם. פון 1922 ביז 1932 געווען פארבונדן מיט דער טעגלעכער צייטונג „די יידישע וועלט“, וואס איז דערשינען אין פילאדעלפיע. אין 1937 האט ער רעדאקטירט א פעריאדישע אויסגאבע „יידיש“, אין שיקאגא. ער האט פרובירט „ארגאניזירן“ און דערמוטיקן די שעפערישע כוחות פון „מיטל-מערב“. אין 1936 געארבעט אויפן שרייבערס פראיעקט, פארפאסט זיין גרעסערעס ווערק אונטערן נאמען „גרונט-טענדענצן פון דער יידישער ליטעראטור“, די ארבעט איז פארעפנטלעכט געווארן אין די זאמליכער 2 און 3 אונטער דער רעדאקציע פון ה. ליוויק און י. אפאטאשו. ער האט זיך אויך באטייליקט אין „שיקאגא“, „בריקן“, „סביבה“, „עפאכע“ און „יידישע שריפטן“.

ער האט געשריבן אפהאנדלונגען כמעט וועגן אלע ווערק פון יידישע שרייבער, מיטצייטלעך, וואס האבן זיך פארדינט געמאכט, ווער מערער, ווער ווייניקער, פאר דער יידישער ליטעראטור. זיין אייגענער נאמען „ב. ריווקין“ איז געווען ניט מער ווי זיין פען-נאמען, אבער אים האט ער און אנדערע באטראכט ווי זיין אייגנטלעכן נאמען. ער האט אבער אויך געברויכט פסעוודאנימען, ווי אבא ליליען, סקוטעלסקי, מארק טעלעראז, ווי אויך די איניציאלן ב. ר. דערהויפט האט ער פיל געשריבן און מיט גרויסן פאטאס און הויכן שוואונג וועגן די דיכטער אדער פראזאיקער, וואס האבן אין זייערע שאפונגען באהאנדלט, אדער בלויז בארירט זיין ליבלינג-צווילינג-אידיע: משיחות און אמונה באפעסטיקט אויף א ראדיקאלן יסוד. ב. ריווקין איז ניט געווען קיין קריטיקער אין קאנווענציאנעלן טייטש פון ווארט. ער איז געווען מער א מפרש, ער האט פארטייטשט, אויסגעטייטשט א ווערק, אפילו אריינגעטייטשט, ווען דאס ווערק האט זיך געלאזן. ער איז געווען שעפעריש. די ווערק פון די וויכטיקע מחברים האט ער געברויכט ווי רוען שטאף פאר זיינע יצירה-בנינים. ער איז געווען באהערשט פון א קרעאטיוון אימפעט, א ליטעראריש-אידעאלאגישן הונגער, וואס האט ניט געוואוסט פון קיין זעט. ער האט געווימלט מיט געדאנקען, געוירט מיט אינפאלן, געפלאכטן גערעאטענע צירופים פון רעיונות און אויסדרוקן. יידישע ליטעראטור פאר אים איז געווען מער ווי אינפאכע ליטעראטור. זי האט א שליחות. איר מיסיע באשטייט אין דעם, וואס זי

דארף פירן דעם יידישן פאלק אויף זיין לאנגן וועג פון לידן און פיין, און אים ברענגען צום פולן זיג, צו גאולה וישועה פאר זיך און פאר דער גאנצער מענטשהייט. דאָס יידישע פאלק איז אַ „גוי קדוש“ און זיין ליטע-ראַטור דארף זיין הייליק. זי דארף אויסקריסטאָליזירן און דערהויפט פאַר-געשטאַלטיקן די יידישע אויסלייזונג-אַספּיראַציעס און אינספּיראַציעס. אום אַן אידיע זאָל ווערן ווירקזאַם, אַ טיכטיקער פאַקטאָר אין לעבן, מוז זי פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ געשטאַלט, קריגן דעם „צלם-האדם“. דאָס הייסט, זי דארף צוגעקניפט ווערן צו אַן אַבסטראַקטער, אויסגעטרומטער, אויס-געפאַנטאַזירטער, אָבער קינסטלעריש-ליטעראַריש קאָנקרעטיזירטער, פּערזאָן. ערשט דעמאַלט קען די אידיע שאַפן וואונדער, ווייזן מופתים, באַצווּנגען די מענטשהייט און די וועלט. דעריבער האָט אים אַזוי שטאַרק אימפּאַגנירט די פּערזאָן פון מלך-המשיח, וואָס איז בלויז אַ פאַרלייבונג, אַ פאַר'בשר'ודם'ונג פון דער הויכער באַשמרעבונג פון אויסלייז.

ב. ריווקין האָט תמיד געגאַרט און געלעכצט נאָכן איך-סוף פון פּאַעטי-שער אויסדוכטעניש. ער האָט זיך געפילט איינגעשטעמעט אין דער באַגרענעצטער מעגלעכקייט פון דעם פּראָזאַאישן זיין.

ווי דער ים האָט ער געברויזט און ווי דער ים האָט ער זיך נאָכאַנאַנד געריסן פון זיינע קערפּערלעכע ברעגעס. ער האָט געשמרעכט צו דער אייביקייט און האָט פיינט געהאַט די דאַאיקע רגעס. ער האָט געוואַלט פאַר-פלייצן מיט זיין גייסט, מיט זיין אומגעצוימטער און אומצוימבאַרער ענערגיע, די טריקעניש פון דער היינטייקער יידישער ליטעראַטור.

ב. ריווקין האָט פאַרמאַגט אַ פיינסענסיטיווע מיסטישע נשמה, וואָס איר איידלקייט און ראַפינירטקייט איז דערגאַנגען כמעט צו דער מדרגה פון „לית ביה תפיסה כלל“. און זיין גוף? אַ מיספּאַרשטענדעניש. און עס איז פאַרגעקומען אַן אייביקער קריג צווישן זיין ערדישן מגושמדיקן קערפּער און זיין זוניק-גליענדיקער זעערישער זעל.

אין ראַנגלעניש מיט זיין חומר, מיט דעם גאַנצן וואַכעדיקן אַרום, מיט דעם חולינדיקן שרייבערישן געזינדל, וואָס איז פאַרטונקט איבערן קאַפּ אין קליינלעכע אינטערעסן פון פּרנסה-זוכעניש און געפינענש — האָט ער פאַר-שווענדט אַ היפש ביסל פון זיינע כוחות. אָבער אין אַט-דעם קאַמף האָט ער זיך תמיד אָנגעלאָדן מיט נייע קרעפטן. זיין ליטעראַריש לעבן איז געווען איין „מלחמת-מצווה“.

ווי אַ פּרומער ייד חזיר, האָט ער פיינט געהאַט די „שרייבאַרעס“, די דרייגראַשענע הענדלערס, די מרויחערס, די קויפּער-פאַרקויפּערס פון

ווארט, די לאַטכערס, די גנבימלעך פון שעפערנישן אויפטווערישן געדאַנק. ווי ווערן זיי צעטראָטן מיט די פיס. וואַלט . . . אַבער ווערן קריכן אַרום אַזויפיל אויף יעדן בלאַט און בלעטל . . . און וויפיל פיס פאַר-מאַגט אַ מענטש? . . . דער מענטש וואָס גייט בקומה זקופה איז אומ-באַהאַלפן, איז אַנמעכטיק אין זיין געפעכט קעגן די "קריכערס", די שרצים ורמשים...

ב. ריווקין איז געווען אַ וואַכזאַמער וואַלקאַן. ער האָט געשפּיגן מיט פּלאַם-פּייער. זיין פּייער האָט געלייטערט פון פּסולת די ווערק צו וועלכע ער האָט זיך צוגערירט. ער האָט קיין פאַרפאַסער ניט פאַרברענט "מיט דעם הויך פון זיין מויל". נייערט אויסגעברענט דעם שלאַק פון זיין אומפאַס און אויפפאַס, און דער עכטער מעטאַל האָט זיך צעגליט און צעהעלט. ב. ריווקין ווי דער פּייער-עלעמענט האָט אַלעמאַד געצויגן אַרויף, און מיט-גערופן און מיטגענומען אין די אויבערשטע געוועלכן אַלע די מיט וועמען ער איז געקומען אין קינסטלעריש-דיכטערישן מגע-ומשא. און די, וואָס האָבן זיך בשום אופן ניט געקענט אויפהויבן פון זייער נידעריקער פּלאַכ-קייט, האָט ער געשלעפט ווי איבערגעוואַלד אין די הויכן, פּרובירט כאַטשבי אַרויפהויבן זיי ווי זיילן רויך...

ב. ריווקין אין זיינע קריטיק-אַפּהאַנדלונגען האָט געטאָן וואָס דער פּסוק (* זאַגט: "ער האָט אויפּגעהויבן פון דעם שטויב דעם אַרעמאָן און פון דעם מיסט האָט ער דערהויבן דעם אביון". אין די גייסט-קבצנים האָט ער אַריינגעהויכט זיין רוח-הקודש, זיין באַגייסטערונג, זיין באַפּליגלטן עקסטאַז. די דלפנים פון געפיל, די שלעפּערס פון פּאַנטאַזיע האָט ער באַ-שאַנקען מיט שעפּערישן שפע, מיט זיין נשמה-עשירות. בעטלערס וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען איבער די הייזער פון יידישער מחשבה און הרגשה, געקליבן סקאַרינקעס און קוויטלעך, האַלבע און פּערטל פּרוטות, און זיי געלייגט אין זייערע טאַרבעס, האָט ער אויפּגעריכט, אַנגעטאָן בגדי-מלכות, געזאַבלט זייערע קעפּ מיט פאַרפּיומירטן בוימאָויל פון זיין משיחיותדיקער העל-זעערישקייט, זיי געקרוינט מיט דעם כתר פון יידישער יצירה. און זיי האָבן געפּראַנטעוועט אין די קאַסטבאַרע בגדים, מיט וועלכע ער האָט זיי באַקליידט, שטאַלצירט מיט דער קרוין, מיט וועלכע ער האָט זייער קאַפּ באַצירט, און אים אַפּילו קיין ישר-כוח ניט געגעבן, קיין דאַנק ניט געזאַגט. זיי האָבן אין זייער שנאַרערישער פאַרינסקייט און שלעפּערישער

(* שמואל א', ב, ח; תחילים, קי"ג, ז.

גדלות געמיינט, אַז דאָס וואָס ער האָט זיי, אין זיין ביישפּיללאַזער פּוּרנות, געשאַנקען, האָט זיי געקומט.
ב. ריווקין איז געווען אַ גרויסער ליטעראַרישער בעל-צדקה, אַן אומ-
געהויער גרויסער פּורן. ער איז געווען פּרייגיביק ווי אַ שפּרודלדיקער
אַפענער קוואַל ביי דער זייט פּון אַ שלאַך, וואָס טרינקט גערן אַן
דאַרשיקע פּאַרבייגייערס.

.1946

שלמה נאלדמאן

א.

דער ייד און די וועלט *

ווען מ'גיט אַ קוק אויפן בוך, מ'גיט אים בלויז אַ בלעטער, דערזעט מען גלייך די פּראָפּאַרציע פון טעקסט, 182 זייטן, צו די ביבליאָגראַפישע נאָטיצן, 52 זייטלעך, געזעצט מיט פעטיט, און וועלכע אַנטהאַלטן אַריבער אַ טויזנט רעפערענצן. דאָס זאָגט אונדז, אַז מיר האָבן דאָ צו טאָן מיט אַ ווערק, וואָס איז אַנגעפיקעוועט מיט ציטאַטן און אַנגעפאַקט מיט יידישער ביקאות און אַלגעמיינער ערודיציע.

צו דער גאָר אַלגעמיינער כאַראַקטעריסטיק פון דעם ווערק, וואָלט איך זאָגן, אַז עס איז אַ חיבור, אין וועלכן דער היינטייקער ייד, — דעם מחבר נעם איך ווי דעם שליח-ציבור פון אונדזער דור, — נעמט זיך אָן מיט אינטעלעקטועלער עזות און זאָגט אָן דער אייראָפּיאישער וועלט, אַז די צייט, ווען דער ייד האָט זיך געפילט בטל-ומבוטל, ווי פאַרבלענדט פון דעם גלאַנץ פון דער מאַדערנער מערב-ציוויליזאַציע און קולטור, איז שוין פאַריבער.

„די בלינדלינג-אינטואַציעס פון באַגאַבטע און אינספּירירטע מענער קענען צייטנווייז אויפקלערן און אַנטפלעקן מער, איידער גאַנצע בענד פון סילאַגזמען.

„אין אייראָפּע, אָבער, איז דער ריינער פאַרשטאַנד געווען אַן אל קנא ונוקם. און די יידן האָבן זיך נאָך ניט באַפרייט פון זייער נייגונג צו דינען פרעמדע געטער. דער גלאַנץ פון דער אַקצידענטאַלער לאַגיק און די טונקל-קייט פון דער מעטאַפּיזיק האָבן די יידן, מעשה קנעכט, אַנגענומען פאַר אמת ויציב. זיי האָבן זיך פאַרשעמט פאַר אַט-דער פּראַכט און, אַלס אַ רעזולטאַט, האָבן זיי זיך געפילט ווי אין אַ פאַרלעגנהייט, וואָס זייער איגענע ליטעראַ-טור פאַרמאַגט ניט אַט-די ראַציאָנאַליסטישע דקדוקים. מיט איילעניש און פאַראַכט האָבן זיי פאַרוואַרפן די פּראָפּעטן, באַטראַכטנדיק די לעצטע פאַר

* THE JEW AND THE UNIVERSE, by Solomon Goldman, Harpers, New York, 257 pages.

קינדער, וואָס פאַרווילן זיך מיט די שפּילצייג פון פּאַבלען און אַלע גאַרעס.*

אין סאַלאַמאַן גאַלדמאַנס אַרבעט זעט מען, אַז דער מאַדערנער ייד האָט שוין געפונען זיין אַריענטאַציע, זיין אייגענעם קוק אויף זאַכן, אַז ער נעמט פאַרלירן זיין אַפּשיי, זיין ביטול־היש, זיין פּלאַטערן פאַר די העלענישע דענקס־אַרטן, פאַרטיפּטער סיסטעמאַטישקייט און אויסגעאַרבעטער מע־טאַדאַלאַגיע.

דער יידישער וועלט־באַנעם, וועלכער איז הייך אַבסטראַקט און טיף פּסיכאָלאָגיש, האָט געקראַגן זיין אויסדרוק אין דעם גרויען אַלטערטום דורך אַ סעריע מיטאַסן. זיך אַרויסצואוויקלען פון די דאָזיקע ווינדעלעך, זיך צו באַפרייען פון דער כלומרשטער קאַנקרעטער פאַרם און אָננעמען אַ וואויל־דורכגעטראַכטע עקספּרעסיע, האָט זיך דעם יידישן וועלט־באַנעם עדי־היום גיט איינגעגעבן. אַבער דאָס איז גיט דערפאַר, וואָס דער יידישער געדאַנק איז נאַיאווער און פּלאַכער פון דעם גריכישן, נאָר פּונקט פאַרקערט. דאָס נעמט זיך פון דעם, וואָס די יידיש־פּילאָסאָפּישע מחשבה איז טיפּער און חריפותדיקער איידער די געדאַנקען, וועלכע האָבן זיך שוין לאַנג פאַרפּוצט אין שול־פּילאָסאָפּיע בגדים.

אַ פּילאָסאָפּישער געדאַנק קען זיך גיט רעאַליזירן אין אַ ממשותדיקער דערגרייכונג אויף אַ דירעקטן אופן. ער מוז אָנקומען צו דער פאַרמיטלונג פון דער וויסנשאַפּט. און די וויסנשאַפּט נעמט אים אויף און טראַגט אים אַריבער און פאַרווירקלעכט אים אין דער טעכניק. און בלויז ווען ער דער־גרייכט יענע שטופּע פון רייפּער באַפּרוכטונג, ערשט דעמאָלט ווערט ער אָפּגעשאַצט ווי געהעריק. אַט־דעם געדאַנק האָט, מיט אַנדערע ווערטער, אַרויסגעזאָגט וויליאַם וואונדט. איך וויל בלויז צוגעבן, אַז איידער אַ געדאַנק קען ווערן פּילאָסאָפּיש אויסגעדריקט און אויפגעפאַסט, מוז ער אָנקומען צו די חסדים פון דעם מיטאַלאָגישן, מעטאַפּאָרישן אויסדרוק, אים מוז אַרויסהעלפּן פון זיין שטומקייט אַ כלומרשט־דערציילערישע פאַרם. און וואָס טיפּער און שאַרפּער דער געדאַנק איז, אַלץ מער צייט נעמט אים דורכ־צומאַכן די רייע גלגולים, וועלכע ווערט געשלאָסן מיט אַ טעכנאָלאָגישער פאַרקערפּערונג.

„איז עס אַ מאַיעסטעט־באַליידיקונג“ צו געבן אָנצוהערן, אַז דער מערבישער געדאַנק האָט גיט אַנטפּלעקט קיינע אולטימאַטיווע אמתן, וועלכע

(* פאַרעדיע צו „ייד און אנוווערס“, ז. 10.)

זיינען בעפאר אים געווען אומבאוואוסט? מעג איינער זיך אָננעמען מיט חוצפה און סוגעסטירן, אז זיין רעפוטאציע איז געווען אַ פּועל־יוצא פון אינפלאַציע, און באַגריסן דעם פּראַצעס פון דעפּלאַציע, וועלכער האָט זיך לעצטנס אַרויסבאוויזן? דאָס וואָלט געקענט פירן צו אַ מער טאַלעראַנטער באַציאונג בנוגע אַנשוואונגען וועגן דעם אוניווערס, וועלכע וואַרצלען אין אינטואיציע גיכער ווי אין לאַגיק, וועלכע ווערן אויסגעדריקט מעטאָפּאָריש גיכער ווי דיאַלעקטיש.)*

„עס קען נאָך אפשר אַמאָל פּאַסירן, אַז דער סילאַגיסטיש־געשולטער ייד וועט נאָך אַנטדעקן וועלכע עס איז פּאַרשטענדלעכע באַבאַכטונגען בנוגע גאַט, מענטש און דער וועלט אויך אין תּלמוד און דער בּיבּל. מוועט נאָך אפשר אונדז אַ טובה טאָן און צוגעבן, אַז דער יידישער פּאַרשטאַנד איז ניט לחלוטין געדאַנקענלאָז. און מען וועט קוים דאַרפן צוקלעפּן צו יעדן דענקענדן יידן דעם צעטל אַריסטאָטעליאַנער.“**

דער מחבר איז סאַרקאַסטיש. אים פּאַרדריסט, און מיט רעכט, די אונטערשעצונג פון די יידישע גייסטיקע פּראָדוקטן און די איבערשעצונג פון די ניט־יידישע, וועלכע זעען אויס צו זיין וויכטיקער בלויו דערפאַר, וואָס זיי זיינען רייכער מעטאָדאָלאָגיש אויסגעקליידט. זייערע פּרייזן זיינען אַרויפגעשרויפט בלויו מחמת דעם, וואָס אויף זיי איז דאָ אַ גרעסערע נאָכ־פּראַגע אויף דעם וואולגאַרן גייסט־מאַרק. בשעת, אין תּוך גענומען, ווען מען באַטראַכט זיי נאָקעטערהייט, שטייען די ניט־יידישע גייסט־סחורות, אין זייער אמתן געברויך־ווערט, פיל נידעריקער פון די יידישע גייסט־שאַפּונגען.

דער דורכשניטלעכער יידישער אינטעליגענט האָט געמיינט, און מיינט נאָך אַלץ, אַז די טעכנישע רעזולטאַטן, וועלכע ווערן דערגרייכט, זיינען אַ באַווייז, אַז די טעאַרעטיש־פּילאָסאָפּישע הנחות, — אַדאַנק וועלכע די רע־זולטאַטן, ווי עס שיינט, האָבן זיך באַקומען, — זיינען ריכטיק. דאָס איז אַ פּאַלשער טעזיס, וועלכן די גאַנצע קולטור־געשיכטע לייקנט אַפּ. אויפן סמך פון טאַטעמיזם, פּאַרגעטערונג פון בהמות און פּלאַנצונגען, האָט זיך דעם פּרימיטיוון מענטשן אינגעגעבן צו פּאַרשטוביקן די בהמות און דאַמעסטי־צירן די פּלאַנצונגען, שאַפּן פּיצוכט, אַגריקולטור און האַרטיקולטור. די פּראַקטישע רעזולטאַטן זיינען געווען פון אומגעווענער חשיבות — די

(* דאָרט, ז. 51.

** דאָרט, ז. 52.

טעארעטישע רעליגיעז-פילאסאפישע באגרינדונג, אויף וועלכער די פראקטיק האט זיך געהאלטן, איז געווען דורכאויס פאלש. דאס איז אן אמת, וועלכער דארף אנגעווענדט ווערן צו דער אפשטאונג פון דער גאנצער ציוויליזאציע.

דער יידישער אויפגעקלערטער האט איינגעזען מיט ווייטיק, אז דעם יידן האט זיך ניט איינגעגעבן צו שאפן ניט נאר קיין טעכנאלאגיע אויפן יסוד פון די עיקרים פון יידישקייט, נאר אפילו א וויסנשאפט האט ער אויך ניט באוויזן אויסצובילדן, און ער האט א שפרונג-געטאן צו דער מסקנה, אז די יידישע ווערטן זיינען באדייטלאז אין פארגלייך מיט די העלענישע, וועלכע איראפע האט איבערגענומען און באארבעט מיט אזא גרויסן דער-פאלג. ער איז ניט געווען גענוג באהאוונט אין דער וויסנשאפט-מעטאדא-לאגיע, אז ער זאל קענען באגרייפן, אז דארט, וואו מעגליכע די שטארקייט פון דער וויסנשאפטלעכער דיסציפלין, געפינט מען אויך איר שוואכקייט. ווען די וויסנשאפט דארף ענטפערן פראגעס בנוגע, פון איין זייט, דעם עצם-מהות פון א דערשיינונג, דאס מיינט, וואס אןבאטרעפט דאס העכסט אלגעמיינע, און, פון דער צווייטער זייט, בנוגע די איינצלהייטן פון א פענא-מען, בלייבט זי אן אותיות, באנוגנט זיך מיט שטאמלען. אזוי-ארום קען מען זאגן, אז די וויסנשאפטלעכע דיסציפלין באוועגט זיך ערגעץ אינמיטן, צווישן דאס אלגעמיינע און איינצלע. דארטן, אין דער צווישן-וועלט, האט זי זיך אפגעצוימט א תחום, וואו זי אפערירט מיט גרויס פעולה. דער תחום איז אבער ווילקירלעך אפגעגרענעצט. דער נאאיווער מענטש, ייד, מיינט אבער, אז זי איז באמת א גאנצער כל-יכול אויפן גרויסן געביט פון וועלט-פארשטיין און מענטש-אויספארשונג.

„דער קוואנטיטאטיווער חשבון, וואס די וויסנשאפט ליפערט, איז, אן צווייפל, פונדאמענטאל און אינטערעסאנט. אבער א קוואנטיטאטיווע בא-שרייבונג פון דעם אוניווערס איז אויפקלערנדיק בנוגע זיין עצם מהות ניט מער ווי א קוואנטיטאטיווע באשרייבונג פון שעקספירן און מיקעלאנדזשעלא וואלט אונדז געגעבן א השגה וועגן זייער ספעציפישן זשעני. די וויסנשאפט מאכט גאנץ אפט דעם איינדרוק פון א שווער-לייביקן ריז, וועלכער איז געבונדן הענט און פיס. זי פארמאגט א קאלאסאלע פחד-אנווארפנדיקע גבורה, אבער לעת-עתה איז זי אזוי נעבעכדיק אומבאהאלפן. ווי גראנדיעז און באדייטנדיק די וויסנשאפט איז אין דער עקספאזיציע און מאניפולאציע פון קוואנטיטעט, אזוי אומבאהאלפן איז זי, ווען זי טרעפט זיך פנים-אל-פנים מיט דער קוואליטעט... דאס אויפבויען פון א כינעזישער וואנט צווישן

דער אינערלעכער דערפארונג און דער אויסערלעכער פאסירונג, און אוועק-
שטעלן שווער-באוואכטע וועכטער אַזוי, אַז קיינע קאָמוניקאַציעס און פאַר-
בינדונגען זאָלן ניט דערלאָזן ווערן — דאָס קען אונדז פאַרשאַפן ניט קיין
גליק און ניט קיין וויסן. און דאָס איז דער פלאַץ וואו די וויסנשאַפט שטייט.
זי האָט אויפגעריכט אַ מחיצה צווישן באַוועגונג און רעגונג . . . מעשה און
מחשבה. זי פאַרניינט די מעגלעכקייט צו קענען זאָגן עפעס מכוּח זייערע
פונקציאָנעלע אינטעררעלאַציעס.*

אַט דער קריטישער צוגאַנג צו דער וויסנשאַפט, וועלכן דער מחבר אַנט-
וויקלט מיט אַזוי פיל געשיקטקייט, איז אַ פּוּעל־יוצא פון דער רייפער
אַנטוויקלונג פון מענטשלעכן פאַרשטאַנד און פון דער עוואָלוציע פון די
כלים, די געצייג, ווי בעקאָן רופט עס, מיט וועלכע ער אַרבעט.

בין גאַר לעצטנס האָט דעם יידישן משכיל באַהערשט אַן אינפּעריאָרי-
טעט־געפיל. אים האָט זיך, נעבעך, אויסגעדוכט, אַן ישראל סבא האָט
פאַרשפּירט, פאַרלוירן ניט נאָר זיין „חלק עוֹרֵם־הוזה“, זיין אימפּעריאַליס-
טישע קאַריערע, נאָר אויך זיין „עולם־הבא“, ער האָט ניט געשאַפן אויף
דעם געביט פון גייסט אַ דבר של קיימא, אַז דער יידישער באַנעם פון דער
וועלט־פּראָבלעם איז ניט פונדאַמענטאַל און האַפטיק.

אַט די אונטערשעצונג פון די יידישע גייסטיקע ווערטן איז אויס-
געדריקט געוואָרן אין אַ ריי גלייכווערטלעך, וועלכע זיינען געשאַפן געוואָרן
אין דער משכילים־עפאָכע. מיר וועלן ברענגען בלויז אַ צוויי פון זיי, וועלכע
זיינען כאַראַקטעריסטיש פאַר די איבעריקע.

„אויב תהילים־זאָגן וואָלט זיין אַ רפואה, וואָלט מען עס פאַרקויפט אין
אַן אַפטיק...“

„דער עם הדומה לחמור (דאָס פאַלק וואָס איז געגליכן צו אַן אייל)
האָט געשאַפן אַן אייזנבאַן, אַ טעלעגראַף, און דער עם חכם ונבון (דאָס
פאַרשטענדיקע און קלוגע פאַלק) גלאַצט מיט די אויגן און ווייסט ניט וואָס
דאָס איז.“

אין די דאָזיקע ווערטלעך איז פאַרקערפערט געוואָרן דער יאוש פון דעם
קריטיש־דענקענדיקן יידן, ווען ער האָט דערזען דעם גרויסן דערפאַלג, וואָס
די איראָפּיאישע ציוויליזאַציע האָט געמאַכט אַדאַנק דעם וואָס זי האָט אַנ-
גענומען, אַן קווינקלעניש, די אַרבעטנדיקע היפּאָטעזן, וועלכע קומען,
הויפטזאַכלעך, פון די גריכן, פון העלעניזם.

(* דאָרט, ז. 46.

דער יודאאיזם האָט ניט באַוווּן אַזעלכע אותות ומופתים. ער האָט עס ניט געקענט באַוווּן. זיין רייפונג-פּעריאָד, דווקא דערפאַר וואָס ער איז אַבסטראַקט, איז פון אַ פּיל לענגערער דוראַציע. יודאאיזם אַלס אַ וועלט-באַנעם וועט טריאומפּירן, אָבער אין דער גאַר ווייטער צוקונפּט. אין אונז-דזער צייט, אויף דעם געביט פון פאַרשונג, זעען מיר בלויז אַ מער אַדער ווייניקער נאַענטן צוגאַנג צום יידנטום, צו דער אַבסטראַקטער יידישער וועלט-אַנשוואַונג. עדות זיינען די נעאַ-פּיזיק מיט איר רעלאַטיוויטעט-סיסטעם, און די נעאַ-מאַטעמאַטיק מיט איר סימבאָליזם-לערע, און די "ען"-דימענסיס.

מען קען כמעט ווי זאָגן, אַז דער געוואַלד-געשריי, וואָס די צעיושעטע אַנטיסעמיטן האָבן אויפּגעהויבן מכוח דעם, אַז יידן גרייטן זיך צו פאַרכאַפּן און באַהערשן די וועלט — איז ניט אינגאַנצן הוילער רשעותדיקער פאַנטאַזיע-בלבול, אויב אונטערן וואָרט "וועלט" מיינט מען די "וועלט של מערה", די וועלט פון אַבסטראַקטן געדאַנק. און ניט די יידנשאַפט האָט בכוונה צו דאַמינירן, נאָר "יידישקייט", אַלס דער העכסטער אויסדרוק פון אַבסטראַקטן וועלט-באַנעם, גייט עס טאַן. און די רדיפות אויף יידן און דער פאַרצווייפּלער ווידערשטאַנד, וועלכן די באַרבאַרישע שונאי-ישראל ווייזן אַרויס, וועט זיי ווייניק וואָס העלפּן...

אויב די צעווילדעוועטע יידן-פּיינט ווילן פטור ווערן פון יידנטום, וועט פאַר זיי ניט גענוג זיין זיך צו באַפּרייען פון קריסטנטום, וועלכן זיי האָבן פאַלסיפּיצירט און כלומרשט אַנערקענט. זיי וועלן דאַרפן גיין אַ סך ווייטער. זיי וועלן דאַרפן זיך אַפּזאָגן פון דער שריפט-שפּראַך, וועלכע, ווי דער יידישער אַלפאַבעט זאָגט עדות, איז אַ סעמיטישער אויפטו, אַ "יידישע" דערפּינדונג...

אין סאַלאַמאַן גאַלדמאַנס ווערק זע איך אַ צייכן פון אונדזער צייט. דער ייד גלייכט אויס זיין געבויענעם רוקן, הויבט אויף מיט שטאַלץ זיין קאַפּ, קוקט גלייך אין די אויגן אַריין דער איראַפּיאישער וועלט און זאָגט בפה מלא, אַז ער האָט זיך ניט מיט וואָס צו שעמען מיט זיינע ווערטן לגבי די איראַפּיאישע אויפטוואונגען אויף דעם געביט פון גייסט-פאַרשונג.

נאָך עפעס. אין סאַלאַמאַן גאַלדמאַנס ווערק איז צו זען אַ דרייסטן פאַרמעסטן זיך מיט דער שווערער אויפגאַבע פון איבערפאַרמולירן די אַלטע און אייביק-נייע יידישע אויפפאַסונגען, אַזוי אַז אַן איראַפּיאיש-דערצויגענער מענטש און ייד זאָל זיי קענען באַגרייפן און זיין בכוח זיי אַפּזשאַצן לויט זייער ערשט-ראַנגיקער חשיבות.

און איצט, בשעת דער מחבר פרוברט עס טאן, נעמען זיך ארויסווייזן די שוועריקייטן, וועלכע ליגן אויפן וועג פון דורכזעצן אט די קאלאסאלע אונטערנעמונג.

פארוואס קומט אן אזוי שווער צו פארמולירן די פילאסאפישע הויפט-יסודות פון יידישקייט? פארוואס איז אזוי שווער, כמעט ווי אוממעגלעך, צו זאגן קלאר און דייטלעך אין וואס עס באשטייט דער מהות פון יהדות? פארוואס איז אזוי שווער צו געבן אן ענדגילטיקן ענטפער אויף דער פראגע, ווי אזוי פארהאלט זיך דער יידישקייט-באוואוסטזיניקער ייד צו דער וועלט, מענטשהייט, יידנשאפט און צו זיך אליין אלס יחיד?

דער אויבנאויפיקער ענטפער איז אט וואס:

די יידיש-קלאסישע ווערק, הויפטזאכלעך די מדרשים און תלמוד, זיינען צוזאמענגעשטעלט פון פראגמענטן. זיי שטעלן פאר מיט זיך בא-ריכטן פון דיסקוסיעס. מיינונג-פארשיידנהייטן ווערן איבערגעגעבן מיט דער גרעסטער זארגפעלטיקייט. אזוי אז עס באקומט זיך א מאזאיק, א בינטל סתירות. די סיסטעמאטישקייט און צוזאמענפאלגדיקייט ליגט ערגעץ אויפן סאמע דעק, וואו אלץ איז אפגעזעצט און רוט אין אייביקער שלווה. דער תלמוד באצייכנט דעם צושטאנד מיט די ווערטער „אלו ואלו דברי אלהים חיים“, סיי די און סיי יענע זיינען ווערטער פון לעבעדיקן אלהים... אויף דער לעבעדיקער אויבערפלאך זעט מען די צוזאמענשטויסן, די חילוקי-דעות, די רייסערייען, אמפערנישן, אפילו אין הלכה איז די פוסקים אנגעקומען די ארבעט פון סיסטעמאטיזירן דאס יידישע געזעץ און ריטואליסטיק גאנץ שווער. א פשיטא שוין וואס איז שייך אנדא. די יידישע חוקרים וועלן מוזן ארבעטן שווער און ביטער ביז זיי וועט זיך אייגעבן ארויסצוברענגען פון עקזיסטירנדיקן תוהו-ובהו א הארמאניש-געפאסטע יידישע וועלט-מענטש-אויפפאסונג. די פרייהייט פון ווארט און מיינונג אין די יידישע קלאסיקער איז שיער גיט דערפירט צו כאאטישקייט. און אויב די קאדיפיצירער זיינען סוף-כל-סוף ארויס מיט נצחון פון דעם געראנגל מיט דער אומאָרדענונג, וועלן עס אויך באַווייזן די יידישע פילאסאפישע דענקער, אָבער אַנקומען וועט עס זיי מיט מער אַנשטרענגונג און פּראַצע. מיר דאַרפן באַגרייפן, אַז די ביבל אַלס אַזעלכע איז אַ מין „מדרש“. דאָס מיינט, אַז די „תורה שבכתב“ איז געווען פאַר כמה און כמה יאָרן אַ תורה שבעל פה, אַ מינדלעכע טראַדיציע. פון יענע מינדלעכע אוצרות זיינען דערגאנגען צו אונדז בלויז פראַגמענטן. די אַראַלע טראַדיציע האָט

מען בלויז טיילווייז פאַרשריבן. און דאָס איז געטאָן געוואָרן אויס מורא די גאַנצע זאָך זאל ניט גיין לאיבוד, זאל ניט פאַרצערט ווערן פון די שאַרפע ציין פון שכחה. און בשעתן פאַרשרייבן האָט מען, נאַטירלעך, געקירצט, „קאַרעגירט“. ביי דעם איבערגאַנג פון דער תורה שבעל פה צו דער תורה שבכתב זיינען פילע אוצרות, פילע געדאַנקען, פאַרלוירן געגאַנגען, און פילע „נייהייטן“ זיינען צוגעשטאַנען מחמת די פאַרריכטונגען. ווען די ביבל אַנטהאַלט אַן אַנזאָג פון „לא תוסיפו ולא תגרעו“, ווייזט עס, אַז די אַרבעט פון צוגעבן און אָפּנעמען האָט מען פּראַקטיצירט. קיינעם פאַלט ניט איין צו פאַרבאַטן עפעס וואָס קיינער טוט ניט. ווי אַזוי אַ „תורה שבעל-פה“ ווערט אַ „תורה שבכתב“ ווייסן מיר פון דעם רעקאַרד, וועלכן דער תלמוד גיט אונדז (תמורה י"ד, ע"ב; גיטין, ס' ע"א). פון דעם פאַרשטייען מיר, אַז אויך דער ערשטער איבערגאַנג פון דאָס אַראַלע צו דאָס סקריפּטיווע איז אויך פאַרגעקומען אויף דעם זעלבן אופן און צוליב די זעלבע סיבות — דער פחד פאַרן פאַרגעסן ווערן. און די תורה זאָגט עס אין דעם פסוק כ"א (דברים, ל"א): „און עס וועט זיין, ווען עס וועלן אים טרעפן פילע שלעכטסן און צרות, וועט אַט דאָס ליד זיין פאַר אים אַ צייגעניש, בכדי עס זאל ניט פאַרגעסן ווערן פון דעם מויל פון זיינע קינדער.“

ביי אַזאַ שטימונג פון אומוויליקייט צו פאַרשרייבן דאָס געזאַגטע, ביי אַזאַ נעגאַטיווער באַצייאונג צום קאַנסערוואַטיזם, וועלכער איז אַן אומ-פאַרמיידלעכער פּועל-יוצא פון אַ פיקסירטער הייליקער שריפט, האָט מען גיט געקענט דערוואַרטן, אַז אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאַגט אין זייערע מינדלעכע שאַצקאַמערן זאלן זיי איבערליפערן אין דער כתב-פאַרם פאַר די צוקונפטיקע דורות. זיי האָבן יוצא געווען מיט דאָס מינדעסטע, אז די יידישע טראַדיציע באַהויפט טאַקע, אַז די ביבל איז בלויז אַ טייל פון דעם גרעסערן קולטור-אוצר.

„און ער האָט אָפּגעהיט . . . מיינע תורות“ (בראשית כ"ו, ה'). „מיינע תורות“, צוויי תורות. ער (אברהם) האָט אָפּגעהיט אַפילו יעדע לייכטע מצווה פון דער תורה שבעל-פה“ (בראשית רבה, פרשה ס"ד, אנהויב פרשה; פרשה מ"ט).

נאַטירלעך, די תורה שבעל-פה איז עלטער פון דער תורה שבכתב. מיט אַנדערע ווערטער, די יידישע פאַרציטיקע קולטור-אוצרות זיינען ניט אינגאַנצן איבערגעגאַסן געוואָרן אין דעם שריפט-געפעס. אויך בנוגע נבואה זאָגט אונדז דער מדרש, אַז ניט אַלץ איז פאַרפיקסירט געוואָרן און פאַר-עפנטלעכט געוואָרן פאַר די צוקונפטיקע דורות (מדרש שיר השירים, ד';

מדרש רות, ויהי בימי שפוט השופטים; מגילה, י"ד; ילקוט אסתר, דמו אלף, י"ד).

די מדרשים פארויכערן אונדז, אז מיר האבן פארמאגט זעקס הונדערט טויזנט נביאים און נביאות. די ציפער, פארשטייט זיך, איז בלויז אן אריענטאלישע גוזמא. אבער עס איז קיין ספק ניט, אז די נביאים האבן פארמאגט פארציטיקע יידישע „אקאדעמיעס“, וואו זיי האבן געפלעגט זייער וויסן, זייער פארשטיין. און עס זיינען געווען פיל מער נביאים ווי די פון וועמען מיר האבן אויפבאווארטע ווערק.

דעם דאזיקן געדאנק, אז די ביבל שעפט ניט אויס די גאנצע יידישע פארציטיקע טראדיציע, ווערט אויסגעדריקט אין תלמוד מיט דעם וואס זיי שרייבן צו דעם ספר וזישר צו דער פארפאסערשאפט פון אברהמען (עבודה זרה, כ"ה, ע"א). אויך א ספר פון אדם הראשונען ווערט אנגעדייט (זהר בראשית, נ"ה, ע"ב). חנוך האט אויך פארמאגט א ספר (זהר בראשית, נ"ח, ע"ב).

דאס אלץ גיט אונדז א סוגעסטיע מכוח דעם, אז עס איז געווען אמאל א גאנצע, אויסגעהאלטענע — אויף וויפיל עס איז בכלל מעגלעך צו דער-גרייכן אויסגעהאלטנקייט אין קולטור-שאפונגען וואס האבן אריכות ימים — יידישע קולטור און א יידיש-אריגענעלע פילאסאפיע, פון וועלכער די מדרשים, תלמוד און די ביבל אנטהאלטן בלויז א קיצור.

„משה האט געקראגן די תורה פון סיני און ער האט זי איבערגעגעבן צו יהושע“ (אבות, א'). משה, אליין א האלב-מיטאלאגישע פיגור, הויבט אן צו שאפן, אזוי צו זאגן, „די היסטארישע טראדיציע“, און „סיני“ איז די פרעהיסטארישע מסורה. דערנאך, מחמת דעם ארויסגעטריבן ווערן פון לאנד און די שווערע רדיפות, גירושים, גלות-אפריכטונג, איז איבערגעריסן געווארן דער גאלדענער פאדעם פון דער יידיש-פילאסאפישער טראדיציע. און איצט, ווען מיר ווילן שאפן א ריין יידיש-פילאסאפישע וועלט-אנשוואונג, דארפן מיר אַנקומען צו א רעסטאורירונג-אַרבעט. פון איין-צוויי שטריכן דארפן מיר שאפן א גאנצע וועלט-געמעלעכקייט, פון איין-צוויי געדאנקען, וועלכע האבן זיך פארוואלגערט דא און דארט, דארף מען אויפ-ריכטן א גאנצע סיסטעם.

און פאר אַזא שטיק אַרבעט פון רעסטאוראַציע, אָדער אפשר גאָר עקספּאַוואַציע, האָט זיך דער געלערנטער מחבר אַנטוואָגט אַ נעם צו טאָן. דער נאָמען פון זיין ווערק „ייד און דער אוניווערס“, ווי אויך די ערשטע פינף קאַפיטלעך: „פּערזענלעכקייט און דער אוניווערס“, „די חכמי-התלמוד

און זייערע פראבלעמען, „געוואָר־זיין קעגן פאַרמולירונגען“, „דער אַקסי־דענטאַלער מיטאַס“, „די אימפּאַטענץ פון דער וויסנשאַפֿט“ — זאָגן אונדז ווי גרויס און וואַגזאַם איז זיין אונטערנעמונג. צום באַדויערן שרינקט דאָס ווערק היפש איין, ווען עס איז זיך מצמצם און גיט זיך אָפּ אין די ווייטער־דיקע קאַפּיטלען מיט דער דיטהעלעניזירונג פון רמב"ם. דאָס פאַר זיך, די יודאַאיזירונג פון אַזאַ גיגאַנטישער פיגור אין ייִדישן געדאַנקען־טעמפל — איז אַ לויבנסווערטע און זייער חשובע אַרבעט. אָבער צו די ערשטע פינף קאַפּיטלעך קומט עס ניט. דאָס ווערק האָט זיך לכתחילה פאַרמאַסטן אַ סך ברייטער און גרונטאָוונער.

דער הויפט־טעזיס פון מחבר איז, אַז ייִדישקייט פאַרמאַגט איר מעטאָדאָלאָגיע, וועלכע באַשטייט פון אינטואַיציע און אַז דער יסוד אירער איז די פּערזענלעכקייט.

מיר וועלן געבן דעם מחבר אַ געלעגנהייט אַרויסצוזאָגן זיין רעיון מיט זיינע אייגענע ווערטער, הגם אין אונדזער איבערזעצונג.

„ביי יידן איז אַנגענומען דער אינטואַיטיווער צוגאַנג. אין די גרויסע שריפטן פון ישראל סבא, וועלכע ווערן באַצייכנט מיט די נעמען תורה, תלמוד, מדרשים . . . און וועלכע אַנטהאַלטן דעם רוב מנין און רוב בנין פון דער ייִדישער ליטעראַרישער פּראָדוקטיוויטעט, איז שווער צו אַנט־דעקן אַ געוויסע צאָל פון לאַגישע סילאַגזמען, אָדער מעטאָפּיזישע היפּאָ־טעזן. דורך דער גאַנצער ליטעראַטור ווערן כמעט ווי ניט געמאַכט קיינע פאַרוזכן צו באַהויפטן אָדער דעפינירן קאַנצעפטן. באמת, דער גאַנצער אַפּאַראַט פון ראַציאָנאַליזם איז אַפּוועזנד. „פאַרשטאַנד“ טרעט אַלע מאַל אָפּ דעם וועג דער אינטואַיציע, ספּעקולאַציע — צו מעדיטאַציע, פאַרמו־לירונג — צו געוואַר־ווערן... קאַנצעפטן אָדער דערשיינונגען ווערן ניט אַנאַליזירט. זיי ווערן באַטראַכט אַלס עפעס גאַנצעס אין זייער אוממיטל־באַרער פאַרהעלטעניש צום מענטשן. דער אוניווערס ווערט געזען דורך און אין טערמינען פון דער פּערזענלעכקייט... די גאַנצע סטרוקטור פון דער ייִדישער ציוויליזאַציע ווערט אויפגעבויט אויף אינטואַיציעס...

„געשיכטע, הימל און ערד, גאָט האָט דער ייד באַנומען הויפטזאַכלעך דורך דער פּערזענלעכקייט. פון גאָר ראשית־דיקן פאַרצייטנס האָבן טורעם־הויכע פּערזענלעכקייטן געדינט אי אַלס סימבאָלן און אי אַלס פּאַקאַלער אויסדרוק פון אַלץ־עקזיסטענץ, און האָבן פאַרדרענגט אין הינטערגרונט אַלע פּראַבלעמען פון מעטאָפּיזיק און גאַנצעלאַגיע. דער לעבעדיקער מענטש האָט גערייצט די קוריאַזטעט פון דעם יידן און אַרויסגעפּאָדערט זיין

רעספעקט. דער בינע-איינשטעל, דער עולם ומלואו איז א טפל, פון סעקאנדארן באדייט. דער עיקר איז די מענטשלעכע דראמע. (* די הויפט-הנחות פון יידישקייט שטייען העכער און נידעריקער, פונ-דאמענטאלער פון ראציאנאליזם, פון דעם אויבערפלעכלעכן שכל, וועלכער הינקט גאנץ היפש אונטער, ווען אים קומט אויס זיך צו פארנעמען מיט דער פעסטשטעלונג פון ערשטע פרינציפן. דער יסוד פון יידישקייט, דער באזיס פון יידישער קלוגשאפט איז אמונה. אבער דער בנון, וועלכער ווערט אויפגעריכט אויף דעם אמונה-פונדאמענט, איז ראציאנאליסטיש געבויט. דער תלמוד, דער הלכה-טייל איז שכלדיק שארף ווי א גוט-געשטעלטער חלף אן א פגימה.

אט וואס רבי נחמן ברעסלאווער זאגט וועגן ענין אמונה:
 „הגם אמונה איז נידעריקער פון שכל, ווי עס איז באוואוסט, ווייל עס איז דאך ניט שייך קיין גלויבן סידן בנוגע עפעס וואס דער שכל קען ניט באגרייפן, פונדעסטוועגן ציט זיך דער שורש פון גלויבן פון א הייכן ארט און זייער געהויבענעם פלאץ, וועלכער איז העכער פון אלע שכלדיקייטן. מחמת אמונה איז אין דער בחינה פון „איך בין ערשט און איך בין לעצט.“ (**

דער ערשטער פרינציפ איז ניט קיין פראדוקט פון שכל. דער שכל איז בכלל אומבאגאפן; ווען עס האנדלט זיך וועגן „ערשטקייטן“. לויט זיין עצם מהות נאך איז דער פארשטאנד א קארעקטאר, ניט קיין אויטאר, א פאריכטער, א בעל-מגיה, אן אויסגעפינער פון גרייזן, אן אנטדעקער פון טעותן, אבער ניט קיין אריגינעלער בעל-מחבר. ער איז ניט קיין שאפער. „די פונדאמענטאלע פראבלעמען פון רעאליטעט בלייבן פארשלאסן מיט זיבן שלעסער. די לייונג פון איין פראבלעם אנטפלעקט בלויז א מער פארוויקלטע מיסטעריע אין דער לייונג. ווען מיר וואלטן זיך באדארפט פארלאזן אויף דעם אבסאלוטן וויסן, וואלט אונדז ניט געווען וואס מקנא צו זיין. דער אמת איז, אז דער מענטש קען ניט לעבן מיטן שכל אליין, הגם ער קען זיך ניט באגיין אינגאנצן אן אים.“ (***)

די שאפנדיקע ארבעט, די „ברקהמבריק-אקציע“ ווערט דורכגעפירט פון אינטואיציע. נאך גענויער, דעם סאמע ערשטן יסוד פון מענטשלעכער

(*) „דער ייד און דער אוניווערס“, ז"ו 1-2.

(**) „ליקוטי עצות המשולש“, ז. 77, ווארשע, תרפ"ב.

(***) „ייד און אוניווערס“, ז. 167.

דערקענטעניש לייגט אַוועק „דער ריינער גלויבן“. יידישקייט איז ניט קיין קינד פון ריינעם פאַרשטאַנד, נאָר פון „ריינעם גלויבן“.

„אַט דאָ האָט דער פאַרשטאַנד זייער גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער מענטשהייט. ווען ער פראַיעקטירט זיך אויף יענער זייט פון „לאַ פיזיקאַ“, אַנטדעקט ער ניט קיינע נייע אמתן, נאָר בלויז ער שפּיאַנירט אויס אַלטע גרייזן... אָן דער הילף פון פאַרשטאַנד וואַלט דער מענטשלעכער פראַגראַעס געווען אַזוי אומבאַגרייפלעך ווי דאָס פאַראויסבאַוועגן זיך פון אַ שיף אָן אַ רודער ווען עס שווימט אויף די גרויסע ימ'ען. אמת, די שיף שטייט ניט אויף איין אַרט. זי באַוועגט זיך כסדר. אַבער זי קומט ערגעץ ניט אָן. פונקט אַזוי איז אָן פאַרשטאַנד... דער רודער איז ניט די שיף, און דער קירעווע-ראַד איז ניט דאָס זעגלען. פונקט אַזוי אַבסטראַקטע ספעקולאַציע, ווען זי איז אַפגעריסן פון דעם גאַנצן קוואַליטאַטיוון תּוּך פון מענטשלעכער דערפאַרונג, איז ניט קיין דענקען... דער פאַרשטאַנד מעג אויב ער קען נאָר, דענקען אין טערמינען פון יאַרהונדערטער, ער מעג זיך דערבליקן מסקנות, וועלכע עס וועט נעמען טויזנטער יאָרן צו פאַרווירקלעכן, אַבער דאָס לעבן, דער אינדיוויד, די געזעלשאַפט, מוזן זיין זיין ענדלעכער צוועק.“*

דער פאַרשטאַנד ווערט ניט פאַרוואַרפן. דער מחבר ווייזט בלויז אָן דעם ריכטיקן פּלאַץ זיינעם אין דער עקאָנאָמיע פון דענקען. ער האָט פונקציעס, וועלכע ער דאַרף אויספילן. דער מחבר איז ניט קורצזיכטיק. אים שרעקן ניט אַפּ די מרחקים פון טויזנטער יאָרן... דאָס יידישע דענקען איז געוואוינט צו אַפּערירן מיט לאַנגע צייט-שטרעקעס „ווי טויזנט דורות“ (אלף דור). אַבער דער שטרעבונגס-ציל מוז זיין פעסט און שטייף אַוועק-געשטעלט, אַניט ווערט פאַרלאָרן דער גאַנצער זין און רייץ פון דער דענקענדיקער אַקטיוויטעט. דער שכל איז געגעבן געוואָרן דעם מענטשן בכדי אים זאָל גוט זיין און ער זאָל האָבן לאַנגע יאָר אויף דער ערד... „איך האָב געמאַכט די ערד און דעם מענטשן האָב איך אויף איר באַ-שאַפן“ (ישעיה, מ"ה)... „צוליב וואָס האָב איך געמאַכט די ערד? צוליב דעם מענטשן וואָס איך האָב אויף איר באַשאַפן“ (זהר בראשית, ר"ה, ע"ב). דער מענטש איז דער צוועק פון גאַנצן באַשאַפן. דער מענטש איז דער ציל, די וועלט איז בלויז אַ מיטל פאַר אַט דעם ציל.

„דער לעצטער דענקונגס-קריטעריום פאַר די יידישע חכמים איז גע-

ווען גיט די אינטעלעקטועלע געוויסהייט, נאָר דער עטישער לעבנס-פיר. דאָס באַנעמען פון דער וועלט-רעטעניש איז געווען אַ טפל, די גוטסקייט פון דער וועלט — דאָס איז דער עיקר. דער פילאָסאָפישער אינהאַלט מעג זיך זיין מטושטש, די הנהגה אָבער מוז זיין פעסטגעשטעלט.*

בכלל האָט דער פאַרצייטיקער ייד געקוקט אויף דער וועלט פון ווינקל פון גוטס און שלעכטס, און גיט פון שטאַנדפונקט פון ריכטיקייט אָדער גיט-ריכטיקייט. דער „כי טוב“ ווידערהאַלט זיך יעדעס מאל ווען אלהים טוט עפעס אויף און ער באַאָכט עס און טראַגט אַרויס זיין אורטייל איבער דעם. לויט דער קדמונישער יידישער השגה איז דאָס וועלט-סיסטעם אַן עטישעס סיסטעם, אַ גאַנציקייט וועלכע איז געבויט אויף פולער סאָלידאַר-טעט און אידענטיטעט, אויף דער פאַרשמעלצונג פון סתירות און היפוכים אין איין-איינציקן, אַלץ-אומפאַסנדיקן אחד.

„צוקונפט“, אַקטאָבער, 1938.

ב.

קריזיס און אַנטשיידונג (**)

אַט דאָס בוך „קריזיס און אַנטשיידונג“ פון שלמה גאַלדמאַן איז אַ יינגערער ברודער פון „דער ייד און דער אוניווערס“. דער עלטערער ברודער האָט זיך פאַרנומען מיט די אייביקע, און דעריבער אַבסטראַקט-ספעקולאַטיווע, פראַבלעמען פון יידנטום. דער יינגערער גיט זיך אָפּ מיט די קאַנקרעט-פראַקטישע פראַגן פון יידנשאַפט. אָבער די דאָזיקע הלכה-למעשה שאלות ווערן באַהאַנדלט אַרויסגייענדיק פון הייד-טעאָרעטישע פאַראַלגעמיינערונגען און טיף-פאַרפונדעוועטע גרונטלאַגן. און, באמת, ווי האָט דער מחבר גאַר אַנדערש געקענט טאָן? אַ יידישע פראַבלעם, ווי טאַג-טעגלעך, ווי חולינדיק זי זאל גיט זיין, וועט זי אַלץ מוזן באַטראַכט ווערן פון די טורעם-שפיצן פון יידישער דערוואַרטונג אין דער צוקונפט

(* „ייד און אוניווערס“, ז. 31.)

** CRISIS AND DECISION by Solomon Goldman. 206 pp. Harpers, New York and London, 1938.

און פון דעם טיפן מעמקים פון יידישע דערפארונגען אין דער פאר-
גאנגענהייט.

וועלכע אנטשיידונג דער ייד זאל ניט פאסן אין דער סיטואציע, דוכט
מיר, וועט זי זיין פארבאדינגט פון די פיר טויזנט יאר געשיכטע. *
דער ייד קען קיין שלום ניט אָננעמען, סיידן ער קוקט פאר דעם אַרײַן
אין זיין ספר הזכרונות, אין זיין היסטאָריע. דאַרטן זוכט ער דירעקטיוון
פאַר דער קעגנװאַרט, אָנווייזונגען ווי אַזוי צו רעאַגירן. אויף די שטערן,
וועלכע לייכטן אַרויס פון די נעכט פון זיינע איבערלעבונגען, פאַרלאָזט ער
זיך. ער נעמט זיי אַלס וועגווייזער אין זיינע רייזעס אין ים פון זיינע צרות.
„איך קען בשום אופן ניט גלויבן, אַז די פינף זיגרייכע יאָרן פון
נאַציוו וועלן באמת בייטן דעם קורס פון דער מענטשלעכער עוואָלוציע.“ **
דער ייד איז צופיל אַ מלומד־בנסיונות, אַז ער זאל אַרײַנפאַלן אין אַ
פאַניק בשעת אַן עת־צרה, ווי גרויזאַם און גרוילעך די צרה זאל ניט זיין.
„די קעגנװערטיקע פאַניק האָבן מיר צו פאַרדאַנקען דעם מאַנגל אין
ווייזע און כאַראַקטער.“ ***

ישראל סבא פארמאגט אבער ביידע זאכן: אי אַ שאַרפן בליק, וועלכער
שניידט דורך די נעפלען פון דער קעגנװאַרט און דערלאנגט אַזש אין דער
צוקונפט; אי אַ פאַרהאַרטעוועטן, שטאַל־געשמידטן ווילן און כאַראַקטער.
און דעריבער פאַלט דער ייד ניט אַרײַן אין יאוש, אין אימת־מוות, ווען ער
דערזעט די צעבושעוועטע געוויטערן פון דער צייטווייליקייט וועלכע ווילן
אים פאַרניכטן.

דאָס בוך טראַגט אין זיין קעפל דאָס וואָרט „קריזיס“ אַן דעם קוואַלי-
פיצירנדיקן און באַגרענעצנדיקן אַדיעקט, ווי „יידישער“, און דאָס איז ניט
קיין פאַרזען, נאָר עס האָט אַ וואָגיקן מיין. דער שיקזאַל פון דעם יידישן
ציבור איז שטייף פאַרקניפט, מיט טויזנטער פעדים, מיט דער מערכה פון
דער מענטשהייט. לכן איז דער יידישער קריזיס אַן אינטעגראַלער טייל פון
אַלגעמיינעם קריזיס פון דער איראָפּיאַיעשער ציוויליזאַציע.

אַט וואָס דער מתבר זאָגט אונדז אין דער הקדמה צו זיין ווערק מכוּח
דער פאַרהעלטעניש:

„דער אַלטער הומאַניזם און די נייע וויסנשאַפט זיינען געווען אַ פּראַ-

* פאַררעדע צו „קריזיס און אַנטשיידונג“, ז. 18.

** דאַרט.

*** דאַרט.

טעסט קעגן קלאַנישקייט, מאַנאַרכיע און פּסעוודאָ-אוינווערסאַליזם. אָבער אין דער נייער וויסנשאַפֿט האָט געלויערט די געפאַר פון אַ צוריקקער צו דעם שלעכטס, וועלכן די וויסנשאַפֿט איז אויפגעקומען בכדי צו באַקעמפּן — צו אַניפּאַרמיטעט און קלאַנישקייט. דערפּינדונג האָט אַריינגעלייגט אין די הענט פון איינעם אָדער פון ווייניקע אַזאַ מאַכט, וועלכע קיין פּאַר-צייטיקער פּאַטריאַרך פון אַ קלאַן אָדער הויפט פון שבט האָט קיינמאַל ניט פּאַרמאַגט. אין אונדזער צייט זיינען מיר עדות פון דער אויפדעקונג פון אַט-דער סכּנה, וועלכע לויערט אין דער וויסנשאַפֿט. און אַט-דאָס שאַפֿט דעם קריזיס פון דער גאַנצער מענטשהייט.*

דער קריזיס איז אַן אַלגעמיינער. די מענטשהייט לעבט אים אָדורך מיט יסורים און ווייטיקן. זיינע וואַרצלען ליגן אין סאַמע אונטערבאָדן פון אונדזער ציוויליזאַציע. די חלאת איז איינגעפרעסן אין סאַמע לייב פון דער מאַדערנער וויסנשאַפֿט און טעכניק.

„אויף דעם יידן דריקט אַט-דער אַלגעמיינער קריזיס פון ציוויליזאַציע מיט אַ טאַפּלער קראַפֿט. דער ייד איז שוין אַזוי געמאַכט, אַז ער איז ניט ביכולת אויפצוגעבן זיין אינדיווידוואַליטעט. דער מהות פון זיין געשיכטע, זיין רעליגיע, זיין פּאַרצייטיקע ליטעראַטור זיינען אַ באַשטעטיקונג פון אַט-דעם טעזיס, שוין אין חומש, אַ קדמונימדיקער דאַקומענט, אַפילו לויט די ראַדיקאַלסטע ביבלי-קריטיקער, באַצייכנט שוין דער ייד זיך אַלס אַן עם לבדד ישכון, אַ פּאַלק וואָס לעבט זיך באַזונדער. . . דער יידישער זשעני אין אַלטערטום האָט געקוקט מיט פּאַראַכט אויף די פּילע מינדערהייטן, וועלכע זיינען געווען גרייט צו פּאַרשאַכערן זייער אייגנאַרטיקייט, צונויפ-לייגן זייערע געצעלטן און זיך פּאַרשמעלצן מיט דער הערשנדיקער מער-הייט. אין יעדן גרויסן קריזיס אין דער געשיכטע, ווען אַט-דער געפעכט גייט אַן, געפינט מען דעם יידן אין די סאַמע געדיכטע.“**

די דאָזיקע עטלעכע אויסצוגן פון דער הקדמה צייגן אונדז אַן קלאַר דעם מעטאָד, וועלכן דער מחבר ווענדט אַן בשעת ער באַהאַנדלט די פּאַר-ווירטע, פּאַרוויקלטע און פּאַרפלאַנטערטע יידישע פּראָגן פון אונדזער צעווילדעוועטער צייט.

זייער אינטריגירנדיק איז דער קאַפיטל „די יידן און די קריסטן“ (12-26-41).

„דער ייד ווערט פּאַרפלאַגט, ווייל ער איז דער תּמידיקער פרעמדער.

* דאָרט, ז. 9.

** דאָרט, ז. 10.

ער איז די זעלבסט־פארשטענדלעכע מינאָריטעט אין אַלע לענדער. *
 „דעם יידן האָט מען פיינט, ווייל מ'פאַרדעכטיקט אים און מ'האַט מורא
 פאַר אים. און מ'פאַרדעכטיקט אים און מ'האַט מורא פאַר אים, ווייל ער איז
 אַנדערש פון די פעלקער צווישן וועלכע ער וואוינט.“ **
 „די ניט־יידישע דענקענדיקע וועלט האָט ניט באַגריפן דעם מין און
 ניט אָפגעשאַצט די אומגעווינענע חשיבות פון שבת־רו אַלס אַ סאַציאַלע
 פּאָליטיש־עקאָנאָמישע אינסטיטוציע. זיי האָבן געמיינט, אַז דער ייד איז,
 פשוט, פּויר, דעריבער האָט ער זיינע שבתים.“ ***
 די פּאָטערס פון דער קירכע האָבן געירשנט זייערע פּאַראָרטיילן מכוּח
 יידן פון די געצנדינער. ****
 דער ייד איז עלטער און רייפער, פּסיכאָלאָגיש דערוואַקסענער, און אַט־
 די „גרינע“ פעלקער קענען אים ניט פאַרשטיין. און מענטשן האָבן אַלע
 מאָל מורא און האָסן דאָס וואָס זיי קענען ניט באַגרייפן.
 „דאָס יידישע פּאָלק שטעלט צוזאַמען דאָס העכסט־נאַענטע צו אַן
 „אידעאָלער“ דעמאָקראַטיע, וועלכע די מענטשהייט האָט אַמאָל פאַרמאַגט...
 יעדע פּאַרם פון יידישער אַרגאַניזאַציע איז באַזירט אויף אַן אָפּמאַך . . .
 מיט אַ פּאַר אויסנאַמען, שטעלט די יידנשאַפט פאַר די „פּערפעקטע“ דעמאָ־
 קראַטיע. נו, אַ פּערפעקטע דעמאָקראַטיע איז גלייכווייז אַן אידעאָלע
 אַנאַרכיע.“ *****
 אָבער צום באַדויערן געפינט זיך דאָס יידישע לעבן אין אַזאַ מצב,
 וועלכער ליגט אויף יענער זייט פון „אַנאַרכיע“. עס איז אינגאַנצן אין אַ
 צושטאַנד פון תּוהו־וּבּוּהוּ, פון וועלכן פּלאַנעטן דאַרפן ערשט אַרויסטאַנען.
 און דאָס איז שוין צופיל אָפּילו פאַרן „יידישן אַנאַרכיזם“. און דער מחבר
 אַנטוויקלט דעם געדאַנק (ז"ו 65-73). אַז עס דאַרף געשאַפן ווערן אין
 אַמעריקע אַ יידיש געמיינדע־לעבן.
 „אויב מיר וועלן אַנטוויקלען אין אַלע שטעט איבערן לאַנד אַ גע־
 מיינדע־באַוואוסטזיניקייט, וועט עס ברענגען צו אַ געמיינדע־אַרגאַניזאַציע.
 אַ פעדעראַציע פון געמיינדעס וועט שוין ממילא נאַכקומען.“ *****

* ז. 28.
 ** ז. 30.
 *** ז. 40.
 **** ז"ו 40-41.
 ***** ז"ו 65-66.
 ***** ז. 164.

רייך ביז צו גאָר איז דער קאָפיטל „דער ציל פון יידנטום“ (ז"ז 165-182).

„יידנטום איז געבליבן לעבן, ווייל די ישעיהס, ירמיהס און די הללס האָבן אויסגעברענט זייערע הערצער אין זייער זאָרגן און דאָהן איבער די צרות פון דער מענטשהייט, די דיסהאַרמאָניעס פון דער געזעלשאַפט. פאַר זיי איז דער ציל פון לעבן געווען ניט דער זעלבסט־אויסדרוק פון עטלעכע „אַריסטאָקראַטן“, נייערט די געזונט, לאַנג לעבן, פרייד און פרידן פון דעם פּאָלק, פון דער מענטשהייט.“ *

אַט דאָס באַהעפטן זיך אָן דאָס גאַנצע, אָן פּאָלק אין פאַרבינדונג מיט דער גאַרער מענטשהייט, איז בייגעשטאַנען און וועט ביישטיין דעם יידנטום און דער יידנשאַפט און וועט ברענגען זיי ביידן צו זייער ענדגילטיקן טריאומף.

„זייער רעליגיע איז געווען אַ ברענענדיקער ענטוואַפּונג פאַר דעם וואוילשטאַנד פון דער מענטשהייט.“ **

אַבער דעם וואוילשטאַנד פון דער מענטשהייט האָבן זיי ניט אויפֿ־געריכט אויף פּוסטע אַבסטראַקציעס, אויף אויסגעליידיקטע פיקציעס, נייערט אויף דעם געזונטן יסוד פון יחיד, פון פּאָלק — און צום סוף פון דער מענטשהייט.

דער יחיד איז אַ גליד פון פּאָלק, דאָס פּאָלק איז אַ גליד, אָן אַרגאַן אין דעם אַרגאַניזם, וועלכער הייסט מענטשהייט.

ווי דער לעזער קען זיך איבערצייגן פון די עטלעכע ציטאַטן וועלכע מיר האָבן געבראַכט, באַהאַנדלט דער מחבר די יידישע חיי־שעה פון שטאַנדפּונקט פון די חיי־עולם פון יידנטום.

איבער די זייטלעך פון וויכטיקן בוך זיינען פאַרזייט פילע פערלען פון יידישן געדאַנק און דימענטן פון יידישן געפיל. דער וואָס זוכט ניט קיין מאַסיווע, וואָלוול־וואולגאַרע ברוקשטיינער, נאָר פאַרמאַגט אָן אויג פאַר די שימערירונגען און אָן אויער פאַר דעם צויבער־דשון פון די געשליפענע פּנימלעך פון איידלשטיינער, דער וועט זיך קוויקן מיט אַט־דעם ווערטפולן בוך „קריזיס און אַנטשיידונג“.

„דאָס אירישע פּאָלק“, 3טן יוני, 1939.

* ז. 182.

** ז. 186.

דוד איגנאטאוו

1. זיין שאפן

איגנאטאוו איז ניט נאָר אַ שריפטשטעלער, ער איז אויך אַ ליטעראַרי־שער טוער. ער האָט אָנגעפירט מיט אַ גאַנצער גרופע „יונגוואַרג“ און אַרויסגעגעבן זאַמליכער אונטערן נאָמען „שריפטן“. איך האָב געזאָגט „טוער“, באַמת איז ער געווען מער פון דעם. ער איז געווען אַ „סייפא“, אַ קעמפער אויפן געביט פון ליטעראַטור. ער האָט געשטריטן אַ מלחמת־מצווה פאַר דעם יידיש־קינסטלערישן וואָרט אין אַמעריקע.

מיר איז אָבער זייער שווער אָפצושאַצן ווי געהעריק די זייט פון איגנאטאָווס פּיאַנערישער עקשנות־עסקנות מחמת דעם, וואָס איך בין דאָ אין לאַנד קיינמאַל „יונג“ ניט געווען, און איך האָב ניט געפלאַטערט מיט דער דערוואַרטונג פון אַרויסשפּראַך, ניט געפּיכערט מיטן אומגעדולד פון אויפקום. איך בין משער, אַז דער באַדן איז דאָ געווען גאַנץ היפש האַרטלעך און עס איז אָנגעקומען שווער ווי קריעת־ים־סוף צו שפּאַלטן די צפּון־אַמעריקאַנער פעלזונשטיינער און פּלאַנצן אין זייערע שפּאַלטן יידיש־קינסט־לערישע געוויקסן און צווינגען די שטיינער זיי צו גערן. אַ זייטיקער קען דאָס ניט תּופּס־זיין. דאָס דאַרף מען דורכלעבן און דורכשטרעבן פּאַעטיש־תּפּילהדיק, בגילה וברעדה, מעשה־חסיד, און ניט שרייבן מכוּה דעם אין קאַלטער מתנגדישער פּראָזע.

איגנאטאָווס זיבן בענדער ליגן פאַר מיר. זאָלן זיי דורכגיין אונטערן „שבט הבקרת“, ווי די מליצים אונדזערע פּלעגן האַלט־האַבן זיך אויס־צודריקן.

אַז איז פיבי. הייסן הייסט עס „פיביס ראַמאַן“. דער נאָמען איז בלויז אַ וואונטש און אַן אַנצוהערעניש, אַז אַזוי האָט עס געדאַרפט זיין. דערווילע איז עס אַ דערציילונג, וואָס פאַרנעמט איבער זיבעציק זייטלעך. צו קורץ פאַר אַ ראַמאַן אין דעם טעכנישן פּשט פון וואָרט. אַ ראַמאַן מוז האָבן קוואַנטיטעט בכדי צו קריגן די מעגלעכקייט פּאַנאָדערצופּענען די טירן פון זיין קוואַליטעט.

פיביס פּאַבּלֶאָ איז העכסט אינטריגירנדיק, „שפּאַנענדיק“. עס איז אַ קאַנראַדישער מאַטיוו. בלוט־פרעמדקייט און קולטור־קעגנערשאַפט. און אַ

טראגעדיע נעמט זיך פלעכטן : א צוזאמענשטויס פון דעם ניוועלירער-גע-שלעכט און די פערענצירער טראדיציע.

פיבי איז עקזאטיש. זי פארמאגט פעסטקייט פון כאראקטער, בויגזאמ-קייט פון געמיט און געבראכנקייט פון שטריכן, קאץ-גראציע, טיגער-שפרינגעוודיקייט, דורס-אינסטינקט און פלעקן-שפילעוודיקייט.

איך קאן אבער ניט פארגעבן דעם פארפאסער וואס ער האט זי גע-צוואונגען צו באגיין זעלבסטמארד פאר דער צייט, איידער זי, אלס העלדין, האט געקראגן די געלעגנהייט זיך צו אנטפלעקן אין איר גאנצן שייך. דאס פאזיטיווע און נעגאטיווע זיינען ניט דערפירט צום פסיכאלאגישן קלימאקס-קאנפליקט.

עס איז נאך איצטער אויך ניט שפעט זיך אומצוקערן צום סוושעט און אים ריכטיק באארבעטן, אויב דער אויטאר פילט זיך פאר א „בוהן ובודק לבבות“, א פארשער פון פרויען-הערצער, א וויסער פון פרויען-סטראטעגיע אין אזא מאס, אז ער זאל קענען איבער א ברייטן פעלד פאנאנדערשפילן די מאנעוורעס, די תכסיסי-מלחמה פון אזא קאמפליצירטן טיפ ווי פיבי, וועלכע איז דער סימבאל און פארקערפערונג פון דעם „געשלעכט-קאמף“.

„דאס פארבארגענע ליכט“.

„לעזנדיק די מעשיות פון ר' נחמן ברעסלאווער איז צו מיר געקומען דער געדאנק פון דעם דאזיקן בוך.“ *

עס איז אן אומדאנקבארע ארבעט, וועלכע פאסט פאר אזא אכזר ווי פיאטער דעם גרויסן, דאס הייסט נעמען א ששת-ימי-בראשיתדיקן ווילדן וואלד, א באוואקסענעם מיט בארד און פיאות און אים ארומשערן, ארומ-ראזירן, צופוצן, צעקאטעווען אים אויף שטיקלעך פארקלעך...

אין ברעסלאווערס מעשיות ליגט איינגעשלאסן אן אוממיטלבארע מיסטישע דבקות, א בענקען און א באהעפטונג מיט דעם כביכול. און דאס קען ניט טובל-זיין קיין „רעפארמיזם“. אזעלכע ווערק האבן האלט רע-סטאורירונג אדער פרעזערווירונג. מ'קען ניט נעמען קיין קדמון, קיין פארציטיקן און מאכן פון אים א „היינטיקן“.

יידישע נשמות בלייבן פארקניפט אין קנופ פון לעבן, אדער זיי גייען צוריק צו זייער מקור, דעם כסא-הכבוד, פון וואנעט זיי זיינען לכתחילה אויסגעסקולפטורט געווארן. זיי וועלן אבער בשום אופן זיך ניט באזעצן

(* „דאס פארבארגענע ליכט“.)

אין ליכט. זיי זיינען צופיל זעלן-מפונקים צו טאן עס. ליכט איז צו-גראב א חומר, צו-פיוזיש פאר דער יידישער געזערטלעך פסיכאלאגיע... פאר- בארגענע ליכט — דאס ווארט איז יידיש, דאס מיינט „אור הגנוז“. דער יידיש האט אויסגעדיכטעט א ריינעם סוביעקט, א דורכאויס פסיכאלאגישן פענא- מען, וואס ווערט געבארן פון זעלבסט-באוואוסטזיין. ליכט איז א פיזיקאלישע דערשיינונג, א וויברירונג, און עס איז צו-גראב צו דינען אלס סימבאל פארן יידישן וועלט-באנעם.

„א גרויסער מאלער איז געווען אייער אלהים, אבער ער האט געמוען פארטיקע פארבן צוגעגרייט פאר אים, ווי ליכט און פינצטערניש...“
 — „ניין, ער האט אליין די פארבן פארמישט, ווי עס איז געזאגט גע- ווארן: „יוצר אור ובורא חושך“ — ער שאפט דאס ליכט און געבוירט די פינצטערניש.“*

ליכט קען ניט ווערן ביי יידן א „גאנצער מאכער“ און פארנעמען דעם טראן פון דעם גרויסן אוניווערסאליסט...

„דער דאזיקער אחד, דאס אוניווערסאלע וועזן, איז באמת נאך ניט אנערקענט אלס די פרייע אחדות פון געדאנק... עס איז נאך אלץ אנגעטאן אין א פארם — און דאס איז ליכט... ליכט איז א חושמידיקע אוניווער- סאליטעט... ליכט איז דער קערפער פון ארמוז.“**

„בשעת ביי די פעניציאנער איז דאס גייסטיקע נאך אלץ געווען בא- גרענעצט דורך נאטור, געפינען מיר עס ביי די יידן אינגאנצן געלייטערט, א ריינער פראדוקט פון געדאנק... ביי די פארסן זעען מיר ווי דאס אבסטראקטע וועזן ווערט אן אביעקט פון באוואוסטזיין, אבער עס בלייבט א חושמידיקע אינטואיציע — ווי ליכט. אבער די אידיע פון ליכט האט אויף דער דאזיקער שטופע געמאכט א שריט פאראויס און געווארן א „יהוה“ — דער ריינער אחד.“***

ליכט איז צו פאגאניסטיש. און אזעלכע „יידישע“ ווערק מוזן זיין אדער עכט-יידיש, אדער זיי זיינען אינגאנצן ניט-יידיש... פון ברעסלאווער קען מען קיין ליכט-פארערער ניט מאכן.
 „וואונדער מעשיות פון אלטן פראג“.

דאס איז ווידער א פארזוך צו מאדערניזירן. דאס מאל איז עס אן איבערדיכטונג פון „מעשה מג' אחים, איינע א זעהר שעהנע וואונדערליכע

* מדרש רבה בראשית, פרשה א'.

** Hegel, Philosophy of History, pp. 178-179, New York, 1920.

*** דארטן, ז. 95.

געשיכטע פון דריי ברידער גרויסע לייט הנקרא מעשה פליאות אין דרייא טייל.

דעם סאָרט וויין, אייגנארטיקער „יין המשומר“, טאָר מען ניט איבער-גיסן פון געפעס אין געפעס אַרײַן. ער מוז בלייבן אין זיין אַלטן לאַגל, אַניט — ווערט ער עסיק...

מיט איבערדיכטונגען מוז מען זייער און זייער פאַרזיכטיק זיין — ווייל ס'רוב ווערן זיי איבערניצעוואונגען...

„אויף ווייטע וועגן“ — דאָס איז איגנאַטאָוס מאַגנום אָפּוס. וואָס אַב-באַלאַנגט כמות — פאַרמאַגט דער ראַמאַן קאַרגע 800 זײַטן, וועלכע זײַנען איינגעטיילט אין דריי ביכער: „אַנטלאַפענע“, „דער וואָס קומט“, „אויפֿ-ברויז“. וואָס איז שײַך שולע — זײַנען די ערשטע צוויי ביכער רעאַליסטיש, דער דריטער אָבער איז שוין כמעט דורכאויס סימבאָליסטיש. דער דער-ציילונג-שטראָם פליסט פאַמעלעך אויס, ווערט אויסגעהויכט אין דער זוני-קער אַנטפלעקונג פון הויפט־העלד. בערמאַן ווערט צום סוף פון ווערק אַ שטיק יידיש-סאָציאַליסטיש „לאַגאַס“. ער איז בלויז אַנגעטאָן אין פלייש און בלוט פון האַנדלונגען. ער פירט זיך אויף ווי אַ העראַי פון אַ טראַגעדיע. ער גייט לייבלעך אונטער. אָבער זײַן גופּט אונטערגאַנג איז זײַן נשמהס אויפגאַנג. ער שטייט אויף צו גײַטיקער תּחית־המתים, ניט אויפן דריטן טאַג, צום שלום פון דריטן בוך, נאָר נאָך איידער זײַן גוף שטאַרבט. און דאָס איז, אייגנטלעך, וואָס דער מחבר איז אויסן: ער וויל אונדז געבן זײַן השגה פון אייביקן יידנטום, וועלכער איז פאַרקערפערט אין די געשטאַלטן פון די אומדערמידלעכע קעמפער פאַר סאָציאַלן יושר.

דער איבערפלעכט פון צוויי טראַגעדיעס, וועלכע רײַסן זיך מיט כל־הכוחות צו ווערן זיג־דראַמעס, פון אַרבעטער און יידן, פאַרפאַלגטן קלאַס און פאַרפאַלגטן פּאַלק — דאָס איז דער עצם געוועב פון ראַמאַן.

צו דער כאַראַקטעריסטיק פון ווערק זאָל גלייך פון אָנהויב געזאָגט ווערן: עס באַשרײַבט אונדזער צײַט און אונדזער אָרט. עס איז אַ ראַמאַן פון אַן איבערגאַנגס־צײַט און אַריבערפאַר־אַרט. עס איז אַ לעבנס־באַשרײַבונג פון וואַנדערער און וואַגלער איידער זיי האָט זיך איינגעגעבן צו ווערן אַביסל מיושב, געזעצט עקאָנאָמיש, פּאַליטיש און אידעאָלאָגיש. די העלדן זײַנען אַריבערגעקומענע... איך האָב זיך שיער ניט אויס־גערעדט, פון פאַטערלאַנד צום קינדערלאַנד... אָבער משטיינס געזאָגט, וואָסער „פאַטערלאַנד“ איז דאָס לאַנד פון די ראַמאַנאָוס געווען פאַר די פאַגראַמירטע, אין געטא־פאַרשפאַרטע, פאַרפאַלגטע יידן! צאָריש רוסלאַנד

איז געווען אַ שטיף-פאָטערלאַנד און יענקי-לאַנד איז אַ שטיף-קינדער-לאַנד... צווישן די דורות עפנט זיך אויף אַן אָפגרונט, און ווער ווייס ווי אזוי מיר וועלן אים פאַרשיטן, אָדער וואָס פאַר אַ בריק מיר וועלן איבער אים אויפהענגען...

דער ראַמאַן עפנט זיך מיטן געלונגענעם פּרוואו צו שאַפן שטימונג פון פאַרוואַרלאַזנקייט, קיילעכדיקער יתומדיקייט.

ניו-יאָרק וואַרפט אַן אויף די אַנטרונענע און אַריינגעקומענע אַ פּחד. די מויערן שרעקן מיט זייער גדלות, פאַרריסנקייט און עזות קעגן הימל. די אַנגעלאַפענע פון קליינע שטעטלעך, מאַנטשינקע ישובימלעך פילן זיך טאַפלט פּרעמד, אין אַ פּרעמדער שטאַט און אין אַ פּרעמד לאַנד.

דער סיפור-המעשה הייבט זיך אָן מיט אַ שילדערונג פון „פּרייע ליבע“ אין דעם הויזגעזינד פון די פּיינמאַנס. דאָ ווערט „פּרייע ליבע“ פּראַקטי-צירט ווי אַ מצווה-זאָך. און מר. פּיינמאַן פאַסט-אויף אויף מרס. פּיינמאַן און אירע ליבע-אַנגעלעגנהייטן, זי זאָל חס-ושלום קיין פאַרדרוסן ניט איבערלעבן דורך דעם פאַרראַט פון אירע „ליובאַווינקעס“... זי זאָל ניט נכשל ווערן מיט אַ געליבטן וואָס איז אונטער זיין און איר ווירדע.

„פּיינמאַן אַליין פּלעגט נאָך דווקא דעמאַלט, ווי אַן אמתער העלד און ריטער, אָפהיטן, אַז זיין פּאַניאַן זאָל חלילה קיין ביזו ניט געשען.“ (10, 1).

און אויב ער פּלעגט זיך אַליין אויך אַמאַל פאַרליבן, איז דאָס געווען, לויט זיין ראַציאָנאַליזירונג, מער ניט ווי אַ מיטל אָפצוראַמען פון וועג אַ קאַנקורענטקע און אָפהיטן זיין ווייבס געליבטן, ער זאָל זיך ניט פאַרקוקן אויף יענער מיידל און זיך אָפקילן צו פּאַניאַן, וואָס וואָלט איר פאַרשאַפן שברת-לב.

טיפּע סיבות האָבן דאָ געווירקט. די מענטשן זיינען געווען איבער-געלאָרן מיט מצוות-פּליכטן; זיי האָבן געדאַרפט קעמפן קעגן קאַפיטאַל, קעגן שטאַט, קעגן אַלע שלעכטסן פון דער גאַרער וועלט, האָט מען זיי דאָך געמוזט פאַרגיטיקן מיט עפעס, זיי שענקען וועלכע-גיט-איז קאַנצעסיעס ווי, להבדיל, מ'דערלויבט זעלנער צו ראַבירן, מאַראַדיאַרעווען אַ פאַר טעג נאָך אַ בראַוון געשדעג און זיג. איינס אַוועק.

צווייטנס, און דאָס איז דער עיקר, מיר האָבן צו טאָן מיט רעוואַך-לוציאָנערן, וועלכע טאַרן ניט האָבן קיינע לאַיאַליטעטן חוץ זייער איבער-געגעבנקייט און צוגעבונדנקייט צו דעם אידעאַל פון צעשטערן אַן אַלטן סדר און אויפבויען אַ נייעם. זיי טאַרן קיינעם ניט דינען, נאָר איין האַרין-געטין — דער סאַציאַלער רעוואַלוציע. און אַ חתונה-געהאַטער רעוואַלוציאָנער

ציאנער איז האלב אַזוי אויפטועריש און געפערלעך פאַר די היטער פון אַרדענונג ווי אַ ניט־חתונה־געהאַטער — אַזוי האָט געזאָגט בפירוש באַקונין וועגן זיך אַליין, בשעת ער איז געשטרויכלט געוואָרן.

מיר'ן זיך אומקערן צום ראַמאַן.

פאַר פאַניאַן דאַרף מען דאָך אַ געליבטן — און לעאַן גאַבריעל טרעט אַרויף אויפן שוועל פון ראַמאַן. אינגאַטאַוו אָבער האָט אים פיינט און „שנאה מקלקלת את השורה“, האָט צעקרימט די ליניע, און אינגאַטאַוו פאַרגינט אים אַפילו ניט אַן אַנשטענדיקן אויסזען, ער וואַרפט אים צו אַ חומר־עכור אין בוכשטעבלעכן טייטש פון וואָרט.

„ער איז אַ קליין־געוויקסיקער, מיט שוין אַביסל אַ צו־גרױסער נאַז פאַר זיין וואוקס, מיט אויפגעשטעלטע דרעטלעך־געקרויזטע האָר, מיט אַ שאַרפן גרויען וואַלפישן בליק.“

אינגאַטאַוו פוילט זיך ניט צו איראַניזירן, חוּק־מאַכן פון דעם רוסי־פּיליזם, די פאַרליבטקייט אין אַלץ וואָס איז רוסיש, פון די יידישע אימיגראַנטן.

„דער עלנט פון רוסישן עמיגראַנט איז דעמאַלט געווען אַזאַ, אַז בלויז אַ רוסישע סטענגע, אַ בענדל, אַדער בלויז דאָס וואָרט „רוסישער קאַסטיום“ האָט געקאָנט צונויפברענגען אַן עולם. . . די „רוסישע נשמות“ פלעגן זיך ביי זיי פאַנאַנדערשפּילן אויף אַן עכט־רוסישן שטייגער יעדעס מאָל, ווען זיי פלעגן זיך צוזאַמענקומען.“ (1.9)

אָבער ווען ער פירט אַריין דעם רוס אין ראַמאַן, איז ער צו אים ניט גלייכגילטיק. איין רוס און איין קאַזאַק אין איין ראַמאַן. און ער באַהאַנדלט זיי, איבערהויפט דעם געוועזענעם פּריץ שליאַפּניקאָוו, ווי בנינים יחידים. שליאַפּניקאָוו באַשענקט ער מיט אַלע מעלות. באַקרוינט אים מיט מידות טובות. ער מאַכט פון אים אַ מין „נתן החכם“ אויף דער רוסישער זייט אויסגעדרייט, אַ חסיד שבאומות העולם...

שליאַפּניקאָוו זעט כסדר מוזיק, הערט כסדר טענער.

ער איז געווען אַן אַרכיטעקט, אָבער ער האָט ניט געקענט פאַרטראַגן די פּלאַטשיקייט פון דער אַמעריקאַנער אַרכיטעקטור. די רוסישע כאַטקעס און כאַלופּקעס האָבן יאָ מוזיק און די אַמעריקאַנער הימלקראַצערס — ניט. עס איז אַ רעכט־ביסל איבערגעטריבן, אָבער עס איז נאַטירלעך, אַז אַ רוסישער עקס־פּאַמעישטשיק זאָל אַזוי טראַכטן. נאַכמער וואָס שליאַפּניקאָוו האָט געפּריידיקט ווי רוסאַ און טאַלסטאָי, אַ „דעטור אַ דאָ נאַטור.“

שליאַפּניקאָוו איז כולו זכאי, גאַבריעל איז דער כולו חייב. דער

לעצטער ראט מיזאל פאגראמען אויף יידן מאכן, אבי מקרב צו זיין דעם קץ, דערנענטערן די שעה פון אויסברוך פון דער געזעלשאפטלעכער ערד-ציטערניש. און אינמיטן פון די צוויי עקסטרעמען שטייט פרענקל, אין וועלכן גבורה און חולשה ראנגלען זיך, ליכט און שאַטנס שפילן זיך. ער איז אַ רעוואָלוציאָנער, וואָס איז אַנטלאָפֿן פון סיביר. געקומען אַהער און מיטגעבראַכט זיין טרוים וועגן אַ פֿרייען רוסלאַנד און באַפֿרייעטע חברים, וועלכע ער האָט איבערגעלאָזן אין „סילקע“. זיי שמאַכטן און הונגערן בפּועל-ממש, אָבער דאָס איז לאַוו-דווקא. פרענקלען אַרט מער דאָס וואָס זיי פעלט דאַרטן ביכער צום לייענען, זיי הונגערן נאָכן וואַרט.

פרענקל פירט אָן אַן אינעווייניקסטן און אויסנווייניקסטן קאַמף, מיט זיך אליין און מיט זיין אומגעבונג. ער וויל זיך אויפהאַלטן אין זיין גאַנצער רעוואָלוציאָנערער אינטעגריטעט. ער ווערט זיך קעגן דעם שלעכטן איינ-פלוס, וואָס אַמעריקאַנער לעבן מיט זיין אַרױפֿאַרבעטן-זיך-באַשטרעבונג וויל אויף אים אויסאיבן. ער ראַנגלט זיך מיט כל-הכוחות, ער פּאַלט ניט אין שלאַכט, אָבער ער זיגט ניט. און ער שטייט איינגעבוּיגן, ווי יענע לעגענדאַרע ווענט, וואָס האָבן ניט געקענט זיך אויסגלייכן און ניט געקענט זיך אַוועקלייגן.

„... נאָכדעם האָט מען געפּראָוועט אַ באַנקעט, ביי וועלכן עטלעכע מענער און פֿרויען האָבן אַוועקגעגעבן פֿאַר דער רעוואָלוציע זייערע זיגערס און דאָס איבריקע ביסל צירונג, וואָס זיי האָבן געהאַט.“ (1, 71)

„די רוסישע רעוואָלוציע האַלט אין קומען, און נאָך איר — די רעוואָ-לוציע איבער דער גאַנצער וועלט.“ (3, 191)

אַלע גלױבן, אַלע דערוואַרטן די רעוואָלוציע. קיין איין קאַנטר-רעוואָ-לוציאָנער פֿאַרמאָגט ניט דער ראַמאַן. די רעוואָלוציע-דערוואַרטונג — דאָס איז איינגנטלעך דער פּאָדעם, וואָס קניפט זיי אַלעמען צוזאַמען. די איבערגעגעבנקייט צו דער רעוואָלוציע איז ניט אַפּגעקילט אַפּילו אויף איין גראַד. די טעמפּעראַטור האַלט אָן כּסדר דורך דעם גאַנצן בוך ביזן סאַמע סוף.

פרענקל גרינדעט די ערשטע יידישע אַרבעטער-צייטונג. פרענקל פירט אָן אַ סטרייק, וועלכער פּאַלט דורך און — „קאַלאַמאַנאוויטש און בערנשטיין האָבן זיך געמוזט מיט חרפה אומקערן צוריק צו זייער פֿריערדיקן באַלעבאַס.“

אָבער ניט אַלע מאָל איז סױערטל, אַז „וואָס ערגער אַלץ בעסער“, ניט אמת. עס טרעפט ניט זעלטן, אַז עס דריקט אויס אַ גרויסע ווירקלעכע

וואָרהייט. קאלמאַנאוויטש און בערנשטיין זיינען געווען צו־רעוואָלוציאָנער, זיי זאָלן קענען גיין אין שפּאַן פון עקספּלואַטאַציע. די באַרעבאַטיים האָבן זיי ניט געוואָלט האָבן, זיינען זיי געוואָרן אַליין... בלוטזויגער, פּאַבריקאַנטן... „כך אומנתו של יצר-הרע, דאָס איז דער וועג פון יצר-הרע, היינט הייסט ער טאָן דאָס, מאַרגן עפעס אַנדערש, און צום סוף זאָגט ער: גיי דין עבודה-זרה, און מ'פּאַלגט אים.“ (*)

דאָס איז אַ שטיקל אַמעריקאַנער, און ניט בלוז אַמעריקאַנער, ווירק־לעכקייט.

און דער סוף איז טאַקע געווען, אַז די צוויי זיינען געוואָרן פּאַבריקאַנטן מיט אַלע פיטשעווקעס, מיט געדונגענע שלעגער וואָס ברעכן די ביינער, הרגענען די אַרבעטער וואָס סטרייקן ביי זיי אין שאַפּ, מיט פּאַרלייגן כאַבאַר, וועלן אונטערקויפּן די פירער פון סטרייק... אָבער דאָס איז אַלץ געווען שפעטער, אַ סך שפעטער. דערוויילע —

„דער עולם האָט זיך געפילט שולדיק, ניט געקאַנט קוקן פרענקלעך גלייך אין פנים אַריין. שטילער און טיפּער פון אַלעמען האָבן די שולדיקייט געפילט די צוויי פרויען בעלאַ און ריוואַ.“ (83, 1)

„בעלאַ בערנשטיין... האָט צונויפגעבראַכן און פּלוצלונג זיך היס־טעריש פּאַנאָדערגעשריען:

„ — ניין, מען דאַרף ניט האָבן קיין שאַפּ! סאַציאַליסטן טאָרן ניט האָבן קיין שעפּער! ניין! ניין! פרענקל טייערער, ראַטעווע! לאַז זיי ניט... — און זי איז אַריינגעפאַלן אין אַ היסטערישן געוויין...“

עטיק און פּאַליטיק — דאָס זיינען צוויי דיסציפּלינען, וואָס לעבן ניט אינגאַנצן בשלום. דער עטיקער נעמט די געזעלשאַפט אַלס אַ סטאַטוס־קוואַ. אָבער דעם יחיד וויל ער איבערמאַכן, רעפּאַרמירן אָדער רעוואָלוציאָניזירן גלייך אויפן אָרד, ניט אַפּלייגנדיק עס אין לאַנגן באַנק, ביז די אומשטענדן וועלן ווערן גינסטיק, און דורך דעם מענטשן וויל ער פּאַרבעסערן די געזעל־שאַפט. דער פּאַליטיקער, פּונקט דער היפּוך, ער נעמט דעם יחיד אין זיין סטאַטוס־קוואַ, וואָס ער וויל ענדערן איז די אומשטענדן, די באַדינגונגען, די סביבה און דורך די געענדערטע, צום גוטן, אומשטענדן זען ווירקן אויף דעם מענטשן און פּאַרייכטן זיין אויפּפיר בנוגע זיינע מיט־מענטשן. דער סאַציאַל־פּאַליטיקער שטויסט זיך אָן אויף גרויסע מניעות. ער וויל שאַפּן

(*) שבת, ק"ה; נידה, ו"ג.

א „גאלדענעם ציבור פון מעשענע יחידים“. דער עטיקער באגעגנט ניט קיין קלענערע שוועריקייטן. ער וויל אויפהויבן דעם מענטשן, בשעת די אומגעבונג האלט אין איין דריקן אים אראפ, שלעפט אים אין זומפ אריין. עס איז אַ פאַרלאַנג און אַנשטרענג צו שווימען אַנטקעגן דעם שטראַם. און וויפיל בעלנים קען מען אויף דעם געפינען? דאָס בעסטע וואָלט געווען, ווען מ'וואָלט געקענט פאַראייניקן אַט-די צוויי דיסציפלינען און זיי לערנען שפּרייזן פּוס-איין-פּוס, שלעפּן דעם פּראַגרעס-וואַגן הן פון יחיד און הן פון רבים. איז אָבער די צרה, וואָס עס איז שווער איינצושפּאַנען אַן אַדלער מיט אַ הינד... ווען עטיק נעמט זיך צופיל כאַווער-באַווערן מיט סאַציאַל-פּאָליטיק, באַקומט זיך ניט פון דעם בונד און פריינטשאַפט, ווי דער נאַיווער דענקער דערוואַרט, אַ פאַראידעלונג פון פּאָליטיק, נאָר אַ פאַר-גרעבונג פון עטיק. קאַליע מאַכן איז גרינגער. גיין אַראָפּ איז לייכטער ווי צו קלעטערן אַרויף... דער כוּח-הטומאה ציט אַריבער. און דאָ ליגט די טראַגעדיע.

מען האָט אַמאָל געזידלט די קאַטוילישע קירכע און זי גערופן די „אַר-גאַנזירטע צביעות“. אין דער ראַדיקאַלער באַוועגונג דאָ אין לאַנד איז פאַרגעקומען דאָס אייגענע: אַ פאַנאַנדערגאַנג פון וואַרט און טאַט. און אַ היפּאָקריטטוואַ האָט זיך געשאַפּן.. „עס איז דאָך אַמעריקע!“ דאָס איז דער פאַרענטפּער און פאַרגלעט. „עס איז דאָך אַמעריקע... מיינט איר, אַז ס'איז כּדאי צו זיין זייער נאַר — אַסור!“ (2, 34)

אינגאַטאַו איז נאָך צו מילד אין זיינע שילדערונגען פון דעם אַראָפּ-זינקען. ער לאָזט פּרענקלען שטיין אין זיין אומבאַהאַלפּענער ריינקייט. בשעת די ווירקלעכקייט האָט די פּרענקלס גאַנץ נישקשהדיק פאַר-פאַטשקעט.

אַ סך נעענטער צו „אַמעריקאַנער“ ווירקלעכקייט איז אינגאַטאַו צו-געקומען אין זיין פאַרטערעט-מאַלונג פון „אַנאַרכיסטישן“ דאָקטער מינדלין, וואָס ווייניקער פון דריי דאַלער פון אַן אַרבעטער-פאַציענט נעמט ער ניט. „ — וואָס זיינען דאָס פאַר צוויי דאַלער? — האָט מינדלין געפּרעגט

און גלייך צוגעגעבן: — מיין פרייז איז דריי דאַלער.“

מינדלינס אויפפיר איז דער אַנטווישנדיקער און אַפּשטויסנדיקער עלעמענט. אינגאַטאַו באלאַנסירט זיין ראַמאַן און גיט אונדז דערהויבנדיקע מאַמענטן און העראַאישע פּערזאָנען. און איינע פון זיי איז מינדלינס געליבטע און, דערנאָך, פרוי.

אַ ברוריה-לעגענדע, מאַדערניזירט, ווערט אַריינגעפלאַכטן. איינע פון

די אַרבעטאַרינס, עמי, בשעת אַ סטרייק ווערט צעהרגעט אויף דער פיקעט-ליניע פון די ברוטאַלע פּאַליציי-לייט. זי שטאַרבט אויפן וועג צום שפיטאַל. מ'טאַר עס אָבער ניט אויסזאָגן די סטרייקער און סטרייקערינס. דאָס וואָלט זיי אַנטמוטיקן און זיי וואָלטן פּאַרלאָרן דעם סטרייק. און מינדלינס גע-ליבטע, בעסי פּינק, פּועלט ביי די עלטערן פון דער געשטאַרבענער אָז מ'זאָל מאַכן אַ שטילע לוויה, און אויף די מאַסמיטינגען פון די סטרייקערינס ברענגט זי גרוסן פון דער געשטאַרבענער און פּאַרזיכערט די אַרבעטאַרינס, אַז זייער העלדין איז מיט זיי אין זייער קאַמף.

בכלל איז אינגאַטאָו סימפּאַטישער צו די העלדינס פון זיין ראַמאַן איידער צו די העלדן. ווער פּראָטעסטירט קעגן ווערן „פּאַברוזשואַזירט“? ניט די מענער, נאָר די פּרויען, בעלאַ און ריוואַ. ס'רוב, דוכט מיר, איז פּונקט פּאַרקערט. די וויבער זיינען יענע, וועלכע זיינען פּראַגמאַטיש און זיי שטופּן זייערע מענער באַרג אַראָפּ, אין טיפּן גרוב אַריין... עס איז כמעט אַלע מאָל „האשה אשר נתתה עמדי...“ ווך די פּרוי און געפּיין דעם שולדיקן, אָנהויבנדיק מיט דער ערשטער צוהן און גייענדיק אַזוי כסדר דורך די דורות פון וויבער. זיי זיינען אין מערסטן טייל דער באַלאַסט. אָבער אינגאַטאָו האָט זיין שטאַנדפּונקט, און זאָל איך זיך מיט אים קריגן דעריבער?!

די צווייטע הערעאַיין איז אַניוטקע, וועלכע איז זיך מקריב פאַר רוסלאַנד אויף אַן אייגנאַרטיקן ווייבערישן אופן.

„שליאַפּניקאָו איז פאַר זיי געווען אַ שטיק פּאַראַינזאַמטע היים, אַ שטיק פּאַרוואָגלט רוסלאַנד, אַ שטיק געוויסן... עפעס האָט מען געדאַרפט טאָן, מען האָט עפעס געדאַרפט טאָן פאַר שליאַפּניקאָו... האָט אַניוטקאַ ביי זיך איינמאַל אָפּגעמאַכט איבערצולאָזן קאַלמאַנאוויטשן און איר אַנטאָן ניקיפּאַראַוויטשן, און זי איז אַוועק און איז געוואָרן די געטרייע און איבער-געגעבענע פּרוי פון שליאַפּניקאָו, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס ער איז געווען אַ סך עלטער פון איר. זי איז געוואָרן זיין ווייב, כּדי אים צו ברענגען פּרייד, כּדי צו פּאַרגרינגערן זיין שווערע איינזאַמקייט.“ (125-126, 1).

אין מיטן ערשטן בוך פירט אינגאַטאָו אַריין זיין הויפּט-העלד, אַדער, ריכטיקער, זיך אַליין. און מיט זיין אַריינקומען נעמען זיך די איבעריקע פּיגורן אַביסל אַפּרוקן אין הינטערגרונט כּדי צו מאַכן פּלאַץ פאַר אים. ווייל איינגטלעך דאָס גאַנצע ווערק איז צוליב אים געשריבן געוואָרן.

ווער איז אַט-דער בערמאַן?

— עפעס איז ער ווי אַ נייער פּרענקל, אַט דער בערמאַן. — האָט

פרענקל וועגן בערמאנען אָפּט געטראַכט. — גאַר אַ נייער דור איז אונטער־געוואַקסן, אַ נייער דור איז אונטערגעקומען.

„אייער פון די „עם־עולמניקעס“, וואָס האָט זיך גלייך גענומען צו העלפן אַרגאַניזירן דעם פאַרוואַרלאָזטן לעבן פון די ניט־אַרגאַניזירטע אַר־בעטער, איז געווען דער יונגער בערמאַן, דער יונגער ענטוויאַסט מיט די געזונטע, שטאַרקע ציין אין מויל, מיט וועלכע ער וואַלט, דאַכט זיך, געקאַנט שטיינער קייען. ער האָט אויך געהאַט אַן אויסגעהאַמערטן שטערן און אַ שווערן קאַפּ און אויגן פאַרעקשנטע, וואָס האָבן געקוקט פאַר זיך — גרייט דורכצוברעכן אַלע צאַמען.“ (1, 137).

מיט בערמאַנען קומט אַריין געטרוד, פאַניאַ פיינמאַנס טאַכטער, דער צווייטער דור וואָס פאַרניינט דעם ערשטן, וואָס וויל זיך בוקן צו דאָס וואָס דער עלטערער דור האָט געברענט. און דווקא גערטרוד, די טאַכטער פון דער „פרייע־ליבעניצע“, איז אַ צנועה, אַ „כבודה בת־מלך פנימה“ באַשיידן. וויל איר לייב אַפילו איר אייגענער שוועסטער ניט ווייזן. קושט קיינעם ניט. האַלט אירע ליפּן פאַר אַ הייליקייט.

דעם איבערגאַנג און קאַנטראַסט פון אויסגעלאַסנקייט צו צניעות אין צווייטן דור האָט דזשאַן ערסקין געמאַלן אויף זיין שטיפּערשן שטייגער אין זיינע שילדערונגען פון „העלען פון טראַי“.

די טאַטעס און מאַמעס האָבן געזען די חסרונות פון דער מאַנאַגאַמישער פאַמיליע און זיי האָבן עס פאַרדאַמט און צעבראַכן. זייערע קינדער האָבן אָבער געזען די ניט־קלענערע חסרונות פון געשלעכטס־הפקרות — און זיי זיינען פאַר אַ „השיבנו נאָזאָד“... זיי ניט אַלע פאַרשטייט זיך, געפעלט בעסער דער פאַרצוימטער גאַרטן, דער „גן־נעול“, איידער דער אָפענער דרויסן, וואו חזירים־ליידנשאַפטן ריען מיט די שנוקעס די ערד און וויקן זיך אין זומפּן פון תּאוות און כּריקען פון צעהיצטער און צעשוויצטער געלוסט.

„ אַט ווי דו זעסט, האָב איך מיר דערצויגן אַן אייגענעם שונא אין הויז.

„ — און עס איז עפעס אַזוי קאַמיש, מאַדאַם פיינמאַן! — האָט זיך זינאַ דערויף אָנגערופן — נאַכדעם ווי מען האָט אַזאַ מוטער ווי איר און אַזאַ פרייגעזאַנענעם פאַטער ווי מיסטער פיינמאַן...“ (1, 145).

דער שפּיל אין סתּירות איז אַ רעאַליסטישער שפּיל. דווקא ביי אַזאַ מאַמען און ביי אַזאַ טאַטן ווערט געבוירן אַ גערטרוד אַלס פּראַטעסט, אַלס

א פארקערפערונג פון פארדריקטע און פארשטיקטע פארלאנגען, אדער אלס עפעס אטאויסטישעס — א צוריקשפרונג צו די זידעס און באבעס.

אבער בערמאן באמערקט קוים זיין באשערטע גערטרוד. ער איז פארטאן, ער איז פארעוסקט. ער איז א צוריקגעטריבענער צו זיך אליין און צו זיין אייגן פאלק, פון וועלכן ער האט זיך דערווייטערט. און ער איז אויסגעהונגערט נאך אקציע.

— וואס הייסט? די קריסטלעכע, די הארעפאשנע קריסטלעכע באפעלקערונג, פאר וועלכער ער, און א סך אזוינע ווי ער, זיינען געווען גרייט זיך מקריב זיין, איז אזוי תישהווילד אויפגעשטאנען אויף דער יידישער באפעלקערונג. (1, 185)

די „פאגראמען“ האבן געבראכט צוריק און אפגעהאלטן פון אזעקליין — ווער ווייס וויפיל אזוינע בערמאנס. האט די גמרא אליין דאך צורגעגעבן, און „גדולה הסרת הטבעת“... אז דאס אראפנעמען פון רינג פון אחשוורשן און ארויפטאן אים אויפן פינגער פון המנען האט אויפגעטאן מער פאר יידישקייט ווי אלע נביאים וואס זיינען אויפגעשטאנען ביי יידן...* אזוי מאדנע שלענגלט זיך די יידישע געשיכטע, געשריבן פון די ביסן פון שלאנגען...

„בערמאן האט זיך גענומען צו העלפן בויען יידישע יוניאנס דא אין דעם נייעם און אנגעלאפענעם לאנד. און גענומען האט ער עס טאן אויף אזא אופן, אז פרענקלען פלעגט פון דעם אַזש דער אַטעם פאַרכאַפן.“ (1, 187)

דער איינציקער וועג איז אויפצוהויבן א קאמף פאר אינדוסטריעלע יוניאנס. קיין איין צווייג אין דער אינדוסטריע טאר ניט בלייבן ניט-ארגאניזירט. — און אין זיין אויפגעגונג האט בערמאן פלוצלונג ארויסגערעדט: „די גאנצע וועלט דארף פון דאסניי איבערארגאניזירט ווערן, ניט אויף שטעט און לענדער און פעלקער, נאר אויף אינדוסטריעס דארף די וועלט איבערארגאניזירט ווערן.“ (1, 191)

בערמאן איז ניט געווען קיין ארבעטער פון דעהיים. ער איז א מגידס א זון. און זיין לאגע אלס פראלעטאריער איז אים געווען אומדערטרעגלעך. נאטירלעכערווייז האט ער געפילט די ביטערקייט פון זיין מערכה א סך שארפער ווי דער ארבעטער וואס איז צוגעוואוינט צו די צרות. און בערמאן האט רעוואלטירט — און געפלייסט זיך שלעפן נאך זיך די

(* מגילת, י"ד.)

מאסן. זיי האבן אבער גיט געקענט גיין אזוי שנעל, מיט אזא אייליקן טריט. זיי האבן געקוקט רואיקער אויף די עוולות פון דעם עקאנאמישן איינשטעל. זיי זיינען געווען פארהארטעוועט און ווייניקער אפטימיטיש. דער גער זונטער אינטינקט זייערער, וואס איז געווען געשמידט אונטערן האמער פון גויט און עלנט. האט זיי אונטערגעזאגט, אז די זאכן טוען זיך גיט אזוי לייכט... אז צו איבערגאנצן די וועלט איז „פאלג-מיר-א-גאנג“. זיי האבן געזען די שוועריקייטן, די מכשולים וואס ליגן אויף דעם וועג פון א גרויסער פאראייניקונג, פארברידערונג. און זיי זיינען געבליבן גלייכגילטיק צו בערמאנס פלאן-און-פיער-שפיענדיקע רעדעס.

בערמאן, דערקענדיק בעסער די ארבעטער-מאסע, ווערט אנטוישט. זיינע אילוועס נעמען צערונען ווערן, און ער ווערט סארקאסטיש. ביטער און בייסנדיק, ער פאלט אראפ פון הויכער האפענונג און נעמט ווי זינען אין טיפער פארצווייפלונג.

אין דער פיזישער וועלט איז אָנגענומען דער איינטייל-שניט אויף מאסע און ענערגיע. מאסע הייסן די עלעמענטן וועלכע זיינען פאסיוו. ענערגיע איז דער מהות וואס איז אַקטיוו. ער באַוועגט און אַנדערשט די מאַסע. די מאַסע איז די פאַרקערפערונג פון סטאַטיק, אינערציע, רו. ענערגיע איז דער טרייב-כוח, די פרוזשינע אין זייגער פון וועלט-מעכאַניזם. אין דער סאַציאַלער וועלט עקזיסטירט די זעליקע פאַנאַדערטילונג, בלויז מיט אַן ענדערונג פון דער טערמינאָלאָגיע: מאַסע און אַרגאַניזאַציע. די מאַסן דאַרפן אַדער מוזן אַרגאַניזירט ווערן. זיי קענען זיך אַבער אַליין גיט אַרגאַניזירן.

אַט די צעשפאַלטונג טיילט פאַנאַדער די געזעלשאַפט אַלס אַ גאַנצע און יעדן טייל אירן אין צוויי חלקים: פאַסיווע מאַסע, וועלכע שטעלט פאַר די איבערוועגנדיקע מערהייט, און די ענערגעטישע מינדערהייט, אַ סומע פערזאָנען, וועלכע אַרגאַניזירן די מאַסע, גיבן איר אַ באַשטימטע עקאַ-נאָמישע, פאַליטישע און אידעאָלאָגישע פאַרמע.

מיט איין וואָרט, די מאַסן קענען זיך אַליין גיט אַרגאַניזירן. זיי ווערן אַרגאַניזירט, און די וואָס טוען עס הייסן אַרגאַניזאַטאָרן אַדער אַרגאַניזירער. „מאַסע“ אין גריכיש הייסט „קנעטן“. עס איז אַ טייג, וואָס פאַדערט אַ קנעטער און אַ בעקער...*

(* אבא גארדון, „סאציאלע פראגע“, ז"ו 19-20.

בערמאן האָט בשום אופן ניט געוואָלט זיך אונטערוואַרפן דער אומ-
ברחמנותדיקער ווירקלעכקייט. מיט זיין טעמפּעראַמענט און איינגלויביקייט
אין יושר און צדק האָט ער געוואָלט „אַדער אַלץ אַדער גאַרניט“, און ווי
ס'רוב איינגעשפּאַרטע, וואָס ווילן עס, האָט ער געקראָגן „גאַרניט“, האָט
ניט דערגרייכט קיינע ממשותדיקע רעזולטאַטן.

בערמאן מאַכט דורך אַ טראַגעדיע אַלס אַ מוח-סאַציאַליסט, און ער
פלייסט זיך צו דערגרייכן אַ טריאומף אַלס אַ האַרץ-סאַציאַליסט... ער וויל
ניט גיין אויפן וועג פון רעפּאַרמיזם, פון זיך צופאַסן צו דער ווירקלעכקייט
און ווערן אַ סאַציאַל-לאַטוטיק, אַ לאַטע-לייגער, דערפאַר גיט ער זיך אַ
לאַז צו די הימלען פון יידישער גאולה-זעאונג. און אין דעם עלעמענט פילט
ער זיך ווי אין דער היים... פון טרוים צו טרוים... דאָ ווערט אַלץ רעכט,
דאָ וועלן אַלע פּראָגן פאַרענטפּערט ווערן... און „עס וועט זיין אין סוף פון
די טעג“ מיט זייערע פינצטערע נעכט...

ווי אַ פאַרחלשטער פּאַלט ער צו צום אייביקן קוואַל פון דערלייונג,
פון גאולה וישועה, וואָס וויל פון קיינע לאַגיש-קאַלטע, וויסנשאַפטלעך-
טרוקענע איינווענדונגען ניט וויסן.

אַבער וואָס איז מכוח דעם סיפור-המעשה? אַ מחנה עפיזאָדן גייען
פאַרביי, אַ מענגע פיגורן פילגרימען אויפן וועג פון לעבן. זיי לאָזן איבער
קוים-באַמערקטע שפורן נאָך זיך אין דעם מדבר-זאַמד פון זייער צייט-
ווייליקייט.

בערמאן איז מאַנומענטאַל, און ער פאַרשטעלט זיי אַלעמען, ער פאַר-
שאַטנט זיי. מ'זעט זיי כמעט ווי ניט אַרויס. בערמאן איז גרויס און שטאַרק,
ער איז אַבער ניט גרעסער פון לעבן און ניט שטאַרקער פון טויט.
ער שטאַרבט... מ'האַט אים שיער ניט פאַרשטיינט פאַר זיינע אידייען.
ער שטאַרבט אַבער ניט אַליין. זיין געליבטע גערטרוד שטאַרבט מיט אים,
באַגלייט אים אויפן וועג צו דער אייביקייט פון אַנדענק. — — —

וואָס העכער דער בוים, אַלץ לענגער איז זיין שאַטן. איגנאַטאָווס ראַמאַן
איז גרויס — און גרויס איז ער אין קינסטלעריש-אַרכיטעקטאַנישע עבירות.
איין מעלה באַזיצט ער, און די מעלה-מצווה וועגט אַריבער אַלע זיינע זינד.
און דאָס איז אַן עיקר-זאַך. " עס איז אַ ווערק פון אונדזער פליסיקער,
קאַכיקער, וואולקאַנישער צייט. עס איז אַ ווערק געשאַפן פון אַן אונדזעריקן
אין טאַפּלטן זינען פון וואָרט: דער שאַפּער זוכט אויסדרוק סיי פאַר
סאַציאַל-ראַדיקאַליזם און סיי פאַר ראַדיקאַל-יידישקייט. עס איז אַ ווערק
פון אַ יידן פּאָר יידן וואָס פילן און ווייסן, אַז אונדזער עפּאַכע איז אַ טיר,

א שוועל פון א נייעם טעמפל, אז אונדזער ערא איז אן אנוואג פון סאציאלער באנייאונג און יידישן רענעסאנס.

דאס „פיר-טויזנט-יאריקע האַרץ“ (א. ליעסין) נעמט ווערן יונג און הויבט אן צו שלאגן פונדאסניי פריילינגדיק, פרימאָרגנדיק...

די „ווייטע וועגן“ פירן, ווי אלע עכט-יידישע וועגן, קיין ירושלים-של-מעלה. . . צום אויפשיין פון יידישן גייסט, צום אויפקום פון יידישן ווערדע-געפיל, צום אויפלייכט פון ראַדיקאַל-יידישן „אתה-בחרתנו“.

„יעדער ייד איז וויכטיק שוין דערמיט אליין וואָס ער טראַגט מיט זיך דעם מין ייד אויף דער וועלט... אַט שוין מיט דעם וואָס אַלס פּאַלק לייקענען זיי, מיט זייער זיין, די נויטיקייט פון גרענעצן אויף דער וועלט. — איז דער ייד גרויס און וויכטיק... אַט איז אַ זון פון אַ פּאַלק, וואָס לעבט אויף אַפֿ-צולייקענען די גרענעצן פון דער וועלט.“ (3, 260)

אגב: אַ זאַמלבוך איז דערשינען. ער טראַגט דעם נאָמען: „דוד איג־נאַטאַוו, קריטיק-זאַמלונג“. דאָרטן וועט דער לייענער געפינען פיר פול-וואַגיקע עסייען געווידמעט דער אַפּשאַצונג און אינטערפרעטאַציע פון דעם ראַמאַן „אויף ווייטע וועגן“. אָבער דער לייענער דאַרף זיך מיט די קריטיק-אַרטיקלען גיט באַנגוגענען. ער זאַל אליין זיך לאָזן גיין אויף יענע „ווייטע וועגן“ און אליין טראַגן די אַנגענעמע משא פון איבערלעבונגען, איבער-טראַכטונגען און דורכפילונגען. ער זאַל שפּרייזן אויף יענע „ווייטע וועגן“, וועלכע זיינען דער שליאַך פון זיין דור, דער שליאַך וואָס פירט דורך אַ קעגנזאָרט צו אַ צוקונפט פון ראַדיקאַל-יידישן און יידיש-ראַדיקאַלן אויפוואַך.

„צוקונפט“, נאָוועמבער 1936.

2. קריטיק איבער קריטיק

דוד אינגאטאָוו — קריטיק-זאַמלונג. פינף-און-צוואַנציק יאָר ליטע-ראַריש שאַפן. רעדאַקטירט פון: מאַני לייב, דר. ראָזנפעלד. פאַרלאַג צעשינסקיי, שיקאַגאַ.

איך בוך זיינען דאָ לידער, עפיזאָדן, נאַענט-צו-מעמאָרן, לירישע אַפֿ-שאַצונגען מיט אַ הברשן-פריינטשאַפטלעכן טאָן. מיר קענען, נאַטירלעך, אויף אַלץ זיך ניט אַפּשטעלן, וואָס עס האָט אונדזער אויפּמערקזאַמקייט

צוגעצויגן און באצוואונגען זיינען די פיר הויפט-ארטיקלען: „די טראגעדיע פון אַ רויטער בלום“ פון דר. ח. זשיטלאָוסקי; „דוד איגנאַטאָוס וויסער פויגל“ פון א. שטיינבערג; „בערמאַן, דער נביא-סאַציאַליסט“ פון ב. ריווקין.

אַט די אַרטיקלען זיינען הויפטזאַכלעך און כמעט אויסשליסלעך פאַר-נומען מיט דעם אַפשאַץ פון איגנאַטאָוס הויפט-ווערק, זיין ראַמאַן „אויף ווייטע וועגן“.

מיר'ן זיי באַהאַנדלען אין דעם סדר, אין וועלכן זיי זיינען געדרוקט. דר. זשיטלאָוסקי'ס גרונט-אויסזעץ איז: אַ בלום קען זיין רויט, אָבער זי קען אויך האָבן אַנדערע קאַלירן. און אַ בלום מוז ניט זיין תמיד רויט. נאָר לאַמיר ציטירן:

„כּי דעם אַפּשאַץ פון דעם ענין רויטע בלומען דאַרף מען אָבער האָבן צוויי וויכטיקע שטאַנדפּונקטן אין אויג: איינעם אַ רייך-לאַגישן און דעם אַנדערן אַ היסטאָרישן. לאַגיש זיינען די באַגריפּן „רעליגיע“ און „סאַציאַליזם“ ניט אידענטיש. עס זיינען פאַראַן אַ סך „רויטע זאַכן“, וואָס זיינען ניט „בלום“. סאַציאַליזם איז אַ סך ברייטער, איידער רעליגיעסער סאַציאַליזם און קאַן שטיין אויף זיינע אייגענע פּיס אָן אַ ברעקל רעליגיעזן גלויבן. וואָס האָט דען געפּעלט קראַפּאַטקינען אָדער מאַרקסן צו זיין גוטע סאַציאַליסטן און אין דערזעלביקער צייט זיין אַטעאיסטישע מאַטעריאַליסטן? „אין דער אַנדערער זייט מוז ניט יעדע „בלום“, וואָס מיר געברויכן דאָ פאַר אַ סימבאָל פון רעליגיע, זיין דווקא רויט.“ *

ווי מיר זעט אויס, האָט דאָ דר. זשיטלאָוסקי פאַרגעסן דעם רעכטן עיקר, אַז אין בוך „אויף ווייטע וועגן“ האַנדלט זיך ניט וועגן סאַציאַליזם בכלל נאָר וועגן יידישן סאַציאַליזם בפרט. און נאָך מער בפרט, עס איז אַ שילדערונג, אין דריטן טייל הויפטזאַכלעך, פון אַ העלד, וועלכער איז אַ ייד און אַ סאַציאַליסט. דעם העלד אינטערעסירט ניט סאַציאַליזם אַלס אַן אַבסטראַקציע סתם אין דער וועלט אַריין, אים אינטערעסירט דער סאָציאַליזם אין זיין אַנווענדבאַרקייט צו דער יידישער ווירקלעכקייט, וואו ער מוז, גיט-ווילנדיק אַפילו, זיך צוזאַמענשטויסן אָדער צוזאַמענגיסן מיט דער יידישער פּראַבלעם, און פון דער יידישער פּראַבלעם קומען, לאַגישערדווייז און פּסיכאָלאָגישערדווייז, צו דער „יידישקייט“ פּראַבלעם. דער העלד איז אַ מענטש, וואָס, נאַטירלעך, שטרעבט צו אַ מין סאָרט מאַניזם, אַ גאַנצקייט

(* דר. ח. זשיטלאָוסקי, „דוד איגנאַטאָוס קריטיק-זאַמלונג“, ז. 51.)

אין זיין נשמה. און דערפאר נעמט ער און שמעלצט צוזאמען די צוויי ענינים, ווי דר. זשיטלאָוסקי האָט עס אין זיין צייט געטאָן, זיך פאַרמאָסטן מיטן צוזאַמענשמעלצן די סאַציאַלע און נאַציאָנאַלע פּראָגע. מיט דעם אונטערשייד, וואָס דר. זשיטלאָוסקי האָט זיך באַנגונגט מיט אַ „וועלטלעכן“ נאַציאָנאַליזם, בשעת דער העלד פון ראָמאַן בלייבט ניט שטיין אין מיטן וועג, נאָר גייט ביזן דעסטינאַציע-פּונקט — ייִדישקייט. „ייִדישער נאַציאָנאַליזם“ אַלס אַ „וועלטלעכע“ קאַנצעפּציע איז צופיל אויסגעטראַכט, דער-פּינדעריש, היינטיק, עס זאָל קענען באַפּרידיקן אַ יידן פון יידן-לאַנד, אַ יידן דערצויגן אויף ייִדישע ווערטן. און עס איז גאַנץ פאַרשטענדלעך פאַר-וואָס בערמאַן מאַכט דעם צווייטן, ווייטערן שריט נאָך זשיטלאָוסקי. און די אויסזעצונג וואָס זשיטלאָוסקי מאַכט קעגן בערמאַנען, דעם העלד פון „אויף ווייטע וועגן“, קען מען אָנווענדן קעגן זשיטלאָוסקי אַליין.

סאַציאַליזם מוז ניט זיין נאַציאָנאַל, ער מעג זיין קאָסמאָפּאָליטיש. און וואָס האָט מאַרקסן געפּעלט צו זיין אַ גוטער סאַציאַליסט, כאַטש ער איז ניט געווען ייִדיש-נאַציאָנאַל? איך שטעל זיך פאַר, אַז דר. זשיטלאָוסקי וועט ענטפּערן: מ'קען אָבער ניט זיין קיין גוטער ייִדישער סאַציאַליסט, ניט זייענדיק ייִדיש-נאַציאָנאַל, ניט אַרויסווייזנדיק קיין אינטערעס צום שיקזאַל פון דעם ייִדישן קיבוץ. דאָס איז אַ גילטיקער ענטפּער. אָבער דער ענטפּער וועט אויך גילטן פאַר זשיטלאָוסקי פּראָגע: מוז דען אַ סאַציאַליסט זיין רעליגיעז? ניין, אָבער ער קען ניט זיין קיין „ייִדישער“ סאַציאַליסט, ניט אָנווענדנדיק די ייִדישע קולטור. און אַלץ וואָס יידן פאַרמאַגן אַלס קולטור איז זייער רעליגיע, זייער רעליגיעזע פּילאָסאָפּיע און עטיק, זייער „רעלי-גיעז“-קאָלירטן וועלט-באַנעם און געזעלשאַפּט-אויפּפאַס, און אַפּוואַרפּנדיק ייִדישע אידעאָלאָגיע, קען מען קיין גוטער „ייִדישער“ סאַציאַליסט ניט זיין. די ייִדישע רעליגיע פאַר אַ יידן איז ניט בלויז רעליגיע. אַ ייד איז ניט צעטיילט אויף צווייען ווי אַ קריסט, וואָס פאַרמאַגט אַ נאַציאָנאַלע קולטור און אַ צוטשעפעניש פון העלעניזירטן יידנטום וואָס הייסט קריסטנטום, וועלכע האַלטן תּמיד אין איין ויתרונצו. ביי יידן פאַלט זיין נאַציאָנאַלע קולטור מיט זיין רעליגיע צוזאַמען. און דער צוזאַמענגוס איז געשילדערט פון דוד אינגאָטאָון אין זיין העלד בערמאַן.

טעאיזם פאַלט לגמרי ניט צוזאַמען מיטן באַגריף רעליגיע. בודהיזם איז, לויט די מיינונגען פון פּיל פּאַרשער, שטרענג אַטעאיסטיש. איז עס דערפאַר ניט קיין רעליגיע? רעליגיע קען זיין גאַנץ אַטעאיסטיש. האָט דען יידנטום ניט אויסגעקוקט צו זיין אַטעאיסטיש צוליב דעם, וואָס ער

האָט באַקעמפּט געצנדינעריי? טעאָיזם איז בלויז אַ געצנדינערישע פּאַרמע פּון רעליגיע, אַבער ניט רעליגיע זאָלס אַ גאַנצע, אַלס אַ מהות. ווייטער, פּון דער אַנדער זייט: דזשיימס, אין זיין ווערק „פּלוראַליסטישער אונזי-ווערסום“, באַגרינדעט זיין שטאַנדפּונקט, אַז אַפּילו גאַטגלויבערדיי קען זיין מאַטעריאַליסטיש. מ'קען דאָך גלויבן, אַז גאָט איז אַ קערפּער באַשאַפּן מיט חושים, מ'מוז דען אַננעמען דעם רמב"מס ריכטיק-דרייצן עיקרים, אַני-מאַמינס?

נאָך מער קשיה איז מיר אויף דר. זשיטלאָוסקי, וואָס דער העלד פּון ראַמאַן „אויף ווייטע וועגן“, בערמאַן, איז דאָך אויך אַן אַטעאיסט. ער טענהט דאָך, אַז גאָט איז געצנדינעריי און אַז מ'דאַרף פּאַרוואַרפּן דעם באַגריף צוזאַמען מיטן וואַרט, און דאָך, דער אַפּזאָג פּון טעאָיזם און טעאיסטישער טערמינאָלאָגיע שטערט אים ניט צו זיין הויך-און טיף-רעליגיע, ד. ה. יידיש-אידיעאָלאָגיש, יידיש-קולטורעל. און אַלס אַזעלכן מאַלט אים דוד איגנאַטאָוו.

דוד איגנאַטאָוו שילדערט זיין הויפּט-העלד בערמאַן אַלס „רעליגיעזן“ יידן, אַלס קולטורעל-עטישן יידן — אַבער בשום אופן ניט אַלס גאָט-גלויביקן, אַלס טעאיסט אַדער אַפּילו דעאיסט. וואָס ער פּאַרלאַנגט איז אַ „מאַראַלן צענטער“.

איך האָב זיך שוין אַביסל צו לאַנג אַפּגעשטעלט אויף דר. זשיט-לאָוסקיס אַרטיקל.

דאָ קומט א. שטיינבערגס אַפּשאַץ. מיר'ן ציטירן דעם סאַמע סוף:
 „טאָ פּאַרוואַס לאַזט איגנאַטאָוו בערמאַנען שטאַרבן? פּאַרוואַס האָט ער אים ניט פּאַרגונען חופּה און קידושיין? פּאַרוואַס ניט אַ קידוש-בעכער אין האַנט אונטער גרינעם סכך? דער קינסטלער, וואָס זאָל קאַנען דער-ציילן און באַווייזן, ווי בערמאַן, אַ ייד, וואָס איז פּאַרבונדן מיטן היינט און מאַרגן פּון גאָר דער וועלט, מאַכט קידוש, האָט זיך אין דער יידישער ליטעראַטור נאָך ניט באַוויזן. ווער קען זאָגן, וואָס דאָס קומענדיק בוך פּון איגנאַטאָוו וועט ברענגען? דערווייל פּלאַנטערן מיר זיך נאָך, דערווייל בלאַנדזשען מיר, דערווייל „זוכן“ מיר און דווקא עפעס נייעס, בשעת דער אמתער אמת קען גאָר קיין נייעס ניט זיין, ווייל ער איז ניט אַלט און ניט ניי, נאָר אייביק.“

די בערמאַן-לעגענדע האָט געדאַרפּט עפענען אַ טויער צו אַ נייעם לעבן און האָט דערפירט בלויז צום בית-הקברות. דערפּון איז געדרונגען, אַז ביי בערמאַנס וועג-ווייזער, ביי דוד איגנאַטאָווס ווייסן פּויגל, זיינען די

פליגלען געפענטעט, אפשר אונטערגעהאקט. דאָס אייגענע ביים רוב פון אונדזערע ראַמאַנטישע „גאַט־זוכער“. אין דעם ניט־פאַרריכטן ישעיה שטייט געשריבן: „דרשו יהוה בהמצאו, קראוהו בהיותו קרוב“, זוכט גאָט, ווען ער איז דאָ; רופט צו אים, ווען ער איז נאָענט. אויף „ווייטע“ וועגן קען מען אים זוכן, אָבער ניט געפינען.“*

פון דעם וואָס בערמאַן שטאַרבט, לערנט א. שטיינבערג אָפּ, אָז בער־מאַנס וועג איז אַ פאַלשער. דער ענטפער צו דער פראַגע פאַרוואָס דער העלד שטאַרבט, ליגט גאַנץ אויבנאויף. אינגאָטאָוו האָט דאָ געצאָלט שטייער דער גריכישער טראַדיציע פון שלעכטן סוף פון דער טראַגעדיע, און האָט, בזה־האופן, געזינדיקט קעגן יידישן כלל, אָז מ'דאַרף ענדיקן בכי־טוב, מיט „השיבנו יהוה אליך ונשובה“ און ניט מיט „קצפת עלינו עד מאד“. בערמאַנס שטאַרבן האָט מיט דער עצם בערמאַן־לעגענדע גאָר ניט וואָס צו טאָן. דאָס פליסט ניט אַרויס פון בערמאַנס וועלט־ און ייד־באַנעם. ער האָט געמעגט חתונה האָבן מיט זיין געליבטער גערטרוד און ער וואָלט מיט איר חתונה געהאַט, ווען אינגאָטאָוו וואָלט זיך ניט זשענירן צו ענדיקן מיט אַ גוטן סוף, ווי אַ פלאַכע אַמעריקאַנער דערציילונג לאָזט זיך אויס.

אויף דעם טויט פון בערמאַנען, וואָס איז אייגנטלעך אַן ענדונג פון אַ יידיש ווערק אויף אַ ניט־יידישן שטייגער, — בויט א. שטיינבערג אַ גאַנצן באַשולדיקונגס־אַקט: „די פליגלען ביים ווייסן פויגל זיינען געפענטעט“, „מיר פלאַנטערן זיך נאָך“. דאָס איז אינגאָנצן אַן יסוד. א. שטיינבערגן ווילט זיך אַלט־פרענקישע טראַדיציע, און ווען ער זעט עס ניט, געפינט עס ניט, איז ער זיך מתרעם... די צרה מיט „יידישער“ כלומרשט מסורה־דיקער טראַדיציע איז דאָס, וואָס זי איז גאַרניט אַזוי טראַדיציאָנעל ווי ס'זעט לכתחילה אויס. א. שטיינבערג פאַרגעסט, אָז ער האָט צו טאָן מיט אַ קיבוץ און אַן אידעאָלאָגיע, וואָס איז דורכגעגאַנגען אַ רעכט ביסל עוואָל־לוציאָנערן און רעוואָלוציאָנערן אַנטוויקל. ווען עס קומט צו יידישער „טראַדיציע“, האָבן מיר אַ רעכט צו פרעגן: פון וועלכן יאַרהונדערט? אויב זיי האָבן געמעגט רעוואָלוציאָניזירן דעם יידנטום, אים שטעלן אויפן קאָפּ, פאַרוואָס טאָרן מיר עס ניט טאָן? פאַרוואָס ווען מיר ענדערן — זוכן מיר בלויז און „פלאַנטערן“ זיך, און בשעת זיי האָבן געזוכט און גע־פלאַנטערט זיך, הייסט עס ביי א. שטיינבערגן אַז זיי זיינען געגאַנגען אויפן דרך־הישר, אויפן וועג צום אייביקן אמת?

(* דאָרטן, ז"ו 70-71.)

א בעכער אין האנט, מאכן קידוש... איז עס טאקע באמת אזוי יידישליך טראַדיציאָנעל?! משה רבנו האָט פון דעם, כ'לעבן, ניט געוואוסט. און אַ סך „גרויסע“ יידן האָבן פון דער „גרויסער“ מצווה פון קידוש מיטן בעכער ניט געוואוסט, און זיי זיינען באַשטאַנען זייער שטעטל גאַנץ נישקשהדיק. און מיר קענען עס אויך טאָן. און אויב לויפן צוריק צו טראַדיציע און פאַר-גאַנגענהייט, האָבן מיר עלטערע פאַרגאַנגענהייטן צו וועלכע מיר מעגן צופאַלן, און מוזן זיך ניט האַלטן אָן די „זאַבאַנעס“ פון אונדזערע טאַטעס ווי אַ קינד וואָס האַלט זיך ביי דער מוטערס פאַרטוך און האָט מורא אַ טראַט צו טאָן.

דער אמת איז ניט ניי און ניט אַלט, נאָר אייביק, זאָגט אונדז א. שטיינ-בערג. און מיר זיינען מיט אים מסכים אָן קווענקלעניש. אָבער מיר זיינען זיכער, אַז מיט דעם אמת וואָס איז אייביק האָט דער קידוש און סכך אַ קנאַפע מחותנותשאַפט, כמעט אַזאַ שייכות ווי אַ פאַטש צו גוט-שבת. און פאַר וואָס איז א. שטיינבערג תובע-בפה אַט-די קלאַמפערשטע „טראַדיציע“, וואָס איז גלאַט גאַרנישט, און ער מאַכט פון דעם אַזאַ וועג? ער צייטירט אַ פסוק פון ישעיה, פאַרטייטשט און פאַרדייטשט און פאַרגרייזט אים בשעת-מעשה און, אים דוכט זיך, אַז דאָ שעפט ער פון סאַמע ריינעם קוואַל. „דרשו“ איז ניט זוכן, נאָר פאַרשן. יהוה איז זיכער ניט דער דייטשער גויאישקער וואָרט „גאַט“ מיט אַלע זיינע שעטנדיקע אינהילונגען, ווי יענע וועלט. גיהנום און גן-עדן וכדומה באַגריפן, וועלכע זיינען געווען אינגאַנצן פרעמד דער נביאישער השגה מכוח אַזאַ אומאַרויטרייבאַרער קאַנצעפציע. און איך קאָן דאָ גאָר ניט איינזען מיט וואָס האָט דאָ אינגאַטאָו חוטא-בעגל געווען ווען ער האָט פאַרבראַקירט דעם דייטשן וואָרט און באַגריף „גאַט“, אַ באַגריף וועלכער, אין זיין דייטשן אויסדרוק און אינהאַלט, האָט אַ זייער ווייטע שייכות צום ביבלישן און נביאישן פאַרשטיין פון יהוה. א. שטיינ-בערגן וואָלט איך זאָגן אין בייקאַנס לשון: מיר זיינען עלטער פון אונדזערע טאַטעס, וואָס האָבן גערעדט דייטש און ממילא פאַרדייטשט אונדזערע יידישע השגות. און עס איז גאָר קיין עוולה ניט, וואָס אינגאַטאָו באַמיט זיך אויף זיין שטייגער צו לייטערן און אַפרייניקן אונדזער אידעאָלאָגיע פון די „אלהי הנכר“, פון די פרעמדע און פיינטלעכע באַגריפן, וואָס האָבן זיך צו אונדז אַריינגעגנבעט... און בערמאַנס-אינגאַטאָוס „ווייטער פויגל“ ליידיט גאַנץ ווינציק פון דעם, וואָס דער העלד גייט אויף „ווייטע“ וועגן און ניט אויף „נאַענטע“ וועגן, וועלכע זיינען אַ סך ווייטער פון ישעיהס וועגן איידער די „ווייטע“ וועגן... שטיינבערג וואָלט טאָקע באמת וועלן, אַז

בערמאן זאל מקדש-זיין גערטרודן כדת משה וישראל... פונקט ווי משה האט, מסתמא, מקדש געווען זיין צפורה, יתרוס טאכטער... יידישע טראג-דיציע איז אביסל עלטער פון אונדזערע „חכמים“, די קלוגע און נארישע רבנים מיט זייער שולחן-ערוך און זייערע מנהגים, וועלכע א. שטיינבערג וואלט וועלן פאראייביקן מיטן אויסרייד, אז אמת איז אייביק...

און די בערמאן-לעגענדע עפנט יא א טויער צו א נייעם גייסטיקן לעבן אויף צו-להכעיס דעם עפיזאד פון העלדס שטארבן; זיין גוף שטארבט... בערמאן שטארבט, אבער ניט בערמאנס געדאנקען, רעגונגען, שפירונגען און אויסערונגען.

ווייטער, קען איך בשום אופן ניט זען די גערעכטיקייט פון דער טענה: „אלע אונדזערע גאט-זוכער, וואס וואנדערן אויף ווייטע סאציאליסטישע דרכים, כדי צו מאכן פון סאציאליזם א רעליגיע, קומען צו זייער ציל ניט געענטער, נאר דערווייטערן זיך פון אים.“ *

בערמאן, ווי ער ווערט געשילדערט פון אינגאטאון אין זיין ווערק „אויף ווייטע וועגן“, איז ניט קיין גאט-זוכער נאר א גאט-פארווארפער, א גאט-לעסטערער. און די גאט-דינער, די געצנדינער אויף דער יידישער גאס, וועלכע גילטן, אדאנק א מיספארשטענדעניש, פאר ארטאדאקסישע טראדיציאנעלע יידן, האבן אים טאקע געוואלט פארשטיינען. פונקט ווי זיי האבן זיך אויפגעפירט בנוגע זייערע אנדערע פראפעטן. בערמאן איז א ווארהייט-געפינער. ווייטער, איך זע אים ניט מאכן פון סאציאליזם א רעליגיע.

בערמאן פרובירט צו באגרינדן דעם „אתה-בחרתנו“, ער באזירט אים אויף דעם פאקט, וואס דער ייד מיט זיין עקזיסטענץ אלס פאלק איז א לעבעדיקע פארביינונג פון דעם טעריטאריעלן פרינציפ. דאס איז, לויט מיין פארשטיין, „יידישקייט“ סאציאלאגיש אויפגעפאסט.**

דער בעסטער ארטיקל אין זאמלבוך, לעניות דעתי, געהערט צו דער פען פון ב. ריווקין. ער אינטערפרעטירט דעם העלד, הגם אביסל צו מיסטיש, אבער פארט גאנץ נאענט צוקומענדיק צום עצם ווערק „אויף ווייטע וועגן“, און צו די איבערלעבונגען און אנטווישונגען פון בערמאן. ער שטעלט אבער דעם טראפ צו שטארק אויפן סאציאליזם, בשעת, באמת,

* דארטן.

** אבא נאָרדון, „אונדזער באַנעם“, ז"ו 44-48.

ווי מיר זעט אויס, איז דער העלד א יונגער מאָדערנער ייד, פריער פון אלץ און נאָכאַלעמען.

אין דער סוכה טייטשט דיווקין אַרײַן אַ סך מיסטישע כוונות. מיר האָט די זאך אויסגעזען צו זיין אַ סך איינפאַכער, נעענטער צו דער ערד, סאַציאַלאַגישער. די יידן זיינען אַ וואַנדער־פּאַלק און דערפאַר מעמאַריזירן זיי דאָס וואַנדערן אין מדבר און זיי פייערן ניט דעם לאַנד־פאַרנעם, דאָס באַזעצן־זיך אין ארץ־ישׂראל. יידן אַלס אַ קיבוץ זיינען איבערן לאַנד־טעריטאָריע באַזיך, זיי זיינען פאַרניינער פון טעריטאָריעלן פּרינציפּ אין זיין אַנווענדבאַרקייט צום פּאַליטישן לעבן.

„עס איז אַ ראַמאַן וואָס רופּט צו אַ באַנייטן יידישן „העראַאיזם אין גלויבן“.

„אַ ראַמאַן, וואָס זאָגט אָן אַן עפּאַכע וואָס האַלט ערשט ביים אָנהויב, ווען יידישער אַלט־גלויבן און ניִי־גלויבן וועלן זיך באַגעגענען.“ *

„שיקאַגאַ“, סעפטעמבער, 1936.

(* ב. ריווקין, „דוד איגנאַטאָוו קריטיק־זאַמלונג“, ז. 125.

י. י. טרונק

א מזמור-שיר צום פוילישן יידנטום

„פוילן“ פון י. י. טרונק, ניו-יאָרק, 1944. 252 זײַ.

א.

דער מחבר ענדיקט זיין בוך מיט די פאלגנדיקע ווערטער :
„מיט אַנדערהאַלבן יאָר שפּעטער בין איך געבוירן געוואָרן אין אַס-
מולסק אין פּריזשין הויף פון זיידע ברוך גזשיוואַטש“ (ז. 252).
דעריבער קאָן דאָס בוך „פוילן“ ניט זיין קיין מעמאָרן-בוך אין
געוויינטלעכן פּשט פון וואָרט. דער מחבר קאָן דאָך ניט פאַרצייכענען קיינע
זכרונות פון די היפש ביסל יאָרן, וואָס זיינען פאַרלאָפּן פאַר זיין געבוירן-
ווערן.

דער מחבר דערציילט אונדז כמעט אַלץ על-פּי-שמועה, ווי ער האָט זיך
אַנגעהערט אין דער שטוביקער און קרובישער סביבה. בשעתן איבערגעבן,
אמת, לייגט ער צו פאַרב און דעטאַל, פּוץ און ציר פון אַ קינסטלערישן
כאַראַקטער. איז דאָס בוך הויפטזאַכלעך אַ פּאַמיליען-כראַניק. אין בוך
פאַרנעמט דעם אויבנאָן די פאַרטרעטירונג פון מחברס עלטער-זיידעס און
עלטער-באָבעס, זיידעס און באָבעס, עלטער-פּעטערס און עלטער-מומעס.
דאָך גאַנץ אַפּט, בעת ער שילדערט געוויסע טיפּן, דערמאָנט ער דאָ און
דאָרט אַ שטריך, וואָס האָט זיך אַריינגעקריצט אין זיין אייגענער געדעכע-
ניש, אויב די פּערזאָנען וואָס ער באַשרייבט האָבן מאַריך ימים געווען און
ער האָט נאָך געהאַט די געלעגנהייט צו קומען מיט זיי אין פּערזענלעכן
באַריר, און פּרישע יונגט האָט זיך באַגעגנט אויף דער לעבנס-ליניע, אין
באַבאַכט-קרייז, מיט גרויען עלטער.

אַבער אַט-די אין-זיך-אינגעשלאָסענע „פּאַמיליען-געשיכטע“ ווערט
מייסטערשאַפט געמאַלן אויף אַ טיפּיש-ידיש-פוילישן הינטערגרונט. און
דעריבער ווערט זי דערהויבן צו אַ שטייגער-פאַרצייכענונג. זי דערגרייכט
כמעט צו דער מדרגה פון אַ שטיק „באַשרייבנדיקע סאַציאַלאַגיע“ פון אַ
געוויסן פּעריאָד אין יידישן לעבן, איך האָב שיער ניט געזאָגט : פון דעם
„גאַלדענעם צייט-אַלטער“ אין פּוילישער יידנשאַפט און יידישקייט.

אין דעם ליגט טאקע די קראפט און זאפט פון ווערק. די חשיבות פון בוך וואַקסט אַריבער זיין אימאַנענטן קינסטלערישן ווערט. אַט דער צוואוואקס אין אַפּשאַצונג נעמט זיך פון דעם טרויעריקן באַוואוסטיין, אַז דאָס בוך איז, אין דער קלאַגעדיקער ווירקלעכקייט, אַן עפיטאַף אויפגעקריצט אויף אַ געדענקשטיין. עס איז אַן אויפשריפט אויף אַ מצבה אַוועקגעשטעלט אויף דעם פּרישן ברידער־קבר פון פּוילישן יידנטום.

אין בוך ווערט באַשריבן אַ פאַרגאַנגענהייט, וואָס איז ניט נאַטירלעך גראַדועל פאַרגאַנגען, ווי יעדע עפאַכע, וואָס פאַלט נאַרמאַל אַריין אין אייביקייט און ווערט פאַרביטן דורך יורשטעס־עפאַכעס, — נאָר איז אַפֿ־געמעקט געוואָרן פון אַן אכזריותדיקער האַנט מיט אַזאַ אומגעהויערער ברוטאַליטעט, וואָס האָט ניט איר גלייכן אין דער יידישער היסטאָריע, וועלכע איז געוואוינט צו שחיתות, הריגות, בלוט־בעדער און בלוט־מבולס.

ב.

דאָס פּויליש־יידישע לעבן איז איינער פון די נסים, וואָס די געשיכטע פון יידישקייט האָט ווען עס איז באַוויזן, און אַזוי ווי קיין נסים פאַסירן ניט אַפילו אין דעם פּלאַי־פּלאַימדיקן „יידנלאַנד“, איז אַט דער נס באמת איינער פון די בוילעסטע שטריכן, וואָס די נאַטירלעכע כאַראַקטעריסטיק פון יידישער גייסטיקער שאַפונג צייגט אונדז.

דער נס על־פּי־דרך הטבע איז אַט־דאָס:

אין איבערפּלאַנץ און איבערטראַג אויף אַ פּרעמדן באַדן ווערן די יידישע ווערטן ניט נאָר ניט אַפּגעשוואַכט, איינגעדאַרט, איינגעשרומפן, נאָר, פונקט פאַרקערט, זיי צעבליען און צעוואַקסן זיך, נאָך אַ געוויסן קריזיס־פּעריאָד פון אַקלימאַטיזאַציע און צופאַסונג, אַזוי פּרעכטיק, פּרוכטבאַר־רייך, אַז זיי שטייגן אַריבער אין קוואַליטעט זייערע פאַרעלטערן־געוויקסן, וואָס האָבן זיך גענערט פון אייגענעם אַריגינעלן באַדן און געצויגן זייער יניקה פון די אַנפאַנגלעכע קוואַלן.

איז עס ניט מערקווירדיק וואָס אַזאַ אינסטיטוציע ווי שבת, און אויך די אַנדערע יום־טובים, האָט מען קיינמאַל ניט אַפּגעהיט אין ארץ־ישׂראל, אין מלכהשער זעלבסטשטענדיקייט, מיט אַזאַ פּעדאַגאָגישער שטרענגקייט און מיט אַזאַ געשטייגערטער פּיערלעכקייט פון שמחה־של־מצווה, ווי דאָס איז געטאָן געוואָרן דווקא אין די לענדער פון צעשפּרייטונג, אונטער די אומ־

גינציקסטע אומשטענדן. מיט די שוועריקייטן פון די נסיונות איז גע-
 שטארקט געוואָרן דער יידישער ווילן, איז פאַרפעסטיקט געוואָרן דער
 דראַנג צו אייגנאַרטיקן שטייגער. צום יידן, אַפנים, אַפעלירט דאָס שווערע,
 ניט דאָס לייכטע. דער ייד באַוועגט זיך אין זיין גייסטיקן לעבן לויט דער
 ליניע פון גרעסערן און, אפשר, גרעסטן ווידערשטאַנד. וואָס בייזער די
 ווינטן בלאָזן, וואָס אומהיימלעכער דער באַדן, אַלץ פאַרוואַרצלטער און
 געזינטער ווערט דער שטאַם, אַלץ געשמאַקער די פירות וואָס וואַקסן אויפן
 בוים פון יידישן גייסט, און אַלץ באַטעמטער קלינגט די ברכה, וואָס דער
 ייד מאַכט אויף אַט-די פרוכטן.

דער תלמוד, אין זיינע ביידע הויפט-אַפטיילונגען, הלכה און אגדה, איז
 געשאפן געוואָרן אין בבל. וואו איז עס אָבער געוואָרן אַ פאַלקס-ווערק
 אין עכטן פשט פון וואָרט? וואו האָט זיך דער ייד געקוויקט מיט אַ שטיק
 „עין-יעקב“? אין גלות פוילן און ליטע. ניט אין לאַנד פון זיין אַפשטאַם
 איז דער תלמוד און זיינע „נושאי-כלים“ גרויס געוואָרן, פאַרערט געוואָרן
 מער ווי דער תנ”ך, שטודירט געוואָרן מיט אַן אומבאַגרייפלעכער התמדה,
 באַאַרבעט געוואָרן מיט אומגעוויינטלעך שאַרפזין און פלפול, נאָר דווקא
 אין דער פרעמד, אין דעם לאַנד פון טראַנספלאַנטאַציע. דווקא דעמאָלט
 איז דער תלמוד געוואָרן דער מאַדעלירער און פורעמער פון יידישן לעבן,
 ווען די שפראַך אויף וועלכער ער איז פאַרפאַסט געוואָרן איז שוין מיט
 הונדערטער יאָרן צוריק ניט געווען מער די אומגאַנגס-שפראַך פון די יידן,
 ניט פון די מאַסן און ניט פון דער אינטעליגענץ, ווען בכדי צו וויסן דעם
 פירוש-המילות, דעם פראַסטן טייטש פון די ווערטער וואָס ער געברויכט,
 האָט מען געדאַרפט אַנקומען צו רש”י.

דורך דעם גאַנצן לאַנגן עוואָלוציע-פראַצעס פון יידישקייט דעמאָנט-
 סטרירט זיך די ווירקזאַמקייט פון דעם באַוואוסטן, דאָך אויסטערלישן,
 פסוק „לך-לך“.

גיי אַרויס פון דיין לאַנד, פון דיין געבוירן-פלאַץ... פון דיין פאַטערס
 הויז, און דאַרטן, אין דער פרעמד, וועל איך דיך מאַכן פאַר עפעס גרויסעס,
 גראַנדיעזעס. דער פסוק, אימפּעראַטיוו און צוואַג, איז אַנגעווענדט צו אַלע
 יידישקייט-ווערטן.

דער מחבר פון „פוילן“, י. י. טרונק, ווייזט אונדז אין זיינע פאַרטער-
 טירונגען און שילדערונגען די אומגעוויינטלעכע אינטענסיווקייט פון דער
 יידישקייט-אַטמאָספּערע, אין וועלכער אַלע געשעענישן אין דעם לעבן פון
 זיינע „טיפן“ זיינען פאַרגעקומען.

ג.

דער ברענפונקט פון דעם סיפור-המעשה איז די חתונה פון זיין צור-קונפטיקן פאטער מיט זיין פראספעקטיווער מוטער. זיין טאטע — אן אייניקל פון גאון ר' יהושיעלע קוטנער, זיין מאמע — די בת-יחידה פון דעם זייער רייכן אבער גאר פראסטן ישובניק, ברוך גזשיוואטש. דער שידוך איז א „קאמערציעלע טראנסאקציע“, אן ענין פון אויס-טויש. דער פראסטער אבער רייכער ישובניק קויפט זיך איין אין יחוס, און דער ארעמער אבער גרויסער יחסן האנדלט איין עשירות פאר זיין אייניקל. ביידע צדדים, ווי אין יעדן איינצלנעם פאל פון מסחר, זוכן דאס, וואס זיי האבן ניט און ווילן זיך אנאייגענען.

אָט איז אַ שטיקל דיאַלאָג:

„ — פאַר ווייניקער ווי פופצן טויזנט רובל גדן וועט איר, ר' ברוך, גישט קריגן מיין אייניקל פאַר אַ חתן (פופצן טויזנט רובל איז דעמאָלט געווען אַ מטמון מיט געלט).“

„ — וויפיל איר ווילט, הייליקער רבי, — האָט דער זיידע ברוך גע-ענטפערט, — אַלץ גיב איך אַוועק אייך צו האָבן פאַר אַ מחותן. מיין טאַכטער איז אַ בת-יחידה, איבער הונדערט און צוואַנציק יאָר געהער סייר-ווי אַלץ דינג צו איר. פאַר וועמען האַרעוועט דען אַזאַ ייד ווי איך בייטאַג און ביינאַכט? אייער אייניקל וועט גאַרנישט מער טאַן ביי מיר, נאָר זיצן אויף כל-טוב און לערנען די הייליקע תורה.“ (i. 69).

טאַן געשעפטס-שידוכים איז אַ געוויינטלעכע „אינטערנאַציאָנאַלע“ דערשיינונג. פירשטן, גראַפן, מאַרקין און אַלע אַנדערע גרעסערע און קלענערע „איידל-לייט“, ווען זיי זיינען פאַראַרעמט געוואָרן, האָבן פאַר-קויפט זייערע טיטולן, מחמת מער ווי טיטולן און הערבן האָבן זיי שוין גיט געהאַט וואָס צו פאַרקויפן. און אויפגעקומענע גבירים, פאַרוועניוס פון מיטלקלאַס, סוחרים וואָס האָבן זיך אַרויפגעאַרבעט און דערוואָרבן רייכטימער, האָבן מיט דער הילף פון דער איינגעהאַנדלטער יחוס-סחורה זיך אַרויפגעקאַראַבקעט אויף די, הייכע טרעפלעך אין סאַציאַל-גדולהדיקן לייטער. דאָס איז אַלץ ווי דער שטייגער פון דער וועלט פירט זיך.

די יידישע אייגנאַרטיקייט באַשטייט דאָ אין דעם כאַראַקטער און קוואַליטעט פון יחוס, און אין דעם מאַטיוו, וואָס באַוועגט דעם אייגנאַנדלעך פון עשירות.

פון וואָנעט שטאַמט ר' יהושיעלע קוטנער? פון גרויסער אַרעמקייט.

ניט אומזיסט האט אונדז די גמרא אנגעזאגט: „גיט אכטונג אויף אַרעמע קינדער, מחמת פון זיי וועט אַרויסוואַקסן די תורה“ (נדרים פ”א). „אין אונדזער משפחה זיינען אַרומגעגאַנגען . . . לעגענדעס וועגן זיין (ר’ יהושעלע קוטנערס) אַפּשטאַם. . . זיין מוטער דבורה איז געווען אַ פּראַסטע אַרעמע יתומה אין פּלאַצק. זי איז געווען אַ מאַרק־שטייערקע, און דאָס איז געווען איר פּרנסה. ווען זי האָט פון איר שטיין גאַנצע טעג אין מאַרק אין היץ און אין קעלט אַנגעזאַמלט אַ נדן — איז זי שוין געווען אַ מיידל אין די יאָרן — איז זי אַוועקגעגאַנגען צום דעמאָליטיקן רב אין פּלאַצק, ר’ לייבוש חריף. זי האָט אים געוויזן די שווער־פאַרהאַרעוועטע פאַר רענדלעך און געבעטן, אַז ער, ר’ לייבוש חריף, זאָל פאַר איר אויס־קלייבן אַ מאָן אַ תלמיד־חכם. ר’ לייבוש חריף זאָל האָבן געענטפּערט, אַז ער קען אין פּלאַצק אַ געוויסן עלטערן יידן, אַ גרויסן תלמיד־חכם, און דאָס נעמלעך ער איז איינער אָן אַרעמער מלמד, אַ ביטערער אביון, אַבער אַ גרויסער למדן. דערצו איז דער תלמיד־חכם, ר’ דוד, אָן אלמן מיט עטלעכע קינדער, און ער פּלאַגט זיך און קאָן זיך קוים מפרנס־זיין. דאָס מיידל דבורה האָט געפּרעגט ר’ לייבוש חריפן, צי איז טאַקע דער דאָזיקער אביונישער מלמד אַ גרויסער תלמיד־חכם. — יא, מיין קינד, ער איז גאַר אַ גרויסער תלמיד־חכם. — האָט ר’ לייבוש חריף געענטפּערט... מיט דעם תלמיד־חכם האָט זי מער ניט געהאַט ווי איין־איינציק קינד, און דאָס איז געווען ר’ יהושעלע קוטנער.“ (ז. 24.)

דער גאַנצער יחוס איז דאָ בלויז לומדות, גאונות פון זיידן, און דערצו האָט דער חתן פאַרמאַגט יחוס־עצמו, ער האָט געשמט פאַר אָן עלוי. און וויפיל ליכט, אויף דעם גייסטיקן מצב פון די יידן אין יענער צייט, וואַרפט דער ענטפּער פון ברוך גזשיוואַטשן, דעם פּראַסטן, פאַרגרעבטן ישובניק: זיין עשירות האָט אין זיינע אויגן בלויז איין ווערט, איין אַטראַק־ציע, און צוליב דעם אַרבעט ער טאַג און נאַכט. וואָס איז עס? כדי ער זאָל קאָנען לעבן אין וואוילטאַג, הנאה האָבן פון דער וועלט? ניין!

אויך דעמאָלט, ווען אַט־דער ברוך איז שוין געווען אָן עושר אדיר האָט ער זיך נאָך אַלץ געפּונען אין דער פּראַסטער דאַרפישער סביבה און געלעבט לויט זיין אַלטן גאַר־באַשיידענעם לעבנס־סטאַנדאַרד.

„אַפילו אין זיין רייכקייט האָט דער זיידע קיינמאַל נישט געביטן זיין אַלטן שטייגער. ער איז געבליבן אַ פּראַסטער דאַרפישער ייד און האָט געהאַט אַ קנאַפע השגה אין אַ בעסערן עולם־הזה, ווי אַ גוטער קנאַבל־באַרשטש מיט קאַרטאַפּל. זייענדיק שוין דער פּריץ פון גוט אַסמולסק האָט

ער נאך נישט געוואוסט ווי אזוי מען ווערט עפעס א פריץ, און קוים האָט ער זיך ניט געקאָנט צוגעוואוינען צו פּריצישיקייט — דער זיידע איז געווען פּרימיטיוו אויפריכטיק — האָט ער נישט געמאַכט די שטיק פון אַן אויפֿ־געקומענעם נגיד. ער האָט זיך ניט געפּירט מעשה גביר און איז געבליבן וואוינען צווישן זיינע אַלטע באַקאָנטע יידן פון דער יוגנט־צייט. (ז. 19.)

איז וואָס האָט ער געקאָנט טאָן מיט זיין עשירות? וואָס האָט ער געוואָלט טאָן מיט זיין רייכטום?

ער האָט געהאַט איין אַמביציע, איין גרויסע ליידנשאַפט, און דאָס איז קריגן פאַר זיין בת־יחידה אַ חתן אַ בן־תורה און דערצו אַ גרויסן יחסן, אַן אייניקל פון אַ גאון, און געבן אַט דעם בן־טובים אַ מעגלעכקייט צו זיצן טאָג און נאַכט און לערנען, אזוי אַז מיט זיין ליכט פון תורה זאָל ער באַלייכטן דאָס פינצטערע לעבן פון די פאַרחושכטע ברידער.

ד.

אַט־די מאָס פון מסירת־נפש, וואָס קינדער פון אַלע פעלקער צייגן אַרויס צו זייערע נאַציאָנאַלע גרויספאַרנעמערישע אַספּיראַציעס פון לעבן־דער־פאַרכאַפּעריי, אימפּעריעס־געבוי און אויפהאַלט, האָבן די יידן אַרויס־געוויזן, אין אַ פאַרצענפאַכטער מדרגה, צו דעם אויפריכט פון זייער גייסטיקער אימפּעריע, וואָס איז אַט־די גייסטיקע יידישע אימפּעריע? דאָס איז די תורה, קאָנקרעטער זאָגט, דער תלמוד, אַ ווערק וואָס איז געשאַפן געוואָרן אין וואַגעניש, אין פּלאַגעניש, און דווקא דערפאַר איז ער, דער תלמוד, ביי יידן געווען אזוי ליב און טייער, אזוי איינגעבאַקן אין האַרצן, מען קען כמעט ווי זאָגן, אַז אזוי ווי ביימער דינגלען זיך אַרום פאַר זייער שוץ, מיט אַ דיקער קאַרע, אזוי האָט זיך דער ייד אין גלות איינגעוויקלט, ווי אַ באַשירעמונג קעגן אַלע בייזע ווינטן פון שנאה, פון רדיפות, אין דער גמרא.

די איבערגעגעבנקייט פון די יידן פון יענעם דור, פון אַט דעם נאַענטן עבר, צו דער תורה איז ממש אומבאַגרייפלעך. און פון וועלכע יידן? ניט בלויז פון די שטאַטישע, וואָס האָבן געקענט וויפיל עס איז לערנען און האָבן צירקולירט אין אַ יידישן קרייז, נאָר אויך פון די ישובניקעס, וואָס האָבן זיך געפונען אין אַ פרעמדער, ניט קיין יידישער אומגעבונג, אַן אומ־געבונג וואָס האָט ניט געהאַט קיין מינדסטע אַנונג וועגן אַט די פאַרבאַרגענע ברענענדיקע גלוסטענישן, ווי צו לערנען תורה, צו זיין לומדים, „קינדער

פון דער תורה, וואָס האָבן געברענגט אין האַרצן פון די ישובניקעס. זיי האָבן אַליין ניט געקאָנט באַפרידיקן אָט דעם חשק צו לערנען תורה, האָבן זיי געוואָלט קריגן אָט די סאָטיספאַקציע דורך אַרייננעמען צו זיך אין שטוב אַ למדן, אָן איידעם און אים געבן לעבנלאַנגע קעסט, און אַנקוועלן פון נחת צוקונדיק ווי ער לערנט, צוהערנדיק זיך צום קול פון תורה און טרוימענ־דיק פון דעם, אָז זייערע אייניקלעך וועלן אויסוואַקסן גרויסע בני־תורה. אַזאַ פאַרערונג פון די ווערטן פון דער אייגענער קולטור ביי מענטשן, וואָס האָבן וועגן איר אַ קנאַפע פאַרשטעלונג, איז כמעט איבערנאַטירלעך. בלויז ביי יידן, ביי דעם עמ־הספר, האָט מען געקאָנט זען אָט די דערהויבענע אוימפאַרשטענדלעכע דערשיינונג.

יעדע יידישע מאַמע האָט פאַרוויגט איר קינד, אַ זכר, מיט דעם וואונטש ער זאָל אויסוואַקסן אַ בן־תורה; אַ נקבה, מיט דעם וואונטש, זי זאָל קריגן אַ מאַן אַ בן־תורה. יעדע יידישע מאַמע, ווען זי האָט געבענטשט לייכט, און אָט דער מאַמענט איז ביי איר געווען דער הייליקסטער און עקסטאַטישסטער, האָט געבעטן דעם אויבערשטן, אָז די אויגן פון אירע זין זאָלן לייכטן אין דער הייליקער תורה. דאָס איז ניט געווען אַ באַשטרעבונג פון איינצעלנע אויסגעצייכנטע משפחות פון לערנער, דאָס איז געווען דער ברענענדיקער פאַרלאַנג און דער הייסטער וואונטש פון כמעט אַלע יידן און יידענעס, אָן אויסנאַם.

ה.

פאַרבנרייך ווערט געשילדערט די חתונה פון מחברס פאָטער, אַ חתונה אויף וועלכער עס האָבן זיך באַגעגנט צוויי עקסטרעמען, צוויי פאָליוסן פון יידישן לעבן. פון איין צד — גאונים אין תורה, באַרימטע רביים, די זיילן פון פוילישן חסידות; פון דעם צווייטן צד — פראָסטע דאָרפישע עם־הארצישע יידן, פון וועמען עס האָט געשמעקט מיט וואָלד און פעלד, מיט מיסט און קי.

דער מחבר שטרייכט אונטער דעם דעמאָקראַטישן גייסט פון יידישקייט. דאָס בוך ענדיקט זיך מיט אַ בילד, ווי דעם וואורקער רבינס אייניקל טאַנצט מיט אַ נחות־דרגא יידן, מרדכי בער.

„דער פעטער מרדכי בער האָט לייכט אָנגעהויבן צו טאַנצן אין דער זיידענער קאַפּאַטע. אָבער אים איז שווער געווען אויף די גלידער פון דער שוואַרצער און פרעמדער קאַפּאַטע“ (i. 252), אין וועלכער מען האָט אים איינגעפאַנצערט לכבוד די געהויבענע מחותנים. „מיט אַמאָל האָט דער

פעטער מרדכי בער זיך א טו־אויס געטאָן דעם זיידענעם חסידישן מלבוש . . . ער איז געבליבן שטיין אין שפּאַנצער־און־הויזן און אין דער בלויוזער סאַמעטענער יאַרמעלקע. די אויגן האָבן ביי אים געפינקלט און דאָס פנים איז אים רויט געוואָרן פון אַ ווילן זיך צו פרייען. ער האָט די וועלט ניט געזען פאַר די אויגן . . . ער האָט אָנגעהויבן הויך צו פאַטשן אין די הענט, די פיס האָבן זיך אים צענומען און אַנטקעגנגעטאַנצט דעם פעטער בונמל, אויף דעם אופן ווי עס טאַנצן די פויערים — אויף די אַסמאַלינער יאַר־מערק . . . און דער פעטער בונמל האָט אים אַנטקעגנגעטאַנצט. באַלד האָט איינער צום אַנדערן אויסגעשטרעקט די הענט ווי זיי וואַלטן זיך גערופן, און זיי האָבן זיך פעסט אַרומגענומען פאַר די אַקסלען און געטאַנצט צו־זאַמען. . . די חשובע מחותנים . . . האָבן ליב געשמייכלט און צוגעקוקט ווי דער פּראָסטער ייד, דער פעטער מרדכי בער אין שפּאַנצער־און־הויזן, טאַנצט מיט ר' יצחק וואורקערס אייניקל. (דאָרט.)

עס איז ניט געווען קיין תהום צווישן הויך און נידער און עס איז ניט געווען וואָס צו פאַרשיטן. ווייל ניט בלויז בשעת חדווה, ווען זיי זיינען געווען בגילופין, אויך אין נישטערן לעבן זיינען זיי ניט געווען אָפּגעפרעמדט איינער פון אַנדערן און זיכער ניט געווען פאַרביטערט איינער קעגן אַנדערן. דער עיקר העיקרים פון וואורקערס חסידות איז געווען אהבת־ישראל, ליב־שאַפט צו יעדן יידן.

„דעם וואורקערס ליבשאַפט צו אַלע מענטשן איז נאָך היינט שפּרייכ־ווערטלעך ביי די פוילישע חסידים, אַ ליבשאַפט, וואָס איז געווען באַהויכט מיט וועלט־חכמה. דער קאַצקער האָט געזאָגט: „דער וואורקער קריכט אַרום מיט די שטייוול אין הימל“, ד. ה., אַז ער, ר' יצחק וואורקער, זעט דאָרט, אין די דערהויבנקייטן פון לעבן, אַן אַרט פאַר אַלע מענטשן.“ (ו. 38.) דעם קלימאַקס דערגרייכט דאָס ווערק אין דער שיִלדערונג ווי אַזוי עס ווערן אויפגענומען די אָנגעפאַרענע אַרעמעלייט, וואָס זיינען געקומען, ווי זיי וואַלטן געווען איינגעלאַדענע געסט אויף דער חתונה. זיי זיינען געווען אַ נויטיקער טייל פון דער גאַנצער אונטערנעמונג, „מען האָט זיי געדאַרפט צום רומפּל.“

אַט די אייגנאַרטיקע באַציאונג צו אַרעמקייט און אַרעמעלייט, וואָס איז געווען דורכגענומען מיט אַ געפיל פאַר קעגנזייטיקער הילף, האָט אָפּגעשטעמפלט אויף אַן אייגענעם יידישלעכן אופן דעם שטייגער פון לעבן פון די עכט־פרומע יידן. ביי זיי האָט צדקה פאַרנומען דעם אויבנאָן צווישן זייערע מעשים טובים.

„און עס איז געווען נאך די דאזיקע געשעענישן און דער אויבערשטער האָט פרובירט אברהמען“ (בראשית, כ"ב, א'). נאָך וועלכע געשעענישן? נאָך דעם ווי אברהם האָט געמאַכט אַ סעודה צוליב דעם אַנטוואוינען פון יצחק (דאָרט כ"א, ח') און די אַרעמעלייט האָט מען אויף דעם מאַלצייט גאַרניט געגעבן, האָבן די מאַאכים פאַרקלאַגט אברהמען פאַרן רבונן של עולם. . . דערפאַר האָט אים דער אויבערשטער געפרוואוט, און האָט אים געהייסן ברענגען זיין איינציקן זון פאַר אַ קרבן, אים פירן צו דער עקידה. * (בכדי אויסצומיידן אַזאָ שווערן נסיון, פאַר וועלכע אברהם איז געשטעלט געוואָרן, פלעגט מען אויף יעדער יידישער שמחה האָבן באַזונדערע טישן סערווירט פאַר אַרימעלייט.

די אַרעמעלייט אויף אַ יידישער סעודה, אויף אַ שמחה זיינען געווען איינע פון די אומבאַדינגט־נױטיקע אַקסעסואַרן. זיי זיינען געווען איינציקע פון די נױטיקסטע רעקוויזיטן, אַן וועלכע די סעודה איז ניט געווען פאַר־פול און די שמחה איז ניט איינגעגאַנגען.

אַ באַוואוסטער יוריספרודענט, פעטראַושיצקי, גיט אַ זייער שאַרפֿזיניקע דעפיניציע פון „רעכט“. ער דעפינירט רעכט אַלס אַ צווייזייטיק פאַרבינד־לעכע גאַרם. בכדי זיך צו מאַכן מער פאַרשטענדלעך, צייגט ער אַן אויף דעם אונטערשייד אין באַוואוסטזיין פון נותן, געבער, און מקבל, נעמער, ווען עס האַנדלט זיך וועגן אַ שולד־באַצאלונג און אַ נדבה־געבונג. די ערשטע געבעכץ איז אַ מוֹד־אָך, אַ חוב, וואָס יענער וועמען מ'איז שולדיק קומט אויפמאַנען, פאַדערן. די צווייטע איז אַ פרייוויליקע גוט־האַרציקע גתנינה, וואָס מען גיט, ווען אַ נױטבאַדערפטיקער קומט בעטן הילף, און וועמען מ'איז גאַרניט שולדיק. אַז מען וויל, גיט מען אים, אַז מען וויל ניט, גיט מען ניט. דער מקבל קען עס ניט אויפמאַנען.

דער אמת איז, אַז פאַר עכט־פרומע האָט דער דאָזיקער אונטערשייד כמעט זוי ניט עקזיסטירט. געבן צדקה איז געווען אַ חוב־זאַך, אַ מין שטייער־אַפצאַל צו דער „אויבערשטער רעגירונג“, צו דעם „מלכות פון הימל“. צדקה־געבן איז געווען כמעט ווי אַ יורדישע אימפעראַטיווע גאַרם. און אַזוי האָט עס פאַרשטאַנען אויך דער נעמער, דער קבצן, דאָס וואָרט „קבצן“ האָט באַדייט בערך אַ „קאַלעקטאָר“. ער מאַנט אויף אַ חוב, וואָס מ'איז שולדיק דעם אויבערשטן, פון וועמען אַלע מאַטעריעלע גיטער קומען, ווער עס גיט פרנסה און רייכטום.

* בראשית רבה, פרשה נ"ה.

די גמרא (אין תמורה ט"ז) זאגט:

אז א רייכער מאן שפייזט ניט זיעם ארעמאן, מאכט דער אויבערשטער אזוי, אז דער רייכער מיט דעם ארעמאן זאל זיך בייטן מיט די ראלעס: דעם עושר מאכט ער פאר אן עני-ואביון, דעם עני-ואביון — פאר אן עושר. גאטספארטיקע האבן זיך גוט געשראקן פאר אט-דער שטראף, וואס באשטייט אין אן איבערבייט פון מערכות.

אין תהילים, קאפיטל ק"ט, ליענען מיר:

„זיינע קינדער זאלן ווערן יתומים און זיין ווייב — אן אלמנה. און וואגלען זאלן זיינע קינדער און בעטלען און זוכן ברויט . . . קיינער זאל ניט גיין צו אים קיין גנאד, און קיינער זאל ניט לייטזעליקן זיינע יתומים . . . פארוואס ער האט אפגעזאגט דעם ארעמאן און דעם אביון . . . ער האט ליב געהאט די קללה, זאל זי קומען צו אים, ער האט ניט געוואלט קיין ברכה — זאל זי זיין ווייט פון אים. זאל ער אנטאן די שילטעניש ווי א מלבוש לויט זיין מאס, און זי זאל אריין אין זיין איבערוויניקייט ווי וואסער, און ווי בויםאויל — אין זיינע ביינער. זי זאל זיין פאר אים, ווי א בגד, אין וועלכן מ'וויקלט זיך איין און ווי א גארטל זאל זי אים ארוםגארטלען.“ (ט, י"ט.)

פאר אט-דער תוכחה פון ספר-תהילים האבן די פארמעגלעכע מער געציטערט, ווי פאר די פערזענלעכע שילטונגען פון די דערצערנטע קבצנים, וועמען מ'האט אפגעזאגט אין זייערע באשיידענע תביעות און בקשות.

ר' אבין האט געזאגט: דער ארעמאן שטייט ביי דיין טיר און דער קדוש-ברוך-הוא שטייט ביי זיין רעכטער זייט . . . אויב דו האסט אים געגעבן, דארפסטו וויסן-זיין, אז דער וואס שטייט ביי זיין רעכטער זייט וועט זיך באלוינען, און אויב דו האסט אים ניט געגעבן, דארפסטו וויסן-זיין, אז דער וואס שטייט ביי זיין רעכטער זייט וועט זיך מיט דיר אפערעכענען (דערפאר, **)

ר' יהושע האט געלערנט: מער וויפיל דער באלעבאס טוט פארן ארע-מאן, טוט דער ארעמאן פארן באלעבאס, ווייל אזוי זאגט דאך רות צו נעמין: דער נאמען פון מאן, וואס איך האב פאר אים היינט געטאן, איז בועז. ניט ער האט פאר איר געטאן, נאר זי האט פאר אים געטאן. (**)

(* ויקרא רבה, פרשה ל"ד.

(**) דארט.

וואָס האָט זי געטאָן? זי האָט אין זיין פעלד געקליבן זאָנגען מיט אַלע אַרעמעלייט לויט דעם געבאָט פון „לקט“. „דעם נאָכקלייב פון דיין שניט זאָלסטו ניט נאָכקלייבן . . . פאַרן אַרעמאָן און פאַרן פּרעמדן זאָלסטו עס איבערלאָזן.“*

אַט ווי י. י. טרונק מאַלט עס:

„די אַרעמעלייט אויף די בוידן האָבן זיך געוויגט . . . דערציילנדיק פון די פעטע עסנס, וואָס וועלן זיך דאַרטן קאָכן אין צענדליקער ריזיקע טעפּ צוליב דעם ספעציעלן אַרעם-מאַלצייט, וואָס דער מיליאָנערישער ייד גרייט פאַר די אַרעמעלייט. קאַפעליעס וועלן שפּילן ספעציעל לכּבוד די בעטלערס; און דאָס בתּיחידקעלע אַליין, די כּלה, וועט טאַנצן אַ כּלה-טאַנץ מיט די בעטלערישע ווייבער און ביי זיי בעטן, אַז זיי זאָלן איר אַנ-ווינטשן אַלדאָס גוטס.“ (ז. 103.)

די אַרעמעלייט האָבן ביי איר גאַרניט וואָס צו בעטן. וואָס זיי קריגן קומט זיי, און עס קומט זיי מער וויפּיל זיי קריגן. זי אָבער האָט יאָ וואָס צו בעטן ביי זיי. ווייל זייער אַנוואונטש און צוואונטש איז גאַרניט אָפּצושאַצן.

„די דינסטן האָבן אויסגעגאַסן די טעפּ אין די . . . שיסלען אַריין. די אַרעמעלייט האָבן אַנגעהויבן הויך און גיריק צו זופּן פון די יויכן . . . טייל האָבן אַרויסגעשלעפט די ביינער פון די יויכן און הויך אויפן קול . . . אַנ-געהויבן צו קנאַקן מיט די ציינער. די ווייבער האָבן אַריינגעגאַסן אין די מיילכעלעך פון די קינדער פולע לעפל מיט יויד. . . אויף די טרעפּ האָבן זיך באַוויזן דער זיידע ברוך, די באַבע זייה, די כּלה . . . זיי האָבן געטראָגן גרויסע קוישן מיט לעקעכער. דער זיידע האָט נאָך דערצו געטראָגן אַ פּולן זאַק מיט קופּער-מטבעות . . . נאָכדעם האָט מען געטיילט שטיקער פּלייש מיט צימעס און מען האָט געבראַכט פעסלעך מיט ביר.

„ — טאַנצן! טאַנצן! . . . מיט דער כּלהשי טאַנצן דעם כּלה-טאַנץ.“

(ד"ז 107-110.)

אַליין באַדינט די אַרעמעלייט. זיך ניט געהאַלטן פון זיי פּונדערווייטנס און זיי צוגעוואַרפן דאָס ביסל עסנס. עס איז ניטאָ קיין סאַציאַלע מויער-וואַנט וואָס טיילט אָפּ רייך פון אַרעם. די כּלה טאַנצט מיט זיי און בעט ביי זיי אַ צוואונטש, ווייל די ברכה פון אַרעמאָן איז כּמעט אַזוי אַנגעלייגט און וואַגיק ווי די ברכה פון אַ „גוטן יידן“.

* (ויקרא, ו"ט, ט"ו.)

ז.

דאָס בוך פאַרמאָגט אַ צו־גרויסע פּראָפּאַרציע פּון גראַטעס־פּיגורן. די שילדערונגען לייַדן פּון איבערטרייבונגען. דער מחבר כאַפט איבער די מאַס ווען ער מאַלט דאָס קאָמישע. אָבער דער אָפּשפּעט איז אַ גוטמוטיקער, אַ ליבהאַרציקער, אַזוי אַז אַפּילו דער פּאַרחווקטער טיפּ פּילט זיך ניט באַ־ליידיקט. ער לאַכט מיט ברויטמויליק, פּולברוסטיק מיטן מחבר, ווי איינער זאָגט: אַז ער האָט הנאה פּון דער קאַריקאַטור, זאָל עס אים וואויל באַקומען. מעגלעך, אַז צו אַ געוויסן גראַד טוט עס דער מחבר צוליב דעם וואָס ער פּילט זיך אַביסל אומהיימלעך אין דער סביבה פּון אַזויפּיל רביים און גאונים און גדולים, און ער זשענירט זיך צו ווייַקן זיך און טונקען אין צופּיל יחוס, דערפֿאַר צעקאַריקאַטורעוועט ער, פּאַרבורלעסעקעוועט אַ היפשע צאָל פּאַר־שוניגען פּון זיינע פעטערס און מומעס.

דער פעטער נתן־מאיר. „דער פעטער נתן־מאיר פּלעגט תמיד פּאַר־שפּעטיקן די באַן, און די סיבה איז אויך געווען אַ קאָמישע, נעמלעך, ווען די אַנקומענדיקע באַן האָט אַ פּייף געטאָן, האָט זיך דער פעטער נתן־מאיר אויסטערליש דערשראָקן פּון דעם פּייף און פּון שרעק באַדאַרפט משתי־זיין. איידער ער האָט זיך צוגעקנעפּלט, געוואָשן די האַנט און אָפּגעזאָגט דעם אשר־יצר . . . איז דער צוג דערוויילע אַוועקגעאַנגען.“ (ז. 20)

דער פעטער בונמל, דעם וואורקערס אייניקל. „ער (דער שווער) האָט אים פּאַרמאוסט דאָס יונגע ווייבל, און אויסגעמאַלט דעם ווייבס בעט, ווי אַ . . . נעסט פּון אשמדאי און לילית. אויב אַ ייד מוז אַמאָל דערלאַנגען אַהין, מוז ער וויסן, אַז ער גייט אַריין אין אַ ברענענדיקער חורבה נאָר אויף צו טאָן אַ געפּערלעכע מצווה און מוז זיין געהיט פּאַר יעדן איבעריקן ריר, וואָרים ער שפּילט — אַ קלייניקייט! — מיטן אייגענעם לעבן און מיט אַלע וועלטן.“ (ז. 242)

ירחמיאל, דעם פעטער יעקלס איידעם. „ווען ירחמיאל (ער איז געוואָרן סוף כל סוף אַ שוחט) האָט זיך באַוויזן אין די קוטנער גאַסן מיט די דאָזיקע ווילד־בליצנדיקע חלפים, מיט דעם פּאַרבלוטיקטן קאָזע־בערדל, האָט מען געקאַנט מיינען, אַז דאָס גייט דאָס געשוועסטערקינדל פּון מלאך־המות אַליין. נישט מער וואָס דער דאָזיקער יידישער בלוט־גולן . . . האָט אַנ־געהויבן צו אַנטלויפן מיט די חלפים, ווען עס האָט זיך באַוויזן דאָס מינדסטע הינטל אין גאַס. דאָ איז ירחמיאל בלאָס געוואָרן ווי קאַלך. אַזוי ווי ער האָט זיין קרענקלעך און אויסגעמאַטערט ווייב ראַצע געהאַלטן פּאַר אַ גרויסן

אויטאָרטיטעט — ירחמיאל אליין, וואָס האָט אַוועקגעלייגט די גרעסטע אַקסן, האָט פאַר דער דאָזיקער בלאַסער יידענע געציטערט ווי אַ פּיש אין וואַסער — האָט ער, קודם־כל, ביי יעדן הינטל וואָס ער האָט דערזען, אינסטינקטיוו אַ געשריי געטאָן: ראַצע! (ז. 91.)

ר' הירש נאמן. „זיינע זיבן קאפאטעס זיינען שטענדיק געווען איינגעשמירט מיט בלוט און מיט פעטס; און עס האָט זיך געשפּירט פון זיי אַן אַלטער און איבלדיקער פלייש־ריח ניין איילן פונדערווייטנס.“ (ז. 86.) „פון הירשל נאמנס קעשענעס האָט זיך געגאַסן וואַסער. דאָס האָבן די פּלאַשן אין די קעשענעס זיך פּאַנאַנדערגעפּראַפט לכבוד דער גרויסער שמחה און פון הירשל נאמן האָט געפלייצט ווי פון אַ פּאַנטאַן.“ (ז. 94.)

ז.

די דייכע גאַלערייע פון פּאַרטרעטן, וואָס דער מחבר גיט אונדז מיט אַ פּורנותדיקער האַנט, באַשיינט דאָס בילד פון גרויסן עושר, בן־תורה און נדבן ר' יעקב ענגעלמאַן, ביי וועמען די חולין־וועלט האָט זיך אַפּגערוקט און אַ זייט און געמאַכט פּלאַץ פאַר דער תורה הקדושה. „רבי יעקב זאָגט: דער וואָס גייט אין וועג און לערנט און איז מפּסיק אין מיטן לערנען און זאָגט: 'ווי שייך איז דער בוים! ווי שייך איז דאָס פעלד!' האַלט פון דעם דער פּסוק ווי ער וואַלט זיך פּאַרשולדיקט קעגן זיין זעל.“*

דער פרומער למדן האָט ניט געהאַט קיין אויער פאַר די גראַבע און פּראַסטע שטימען פון דער אַרומיקער שפּלדיקער וועלט־סביבה, וואָרים זיין גאַנץ געהער איז געווען אַנגעשטרענגט איינצוזאַפּן דעם מינדסטן קלאַנג, וויבראַציע און מאָדולאַציע פון דעם קול־דממה־דקה, פון דער שכינה, וואָס ברומט ווי אַ טויב אַרויס פון יעדן וואָרט פון דער הייליקער תורה. ער האָט ניט געהאַט קיין אויג פאַר די פּראַסטע מגושמדיקע קעגנשטאַנדן, ווי שייך עסטעטיש זיי זאָלן ניט האָבן אויסגעזען, וואָרים זיין חוש־הראיה איז געווען פּאַרטאַן מיט דעם נאַכפּאַלגן דעם געשפּיל פון די כּוואַליעס אויף דעם ים־התלמוד...

ר' יעקב ענגעלמאַן איז געווען אַ וואַלד־סוחר... „אפּשר איבער אַ העלפט פון די וועלדער, וואָס האָבן פינצטער גערוישט איבער דער פּוילי־שער ערד, האָט דערגרייכט ר' יעקב ענגעלמאַנס האַק... די וועלדער האָבן

(* אבות, פרק ג'.

גערוישט אין די האַרבסטיקע ווינטן, די רעגנס האָבן געפלאָסן אָדער די שנייען האָבן געשאַטן אין די וועלדער, ר' יעקב האָט קיינמאַל נישט געהערט דעם ווילדן קול פון דער נאַטור. ער איז געזעסן טיף איינגעקנורעט אין זיין קאַטש, האָט געלערנט און דער באַלעגאַלע האָט געשמיסן די פערדלעך. ר' יעקב האָט בלויז מפסיק געווען, ווען ער האָט געדאַרפט צונויפּשטעלן די פונקטן פון אַן אַפּמאַך, וואָס ער האָט געמאַכט מיט אַ פּריץ בנוגע אַ וואַלד־קניה" (ז. 206).

„אין די זומערדיקע דאַנערשטיקן האָבן אויף אַלע וועגן געצויגן בוידן מיט וואַנדערנדיקע אַרעמעלייט צו ר' יעקבן נאָך גלאַזנאַוו אויף שבת. שוין פרייטיק באַגינען זיינען די שייערן און די סטויגן לעבן ר' יעקבס „הויף“ פול געווען מיט יידישע בעטלערס. די לייזונטענע בוידן זיינען געשטאַנען צווישן ר' יעקבס פורן און קאַטשן. די בעטלערישע ווייבער האָבן זיך אַרום־געדרייט אין ר' יעקבס קי־שטאַלן און אַליין, ביי קיינעם נישט פּרעגנדיק, געמאַלן די קי אין זייערע ערדענע קרוגן אַריין.“ (ז. 208).

די בעטלערס און בעטלערקעס האָבן געבאַלעבאַטעוועט, ווייז ר' יעקב האָט גוט געוואוסט, אַז דאָס רייכטום איז נישט זיינס, אַז ער איז נישט דער אייגנטימער פון זיינע גיטער.

„ס'רוב פלעגט ר' יעקב ענגעלמאַן אַהיימקומען קיין גלאַזנאַוו אויף שבת. די אַלערליי יידן וועלכע האָבן ביי אים געוואוינט און געגעסן און ר' יעקב האָט זיי צומאַל אַליין נישט געקענט, האָבן אַרומגערינגלט זיין קאַטש און פון אַלע זייטן האָבן זיך צו אים אויסגעשטרעקט הענט און אַפּגעגעבן שלום־עליכם... איז ר' יעקב ענגעלמאַן געגאַנגען אין זיין שטאַרק אונטער־געהיצטער מקוה, וועלכע איז פרייטיק פול געווען מיט כלערליי יידן. ר' יעקב האָט זיך קוים אַריינגעשטופט צווישן די נאַקעטע יידן, וואָס האָבן זיך געטובלט און געטונקט אין דער מקוה. קוים האָט ער געקאַנט אונטערטוקן זיך צווישן די פיל באַפּיאַותטע און באַבערדלטע קעפּ, וואָס האָבן זיך גע־טונקען אונטערן וואַסער. ר' יעקב ענגעלמאַן האָט נאָך דער מקוה קוים געקאַנט געפינען זיין ווייס גביריש העמד צווישן די צעריסענע און גע־לאַטעטע העמדר, וואָס זיינען געלעגן אַרום אויף די שמוציקע און נאַסע מקוה־בענק.“ (ז. 207).

פון גאַנצן בוך „פוילן“, נישט געקוקט אויף דעם וואָס דער מחבר צאָלט אַ צו־גרויסן צינז צו זיין שוואַכקייט צו פאַראַדיע־טאָן און בורלעקס־ניסות. גייט אויף אַ מעכטיקער געזאַנג און לויב צום פּוילישן יידנטום. דאָס בוך גיט זיינע לייענער די גאַלדענע געלעגנהייט צו זען מיט די אייגענע אויגן

די וואונדערבארע קינדער פון „ישראל סבא“, פון אַלטן ישראל וואָס בלייבט
תמיד יונג. עס צייגט אונדז ווי „אין פוילן איז דאָס יידישע לעבן געווען
טיף איינגעוואַרצלט אין דער ערד און אין דער לאַנדשאַפֿט“ (הקדמה) און
נאָך טיפער און שטייפער איינגעוואַרצלט, איינגעפונדעוועט אין תורה, מצוות
און מעשים טובים.

„יידישע קולטור“, 1946

ז. שניאור

די ביימער פארשטעלן דעם וואָלד

„קיסר און רבי“ פון ז. שניאור. היסטאָרישער ראָמאַן. ערשטער באַנד : „דער נדר“, 348 זײַ. צווייטער באַנד : „דער ווילנער גאון“, 231 זײַ. אַרויסגעגעבן פון ציק״אַ״ביכער־פּאַרלאַג, ניו־יאָרק, 1944, 1945.

1.

דער „קיסר“ איז נאָפּאַלעאָן דער ערשטער ; דער „רבי“ איז ר' שניאור זלמן, דער גרינדער פון חב״ד. פון דעם אייגנארטיקן דרך אין חסידות, אַ סינטעז פון לומדות מיט מיסטיק און „עבודה“.

אייגנטלעך האָבן מיר דאָ, איך מיינ אין נאָמען פון דעם פּיל־בענדיקן ראָמאַן, צוויי פּאַליסן. אַט־די צוויי פיגורן רעפּרעזענטירן צוויי וועלטן. פון איין זייט — די גרויס־מעכטיקע, אימפעריאַליסטישע, איבערבויערישע, פּאַרכאַפּערישע אַמביציעס איינצונעמען אַ וועלט, די וועלט, מיט אירע רייכטימער, פּאַלאַצן, טראַנען. פון דער צווייטער זייט — די ניט־ווייניקער דרייטע, ברייט־פּאַרנעמערישע, הגם אין זיך איינגעשלאָסענע, באַ־שטרעבונגען צו דערגיין צו פּערזענלעכער רעליגיעזער שלימות דורך אַ דערנענטערונג צום בורא־עולם, צום באַשאַפּער און הערשער פון די וועלטן, און מיט זיין הילף, בעזרת השם יתברך, צו דעראַבערן אַ וועלט, יענע וועלט, מיט איר געוואַלדיקער עשירות, מיט אירע פּראַכטפולע היכלות און גן־עדנשע טראַנען. מיר הויכן אַריין די „אַטמאָספּער“ פון צוויי גרויסע פעלד־מאַרשאַלן און דעראַבערער : איינער פירט אויסערלעכע מלחמות מיט פיזיש־מעכאַנישע און מענטשלעך־מאַטעריעלע מיטלען און וואַפן ; דער צווייטער פירט אינערלעכע מלחמות מיט פּסיכאָלאָגיש־מיסטישע און גייסטיקע כלי־זיין. ביידע גרויסע קריגערס, ביידע גרויסע סטראַטעגן, מלחמה־פירער.

צי וועט דער ראָמאַן זיך האַלטן אויף אַט־דער געוואַנטער סובלימער הייך ? צי וועט ער רעכטפּאַרטיקן זיין טאַפּלט־גרויסן נאָמען ? דאָס לאָזן מיר לעת־עתה איבער אונטער אַ פּרעגנצייכן.

דאָס ווערק, ווי דער מחבר געפינט פאַר נויטיק צו זאָגן אונדז אין זיין קורץ-געפאַסטער הקדמה, באַשטייט פון פינף בענד, וואָס אַנטהאַלטן הונדערט און זעכציק קאַפיטלען. אין די צוויי בענד, וואָס ליגן פאַר אונדז, האָבן מיר בסך-הכל דריי און זעכציק קאַפיטלען, דאָס מיינט אַביסל מער פון אַ דריטל.

אַן איבערגעאַנדערשט ווערטל זאָגט: „אַ נאַר טאָר מען קיין אַרבעט ניט ווייזן; אַ קלוגן טאָר מען קיין האַלבע אַרבעט ניט ווייזן.“ דאָ, אין די צוויי פאַרעפנטלעכטע בענד, האָבן מיר אין אונדזער רשות, צום לייענען און באַטראַכטן, ווייניקער פון אַ העלפט פון דעם גראַנדיעזן ווערק. און דאָך נעמען מיר זיך דאָס רעכט צו אורטיילן איבער אים, ווייל אין תוך גענומען האָבן מיר שוין גענוג געביידע-אויפשטעל, אַז מיר זאָלן קאָנען, ניט גראַב-גריינדיק, אַרויסטראַגן אַן אַפשאַץ-משפט וועגן בנין, וועגן נוסח און געבוי, ווי אויך וועגן זיין סאָלידקייט, פעסטקייט פון פונדאַמענט, צוזאַמענגעהאַלטן-קייט פון דער סטרוקטור, איינטייל פון די אַפאַרטאַמענטן. דערביי העלפט אונדז היפש אַרויס דער גינציקער אומשטאַנד, וואָס דאָס גאַנצע ווערק, אין אַ סעריע-פאַרם, איז דאָך שוין געווען פאַרעפנטלעכט אין צייטונגען. און הגם דער מחבר וועט עס זיכער היפש איבעראַרבעטן און פאַרפיינערן (ווי ער האָט געטאָן מיט די לעצטע דרייצן קאַפיטלען פון ערשטן באַנד). אָבער אין עיקר וועט ער עס, מסתמא, ניט ענדערן. דעריבער איז אונדז ניט פרעמד דער מיטן און סוף פון ווערק, כאַטש מיר משפטן אויסגעשפּראַכן בלויז וועגן אַנהויב און דאַרפן, גערעכטלעך, זיך ניט וויסנדיק מאַכן פון דאָס איבעריקע.

מיר וועלן הערן די פאַר איינלייטנדיקע און אויפקלערנדיקע באַ-מערקונגען, וואָס דער מחבר גיט אונדז וועגן זיין „מאַגנום אָפּוס“.

אַט וואָס ער שרייבט אין זיין פאַרוואָרט:

„דאָס גאַנצע כאַפט אַרום אַן עפאַכע פון אומגעפער פערציק יאָר, צווישן 1772 און 1812, וועלכע הויבט זיך אָן מיט פּוילנס צעטיילונג און פאַר-ענדיקט זיך מיט באַפאַלעאַנס מפּלה אין מאַסקווע. די דאָזיקע, בערך קורצע, צייט אין דער וועלט-געשיכטע, האָט מיך, זינט מיין פריער יוגנט, צוגעצויגן מיט אירע שטורמישע מאַמענטן פון איבערקערענישן, מיט איר געראַנגל פון נייע רעפּיגיווע אידיען אין יידנטום, מיט איר גרויסער רעוואָלוציע אין פראַנקרייך, מיט איר לעגענדאַרישן קאַרסיקאַנער, וועלכער האָט די גאַנצע רעוואָלוציע פאַרשלונגען און איינגענומען גאַנץ איראַפע, מיט די גרויסע פיגורן אין רוסלאַנד, פאַר און בשעת דעם „פאַטערלענדישן

קאמף" מיט באַנאַפּאַרטען . . . ערשט אין די רייפּע יאָרן פון מיין ליטע-ראַרישער אַרבעט, צווישן 1915 און 1939, האָב איך געהאַט מוט מיין פּלאַן צו פאַרווירקלעכן.

"די אַרבעט . . . איז . . . כמעט ניט פאַרן כוח פון איין מענטשן. . . . סוף-כל-סוף האָב איך אַלע שוועריקייטן גובר געווען און מיין ווערק פאַר-ענדיקט לויטן אַנגעצייכנטן פּלאַן. . . . אין דעם היסטאָרישן געוועב, פון דער אויבנדערמאָנטער עפּאָכע, גייען אין ראַמאַן אַדורך דריי רוסישע מלכים: יעקאָטערינע די צווייטע, פּאַוועל און אַלעקסאַנדער דער ערשטער. אין די הויפט-ראַלן אין פּראַנקרייך: אַ סך פיגורן פון דער גרויסער פּראַנצויזישער רעוואָלוציע און נאַפּאָלעאָן באַנאַפּאַרטע. פון די יידישע פּערזענלעכקייטן אין יענער צייט: דער אַלטער רבי ר' זלמן שניאורסאָן און דער ווילנער גאון . . . די שתדלנים ר' נאַטע נאַטקין פון שקלאָוו און ר' יהושע צייטלין פון אוסטיע. די געלערנטע: דאַקטער ברוך שיק און מענדל סאַטאַנאווער-ליעפּין און נאָך אַ סך אַנדערע גרויסע קעפּ. . . . ווי: פירשט אַדאַם טשאַרטאַריסקי, פּאַטיאַמקין, סאוואַראָוו, נאַפּאָלעאָנס מקורבים און זיין ערשטער פּרוי, זשאָזעפינע באַהאַרנע, דער סוחר מרדכי ליעפּליער און אַנדערע. צוזאַמען: איבער הונדערט פיגורן.

"כמעט אַלע היסטאָרישע פּאַקטן און דאַטן אין ראַמאַן זיינען ריכטיקע. . . אָבער אויך דאָס רייך-דערציילערישע, האַלב-לעגענדאַרישע. . . זיינען איינ-געוועבט, ווי צום ביישפּיל: די עדיפּוס-געשיכטע מיט ר' מרדכי ליעפּ-ליערס טאַכטער, וואָס מען האָט אַמאַל איבערגעגעבן אין די חב"ד-קרייזן, פון מויל צו אויער, און וועלכע זיינען צו מיר, נאָך אין די קינדער-יאָרן, דער-גאַנגען ווי שאַטנס פון אַ בייזן חלום. ערשט אַ סך שפּעטער האָב איך אָפּ-געשאַצט דעם דערציילערישן פאַרנעם פון דער זאַך און אים אַוועקגעשטעלט אין מיטלפּונקט פון מיין ראַמאַן. . . ."

ווי עס איז צו זען פון דער געבראַכטער ציטאַטע, רעדט צו אונדז דער מחבר הויפטזאַכלעך אין טערמינען פון קוואַנטיטעט, פון ציפּער: אַזויפּיל און אַזויפּיל קאַפיטלען, אַזויפּיל און אַזויפּיל פיגורן. ער זאָגט אונדז אָבער אויך וועגן קאַראַקטער, וועגן איכות פון זיין ווערק: עס איז אַ היסטאָרישער ראַמאַן, וואָס האַלט זיך ניט "קנעכטיש ביי אַלע פּאַקטן". ער איז געשריבן ניט ווי עס איז געווען, נאָר ווי עס האָט געקאַנט זיין.

וואָס איז אייגנטלעך אַ ראַמאַן? דאָס איז אַ נאָוועלע פון אַ היפּשן פאַר-נעם, דער מיטלפּונקט פון וועלכער איז אַ געפּלעכט פון ליבע-פאַרפּלאַנ-טערונגען. ער לאָזט זיך אויס מיט אַ שלעכטן סוף, ווען די צוזאַמענ-

שטויסונגען און אנטאגאניזמען קריגן די אויבערהאנט; ער ענדיקט זיך בכי טוב, ווען עס טריאומפירן די האַרמאָנישע, רעקאָנסיליאַטאָרישע עלעמענטן.

וואָס איז אַ היסטאָרישער ראַמאַן? אַ ראַמאַן, אין וועלכן די האַנדלונגען פון די העלדן ווערן געשילדערט אויף אַ געשיכטלעכן הינטערגרונט. די לעבנס־אַנגעלעגענהייטן, די ליבע־איבערקרייזונגען ווערן איבערגעפלאַכטן מיט די געשעענישן פון אַ געוויסער עפאָכע, אזוי אַז די העלדן לעבן זיך פּערזענלעך אין גאַנג פון די פּאַסירונגען פון אַ גאַנצן דור אָדער עטלעכע דורות, הגם אין זייערע האַנדלונגען גייען זיי ניט אַרויס פון זייער אוממיטלבאַרן אומפאַס.

די העלדן פון אַ היסטאָרישן ראַמאַן מוזן ניט אומבאַדינגט זיין פּראָ־מינענטע פּערסאָנאַזשן, הויך־סיטואַירטע פיגורן. זיי קאָנען זיך זיין פשוטע מענטשן. בלויז זייער געוויינטלעכער לעבן דאַרף אונדז צייגן, ווי אַ טראַפּן וואַסער שפּיגלט אַפּ אַ שטיק הימל, אַ צייט־אַפּשניט פון דער געשיכטע פון אַ גאַנצן פּאָלק אָדער פון עטלעכע פעלקער.

דהיינו, מען קאָן גאַנץ גוט שילדערן דאָס לעבן פון דעם איינפאַכסטן אומפּרעטענציעזסטן פּויערל אין אַ רוסישן דערפּל אין 1917-1923 און דורך אים, אַרום אים, אין פּאַרבינדונג מיט אים, אַפּמאָלן מייסטערהאַפּט די גאַנצע פּאַנאָראַמע פון דער גרויסער רוסישער רעוואָלוציע, איר טיף און ברייט, איר באַשטרעב און דערגרייך.

אין אַ היסטאָרישן ראַמאַן מוזן ניט אויף דער סצענע פון די זייטלעך אַרומשפּאַצירן די הויפּט־איניציאַטאָרס פון אַ געוויסער תקופה. ווייל דווקא דאָס לעבן פון אַט־די „פּראָוידענציעלע פּערזאָנען“ איז ס'רוב ניט קיין גינציקער מאַטעריאַל פאַר אַ שפּאַנענדיקער נאָוועלע, מחמת, געוויינטלעך, זיינען די הויפּט־שטריכן פון זייער כאַראַקטער ווי אויך די הויפּט־פּאַסירונג־גען פון זייער קאַריערע אַלעמען באַקאַנט און פּאָלגלעך — ניט אינטערע־סאַנט און ניט פּיקאַנט.

„קליינע מענטשעלעך“ קאָנען רעפּלעקטירן די גרעסטע עפאָכע אין אַ קינסטלערישער באַשרייבונג. ווייל גרויס און קליין זיינען רעלאַטיווע באַ־גריפּן, אַ גוטער קינסטלער קאָן אַפּמאָלן דאָס אויסגיין פון אַן עופּהלע און די שילדערונג זאָל פּאַרכאַפּן, אַנטציקן פּיל מער, ווי די באַשרייבונג פון דעם טויט פון אַלעקסאַנדער דעם גרויסן פּאַרפּאַסט פון אַ מיטלמעסיקייט. נאָך מער, וואָס פאַר די הויפּט־עטאַפּן פון מענטשלעכן לעבן זיינען אַלע גלייך, סיי גרויס, סיי קליין, אַלע ווערן געבוירן, שטרעבן, ליידן, האָבן

פאָרגעניגן, ליבן, האָסן — און שטאַרבן. וואָס איך בין אויסן אַרויסצוֹ-
ברענגען איז דאָס: דער קינסטלערישער ווערט פון אַ ווערק ווערט ניט
געמאַסטן לויט דער חשיבות פון די באַשריבענע פּערוואַנען. ווען מלכים
פיגורירן אין אַ ראַמאַן, ווערט דער ראַמאַן פון דעם אַליין ניט דערהויבן
צו דער מדרגה פון „קינסטלערישער מאַיעסטעט“. די פּאַרטערטירונג פון
גאונים, מאַכט ניט דעם פּאַרטעט געניאַל. די „גאוניםקייט“ דאַרף ליגן
אין מאַלער, און פון אים גייט עס אַריבער אין געמעל, אין דעם געמאַלענעם
מענטשן. מען קאָן מאַלן אַן אַידיאַט און דאָס געמעל זאָל זיין קינסטלעריש
געניאַל, און פּאַרקערט, מען קאָן מאַלן דעם גרעסטן גאון און דאָס געמעל
זאָל אַרויסקומען קינסטלעריש-נישטיק.

ווייטער, עס איז מיר שווער צו גלויבן, אַז מ'קאָן נעמען אַן עדיפּוס-
געשיכטע, אַ מיטאַלאָגישער פּראָדוקט פון פּאַרצייטישן גריכישן שטייגער,
און אים מאַכן פּאַר אַ מיטלפּונקט פון אַ ראַמאַן פון יידישן לעבן פון סוף
אַכצנטן און אַנהויב ניינצנטן יאָרהונדערט, איבערהויפט נאָך ווען דער
ראַמאַן פּרעטענדירט אויף אַ היפשן גראַד פון רעאַליזם. און ווער עס וועט
זיך וואַגן עס צו טאָן, איז ווי גרויס זיין קינסטלעריש-שילדערישע קראַפט
זאָל ניט זיין, וועט ער זיין ווערק פּאַרדאַמען אויף אַ דורכפאַל.

די עדיפּוס-געשיכטע איז אַ מעשה וועגן אַ זון, וואָס האָט דערהרגעט
זיין אייגענעם טאָטן און האָט געהייראַט מיט זיין לייבלעכער מוטער. דאָס
איז געטאָן געוואָרן סיי פון זון און סיי פון דער מוטער בלאַיודעים. דער
זון איז אַ קרבן פון פּאַטום. ער ווערט געטראָגן, אין דער גריכישער טראַג-
געדיע, ווי אַ שפענדל אויף דער כוואַליע פון שיקזאַל, איבער וועלכן ער
האָט ניט קיין רשות און שליטה.

אין ראַמאַן „קיסר און רבי“ איז עס אַ מעשה פון אַ צעבאַלעוועטן יינגל.
זיין טאַטע איז געשטאַרבן. ער קען זיין מוטער און זיין מוטער קען אים.
אַזאַ געשלעכט-פּאַרהעלטעניש צווישן זון און מוטער איז שוין גאַרניט
עדיפּוסדיק. . . און זייער ווייניק איבערצייגנדיק-קינסטלעריש. אויסער
דעם שטייט נאָך אַט-דער בלוט-געמיש אַקט אין סאַמע מיטלפּונקט פון
ראַמאַן, אַזוי אַז אַן אַט-דער אומגלויבלעכער געשעעניש בלייבט דער ראַמאַן
אַן אַ צוזאַמענשליסונג. ער צעפאַלט אויף איינציקע קליאַפּקעס, ווי אַ
טרוקענער פּאַס אַן אַ רייף.

2.

נאָר לאַמיר געבן אַ מער-ווייניק אויספירלעכן איבערבליק איבערן

ווערק, אויף וויפיל מ'קאן עס טאן אין די ענגע ראמען פון א קירצערן ארטיקל.

דער ערשטער באַנד עפנט זיך מיט אַ שילדערונג פון די הכנות, וואָס ווערן געמאַכט צו פּראָווען די בר־מצווה פון אלתרקען, אַן אייניקל פון ר' נאַטע נאַטקין פון טאַטנס צד און פון ר' מרדכי ליעפליער, אַ געוועזענעם פאַכטער און איצט אַן עושר ליפּעראַנט פון רוסישן פּלאַט, פון מוטערס צד. אלתרקעס מוטער הייסט אסתר. דער שווער און דער עולם רופן זי „אסתר המלכה“. זי געפינט זיך איצט, נאָך איר מאַנס טויט, אין שקלאָוו. זי, מיט איר קרובה און אַרויסהעלפּערין, פירט עס דאָס הויז פון ר' נאַטע נאַטקין, דעם גרויסן סוחר און שתדלן. מיידלווייז איז אסתר געווען פאַר־ליבט אין אַ „בערלינגשטיק“, אַ משכיל פון מענדעלזאָנס שולע, מיטן נאָמען יוסף שיק, וואָס איז געווען ביי זיי אין שטעטל אַ „מיידלשער לערער“ און אסתר איז געווען זיינע אַ שילערין. איר פאַטער, ר' מרדכי, האָט דעם אַרעמען „לערערל“ אַרויסגעטריבן פון הויז און זיין געראַטענע טאַכטער געצוואונגען חתונה האָבן מיט מענדע נאַטקין, אַ זון פון באַוואוסטן ליפּע־ראַנט פון דער רוסישער אַרמיי, עושר, יחסן און כלל־טוער. ר' מרדכיס אבויכט איז געווען אויסצונוצן פינאַנציעל אַט־די געהיבענע מחותנשאַפט. ער האָט דערגרייכט זיין ציל וואָס איז שייך דער געשעפטלעכער זייט, אָבער דאָס פאַמיליע־לעבן ביי אסתרן איז געווען „אויף צרות“. מענדען, איר אַרויפגעצוואונגענעם מאַן, האָט זי פיינט געהאַט אויך נאָכדעם ווי זי האָט געהאַט פון אים אַ קינד, אַ יינגל. מענדע איז געווען אַן אויסגעלאַטענער. פלעגט יעדע נאַכט מאַכן סצענעס, אַנטלויפן פון הויז צו הפּקר־נקבות. איינמאַל איז ער באַפאַלן קרוינדלען, אַ יתומה, וואָס האָט זיך געפונען ביי זיי אין הויז ווי אַ חצי־דינסט און גאַנצע קרובה. ער ווערט קראַנק, גייט אַראָפּ פון זינען, מען פירט אים אין אויסלאַנד קורירן, און ער שטאַרבט. אסתר בלייבט אַ יונגע אלמנה. איר שווער שיקט זי אָפּ פון פעטערבורג, וואו זי האָט געוואוינט מיטן מאַן, אַהיים, ד. ה. קיין שקלאָוו. דאָ באַגעגנט זי איר ערשטן יונגט־געליבטן, יוסף שיק, וואָס איז איצט געוואָרן אַן אַפטיקער אין שקלאָוו, וואו זיין ברודער, ר' ברוך, אַ שם־דבר, אַ באַרימ־טער דאַקטער און געלערנטער, איז געווען דער „רופא חולים“. אסתר האָט זיך אַ נדר געגעבן, אַז זי וועט ניט חתונה האָבן ביז נאָך דער בר־מצווה פון איר בן־יחיד. פון אַט־דעם אָפהיט פון נדר נעמען זיך אַלע קאַמפּלי־קאַציעס און פאַרדרייענישן, וועלכע דער מחבר נוצט אויס מיט גרויס געניטקייט.

וואס עס ווארפט זיך אין די אויגן אין דעם ראמאן אין די מאדנע אפֿ-
וועזנהייט פון פרויען. ביי די דריי גבירים-אדירים, ר' נאטע נאטקין, ר'
יהושע צייטלין און ר' מרדכי ליעפליער זעט מען ניט קיין נשים, און
ממילא זעט מען ניט קיין פולן רעאליסטישן לעבן. „ביתו זו אשתו“, דאָס
הויז איז די פרוי. אַז עס איז ניטאָ קיין פרוי, איז ניטאָ קיין שטוביק לעבן.
דאָס הייסט, פראַסט גערעדט, עס פעלט אין ראַמאָן דאָס עלעמענטאַרע, זי
יידישע באַלעבאַטישע סביבה מיט דעם יידישן שטייגער.

מענדע, אסתרס מאָן, איז אַ פאַרדאַרבענער יונג. ווי האָט ער זיך אויפֿ-
געהאַדעוועט? דאָס ווייסט מען ניט. זיין טאַטע, ר' נאָטע, איז גאַר אַ וואַזש-
נער ייד, אַ געהויבענער טיפּ, פירט גרויסע געשעפטן און איז אַן איבער-
געגעבענער יידישער שתדלן פון אַ גרויסן פאַרנעם און אַ ברייטער פער-
ספעקטיוו. אָבער דאָס עפעלע איז דאָס מאָל ניט געפאַלן נאָענט צום בוים.
וואָס האָט פאַסירט? דאָס איז אַ סוד, וואָס בלויז דער מחבר ווייסט, און,
אפשר, איז עס אים אויך ניט קלאָר. צוליב וואָס ווערט מענדע אַזוי געמאַלן,
צוליב וואָס וואַרפט אין אים דער מחבר אַריין די „זוהמא“ פון דער ערשטער
שלאַנג? דאָס איז לייכט צו פאַרשטיין פון סיפור-המעשה. דער מחבר האָט
געוואָלט אַפּמאַלן דעם אומריינעם קוואַל, פון וועלכן עס קומט אַרויס זיין
זונדל אַלטרקע, וואָס וועט דאַרפן באַגיין אַ האַרבע זינד, וואָס איז אַזוי
שטרענג פאַרבאָטן אין דער תורה (ויקרא כ"ח, ז') און ניט ווייניקער פאַר-
ווערט אַפילו ביי די פרימיטיווסטע שבטים. דער מחבר וויל דאָ דורכפירן
דעם „פוקד עוון אבות על בנים“. אָבער אויף וויפיל דאָס העלפט אים אַרויס
ביים דערקלערן די פערווערזיע פון זון, אויף אַזויפיל שטערט עס אים צו
דערקלערן דעם אויפפיר פון דער מוטער, איר נדר געבן און היטן. ווען
מענדע וואַלט געווען אַ לייטישער מענטש און מאָן, הגם ניט קיין באַליבער,
וואַלט געווען אַ סך לייכטער צו פאַרשטיין, פאַרוואָס זיין אלמנה האַלט
טייער זיין אַנדענק. דאָס אסתר-בילד וואַלט פיל געוואונען ווען מענדע
וואַלט זי באַהאַנדלט אַנשטענדיק. זיין אכזריות, גראַבקיט און ווילדקייט
איז איבעריק, מחמת זי שייט זיך דאָך ניט מיט אים צוליב זיין שלעכטן
אויפפיר. זי איז דאָך ניט קיין גרושה, גאַר אַן אלמנה. און שטאַרבן קאָן דאָך
אַן אַרנטלעכער מענטש און מאָן אַזוי גוט ווי אַ שלעכטער. די פראַגע וואַלט
בלויז זיין, פון וואַנעט נעמט זיך די פאַרדאַרבנקייט ביי זיין זון, אָבער דאָס
וואַלט ניט זיין מער קשה ווי די פראַגע, פון וואַנעט נעמט זיך די פאַרדאַרב-
קייט און דעגענעראַציע ביי מענדען, אַ כשרער זון פון אַ כשרן טאַטן און אַ
כשרער מאַמען. און אַזוי ווי דער אַקס, אַרום וועלכן עס דרייט זיך דאָס

רעדל פון דעם סיפור-המעשה, איז דער נדר, און דאָס נדר-געבן און היטן איז ניט באַגרייפלעך, לייגט זיך דער גאַנצער סוזשעט ניט אויפן שכל. צו-פיל צוגעטראַכט. נאָך מער וואָס סיי דער שווער און סיי דער טאָטע בעטן אסתרן צוודרינגלעך, אַז זי זאָל פאַרבעטן דריי יידן און זיי זאָלן איר מתיר-נדר זיין און זי זאָל ניט פאַרחושכן איר לעבן אָן אַ פאַרוואָס און אָן אַ פאַרווען, און טאַקע חתונה האָבן מיט דעם „אויסדערוויילטן פון איר האַרצן“, וואָס גייט אויס נאָך איר, און איז געבליבן אָן אַלטער בחור, אַלץ צוליב איר. דער מאָן מענדע, איז געווען אַ „בעל-כרחך“ מאָן. דערצו פלעגט ער זי פייניקן, געהאַנדלט סקאַנדאַליעז אין פולסטן טייטש פון וואָרט. ער טראַגט זיך אָפּ אויפן עולם-האמת. מען זעט ניט אין דער דערציילונג, אָן אסתר זאָל זיין „פטירה“, ריכטיקער — „פגירה“, זיך שטאַרק נעמען צום האַרצן. מען זעט ניט קיין שום סימן פון אבלות אין היי. מען הערט ניט, אָן עמעצער זאָל זיין טריפהנעם נאָמען דערמאָנען. און דאָ פלוצלונג שפרינגט זי אַרויס מיט אַ נדר, און עקשנט זיך איין, האַלט דעם צוואַג און פאַלגט ניט דעם שווער און ניט דעם טאָטן, ניט איר אייגן געפיל און ליידשאַפט און ניט דאָס צושטיין פון איר געליבטן.

דער מחבר ווייסט גאַנץ גוט, אָן עפעס איז דאָ ניט גלאַט מיטן נדר, דערפאַר טראַכט ער צו אַ געשפּענסט, וואָס צייגט זיך צו איר עטלעכע מאָל אויפן וועג אַהיים, אין די קרעטשמעס, וואו זיי שטעלן זיך אָפּ. אָבער אַט-די „זעאונג אויפן וועג קיין שקלאָוו“ מאַכט נאָך די זאָך ערגער, איך מיין, ווייניקער רעאַליסטיש, און ווייניקער באַגלויבטבאַר. מיט איין וואָרט, דער דערציילערשער בנין שטייט אויף אַ גאַר-שוואַכן יסוד.

בכלל ווייזט אונדז ניט דער מחבר דאָס לעבן פון אַט-דעם אוימגליקלעכן פאַר-פאַלק אויסער זייערע באַצייאונגען אין שלאָפּצימער. און סיי מענדע און סיי אסתר זיינען מער „פאַרקערפּערונגען“ ווי פולבלוטיקע קערפּערס. ער — די פאַרקערפּערונג פון אַלדאָס בייה, פון אַ פאַרצערנדיקער תאוה, וואָס קאָן זיך קיינמאַל ניט באַפרידיקן. זי — די פּערסאָניפיקאַציע פון אַן אויסטערלישער פאַר-נדר'טער צניעות. ער איז אַבנאָרמאַל, זי איז אומ-נאַטירלעך. זי פייניקט זיך, איר געליבטן, און אויך אינדירעקט איר האַלב-קרובטע און האַלב-עקאָנאָמקע, קרוינדל, וועזענע צווייב איר שולד ווערט אַ פאַרזעטענע מויד, הגם ר' נאָטע נאָטקין האָט איר אַלעמאַל צוגעזאַגט, אָן צו זעכצן יאָר וועט ער איר קריגן אַ פאַסיקן חתן.

אמת, די מלחמה מיטן אייגענעם יצר-הרע און דאָס געפעכט מיטן געליבטן ווערן געמאַלן אין ראַמאַן מיט די רייכסטע פאַרבן, דער מחבר

האלט אט די צוויי באגערטע און דערווייל נאך ניט באשערטע, צייטנווייז אויף משקולת: אטאט און דאס צינגל גיט זיך א בויג, און איין וואגשאַל וועגט אריבער, צייטנווייז אויף א גליטשיקער, משופעדיקער פלאך, אזוי אז עס פעלט ממש בלויז דער לייכטסטער שטופ, זיי זאלן זיך אראפקייקלען, און עס זאל ווערן אויס פאנטאָמימע. אָבער זיך ניט געשראָקן, די דראַמאַ-טיזאַציעס זיינען דיריגירט פון אַ געשיקטער האַנט. עס קומט ניט צו אַ פּריציפּיקן אָפּברוך. די שפּאַנונג האַלט אָן.

עס פעלט דעם מחבר, צו מאַכן די אינסצענירונגען נאָך אַנציענדיקער, אַ דריט ווענטל צום אַנגענומענעם „דרייעק“, גיט ער זיך אָן עצה, פירט אַריין קרוינדלעך, וועלכע פאַרשלייערט זיך פאַך אסתרקען, און אין האַלב-טונקלען קאַרידאָר געלינגט איר אַפּצונאַרן יוספּן, אָבער בלויז אויף אַן אויגנבליק. דאָס „ליידן-שפּיל“ פון געלוסטונג און זעלבסט-באַהערשונג איז לאַנג, אָבער בשום-אופן ניט לאַנגווייליק. דער חסרון איז, וואָס עס קומט ניט צו קיין אמת-שטאַרקן אויפברויז. בלויז אַן אַנוואונק אויף אייפערזוכט. עס פעלט אין די סצענעס ערנסטקייט און שטאַרקייט, זיי זיינען בלויז אַמוזירנדיק, פאַרוויילנדיק, ניט הינרייסנדיק. עס פעלט די מאַכט פון רשעות און די גבורה פון צידקות.

דאָס מערקווירדיקע אין די צוויי בענד פון ראַמאַן איז דאָס, וואָס אַלץ שווימט עפעס פאַרביי די אויגן. קיין נאָך איז ניט פאַראַנקערט. אַן אייביק פליסן, גיין מיטן שטראַם. דאָס קומט פון דעם, וואָס דער פאַרנעם איז צו-גרויס, „כמעט ניט פאַרן כוח פון איין מענטשן“, דעריבער איז די אויספירונג צו-קליין. דער ראַמאַן וואַקסט ניט. ער שיילט זיך און דערציילט זיך. ער וויקלט פאַנאָדער פאַנאָראַמעס, וואָס וואַלטן פאַרנומען אַן אויג, פירט פאַרביי סצענעס, וואָס וואַלטן פאַרכאַפט דעם אַטעם, ווען דאָס וואַלט ניט פאַרגעקומען מיט אַזאַ פאַרבייפלאַטערנדיקן שמעטערלינג-זאַרגלאַזן, וואַגאַ-בונדישן מאַניער. איידער וואַס-ווען, איידער עס שאַפט זיך די פאַסיקע שטימונג, זיינען שוין די איבערלעבונגען, די רירנדיקע עפיוואַדן, אַוועק אַן אַ „זיי-געזונט“, אַן אַן „אויף-וויידערזען“, אַן קיין שום נאַסטאַליגע, אַן זיך אומצוקוקן אויף הינטערוויילעכטס.

פיל פראַבלעמען, וואָס זיינען אַקטועל אַפילו אין אונדזער צייט, ווערן אַנגעגרייט, אין צווייטן באַנד, אין דער באַשרייבונג פון דער „גרויסער אסיפה“, וואָס ר' נאַטע נאַטקין רופט צונויף, אָבער קיין איינע פון זיי ווערט ניט געלייזט, אַפילו בלויז קינסטלעריש. איר זעט אַ געמיש פון שיטות, אָבער קיינע דאַמינירט ניט. אַלע זיינען גערעכט און אומגערעכט צוגלייך.

ניטא קיין פעסט-אויסגעשמידטע כאראקטערן. די פיגורן קומען ארויס ווי בילדער אויף אן אויסשטעלונג, אדער ווי א רעגמענט אויף א פארט. אלע אויסגעפוזט, די שטיוול גלאנצן, די קנעפלעך בלישטשען, די מונדירן ניין, פון-נאדל-ארויס, דאס מארשירן קארעקט, דער פוס-פאל זעלנעריש-בראוו, מיט ריטם און טאקט, אן א פגם; אבער דאס איז אלץ אַנשטעל, רעוויז-מעסיק. עס פעלט עכטיקייט. ניט אַזוי פירט מען די מלחמה פון לעבן, ניט אַזוי גייט מען אפילו אויף מאַנעוורעס, די אימיטאַציע פון מלחמה.

אין ווערק זיינען פאַראַן וואונדערבאַר-געשילדערטע עפיזאדן, שיינע פאַרטרטען, ווי דער פון פאַטיאַמקינען, פון סואוואַראַוו, דעם העכסט "פיק" טשורעסקן "פעלדמאַרשאַל"-טשודאַק". עס פעלן אויך ניט גאַר פיינע צייכענונגען פון פעטערבורג, וואָס האַלט אין וואַקסן, פון דער נעוואַ, וואָס רייסט אירע קייטן פון ווינטער-אייז.

א גרויל כאַפט אָן פון די שילדערונגען פון דער גרויסער פראַנץ-צויזשער רעוואַלוציע, סוף ערשטן באַנד. אַ קינסטלער דאַרף אַרויסווייזן מער געפיל און פאַרשטענדעניש פאַר אַט-דער סאַציאַל-וואולקאַנישער דער-שיינונג. אמת, זי האָט געבראַכט, אין איר באַגלייט, אַ מבול פון בלוט, "דער רויטער טעראָר", די נאַפאַלעאַנישע מלחמות. דאָס שווענקט, אַבער, ניט אַפּ איר גראַנדיעזקייט און פאַרדינסטפולקייט. די נעגאַטיוון דעקן בלויז אויף דעם טראַגזום, וואָס איז אַריינגעוועבט אין סאַמע געוואַנט פון אַלע גרויסע מענטשלעכע פאַרמעסטונגען. יעדער טראַט פאַראויס קאָסט דער מענטשהייט אָן אַ שיעור קרבנות. און ווען די אונטערנעמונגען פון ציווילי-זאַציע וואַלטן זיך געפירט מיט אַ בוכהאַלטערישער השגה, וואַלט מען, אפשר, געקאָנט זאָגן, אַז "דער גאַנצער עסק" לוינט זיך ניט. אַבער לוינען און ניט-לוינען איז דאָ ניט שייך. עס איז אַ פראַגע פון לעבן און טויט, פון אַפּשטאַרב און געבורט פון באַשטימטע שיכטן אין דער געזעלשאַפט. די זון פאַרגייט און גייט אויף אין בלוט און פלאַמען. אויף דעם סאַציאַלן האַריוואַנט קומען פאַר ביידע, סיי די שקיעה און סיי דער זון-אויפגאַנג, אויף איין מאַל. און עס איז גאַר אַ קליינער חידוש וואָס דאָס הימל-געוועלב גלוטיקט און בלוטיקט אַזוי מאַוּמדיק.

אויף די זייטלעך 315 און 316 וואַרפט אָן דער מחבר בילדער-פאַר-זעענישן פון מענטשלעכן אַפּפאַל און געפאַלנקייט, גראַטעסקן פון ברואים פון שמוץ און ברוד. ער פלייסט זיך צו דערשטיקן אין רויך, קאַפּאַטש און טשאַד דעם הייליקן פלאַם, וואָס האָט געברענגט אין די הערצער פון די גרויסע רעוואַלוציאַנערן-פּערוואַנען און די אויפגערודערטע, ענערגעטיזירטע

ברייטע מאַסן. דער מחבר איז טויב און ער הערט ניט דעם געשריי פון פאַרשמאַכטן פּאַלק, וואָס לעכצט נאָך יושר און צדק, אַ געשריי, וואָס טרייסלט די ערד. ער זעט בלויו און איז זיך מחייה מיט דעם בילד פון שטשורעס און שקצים ורמשים, וואָס קריכן אַרויס פון שפּאַרונעס און לעכער, בשעת דער סאַציאַלער ערדציטערניש.

זיבן יידישע חנען האָט די באַשרייבונג פון עפענען די לאַדן אין אויבער־שטיבל פון ר' אליהו, מיט וואָס עס עפנט זיך דער צווייטער באַנד. פון אַט־דעם דעטאַל פון „פתיחה“ פון די וואַכעדיקע לאַדן קוקט אַרויס די הייליקע געשטאַלט פון גרויסן נזיר און גרויסן גאון. ער וויל ניט אַנקוקן די וועלט. אויף וואָס טויג זי אים, אויף וואָס דאַרף ער זי! „אַ שטראַל פון דער זון קאָן דאָך אויך פאַרפירן, אַ שטיקל בלויער הימל קאָן זיין אַנגענעם פאַרן אויג“ (ז. 9), און דאָס אויג איז אַ מעקלער פון זינד.

דערפאַר, אַבער, קלינגען אַביסל פּאַלש אייניקע טענער אין דער קאַמ־פּאַזיציע וועגן גאונס עסן. ווי ווייניק „יצר־הרע“ דער מחבר האָט אַרייַנגעטאַן אין דעם שיסל פון זויערמילך, אין דעם פאַרדריסלעכן ענין פון „אכילה“, איז עס נאָך אַלץ צופיל. נאָך מער, וואָס דער מחבר זאָגט אונדז, אַז ר' אליהו עסט ווי אַ פויגעלע, אַ פיק און יוצא. אכלען איז אַן איבעריקע זאַך. קיינען איז הבל, הבל־הבלים, און ווען ניט דאָס ברכה־מאַכן און בענטשן וואָלט עס דער גאון, דער גרויסער אַסקעט, אינגאַנצן ניט גורט געווען. און וואָס זאָל ער, נעבעך, טאָן, אַז אין דער תורה שטייט בפירוש „ואכלת ושבעת וברכת“, זאָלסט עסן, זאָט ווערן און בענטשן. יאָגט ער זיך אַדורך זיין מאַגערן מאַלצייט, ווי איינער וואָס איז געצוואונגען דורכצוגיין אַ שטיקל וועגס מיט באַרוועסע פיס אויף גליענדיקע קוילן. דערפאַר שיקט זיך ניט דאָס, וואָס דער מחבר פאַרהאַלט זיך אַזוי לאַנג אויף דעם פונקט, וואָס מען דאַרף אַפּכאַפּן בנשימה אחת, וואָס אַמשנעלסטן. עס איז אויך ניט ריכטיק, אַז דער גאון האָט אויסגעטאַן דעם טלית און תפילין בשעת זיין אַפּגעכאַפּטן איבערבייסן. ער האָט געפּסקנט, אַז מען מעג באַפרידיקן אַפילו מער בהמהשע באַדערפענישן פון גוף, אויב מען גייט אין טלית און תפילין אַ גאַנצן טאָג, ווי ער האָט זיך נוהג געווען.

דער סך־הכל:

די צוויי בענד האָבן אַ שפע בילדער, וואָס זיינען געמאַלן פון אַ קינסטלער־דיכטער, אַבער דאָס ווערק אַלס אַ גאַנצע איז פאַרט אַרויס־געקומען שוואַך, בלייך, האַפּטלאַז, ווי אַ שאַטנס־אַנסאַמבל געוואָרפן פון אַ צויבער־לאַמטערנע.

מיט איין וואָרט: די ביימער, וואָס זיינען הייד-געוויקסיק, שטאַלטיק, ברייט-צעעפנט, כאַטש ניט טיף פאַרוואַרצלט, אייניקע פון זיי אַפילו אימ-פאַזאַנט-מאַיעסטעטיש, שפּאַרן אונטער דעם הימל, טראָגן זונען-קרוינען אויף די שפיציקע קעפּ, אַט-די ביימער פאַרשטעלן דעם וואַלד אַזוי, אַז מען זעט אים אינגאַנצן ניט אַרויס. און עס וועקט זיך אַ באַרעכטיקטער חשד, אַז עס איז גאָר נישטאָ קיין וואַלד, הגם עס זיינען דאָ כל המיני ביימער, סאַסנעס, בעריאַזעס, אַלכעס און קליאַן און אַפילו צעדערן, „אַרזי-הלבנון“, ווי אויך מאָך, יאַגעדעס און שוועמלעך . . . צו געברויכן דעם מחברס אַ גלייכעניש, וואַלט איך זאָגן: עס זיינען דאָ רערן, אין וועלכע עס שטעקן ברענענדיקע ליכט, אָבער עס איז ניטאָ קיין מנורה . . . עס פעלט דער שטאַם וואָס זאָל פאַראייניקן די רערן און מאַכן פון זיי אַ קאַנדעליאַברע צו באַלויכטן די רייכע עפּאַכע, וואָס ז. שניאור באַמיט זיך אַרויסצוברענגען.

„יירישע קולטור“, 1946.

חיים נחמן ביאליק

אלס דיכטער און דערציילער איז ביאליק ניט געווען קיין מענטש פון קוואנטיטעט, נאָר פון קוואַליטעט. ער האָט קיין סך ניט געשריבן. ער איז געווען קאָרג אין זיינע לידער, דאָס אייגענע אין דערציילונגען. אָבער ער איז ניט קאָרג געווען אין ווערטער. די רייכסטע שפראַך האָט ער פאַרמאָגט. אפילו נחום סאָקאלאָוו, דער פובליציסטישער „מענה-לשון“, האָט קיינמאָל ניט באַוויון אַזאָ שפע, אַזאָ אויסגוס פון לשון ווי ביאליק. נאָר בשעת סאָקאלאָווס העברייאיש איז מאָזאָאיש, קאַליידאָסקאָפיש, דיסהאַרמאָניש, איז ביאליקס העברייאיש אויסגעהאַלטן, קלאַנגפול און הויך-סיסטעמאַטזירט, אַפגעטאַקט, אַפגעגאַסן אין איין פורעם.

ביאליק איז געווען אַ מתמיד, ער האָט געאַרבעט אַ סך און „פאַרפאַסט“ אַ רעכט ביסל. אָבער די אַרבעט איז געווען אַלע מאָל אַ קאַמפּילאַטאָרישע. ביאליק האָט געזען פערלען, וואָס וואַלגערן זיך אויף די אַפגרונטן פון אַלטע ספרים, און ער האָט זיי אַרויפגעשעפט, זיי געשליפן, זיי אָבער ניט איבער-געדיכטעט, נאָר געלאָזן זיי אין זייער לאַקאַניש-אַריענטאַלער, אויסטער-לישער שיינקייט-פשטות. ער האָט באַאַרבעט דעם גאַנצן מדרש, אויפ-געקליבן אַלטע לעגענדעס, זיי סיסטעמאַטזירט און אַרויסגעגעבן. ביאליק, אויסער דעם אַלעמען, איז געווען אַ פאַרלעגער. אין אַדעס האָט ער געהאַט „מוריה“, אין פאַלעסטינע—„הדביר“. ער איז געווען אַ קולטור-טוער. ער האָט געקעמפט מיט אַלע מיטלען פאַר דאָס וואָרט, פאַר זיין ווירדע און זיין ווערט.

ביאליק געהערט ניט צו דער קאַטעגאָריע דיכטער, וועלכע עס קומט אָן שווער אַנערקענט אַדער אַפגעשאַצט צו ווערן. ביאליק איז גלייך אַנערקענט געוואָרן; איך וואַלט זאָגן, אפילו אַ ביסעלע איבערגעשאַצט געוואָרן. און דאָס דערקלערט זיך מיט דעם:

ביאליק געהערט צו אַ באַשטימטער ריכטונג אין דער יידישער געזעל-שאַפטלעכקייט, אַ ריכטונג, וועלכע האָט זיך באַהויפט, גלייך פון איר ערשטן אַריינטריט, מיט גבורה און אַגרעסיווקייט. איך מיין די ציוניסטישע באַוועגונג. על-כן, אַ דיכטער וואָס איז ניט געווען קאַפּריציעז, אַ פּורק-עול, זוי ס'רוב דיכטער זיינען, נאָר האָט געדינט מיט זיין פלאַמיקן וואָרט אַ באַשטימטער אידיע, וועלכע ווערט פאַרטראַטן פון אַ פאַרטיי, איז, גאַנץ נאַטירלעך, גלייך גאַסטפריינטלעך אויפגענומען געוואָרן, גערימט און באַרימט געוואָרן.

ביאליקס דעבייט, נאך זייענדיק א ישיבה-בחור, איז געווען זיין באַ-
קאַנטער שיר „אל הצפור“ (צום פייגעלע). דער דיכטער רעדט צו א פייגעלע,
וואָס קומט צוריק צופליען פון די ווייטע לענדער. ער פּרעגט עס: „הרחם,
הנחם ה' את ציון, אם עודה עזובה לקברים?“ (צי האָט גאָט זיך דער-
באַרעמט, צי האָט ער שוין געטרייסט ציון, אָדער זי איז נאָך אַלץ פאַרלאָזן
פאַר די קברים?)

אַבער דער פּאָליטישער ציוניזם, זייענדיק „פּאָליטיש“, איז געווען צו-
טרופן פאַרן דיכטער ביאליק, און ער שליסט זיך אָן אָן דער ריכטונג,
וועלכע האָט געהייסן „אחד-העמים“, אָדער דער גייסטיקער ציוניזם. און
אחד-העם, וועלכער האָט ביאליקן אינספּירירט און אויפגעקלערט,
משכילירט, האָט אים אויפגענומען מיט אויסגעשטרעקטע אַרעמס אין זיין
מאַנאַטשריפט „השלוח“. אַזוי אַז ביאליקס וועג צו אָנערקענונג איז געווען
כמעט אַן דערנער.

און צוליב דעם איז זייער שווער עד-היום אַפּצושאַצן אים ווי געהערק, אַלס
אַלס דיכטער, און נאָר אַלס דיכטער. אַבער נעמענדיק ביאליקן אַלס אַ
פּאַרטיי-פּאָעט, אַ פּאָעט וואָס דינט, זינגט, פּאָעטיזירט, באַגייסטערט אַ באַ-
שטימטע נאַציאָנאַל-פּאָליטישע ריכטונג, איז ער ניט נאָר דער גרעסטער
יידישער פּאָעט, נאָר איך גלויב, אַז אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור
איז ניטאָ קיינער, וואָס זאָל זיך קאַנען מיט אים פאַרגלייכן. די ציוניסטן,
פּאַרשטייט זיך, האָבן געהאַט אַ סך משוררים, ווי דאָליצקי און נאָך אַנדערע;
זייער נאָמען איז — לעגיאָן. אַבער זיי האָבן קיין טאַלאַנט ניט פאַרמאָגט,
ווי דער פּאַל איז ס'רוב מיט יענע, וואָס גיבן זיך איבער צו אַ באַשטימטער
לערע און באַגרענעצן זייער וועלט-קוק. דער גאָט פון פּאָעזיע איז אַן אל-
נאָמנות און ער נעמט ביי זיי, ס'רוב, די מוזע צו, און זיי בלייבן אַן לשון,
אַן אותיות, אַן פאַרב, אַן בילדער. ביאליק איז דער איינציקער, וואָס כאַטש
ער האָט געהערט צו אַ פּאָליטישן, פּראַגראַמאַטישן חדר, איז ער פאַרט אַ
גרויסער דיכטער געווען און געבליבן. און דאָס מאַכט אים פאַרן גרויסן
יוצא-מִן-הַכּלל. מיר האָבן דאָ אין ביאליקן אַ מאַדנע קאָמבינאַציע פון
קרעפטן און באַגאַבטקייטן, וועלכע טרעפן זייער זעלטן, סיי אין תּחום פון
קונסט און סיי אין דעם געביט פון וויסנשאַפט. ווי קאַרל מאַרקס' גענאַלי-
טעט באַשטייט אין דעם זעלטענעם סינטעז פון וויסנשאַפטסמאַן און פּאַרטיי-
מאַן, אַזוי אויך ביאליקס גענאַליטעט באַשטייט אין דער באַהעפטונג פון
דינען אַ באַשטימטער קאַנקרעטער באַוועגונג און פאַרט בלייבן טריי דער
מוזע פון ריינער קונסט. אין דעם פרט איז ער אומאיבערטראַפּן.

א סך פון אונדזערע יידישע פאָעטן קלאַנג זיך גאַנץ אָפּט אויף זייער מוזע. זיי קענען ניט זינגען, זאָגן זיי אונדז, דערפאַר וואָס זיי האָבן גע-
חושכט, נעבעך, געפלאַגט זיך. דער אמת איז, אַז זיי קענען ניט זינגען
דערפאַר, וואָס זיי קענען ניט. און אויף ניט קענען דאַרף מען קיין דער-
קלערונג ניט האָבן. ביאַליק זאָגט אויף זיך, אַז זיין טאַטע איז דער ביטערער
גלות, זיין מאַמע — די שרעקלעכע אַרעמקייט. דלות און דחקות פאַרמאַגן
ניט ווייניקער, נאָר מער פּאַעזיע ווי רייכקייט און רחבות. ליידן זיינען אַ
בעסערער מאַטעריאַל צו שאַפן פון זיי קונסט און פּאַעזיע, איידער פריידן.
ליידן זיינען טיפּער, שטאַרקער, רעגן מער, רעדן מער. און ביאַליק פּרעגט :
„פון וואָנען האָב איך געירשנט מיין ליד ?“ (מאין נחלתי את שירי ?) און
ער זאָגט, אַז ער האָט זיך געלערנט פון גריל, וואָס האָט געגרילצט ביי זיי
אין הויז. און די טרערן זיינע האָט ער אַראַפּגעשלונגען מיטן שטיקל ברויט.
וואָס זיין מאַמע האָט געבאַקן, און שטייענדיק איינגעבויגן איבער דער
דיישע האָט זי געלאָזט פאַלן אַ טרער אין טייג אַריין און דאַרטן עס אַזוי
פאַרקנאַטן... ביאַליק האָט זיך אויפּגעאַדעוועט אין גרויס אַרעמקייט, אַלס
אַ יתום.

אַנדערע פון אונדזערע דיכטער האָבן זיך געקלאַנגט אויפן בית-המדרש
און אויפן תלמוד, וואָס האָט זייער נשמה פאַרטריקנט און די פליגלען פון
זייער מוזע אונטערגעהאַקט. ביאַליק האָט אין זיין „המתמיד“ (דער מתמיד)
באָוויזן וויפיל פּאַעזיע עס ליגט פאַרבאַהאַלטן, קוקט אַרויס און וואַרט אויף
אַ תיקון, אין די אַלטע גמרות, אין די האַלב-פינצטערע, מיט שפינוועבס-
פאַרוועבטע ווינקלען פון קלויז, וועלכע טריפן מיט דיכטונג, מיט סודות,
מורמלען אַנזאָגענישן. „אַה, אַמר רבא !“ אין דעם אויסגעשריי צאַפּלט זיך
אַ נשמה, וואָס איז עטלעכע טויזנט יאָר אַלט, קאַרטשעט זיך אין ווייטיק
און באַלזאַמירט אירע וואונדן מיט זעאונגען, האַפּענונגען, ווי אַלע ליידנדיקע,
פאַרצרהטע זעלן, וואָס בליען און וועלן אויף דער וועלט, קומען פון ערגעץ-
ניט און גייען אַוועק קיין ערגעץ-ניט...

זאַל, באַשרייבנדיק רוים און די טעמפלען אירע, איבערהויפט באַ-
וואונדערנדיק די פּראַכטפולקייטן און קונסט-טייערקייטן וואָס געפינען זיך
אין פעטערס קאַטעדראַל, — זאָגט אַט וואָס : „יא, עס איז שייך, עס פאַרנעמט
אַן אויג ; אָבער וואו געפינט מען דאָ אַ ווינקל, וואו אַן אַנגעווייטיקטע
מענטש וואַלט זיך קענען אַוועקשמעלן אין התבודדות און אויסגיסן זיין
נשמה ? דאָס געפינט מען ערגעץ אין אַ יידישן קלויז, פאַרוואַרפן ערגעץ
אין אַ קליין אַרעם שטעטל.“

דאס אייגענע איז אויך וועגן פאָעזיע. אין דעם שאַרשקען פון די געלב-
לעכע בלעטער מיט די אַנגעפיקעוועטע שוואַרצע פינטעלעך; אין דעם
שאַקלען פון סטענדער, צוואַמען מיטן געהויקערטן גוף פונעם ישיבה-בכור,
דעם מתמיד; אין דער קאַנספיראַציע פון די שאַטנס; אין דעם צאַנקען
פונעם ליכטל, וואָס האָט געוואָרפן אַ קאַרגן שיין אויף זיין פאַרבלייכטן און
פאַרהונגערטן פנים און צעקנייטשטן שטערן — אין דעם אַלעם האָט ביאַליקס
אויג געזען קוואַלן, שפרודלענדיקע קוואַלן פון עכטער פאָעזיע, פון קונסט,
פון אַ וועלט פון טרוימען און דערוואַרטונגען.
ביאַליק, הגם אַ ציוניסט, איז געווען צו דער זעלביקער צייט דער גלות-
דיכטער. ער האָט זיך געריסן פון גלות, ער האָט זיך אָבער ניט געסענט
אַרויסרייסן.

ביאַליק האָט באַוווּזן, אַז אונדזער אַרעמקייט איז רייך אין פאָעזיע, ווי
אַרעמקייט דאַרף און מוז זיין; און אַז אונדזער גלות, ווייל ער איז פינטצער
ווי די נאַכט, דערפאַר פאַרמאַגט ער שטערן.

ביאַליקס עראַטיק איז יידיש, שעמעוודיק, אַ רעכט ביסל ישיבה-
בחוריש. ווי, למשל, זיין „מכתב קטן לי כתבה“ און זיין „הכניסיני תחת
כנפך“ (נעם מיך אַרונטער דיין פליגל), „זיי אַ מוטער פאַר מיר און אַ
שוועסטער...“. קיין געליבטער וואָלט ניט וועלן, אַז זיין געליבטע זאָל אים
ווערן אַ שוועסטער אָדער אַ מוטער. אָבער ביאַליק איז געטריי צו זיך; ער
וויל ניט נאַכמאַכן און זיין אויסגעלאָסן לשמה, צוליב דער מצווה פון אויס-
געלאָסנקייט... „מ'זאָגט, אַז עס איז דאָ יוגנט אויף דער וועלט, וואו איז
מיין יוגנט? מ'זאָגט, אַז עס איז דאָ ליבע, וואָס איז ליבע?“

ביאַליק איז אַ ליבהאַבער פון ליכט. דאָ ווערט ער כמעט אַן אמתער
זונען-דינער. זיבן זונען אין הימל וואָלטן אים ניט אַנגעזעטיקט. עס איז
אַ גוזמא, אָבער יידן האָבן דאָך האָלט גוזמאות, ווי אַלע אַריענטאַלישע
פעלקער.

דאָס אייגענע איז וועגן דעם ווי ביאַליק באַשרייבט די נאַטור, ער נעמט
אַ סאָזשעלקע („הברכה“) און ער בלאָזט אין איר אַ נשמה אַריין, פאַכעט
אין איר אַריין שטימונגען און כוחות און באַשרייבט זי מיט אַזעלכע דעטאַלן
און אַזאַ ליבשאַפט, ווי איינער וואָס איז קיינמאַל אויף דער פרייער וועלט
ניט געווען, איז אַפגעזעסן אין אַ תפיסה דאָס גאַנצע לעבן, און צום סוף
האָט ער פאַרט זוכה געווען צו דערזען די לעבעדיקע וועלט מיט אירע מילדע
און שטורעמדיקע דערשיינונגען.

זיינע ווינטער-לידער (שירי החורף), הגם געשריבן אין אַן אַנדער ריטם,

מיט אן אנדער כוונה, האָבן אָבער, אין תּוֹךְ, דעם זעלביקן גוזמא־שטרײַך. ער שילדערט דאָס שליטלען זיך, די וויסקייט פון שניי, דאָס קלינגען פון גלעקלעך; זאָכן, בעצם, פון וועלכע קיין אנדער פּאָעט וואָלט נישט נתפעל ווערן, פשוט דערפאַר, ווייל מ'טוט עס גאַנץ אָפט, און די זאָכן זיינען נישט קיין גבורת הבורא. אָבער פאַר ביאָליקן און פאַר העברייאיש איז דער עצם יאָגן זיך אין אַ שליטן, איינגעשפּאַנט צו אַ ריסאַק, אַן אומגעוויינטלעכע פּאַסירונג. און ביאָליק ווייזט דאָ אַרויס זיין איבערנאַטירלעכע באַהערשונג פון דער שפּראַך. ער גיט איבער שנעל־בייטנדיקע פּאַנאָראַמעס און עמאַציעס אין אַזאַ האַסט און איילעניש, צו וועלכע העברייאיש, זייענדיק אַזוי סטאַטעטשנע, איז נישט געוואוינט. אַן אנדערער וואָלט דאָ האַלדד־און־נאַקן געבראַכן, ביאָליקס העברייאיש אָבער קומט אַרויס בשלום.

דער קישינעווער פּאַגראַם האָט געמאַכט אויף אים אַ מאַוימדיקן איינ־דרוק, און ער האָט אויסגעגאַסן די ביטערקייט פון זיין גייסט אין זיין פּאָעמע „משא ניםירוב“ אָדער „מעיר ההרגה“, וועלכע ער האָט דערנאָך איבער־געדיכטעט אין יידישן „פון שחיטה־שטאָט“. אַ שוואַרצער יאוש האָט פאַר־קלעמט זיין פילנדיק האַרץ: „איך בין אַ יורד“, זאָגט דער יידישער גאָט. ביאָליק מיינט מיט דעם צו זאָגן, אַז אונדזערע אידעאלן האָבן באַנקראַטירט, אַז אונדזערע האַפענונגען ווערן אויסגעלאָשן. אין די ערטער האָט ביאָליק אַ רעכט ביסל איבערגעכאַפט די מאָס.

דאָס אייגענע איז זיין יידישע פּאָעמע „דאָס לעצטע וואָרט“, וואו ביאָליק זאָגט נביאות, אָבער ער איז אַזוי פאַרצווייפלט, אַז ער פאַרלירט דעם טאָן פון די נביאים, וועלכע האָבן געמוסרט, געזידלט, געבייזערט זיך, אָבער פאַרט אַלע מאָל געטרייסט. „אַזוי וועט איר צעבראַכן ווערן!“ — די יידישע צרות האָבן אַרויסגערעדט פון אים, און ער האָט פאַרגעסן פּראַג־פאַרציע, אַ זאך, וואָס די יידישע פּראָפעטן האָבן קיינמאַל נישט געטאָן.

„און גאָט האָט מיר געזאָגט אַזוי:

איך לאָז אַרויס אַ זון פון רעכט

און וועל די וועלט מיט ליכט באַגיסן —

נאָר איר אַליין וועט בלייבן קנעכט

און וועט קיין טראַפּן ליכט געניסן...“

(„דאָס לעצטע וואָרט“)

פאַר וואָס זאָלן מיר גאַרנישט קריגן? האָבן מיר קיין רעכט נישט?! איז עס מעגלעך, אַז די גאַנצע וועלט זאָל פריי ווערן און מיר, אייביק־ליידנדיקע, זאָלן שקלאָפּן בלייבן? וואו איז דאָ דער יושר? צופיל יאוש, עס קלינגט

ניט פראפעטיש; דאס איז תוכחה-לשון, אבער אפילו דארטן איז אַלע מאַל דאָ אַ צווייטע זייט, דער גוטער פּאַל, און עס ווענדט זיך אָן אונדזער אויס-קלייב. אַבער גלאַט נעמען און אונדז אַפּזאָגן אונדזער חזק לעולם-הבא, אונדזער טייל אין דער צוקונפטיקער וועלט-דערלייזונג, דאָס איז פאַרצווייפֿ-לונג, פעסימיזם. די נביאים זיינען קיינמאָל ניט געווען קיין פעסימיסטן. אַבער אויך די רוסישע ערשטע רעוואָלוציע (1905) האָט אים שטאַרק באַאיינפלוסט, און ער האָט זיך ניט געקאַנט איינהאַלטן און האָט אָנגעשריבן זיין „מגילת האש“ (די פּיער-מגילה). ער האָט דערוען די צעשטערונגס-כוחות, וואָס ליגן אָנגעזאַמלט אין יידישן לעבן און וועלכע מוזן פון צייט צו צייט אויפרייסן די וועלט. ער האָט דערפילט די יידישע אַנאַרכיע און זי האָט אים ניט אָפּגעשטויסן. נאָר פאַרקערט, ער האָט זי באַזונגען, אפשר ניט-ווילנדיק, און אפשר אונטערבאַוואוסטזיניק.

פון „פאַרניכטונגס-תּהום נעמט מיר אַרויף דאָס צעשטערונגס-ליד; שוואַרץ זאָל עס זיין ווי אייערע האַרץ-האַלעוועשקעס; טראַגט עס צו די „גוים“ און פאַרשפּרייט עס צווישן די גאַט-דערצערנער און שאַרט זיינע קוילן אויף זייערע קעפּ און איר וועט פאַרזייען מיט אים חורבן און פאַר-וויסטונג אויף זייערע אַלע פעלדער, יעדער איינציקער אַרום זיינע ד' אמות...“

ניט נאָר וועלן מיר צעשטערן די רשעות-וועלט, מיר וועלן אויפבויען אַ נייע וועלט.

און די „צוויי-טויזנט-יאַריקע טרערן“, וועלכע ביאליק, דער געניאַלער יידישער מקונן, האָט אַזוי צערטלעך געזאַמלט, געציילט און אַריינגעלייגט אין זיין לאַגל פון פּאַעזיע, — וועלן מיר פאַרוואַנדלען אין בלאַנקנדיקע דימענטן און זיי איינפאַסן אין די וועגט פון דעם נייעם וועלט-בנין.

הערבערס ספּענסער, וועלנדיק באַווייזן אַז עס איז ניטאָ קיין ווידער-שפּרוך צווישן קונסט און וויסנשאַפּט, ברענגט ד' יהודה הלוי'ן אַלס ביי-שפּיל. הלוי איז געווען אַן ערשט-קלאַסישער פּילאָסאָף און אין דער זעל-ביקער צייט אַ פּאַעט פון דער ערשטער מדרגה. אַזעלכע קאַמבינאַציעס פּאַסירן זעלטן אין דער וועלט פון מענטשלעכן גייסט.

ווען מ'וועט וועלן באַווייזן אַז עס איז ניטאָ קיין אינעווייניקסטע סתירה צווישן פּאַעזיע, טרוימעריי און פּראַקטישקייט און אפילו האַנדלס-געשיקט-קייט, וועט מען דאַרפן אַנווייזן אויף ביאליקן. ער האָט אין אַ מאַדנעם אופן קאַמבינירט אין זיין קאַמפּליצירטער נשמה אַט די צוויי אייגנשאַפּטן, וועלכע, אויבערפלעכלעך זעט אויס, קענען ניט גיין געשפּאַנט צוזאַמען. איך

ווייס פון נאך אזא פענאמען, און דאס איז געווען אפרים קו, דער יידיש-דייטשישער דיכטער-סוחר. אבער ביאליק איז לעין-ערך העכער פון אים אלס דיכטער, און ביאליקס דיכטונג איז אזוי אייגנארטיק, אזוי ווייט פון ממשותדיקן לעבן מיט זיינע קלייניקייטן, קליינע ליידן און קליינע פריידן, אז כמעט ליינענדיק אים קריגט איר א פארשטעלונג, ווי פאר אייערע אויגן וואלט איר זען אן אינדזל ווייט פאררוקט ערגעץ אין א ים, וואוהין קיינער פארט ניט, ווייניק שיפן באזוכן דעם במסתרים, און דארטן זיצט א מאן און חלומט חלומות און שיקט פון דארטן בשורות, און זינגט לידער וועגן א שטייגער פון לעבן וואס איז אינגאנצן אנדערש פון דעם אונדזעריקן. פארשטייט זיך, אז די עקזאטישקייט ווערט געשאפן דורך דער שפראך, דעם סטיל, וועלכע ביאליק האט אזוי קונציק-קינסטלעריש גענוצט. פון דעם פשוטסטן געדאנק, דעם איינפאכסטן בילד, וועלכן ער האט אויסגע-דריקט, האט אויף אייך געווייעט מיט טויזנטער און טויזנטער יארן. און דאס האט געשאפן דעם צויבער-עפעקט. העברייאיש אלס א שפראך, אדאנק דעם וואס מ'רעדט עס ניט אין די גאסן, מ'שלעפט עס ניט ארום איבערן מארק, מ'זאגט אין דעם ניט קיין ליגנס, מ'טרייבט אין דעם ניט קיין רכילות, מ'רעדט אין דעם ניט קיין לשון-הרע, מ'שילט זיך ניט (סיידן אין תל-אביב) — איז הייליק, איז זויבער-ריין, איז אפגעגאסן, קריסטאלי-זירט אין אייביק-דויערנדיקע, אייביק-בליענדיקע פארמעס. ווייל ממה-נפשך, יענע פארמעס, וועלכע האבן ניט געהאט קיין וויטאליטעט אין זיך, האבן ניט געהאט קיין גרויסע פארדינסטן, וועלכע זאלן זיי טייער מאכן אין די אויגן פון די דורות פון ליינער — זיינען דאך אומגעקומען, צע-בראכן געווארן אויף ברוכווארג און ארויסגעווארפן געווארן אויפן סמיעטניק פון פארגעסענער פארגאנגענהייט.

ביאליקן אלס רעאליסט, אלס דעם מענטשן וואס האט געהאט אן אויג פאר דאס לעבעדיקע, צאפלידיקע, גראבע, מגושמדיקע וואס אין לעבן, — האט מען געזען אין זיינע דערציילונגען. נעמט, למשל, זיין „אריה בעל-גוף“. עס איז שווער זיך פארצושטעלן, אז דאס איז דער זעלביקער אויטאָר, וואס האט געשריבן אזעלכע פארוואלקנטע און פארשטערנטע זעאונגען-פראפעציאונגען.

ביאליק האט פארמאגט ביידע וועלטן. ער האט געקענט דאס לעבן און ווירקלעכקייט, די וועלט, און איז געווען א גאנצער בן-בית אין דעם הויז פון טרוים, יענע וועלט... „פרייע ארבעטער-שטימע“, יולי 13, 1934.

אברהם ליעסין

אַרײנפיר

אַ ביסל ביאָגראַפֿיע

ליעסין איז אַ רינגעלע אין אַ לאַנגער קייט פון יחוס, פון יידישן יחוס. אין וואָס באַשטייט יידישער יחוס? אין טיטלען, אין עפאלעטן, אין דעקאַ-ראַציעס, אין מעדאַלן, אין אַנדענקענישן פון עלטערן וואָס האָבן לענדער פאַרכאַפט, פרויען געשענדט, נאָך ווילדע חזירים ווילד-חזיריש אין געדיכטע וועלדער זיך געיאָגט, שטראַמען בלוט פאַרגאַסן, מיט שפּאַרן געקלונגען, מיט שווערדן געפאַכט? חס ושלום! יידישער יחוס באַשטייט אין וויסן, אַז די עלטערן האָבן טינט פאַרגאַסן, פאַפיר פאַרשריבן, ספרים פאַרפאַסט, וועלטן פון טרוים און פאַרשטאַנד געשאַפן. געלעבט אין דחקות, געליטן מיטן וואַנדער-פאַלק, און געטריפט, ווי בוימל, באַלזאַם אויף זיינע וואונדן, אים געטרייסט, געשעפטשעט צוזאַגענישן, און אַזוי אַרום אים געהאַלפן טראָגן זיין שווערן יאָך; אַמאַל אים זיין וואַנדערשטעקן דערלאַנגט, אַמאַל אים זיין טאַרבע נאַכגעטראָגן.

ליעסין איז אויסגעקנאַטן און אויסגעפלאַכטן פון אַט דעם יחוס. איך דערמאָן עס דערפאַר, ווייל אייגנטלעך טוט ליעסין, הגם אויף היינטיקן שטייגער, דאָס, וואָס זיינע אורעלטערן האָבן געטאַן. צו פיר יאָר אַוועק אין חדר —

„אַ חדר פאַרצייטיק און ציכטיק,
אַ רבי — עקסטאַטיש און צאַרט.“

צו זעקס און אַ האַלב יאָר גענומען לערנען גמרא. דער חומש האָט גענערט און געקוויקט דאָס האַרץ, נביאים האָבן געצונדן זיין פאַנטאַזיע, געצערטלט די פלאַנצונג, וואָס הייסט יושר-געפילן; געזייט זוּימען פון געוויסן, געפלאַנצט בימער פון רעוואַלט, געדונערט און געבליצט און גע-שטורעמט, אַזוי אַז די יונגע בימער זאָלן טיפע וואַרצלען שלאָגן אין מענטשנס אייביק-קינדערשן געמיט.

„אָט שמידט מען דעם שאַפּיז און דעם שווערד שוין
אין שניידמעסערס אויס — אויפן פּלאַט,
און פול איז מיט וויסן די ערד שוין
אַזוי ווי מיט וואַסער דער ים.“

(„והיה באחרית הימים“)

די גמרא האָט דעם קאַפּ געשאַרפט, געשליפּן דעם שכל. געלערנט די
גרויסע קונסט פון פעכטן מיט אַרגומענטן.
עס זיינען ניטאָ אין דער גאַנצער וועלט-ליטעראַטור קיין מער אַנציענ-
דיקע, מער קינסטלערישע קינדער-מעשיות ווי דער סיפור וועגן יעקבן און
עשון, יוספּס פאַרקויפט ווערן, וויצע-קיניג ווערן. עס זיינען ניטאָ קיין
שאַרפּערע שאַרפּשטיינער ווי די תּלמודישע דעבאַטן.

„און נעם זיך, ווי אַלע, דעם קאַפּ מיינעם שלייפּן
מכוח דעם האַנדל אין לוד.“

(„מיטן יוסיופּון“)

און אָט אַזוי האָט זיך געשפּונען און געוועבט א. ליעסינס יונגע נשמה.
מינסקי, דער באַרימטער פּאָעט פון מינסק, וועלכער איז געווען ליעסינס
אַן אייגענער, האָט זיך אָפּגעשמדט און אַן אימה איז באַפּאַלן ליעסינס פּאַטער.
און כּדי אים אויסצוהיטן פאַר די נסיונות פון דער גרויסער שטאַט מינסק,
האָט ער זיין זון אָפּגעפירט קיין ווילקאַמיר צום פעטער ר' ברוך.
אין ווילקאַמיר, אונטערן פעטערס השגחה, שלינגענדיק איין בלאַט
גמראַ נאָך דער אַנדערער, איין סוגיא נאָך דער צווייטער, וואַקסט א. ליעסין
קערפּערלעך און גייסטיק.

און דער דרייצנטער יאָר קלאַפט אַן אין טיר פון זיין יוגנט. דרייצן
יאָר איז דאָך שוין בר-מצווה, ווען מען איז געגליכן צו אַ דערוואַקסענעם
און מען מוז אָפהיטן אַלע געבאַטן.

ער לערנט מורה נבוכים, כּוזרי, עיקרים, חובות הלבבות, ווערק פּילאַ-
סאָפּישע, טעאַלאָגישע. ער טרינקט ווי אַן אייביק-דאַרשטיקער פון די
קוואַלן פון יידישער מיטלאַלטערלעכער פּילוסופּיה, וועלכע שפרודלען אַרויס
פון פאַרגעלבטע זייטלעך. און דער גרויסער צווייפל, דעם אומברחמנות-
דיקער צעשטערער פון אַלע לופט-שלעסער, פון אַלע איינרעדענישן און
איינגלויבענישן, באַווייזט זיך אין קינדערשן הויף, ער וויל אַריין אין טעמפל
פון קינדערשן טראַכטן — אָט דער ניהיליסט, דער פּריינט פון פּילאַסאָפּן
און פּיינט פון פּאַנאַטיקער.

„עס דאָונט מיט גרויסער התלהבות דער עולם,
נאָר איינער, דער צווייפלער דער קליינער,
ער שטייט צווישן פאָטער און פריינט אַזוי איינזאַם,
און ס'קוקט זיך נישט אום אויף אים קיינער.

אַ איינזאַם, אַ פּינצטער, אַליין מיט זיין אומגליק!
ער שטייט אַן באַוועגונג, אַן לשון,
ער שטייט, און ער פּלאַטערט, צום טויט ווי פּאַראַורטיילט,
מיט שווייס און מיט טרערן באַגאַסן.“

(„יום-כיפור אין שול“)

ליעסינס האַרץ ווערט פאַרקלעמט און פאַרציטערט. ער האָט מורא, ער זעט ווי אַלע זיינע שיפן פון שטילן, רואיקן גלויבן נעמען זינקען. אַ גרויסע כּוואַליע וויל אים פאַרשלינגען, און ער ראַנגלט זיך מיט איר ווי מיטן מלאַך-המוות. ער שלאָפט קיין נעכט ניט, ער רוט קיין טעג ניט. אין מיטן דאָונען, אין מיטן לערנען, אין מיטן אויסגיין פון עקסטאַז באַווייזט זיך אַט די דראַענדיקע האַנט, וואָס שרייבט אויפן וואַנט פון זיין באַוואוסטזיין די שרעקלעכע ווערטער: „געוואויגן, געמאַסטן און געפונען פעלער האַפט.“ רענאַן באַשרייבט דעם צושטאַנד אין זיינע בריוו. אַ שוידער נעמט אַן ליענענדיק זיי. פּיערברעג, דער העברייאישער שרייבער, מאַלט עס אין זיין „לאַן?“ (וואוהין?).

און א. ליעסין פאַרטרויט דעם סוד פון זיינע האַרציקע יסורים, אַ קלויזניק, אַ ידיד זיינעם. יענער גיט אים אַן עצה. נאָר די מוסרניקעס וועלן אים קענען היילן, און ליעסין אַנטלויפט פון זיך, פון זיינע ספּקות קיין סלאַבאָדקע. ער גייט אויף „חיוקים“, האַלט זיינע קינדערשע געדאַנקען קאַנצענטרירט אויף דעם „היה הוה ויהיה“ (ער איז געווען, ער איז און וועט זיין). פאַסט הפּסקות, ברעכט דעם יצר-הרע, קלעמט איין זיין גאוה, לעבט אויף ברויט און וואַסער. אַבער מער ווי דריי חדשים האַלט זיין קערפּער ניט אויס. ער ווערט קראַנק, קריגט היץ. ער איז אין שפּיטאַל. און אַט די קראַנקהייט איז דער איבערברוד. ווי ביי פּראַנסיס פון אַסיזין, שטייט אַ קראַנקהייט אין מיטן און צעשיידט זיין וועג, טיילט אַפּ איין חלק פון צווייטן. נאָר דער קערפּערלעכער קראַנקהייט, ווערט ליעסין געזונט גייסטיק. ער ווערט אַן אַפיקורס.

דער טאַטע שיקט אים אַ יאָר שפּעטער קיין וואַלאַזשין. דער בייזער בקי ר' הירש-לייב, דער וויכערער חריף ר' חיים האַבן אויף אים קיין

ווירקונג ניט. מ'געפינט באַלד אויס, ווער ער איז. סטייטש, ער רויכערט אום שבת! מ'לייגט אים אַרײַן אין חרם, מ'אסרט אים זיין אכסניא. און ער וואַלגערט זיך אין די פעלדער, אַהיים האָט ער מורא צו קומען. דער סוף איז, אַז ער אַנטלויפט קײַן ווילנע און דאָ הויבט זיך אָן פאַרמירן דער נײַער מענטש אין ליעסינען.

ווי לאַנג איז עס געווען? און עס קלינגט אַזוי פאַרצײטיק. א. ליעסין האָט זיך געשיידט מיט גאַט, געוואָרן אַן אַפיקורס. אָבער ער מוז האָבן גאַט פאַר זײַן סטיל, ווי פרודאַן זאָגט אויף זיך. דאָס וואָרט "גאַט" שנירלט זיך דורך אַ גרויסער צאָל פון זײַנע לידער.

„צוט גאַט פון מײַן קינדװײַט, צוט גוטן,
וואָס האָט פאַר מיר אויפגעלעבט הײַנט.“

(„א תפילה“)

אַפיקורס — יא, ער בלייבט עס אויפן גאַנצן לעבן, אומעטום אַן אַפיקורס. אין צווייפלען און ראַנגלען זיך מיט אַנגענומענע מײַנונגען און ליגנס ווערט אין אים דער דענקער געבוירן.

ער באַגעגנט מענדל ראָזנבוים, ווערט פאַרכאַפט פון דער אַרבעטער-באַוועגונג. אָבער זײַענדיק אין דער באַוועגונג, ווערט ער ניט פאַרטויבט און פאַרדולט פון איר. דער וואָס האָט מיט גאַט געשטריטן און גאַט באַזיגט, קען ניט אַזוי גרינג פאַרטומלט ווערן פון דער אידיען-וועלט. ער בלייבט אַן אַפיקורס.

„ער וועט פאַר די געהײַמע פירער מײַן פאַרמסרן,
מען וועט מײַד שוין, ווי אין וואַלאַזשין, ווידער אסרן.“

(„דער קאַנספיראַטאָר“)

ער לערנט מאַרקסן, אָבער ער פרעגט די גרויסע קלאַץ-קשיא: היתכן, היסטאָרישער מאַטעריאַליזם, און ווי פאַרשטייט מען די יידישע געשיכטע? ער קאָן די אייגנאַרטיקע יידישע צרות אינעם פראַקרוסטוס-בעטל פון פאַר-מולע גיט אַרײַנלייגן. ער האָט זײַן אייגענע באַציאונג צו דער יידישער פראַגע. זײַן שאַרפער אויער כאַפט-אויף די פאַלשע טענער. פראַלעטאַריער — איז ער ניט גורס, ער רופט זײַ באַלמעלאַכעס און דיוקא באַלמעלאַכעס. ער זאָגט, אַז דאָס רוב סטרייקן זײַנען פון קבצן קעגן דלפן. מיט איין וואָרט, ער האָט זײַן אייגענע באַציאונג צו זאַכן. ער נוצט זײַן אייגענעם קאַפּ. עס איז געווען פאַר מיר וויכטיק אַנצוצײכענען די קאַנטורן פון

ליעסינס גייסטיקער פיזיאָנאָמיע, איבערלעבן מיט אים זיינע פּאַרמירונגס-יאָרן. וואָרים אָט די פּאַרגאַנגענהייט זיינע איז ניט פּאַרגאַנגען — זי איז דאָ. זי רעדט אַרויס, צי אָפּן, צי פּאַרבאַהאַלטן, צי קלאָר, צי פּאַרשטעלט, פון אַלע זיינע דיכטונגען. ליעסין איז, נוצנדיק ניטשעס אויסדרוק, אַ הענגענדיקער בריק צווישן עפּאָכעס, ער איז אַן אַריבערגאַנג און אַרויפגאַנג, ער גייט, ער פליסט, ווי וואָסער אונטערן בריק.

1. יידישע מאַטיוון

א.

יידישקייט

ליעסין איז מער ווי אַ דיכטער, ער איז אַ דענקער, און נאָך מער, אַ טיפּער פילער און אויף איין מאל אַ שאַרפּער פּאַרשטייער פון דעם יידיש-קייט-פּראָבלעם, פון דעם וואָס אַחד-העם האָט, איך גלויב על-פי טעות, אַנגערופן „צרת-היהדות“. יידישקייט איז אַ פּראָבלעם, אַן אידעאָלאָגיע, בשום אופן ניט קיין צרה, אמת, יידישקייט אין אונדזער צייט, איבערהויפט נאָך היטלערס אַרויפקום, און אין אַלע צייטן פון דער לאַנגער רעקאָדירטער געשיכטע, איז שטאַרק אַטאַקירט געוואָרן. אָבער דאָס איז דער געהויבענער שיקזאַל פון אַלע גרויסע לערעס, וועלכע מוזן, לויט זייער עצם מהות נאָך, ווערן שטורעם-צענטערס. צרות לידן די יידן, יידישקייט לייזט ניט, נאָר לייטערט זיך...

ליעסין דער דיכטער העלפט אַרויס ליעסין דעם דענקער. דאָס יידיש-קייט-פּראָבלעם, כדי אויפגעפאַסט צו ווערן, שיקט פּאַראַויס דאָס פּאַראַנענ-זיין פון פּאַעטישער אינטואַיציע.

עס איז ניט קיין צופאַל, וואָס יידישע נבואה, די יידישע נביאים, משהן אַריינגערעכנט, זיינען געווען אַזוי נאָענט צו דיכטונג, אין דעם פיינסטן פּאַרשטיין פון דעם וואָרט.

אז ישיר משה . . . דעמאָלט וועט משה זינגען. משה זינגט מיט יעדן אמת-יידישן דיכטער, ווייל יידישקייט איז דיכטונג. משה זינגט מיט אַלע זינגער פון אַלע צייטן. דער יידישקייט-מאַטיוו ווערט מעלאָדירט אויף טויזנטער פּאַרשיידענע אופנים. יידישקייט איז מער פּאַעזיע ווי פּראָזאַישע וויסנשאַפט. יידישקייט איז מער געפיל ווי פּאַרשטאַנד.

„און איצט שרייבט אייך אן אַט דעם ליד און לערנט עס די קינדער פון ישראל, לייגט עס אריין אין זייערע מיילער.“ (דברים ל"א, י"ט). „און משה האָט אָנגעשריבן אַט דעם ליד אין יענעם טאָג און ער האָט עס געלערנט די קינדער פון ישראל.“ (דאָרט, ל"א, כ"ב). „און משה איז געקומען און ער האָט גערעדט די ווערטער פון דעם ליד אין די אויערן פון פּאָלק.“ (דאָרט, ל"ב, מ"ד). און ליעסין, דער יידישקייט-דענקער, העלפט אַרויס, און נאָך ווי, דעם יידישקייט-דיכטער.

„יידישקייט-מאַטיוון“ מוזן אָנרירן דעם סאַמע שוואַרצאַפּל פון דער יידישער אידעאָלאָגיע, פון יידישער פּילאָסאָפּיע, וועלכע איז, באמת, מער האַרץ ווי קאַפּ, מער אינטואַציע ווי שאַרפּזיניקייט.

מיט דעם דערקלערט זיך וואָס יהודה הלוי האָט אַרויסגעוויזן אַ טיפּערן, מער אינטימען אַריינבליק אין דעם מהות פון דעם יידישקייט-פּראָבלעם איידער דער רמב"ם. הגם דער לעצטער, אַלס דענקער אין אַלגעמיין, איז העכער פון ערשטן מיט צען קעפּ. יידישקייט איז צום אַלעם ערשטן אַ פּאַעטישע שאַפּונג. יידישקייט איז פּראָפּעטיזם, און דאָס פּליסט אַרויס מער פון האַרצן ווי פון ריינעם אינטעלעקט, און פּליסט אַריין צוריק אין האַרצן און מאַכט עס פּולסירן, קלאַפּן יידישעך. יידישקייט, אין אַנדערע ווערטער, איז פּסיכאָלאָגיע קודם-כּל, און נאָכדעם ערשט — לאַגיק און מעטאָפּיזיק. עס איז מער אַ באַשטימטער מאָדוס פון ענאַציאָנאַליזירונג ווי פון אינ-טעלעקטואַליזירונג. יידישקייט איז אַ הוש, אַ געפּיל-זאַך.

און איך וואָלט וואָגן צו זאָגן, אַז פון יהודה הלוי האָט קיין איין יידישער דיכטער זיך אַזוי נישט אַריינגעהאַרצט, זיך אַזוי עמאַציאָנעל אַריינגעוועבט אין דער נשמה פון יידישקייט, ווי אברהם ליעסין. און צו דעם האָט גורם געווען דער פּאַקט, וואָס ליעסין האָט געשאַפּן, אין זיין געפּיל, אין זיינע הרגשות, אינדיווידועלע און סאַציאַלע שפּירונגען, אַ בשד'מותדיקן סינטעז פון יידן און ראַדיקאַל. עס איז מער פון אַ סינטעז, עס איז אַ פּולער מאַניזם, אַן אמתער אחד פון יידישן ראַדיקאַל און ראַדיקאַלן יידן.

און ווען איך געברויך דאָס וואָרט ייד, נעם איך אים אין זיין פּולן געוויכט. איך מיינ נישט דעם ערואַץ-יידן, דעם אַזוי-אַנגערופּענעם, דורך עפּעס אַ מיספּאַרשטענדעניש, „נאַציאָנאַלן“ ייד, דעם במקום-ייד, דעם פּאַר-וואַסערטן, מאַלפּעדיקן, געמאַכט אויפן קאַפּול פון די שנעקישע איראַ-פּיאַישע נאַציאָנאַליסטן, נאָר טאַקע דעם אמתן יידישקייט-יידן, דעם ייד מיט אַ יידישקייט-באַוואוסטזיין, מיט יידישער אידעאָלאָגיע.

ליעסין איז געווען א יידישקייט-באוואוסטזיניקער ייד און א ראדיקאל. דעם אויבערפלעכלעכן באאבאכטער קען דער ענין אויסזען ווי א קאנטרא-דיקציע אין טערמינען. אבער דאס איז בלויז אויסדוכטעניש, און עס וואלט זיך געמען פון דעם ניט-אויפפאסן יידישקייט אין איר גאנצער היסטארישער טיף און הויך. יידישקייט אין תורת-משה האט אנגעהויבן אָס אַ ראדיקאלע לערע איבערן גאנצן לענג פון פראנט, סיי בנוגע די פארהעלטענישן, וועלכע פלעכטן זיך צווישן מענטש און וועלט, סיי בנוגע די באציאונגען, וועלכע וועבן זיך צווישן מענטש און מענטש, און סיי בנוגע די שייכותן וואס קניפן זיך צווישן פאלק און פאלק.

יידנטום וועט פארזעצן, — איך זאג ניט ענדיקן, מחמת דאס וועט זיך קיינמאל ניט ענדיקן, דאס איז א מעשה אָן א סוף. — אַלס דער זעניט פון ראדיקאליזם, אויף צו-להכעיס אַלע פארווירענישן, יידישקייט איז אונטער-געפאלן פאַר אַ פאַר הונדערט יאָר אונטער דעם שוואַרצן שאַטן פון קאַנ-סערוואַטיזם און אַבסאָרדאַנטיזם, אַבער דאָס איז עפּעס פאַרבייגייענדיקס, דאָס האָט ניט קיין יסוד און ניט קיינע וואַרצלען, און וועט ניט איבערלאָזן קיינע שפורן. די קאָנסערוואַציע-מחלה האָט געפרובירט זיך פאַרמעסטן מיטן געזונטן יידישקייט-אַרגאַניזם, אַט-דער מיקראָב האָט געמאַכט אַ פאַר-זוך צו באַפאַלן דאָס יידישע האַרץ און פאַרשטאַנד, אַבער יידישקייט האָט אַרויסגעוויזן איר אימוניטעט, און די משכילים-עפאַכע, אַלס אַנזאַגער און פאַראויסגייער פון דער ראדיקאַל-עפאַכע, איז געווען און איז דער קעגן-גיפט. די פארווירעניש און פארטונקלעניש אין יידנטום איז נאך ניט אריבער. אבער די בלייענע וואַלקנס ווערן צעריסן און צעטריבן און דער לויטערער הימל אַנטפלעקט זיך צום לויטערן אויג. עס הערן זיך נאך אַלץ, דאָ און דאָרטן, רעאַקציאָנערע חסידות-ראַמאַנטישע קלאַנגען, אַבער דאָס זיינען בלויז ווידער-קולות פון דער כמאַרע און אַפּשאַטענונגען פון דעם קורצן פּעריאָד פון ליכטער-געשלאַגנדיקייט. די משכילים-עפאַכע גייט אַריבער צו דער ראדיקאַל-עפאַכע. און דאָ שטייט ליעסין מיט זיין ליד, מיט זיין אויפפאַסן פון יידנטום אַלס ראדיקאַליזם, אַלס פאַרזעצונג פון די פאַזי-טיווע און דערהויבענע מאַטיוון פון די גביאים און סאַציאַל-מאַראַלישע ווערטן געשאַפן פון יידישן געדאַנק אין די מאַמענטן פון זיין אויפשטראַלונג. ליעסין איז ניט קיין "חסיד", ניט אין אַלטן טייטש פון וואָרט און ניט אין דעם "מאָדערנעם" פּרציסטישן פּשט. ליעסין איז ניט אַריינגעצויגן געוואָרן אין קיינעם פון די דאָזיקע פּסעוודא-יידישקייט שטראַמען. ליעסין איז געטריי דער אמתער יידישער לויטערער ראדיקאַלער טראַדיציע. ער

איז ניט נכשל געוואָרן ניט אין די אַסימילאַטאָרישע טענדענצן און ניט אין די אַבסקוראַנטישע עבירות פון דעם פּרציזם מיט דער פּאַלשער, קאַטויליש-שמעקנדיקער אידעאָליזאַציע און ראַמאַנטיזאַציע פון דעם צדיקים און חב"דים אַלס אַ וואַלגאַריזירונג פון יידיש-דערהויבענער קבלה, אַ פאַרגאַסיקונג פון דעם יידישן היכל-היצירה...

ווען איך זאָג אַסימילאַטאָרישע נייגונגען אויף דער יידישער גאַס פון וואָרט, מיין איך אַט-די שעדלעכע נאַכמאַכונג, די אומפאַסיקע אימיטאַציע, וועלכע האָט זיך אַרויסגעוויזן אין דעם אומגעזונטן און אַבאַרטיוון פאַרזוך אַוועקצושטעלן די פאַרם העכער פון אינהאַלט, זיך אַנכאַפּן אַן דעם שפּראַך-שאַלעכץ און פאַרוואַרפן דעם אידעאָלאָגיע-תּוך, דעם אמתן קערן. ליעסן האָט געוואוסט, אַז יידן קענען ניט קנאַקן קיין שאַלעכץ פון ניס און מיט דעם זיך נערן און קוויקן. און פון די צוויי עבודה-זרחה פון אונדזער צייט: דעם חסידישן ראַמאַנטיזם און פאַלשן נאַציאָנאַל-אַסימילאַטאָרישן פאַר-מאַליום, וועלכן זשיטלאַווסקי רופט „שפּראַכזום“, האָט זיך א. ליעסן אויס-געהיט. די קני פון זיין מווע האָבן זיך ניט געבוקט צו דעם בעל!
ליעסן איז ניט קיין שפּראַך-הבלניק. ער איז ניט קיין פאַרמאַליסט. ער שרייבט און דיכטעט אין יידיש. אַבער ער ליבט און האַלדזט, האַלט טייער און רעספּעקטירט העברייאיש.
ער מיינט בכלל ניט, אַז לשון אַליין איז גענוג אַ צייגעניש אום אַריינ-צוגיין אין פאַנטעזאַן פון יידישן וואָרט-שאַפן.

„איך קום צו דיר, קינד מיין, פון גלותן שטומע,
פון געטאָס פאַרהאַקטע אין קלעם;
איך האָב נאָר די חנען פון תּחינות פון פרומע,
איך האָב נאָר די שיינקייט פון קידוש-הַשם.“

(„יודיש“)

זי קומט ניט מיט ליידיקן, זי קומט ניט מיט פּוסטע דיבורים, מיט שייך-פּלאַפּלעריי, זי קומט מיט אמתער שיינקייט, מיט דער העכסטער שיינקייט פון מאָרטירערטום. זי קומט ניט מיט שנאה ווי אַ בעל-מקנאניצע, זי קומט מיט ליבשאַפט, זי רעדט מיט ערנפאַרכט וועגן איר עלטערער שוועסטער, וועלכע זי קאַמפּלימענטירט אַזוי הויך און גרויסאַרטיק.
לשון לשם לשון, ווי, להבדיל, קונסט לשם קונסט, אַן יידישער אידעאָ-לאַגיע, אַן יידישקייט-אינהאַלט איז ביי יידן קיינמאַל ניט געווען אַנגעלייגט. ווען מ'פּריידיקט „גואישקייט“ אין גוט העברייאיש, אַדער אין גוטן יידיש,

בליבט עס פרעמד און שטייט ניט צו צום יידישן באוואוסטיזין. דער לשון איז ניט מטהר דעם העלענישן ממזר אָדער דעם באַרבאַרישן שרץ. ניט יידיש און ניט העברייאיש פאַרקויפן „אינדולגענציעס“...

מ'טאָר ניט מיינען, אַז טראַדיציאָנעלע פאַרם ווערט עפעס אַ מין טיגל, וואָס לייטערט אויס אַלע סאַרטן פּסולתן און ברענט אויס אַלע טומאות און כשרט אויס אַלע חמצן און טריפהקייטן. די הייליקייט פון אינהאַלט פאַר-הייליקט די פאַרם, און ניט פאַרקערט.

אין ליעסינס שאַפּונגען ווערט „יידיש“ באמת יידישלעך, ווייל זי ווערט אַנגעפילט מיט יידישן אינהאַלט, מיטן יידישן גייסט, מיט די יידישע רייכ-טימער, מיט יידישער הייליקער טראַדיציע. דער יידישער גוף קריגט די לשון־קודשדיקע נשמה, די שבת־קודשדיקע נשמה יתרה פון פאַלקס־וואָך און בראַך.

ווען אַנטי־נביאישע אידיען און טענדענצן, אַנטי־יידישע לערעס און שפּירונגען־שטימונגען ווערן אויסגעדריקט אין דעם זויבערסטן און צויבער־דיקסטן יידיש אָדער העברייאיש — בלייבן זיי שעדלעך, אומגעזונט פאַר דער יידישער פּסיכיק. ס׳המוות בלייבט ס׳המוות אויך דעמאָלט ווען מ׳סערווירט עס אין אַ גאַלדענעם אָדער קרישטאָלענעם בעכער.

ליעסין איז ניט קיין שאַלעכץ־ייד, ער איז קערנדיק. זיין „יידיש“ איז יידישקייט־יידיש. דער וויין קומט מיטן לאַגל, אָבער ער קוויקט זיך ניט מיטן לאַגל, נאָר מיטן וויין...

„אין שלאַפּלאַזע נעכט פּלעגט זי קומען

צו מיר אין איר ליבן גענאָד.

פּונוואָנען זי האָט זיך גענומען —

דאָס איז שוין פאַרבליבן איר סוד.“

(דאָרטן)

ער וויל ניט וויסן פּונוואָנען זי האָט זיך גענומען. דער גוטער יאָר ווייס איר. נאָכאַלעמען איז זי דאָך בלויז אַ טפל. זי איז אַ כלי, אַ געפעס, און ליעסין קוקט ניט אויפן קרוג, ווי די אַנדערע טוען, קוקן און שטאַרן און גאַפן אַזוי לאַנג ביז זיי ווערן בלינד צום אינהאַלט, צום טייערן געטראַנק. ליעסין איז זיך מחייה מיט דער משקה, וואָס דער קרוג אַנטהאַלט.

„און טראַג איד אין זיך ניט די בליצן, וואָס בלענדן,

דעם פּלאַמיקן זון־וואָרט, וואָס וואונדער באַווייזט,

טאָ האָב איך דעם שימער פון שטערן־לעגענדן.
די ליבע לבנה־באַלויכטונג פון גייסט.

(דאָרטן)

זי איז ניט דער גייסט, זי איז ניט די לבנה־באַלויכטונג, זי איז ניט
דער שימער פון שטערן־לעגענדן, זי איז בלויז די טרעגערין פון אַט די אַלע
טייערקייטן, פון אַט די אַלע אוצרות. זי אַנטהאַלט זיי, אָבער זיי האַלטן זי,
ניט זי האַלט זיי. זיי זיינען דער תּוֹך, זי איז די פּאַרם; זיי זיינען די נשמה,
זי איז דער גוף.

און אויסגעשמידט האָב איך דורך דורות
דעם וואַנדער פון ווילן און וויי,
צו לעבן פאַר הייליקע תּורות
און שטאַרבן מיט פעסטקייט פאַר זיי.

(דאָרטן)

זי אַליין איז ניט די תּורה, ניט פאַר איר זיינען די דורות געגאַנגען
אויף קידוש־השם. זי האָט אַרויסגעהאַלפּן שמידן דעם ווילן, פעסטקייט און
גרויסקייט צו שטאַרבן פאַר הייליקע תּורות און לעבן דורך די הייליקע
תּורות.

ליעסין ווייסט גאַנץ גוט, אַז יידן אַלס אַ קיבוץ זיינען ניט קיין נאַטור־
גרופּע, נאָר אַ טעזיס־גרופּע, ד. ה. אַ גרופּע, וועלכע עקזיסטירט אין דעם
כּוּח פון אַ טעזיס, פון אַ דאָקטריין, פון אַ לערע. מיר זיינען געשאפּן געוואָרן,
מיר זיינען דערפונדן געוואָרן, מיר האָבן זיך אַליין דערפונדן דורך דער
אַקציע פון מתן־תּורה, פון אַננעמען אַ באַשטימטן טעזיס.
„זיי האָבן ניט געהייסן קינדער פון ישראל פאַרן באַרג סיני“ (חולין,
ק”א, ב”).

לויט דער לעגענדע, איז די תּורה אַרומגעגאַנגען איבער דער וועלט,
געקלאַפט אין אַלע טירן פון אַלע פעלקער. קיינער האָט זי ניט אַריינגעלאָזן.
ביז זי איז געקומען צו די בני־ישראל.

די איבעריקע פעלקער האָבן זי ניט אַדאַפטירט, ווייל זיי זיינען נאַטיר־
לעכע ערד־געבונדענע, בלוט־און־לייב געפאַנצערטע גרופּירונגען, און זיי
קענען זיך באַגייין אַן אַ לערע, זייער עקזיסטענץ איז ניט אָפהענגיק פון אַ
באַשטימטער קאַנצעפציע, פון אַ דעפיניטיווער וועלט־מענטש מאַראַלישער
אויפפאַסונג. אַנדערש איז די יידישע לאַגע. מיר זיינען ניט פאַרמירט גע־
וואָרן אַלס אַן אַפּשטאַם־אַגרעגאַט. יעקב און עשו זיינען צוויי ברידער, יצחק

און ישמעאל זיינען צוויי ברידער. דער אונטערשייד ליגט אין אויפפיר, אין וועלט-באגעם, אין עטישער הנהגה.
„צו לעבן פאר הייליקע תורות“.

אין דער שורה ליגט ליעסינס אויפפאסונג פון יידן און יידישקייט. מיר לעבן „פאר הייליקע תורות“, אונדזערע שרענגעס פון דורות זיינען פאר-קערפערונגען פון תורות. אן דער תורה וואלטן מיר ניט געקענט עקזיסטירן. אין אונדזער לערע ליגט דער עצם מהות פון אונדזער זיין. אין דער תורה ליגט דער וויטאליטעטס-כוח פון דעם יידישן קיבוץ. כנסת ישראל, דער יידישער אגרעגאט האט צו פארדאנקען זיין קיום זיין לערע, זיינע דער-הויבענע אידעאלן, זיינע ראדיקאלע עטישע, סאציאל-פראגרעסיווע אג-שוואונגען, וועלכע האבן געפאדערט פראגרעסיווע קעמפערישע מעשים און פראגרעסיווע אינסטיטוציעס.

„כי לא דבר ריק הוא מכם כי הוא חייכם“ (דברים ל"ב, מ"ז) — דאס איז ניט קיין קלייניקייט פאר אייך, מחמת אט דאס איז אייער לעבן.
„ווארים די שכינה באזעצט זיך ניט אויף דעם לאגד, נייערט אין דער תורה. זי באזעצט זיך ניט אויבן, נייערט אין דער תורה. די שכינה באזעצט זיך ניט אויבן און ניט אונטן, נייערט אין דער תורה. און כל זמן די תורה איז מיט אים (מיטן פאלק ישראל) קען ער עקזיסטירן אין דער וועלט.“
(זהר, ואתחנן, רס"ח, ע"א).

„און ווייטער, מײן קינד, צי די לערע פון דורות
אפילו ווען אויך איז פארענדערטן שײן —
צו לעבן און שטארבן פאר די הייליקע תורות,
א הארטנעקיק פאלק פון מארטירער צו זיין.“

(דארטן)

די פארם ענדערט זיך מיט די אומשטענדן, מיט דער סביבה, מיט די יארהונדערטער און יארטויזנטער, וועלכע גייען פארביי ווי באראנעס גער-טריבענע פון פאסטוך — אייביקייט; דער אינהאלט, דער עצם מהות, די קווינטעסענץ פון תוך, דער מעטאד בלייבט. ער איז אייביק, ער איז אומ-פארמיידלעך, און דאס איז די נויטווענדיקייט פון פארמאגן א תורה, פון באזיצן א לערע, פון האבן א טעזיס, א טעארעטישן ריכט-שנור, האלטן אין האנט אן אינדיוידועל און סאציאל-עטישן קאמפאס, אזוי, אז מיר זאלן ניט פארלירן די ריכטונג, די מאראלישע ווענדונג און ועגלען אונדזער וואגל-שיף אנטקעגן דעם זונאוויפגאנג, וועלכער מעג זיך ווי לאנג פארזאמען —

וועט ער סוף־כל־סוף זיך דורכשלאָגן דורך דער פינצטערניש, זיך דורכ־רייסן דורך די ציילן פון די נאַכט־חיילות. און מיר וועלן אים העלפן עס טאָן.

„איך קען אויך דעם פעלקער־פאַרברידערטן וועלט־אידעאַל

ניט אויסשרפען, פאַלק מיין, אין גלוטן פון ראַכע.

ווי וויסט וואָלט אונדז ווערן די וועלט אַן זיין מונטערן שטראַל

— אונדז . . . שוואַכסטע פון שוואַכע!

(„נאַכן פאַגראַם“, ניו־יאָרק, 1921)

דאָס איז פאַרפאַסט געוואָרן אונטער דער שווערער לאַסט פון פאַג־גראַמען. און דאָך רייסט זיך ביי ליעסינען ניט אַרויס קיין איין וואַרט פון חירוף־וגידוף קעגן דער מענטשהייט. קעגן דעם גרויסן ליכטיקן אידעאַל פון דעם גאַנצן מענטשן און גאַנצער מענטשהייט — דעם יידישן אַחד. און אַפילו ווען איוב, דער איוב־פאַלק, איז פול מיט ביטערקייט און טרויער, קאַרטשעט זיך אין יסורים און אוממענטשלעכע ווייטיקן. וואַרפט ער אָפּ די פאַלשע עצה פון זיין שוואַכערער אומגעוולדיקער העלפט, און איוב, אין די דיכטונגען פון זיין פאַעט, „זינדיקט ניט מיט זיינע לעפצן“, מיט זיינע לידער און שטימונג־אויסשטורמונגען.

„איך ווייס . . . עס איז זינלאָז, איז דום“ . . . אַבער ליעסין ווייס מער פון דעם, ער ווייסט און שפירט, אַז אַט די זינלאָזיקייט, אַז אַט די דומקייט איז אונדזער יידישע גרעסטע חכמה, אַז דאָס טאַקע איז אונדזער קלוגשאַפט און פאַרשטענדיקייט אין די אויגן פון אַלע פעלקער.

„הן יקטלני לו איהל“ (איוב י"ג, ט"ו) — „אַפילו ווען ער זאָל מיך טויטן, וועל איך אַלץ אים טרויען“. מיט דעם שפרוך־ציטאַט האָט אָפגעענטפערט איינער פון די עשרה הרוגי מלכות דעם טיראַן, וואָס האָט זיך גערייצט מיט אים, אַנווייזנדיק אים, אַז זיינע האַפענונגען און גלויבונגען זיינען באַנקראַט. ליעסין טוט דאָס אייגענע: מעג די מענטשהייט, דער שמוץ און ברוד פון דער מענטשהייט, רייסן פון אונדז שטיקער, טרענען אונדז די אַדערן, צאַפן אונדזער בלוט, זיך לוסטיק מאַכן איבער אונדזערע איינגלויבענישן, טרעטן און טאַפטשען מיט די קויטיקע באַטעס זייערע אונדזערע איידלסטע באַשטרעבונגען, אונדזערע צאַרטלעכסטע דערוואַרטונגען, אונדזערע האַרצ־לעכסטע צוטרויאונגען, — וועלן מיר ניט אויפהערן אויף איין מינוט, אויף איין רגע פאַרט צו גלויבן אין מענטשן און מענטשהייט און אין דעם ענדלעכן זיג פון מענטשן אין מענטשן און מענטשהייט אין מענטשהייט.

„. . . דאָס יידישע פאַלק, וועלכעס האָט ניט אומזיסט געקעמפט צוויי

טויזנט יאָר קעגן די שטורעמס פון דער וועלט־געשיכטע . . . מיט דעם זיכערן ראַסן־אינסטינקט פון זיין קולטור־היסטאָרישער מיסיע, וועלכע באַ־שטייט אין דער אחדות פון דער וועלט און די מענטשן און זייער פאַר־ברידערונג. (*

דאָס יידישע פּאַלק האָט אויפגעהאַלטן זיין עקזיסטענץ ניט דורך דער קולטיווירונג פון אַ באַרבאַרישן שאַוויניזם, נאָר דורך דער שאַפונג פון אַ לערע מכוח דער פאַרברידערונג פון די מענטשן־קינדער. און ווייל די יידישע גרופע איז געווען די איינציקע, וועלכע האָט פאַרמולירט אַזעלכע דרייסט־ראַדיקאַלע אידייען און האָט געוואַרעמט ביי איר בוזעם אַזעלכע העט־ווייטע אידעאַן, האָט זיך איר איינגעגעבן זיך צו דערהאַלטן ביים לעבן אַלס אַ באַזונדערע נאַציע, אַלס אַן אויבער־נאַציע.

„דאָס יידנטום האָט ניט קיין אַנדער הויפט־פרינציפ ווי אַט־די לערע

פון דער מענטשהייט.“ (**

מיר וועלן אַרויסהויכן אונדזער נשמה באחד, מיט דער איינגעפונדע־וועטער זיכערקייט, אַז איין מענטשהייט וועט פאַרט צעמענטירט ווערן, און דעמאָלט וועט אונדזער נשמה קיינמאַל ניט אויסגעהויכט ווערן.

„אויפגעבן אויך אַט־דעם גלויבן, וואָלט הייסן דאָך

שוין דאָס לעצטע פאַרלענדן“ . . .

פאַר אונדז זיך אַנטזאָגן פון אונדזערע צוקונפֿט־זויוזעס, פון אונדזערע פּראַפעטישע אַספּיראַציעס, ראַדיקאַל־פּוטריסטישע דערוואַרטונגען וואָלט הייסן „דאָס לעצטע פאַרלענדן“, באַגיין גייסטיקן, מאַראַלישן זעלבסטמאַרד. און דאָס וועלן מיר קיינמאַל ניט טאָן. מיר וועלן ניט קירעווען אויף צוריק! מיר וועלן גיין פאַראויס — מעג דער וועג זיין געשפּורט מיט אונדזער בלוט, מיטן דם־התמצית — און געפּלאַסטערט מיט אונדזערע קערפּערס, לייב און ביינער...

„זיי גייען די ברידער און שוועסטער פון ישראָל,

פון קרייץ פון דעם שווערן געבויגן,

ניט איינער, נאָר אַלע, אַן אומה פון ירושׁם —

און ניט אַ פאַר גאַסן־לאַנג ציט זיך דער לייד־וועג,

און ניט אַ פאַר קורצע מינוטן.“

(„וויץ דאָלאָראַז“)

(* משה העם, „רוים און ירושלים“, ז. 68, ניו־יאָרק, 1916.

(** דאָרט, ז. 75.

דאָס שרעקט אונדז ניט אָפּ, דאָס שרעקט ניט אָפּ אונדזער יידישן דיכטער. ביי ליעסינען קען מען ניט געפינען קיין איין איינציקן „השיבנו" נאָזאָד אַ"מאַטיוו. עס זיינען ניטאָ ביי אים קיין דעפיטיטטישע אויסערונגען, מפּלה־ירידה שטימונגען.

ער גלויבט אין דער צוקונפּט, ער גלויבט אין דער מענטשהייט, ער גלויבט אין ליכטיקן יידישן עתיד.

ליעסין שעפט שטאַרקייט, — זויגט אַריין גבורה, נעמט זיך אָן מיט בטחון, גורט זיך אָן מיט אַפּטימיזם, יידישן אומענדלעכן, אומבאַגרייפלעכן אַפּטימיזם, — פון דער יידישער פאַרגאַנגענהייט, פון דער יידישער טראַג־דיציע. אָבער ער בלייבט ניט שטיין אין דער יידישער געוועזנהייט. זיינע אויגן, זיינע בליקן זיינען געווענדט צו דער צוקונפּט. ליעסינס טראַדיציאָ־נעלקייט איז אַ פאַרגאַנגענהייט־אינספּירירונג אַלס אַ יסוד פאַר אַ צוקונפּט־ראַמאַנטיזירונג. ליעסין האָט בייגעקומען, האָט אַסימילירט אין זיך די יידישע טראַדיציע. ער האָט זי ניט גענומען אַלס אַ טויטן באַלאַסט, נאָר אַלס אַ טרייב־כוח. ליעסינס יידישקייט ליגט ניט ווי אַ בער אין ווינטערצייט פאַרשלאַפּן, זויגנדיק די אייגענע לאַפּע. זי איז כסדר וואָך, אויף, פּריליגנדיק, און זי זוכט האַניק און זי געפינט עס. ליעסינס יידישקייט איז צוגעקייטלט צו גרויסע אָנהויבן, צו מאַרגנשטערנדיקע ראשיתן, אָבער זי שטרעבט כסדר אַרויף צום זעניט פון מיטאַג־וון. די ריכטונג איז ניט פון דער קעגנ־וואַרט צו דעם עבר, נאָר צו דער צוקונפּט. דער קער צום עבר איז ווי יענער וואָס מאַכט אַ פאַר טריט צוריק בכדי צו האַבן אַ מעגלעכקייט זיך צו פאַנגדערלויפּן און געבן דעם אמתן שפרונג פאַראויס אין דער צוקונפּט אַריין.

אין אַ צייט ווי די אונדזעריקע, אַ צייט פון אויסערלעכע רדיפות און נגישות און אינערדעכן פאַנגדערפאַלן און אַוועקפאַדן, ווען אַלע אונדזערע עטישע יסודות זיינען צעשאַקלט און צעוואַקלט, דאַרפן מיר צופאַלן מיט אונדזערע זוכנדיקע אויגן און אָנגעשפיצטע אויערן צו דעם הייליקן קוואַל, פון וועלכן ליעסינס לידער פליסן אַרויס, פון וואַנעט זיי זויגן זייער חיות, און פון אים אַרויס, פון יענע אייביקע מגילות, שעפּן אינספּיראַציע און בטחון. מיר דאַרפן זיך אָננעמען מיט נביאישן אַפּטימיזם, זיך אָנשטעקן מיט זייער זיכערן און פולן גלויבן אין יידן, אין זיין צוקונפּט, און אין מענטשן און אין זיין עתיד.

דער ייד וועט ווייטער טראַגן זיין לאַסט מיט שטאַלץ, מיט מאַראַלישן סופּער־אַריטעט־געפיל; ער וועט ווייטער אַרויסווייזן זיין געניאַליטעט פאַר

עקשנות, סבלנות און בטחון; ער וועט פארפעסטיקן און דערקלערן צו זיך אליין און צו דער וועלט זיין זיכערקייט, אָז זיין לעדע, זיין אידעאל, זיין יהוה־לערע און יהוה־אידעאל וועט צום סוף טריאומפירן. און מענטש וועט. גיט קונדיק אויף אלע צייטווייליקע פארווירענישן און צוריקטרעטונגען, מאַרשירן פאַראויס צו זיין מענטשישקייט און אַוועק פון זיין חיהשקייט. די ליכטיקע יידישקייט־אידעאלן וועלן זיך פאַנאַנדערזונען מיט מער ליכט־דרייסט און מער אור־הגנוז־העזה, און די העלע באַשטרעבונגען פון יידנטום וועלן נאָך קלאַרער און לויטערער ווערן.

און מעג די נאכט פון אונדזער פאַסקודנער שטיקל צייט חושכן ווי אַ פינצטערע גרוב אין אַסיען, און מעגן משוגענע הינטישע שנאה און חיה־רעהשער ראַסן־האַס בושעווען און רעווען מיט באַנומענע קולות פון צעזידטע און צעקאַכטע סמבטיון־כוואַליעס, זיי וועלן גיט פאַרפלייצן די הערצער פון די מענטשן, זיי וועלן גיט פאַרטרינקען די געהירן פון די שטאַמען — אויף לאַנג. די זון פון גערעכטיקייט, פון אמת, יושר און צדק וועט אויפגיין, און מיט איר גאַלדענעם בעזים וועט זי אויסקערן, ביזן לעצטן שטויבעלע, דעם חושך, די מוחות־צעמישעניש און הערצער־פאַרשטאַפעניש. און האַרמאַניע און מענטשן־סאַלידאַריטעט, פעלקער־ברודערשאַפט וועט זיך פאַנאַנדער־בליען ווי אַ רויז אין וואויל־קולטיווירטן גאַרטן פון דער מענטשהייט. און ווייטער —

„צי די לערע פון דורות

אפילו ווען אויך אין פאַרענדערטן שיין . . .“

גיט נאָר פאַרענדערט, נאָר אויך פאַרגרעסערט, פאַרלויטערט, פאַרהעלט וועט ווערן דער יידישער שיין... ווייל פאַרגרעסערט ווערט די יידישע פיין. און דער שיין איז דאָך בלויז אַן אַפּשפיגלונג און אַ טראַנסמוטאַציע פון פיין. וואָס טיפּער דער ווייטיק, אַלץ העכער איז די יידיש־אידעאָליסטישע אויפ־שאַלונג. וואָס גרעסער די יסורים מיר שטייען אויס פון דער מענטשהייט, אַלץ גרעסער איז די ליבע אונדזערע, אַלץ פעסטער און שטייפער, אַלץ זאַפטיקער און האַפטיקער איז אונדזער גלויבן אין „פעלקער־פאַרברידערטן וועלט־אידעאל“.

ליעסין איז אַ וודווגות פון אַ פאַסעאיסט מיט אַ פוטוריסט. וואָס טיפּער ער שלאַגט זיינע וואַרצלען אין באַדן פון יידישער פאַרגאַנגענהייט, אַלץ העכער און שטאַלצער הויבט ער דעם קאַפּ אין הימל פון דער צוקונפט. ליעסין איז אַ צונויפפאַרונג פון אַן עבר מיט אַן עתיד, בכדי צו געבוירן

זרע של קיימא, דעם עתיד שבעתיד, די גאר ליכטיקע, שטראלנדיקע וועט-
 קומענהייט — פאר אונדז און פאר אלעמען, און אויב דער ביבלישער ראדי-
 קאליוז האט געצויגן זיין יניקה פון דעם געדאנק, אז דו ביסט א קנעכט
 געווען אין לאַנד פון מצרים, ער האט זיך גענערט און זיך דערהאלטן מיט
 מנעמישער שפיז, מיט דערינערונגען, ציט דער היינטיקער יידישער ראדי-
 קאליוז זיין חיות פון דעם שפירן און פילן און איבערלעבן די שפלות פון
 דעם קנעכט אין אייראפייאישן מצרים. און אן איבערלעבונג איז שטארקער
 פון א מעמואר, און ממילא איז אונדזער ראדיקאליוז אויך קרעפטיקער...

ב

דער אייביקייט-בונד

ביי לייענען זיינען די אבות ניט קיין שטיק פארגאנגענהייט, נאר
 טאקע א קעגנווארט. ריכטיקער — די פארטרעטן פון די דריי פאטריארכן
 זיינען פאראויסמעלונגען, פרעפיגוראציעס פון יידישן שיקזאל דורך די
 דורות, דורך די כוואליעס, פון לעבנס-ים, וועלכער איז טיף ווי דער אפגרונט
 און לאַנג ווי דער איין-סוף...

„אונדזער אומשטערבלעכקייט ציט זיך אויף צוריק אין דער פאר-
 גאנגענהייט אריין ביז צו די אבות, און אין דער צוקונפט ביז צום משיח-
 קעניגרייך.“ *

א ייד לייענט ניט זיין געשיכטע, די געשיכטע פון זיין פאלק. ער לעבט
 איבער די שיקזאלן פון זיין ציבור אלס געשעענישן פון זיין פערזענלעכן
 לעבן. ער לעבט עס איבער מיט יעדן יום-טוב, מיט יעדן יאר, ווי איינער
 וואס באטייליקט זיך אין דער אויפפירונג פון א דראמע. די גריכן האָבן
 דראַמאַטיזירט די וועלט און, ממילא, האָבן זיי געשאַפן אַ קאַסמישע מיטאַ-
 לאַגיע, פון וועלכער אַ טעאַלאַגיע איז אַרויסגעוואַקסן. דער ייד ליריצירט
 די וועלט, וואָס ער עפּיצירט, דראַמאַטיזירט, איז זיין פּאַלקס-געשיכטע. ער
 פירט אויף זיין יציאת מצרים. ער לעבט זיך אריין אין זיין וואַנדערן דורך
 דעם מדבר. ער שאַפט אַ דראַמאַטישע אילוזיע. דער ייד באַפעלט דעם
 טייך פון צייט צו לויפן אויף צוריק אָדער גאַר פליסן אין אַ קרייז.
 מיט דעם צוועק געברויכט דער ייד אַלע אַקסעסואַרן פון טעאַטראַלישער
 קונסט, דעקאָראַציעס, אינסצענירונגען, סימבאָלן. און אין אַט-דער פאַר-

* (משה העם, „רוים און ירושלים“.

געשטעלטער סביבה, קינסטלעך רעפראדוצירטער אומגעבונג, נעמט ער שפילן זיין אויבער-היסטאָרישע ראָלע... די יידישע אומשטערבלעכקייט ווערט גאַראַנטירט דורך אונדזער באַצווונגען דעם צייט־שטראַם. מיר דריקן צייט אַראָפּ צו דער דרגא פון אַ פערטער דימענסיע. אונדזער אומשטערב־לעכקייט לויפט אויף צוריק ביז צו די אַבות, וועלכע לעבן מיט אונדז, אין אונדז, און מיר לעבן אין צייט מיט זיי. און זי לויפט פאַראַויס מיטן כח פון דער אומפאַרגאַנגענער פאַרגאַנגענהייט ביז צום לעצטן דור, ביז אין די ימות המשיח אַרײַן.

ליעסין, ווי דער עכטער ייד, אידענטיפיצירט זיך מיט די אַבות, מיט זייערע איבערלעבונגען, מיט זייערע פאַסירונגען. ביי אים ווערן זיי סימבאָלן וועלכע צייכענען מיט די שטריכן פון זייער לעבנס־געשיכטע, ווי געמאַלן אין דער יידישער האַלב־לעגענדאַרער היסטאָריע, די קאַרטע פון יידישן דורות־צוג. זיי ווייזן דעם מאַרשרוט פאַרן יידישן קאַראַוואַן דורכן מדבר... צו דעם אייביקן צוגעזאַגטן לאַנד, צו דעם אייביק־געגאַרטן אַאַזיס. צו דער אייביק־שימערינדיקער אַנלאַקנדיקער פאַרשטעלונג.

„הינטער די פינצטערע ווייטן

לויכט אַ לבנהדיקע פרייד,

דורך די יאַרטווינטער שטרייטן

הער איך פון אוראַלטע צייטן

שטראַליקע, אור־אַלטע רייד.“

(„איבער די תּחומות, די בענטשונג“)

לויטערע רייד פון נחמה, פון מוט־געבונג, פון בטחון קומען צום דיכטער פון די מרחקים פון אַ געוועזנהייט, וועלכע הערט פאַר אים קיינמאַל ניט אויף צו זיין אַ קעגנזאַרט. ווייל אין אים און דורך אים גייען אַדורך די וויברונגען פון יענע פאַסירונגען. ער איז אברהם, ער איז יצחק און ער איז יעקב. ער אַליין מאַכט אַדורך זייערע נסיונות. און זיי זיינען ניט קיין טויטע פיגורן. זיי לעבן אין אים, זיי ווירקן דורך אים. און ער מיט זיי צוזאַמען איז אייביק אַלט און אייביק יונג. דער לויף פון דורות איז בלויז אַ בייט פון בלעטער, עס איז אַ בלעטערן פון דעם זעליבן ספר, וועלכער געפינט זיך אין דעם אייגענעם איינבונד, יהוה־בונד...

„לוערט, איר גרוילן איר קאַלטע!

עפנט איך, אַפּגרונטן שוואַרץ!

הער איך די רייד די צעשטראַלטע,

שפרינגט אין מיר פריידיק דאָס אַלטע,
פיר-טויזנט-יאַריקע האַרץ.

(דאָרטן)

„אלהי אברהם, אלהי יצחק ואלהי יעקב, אלהים איז ניט קיין אלהים
פון טיטע, נאָר פון לעבעדיקע“...
דער ביבלישער אברהם לעבט און זיין האַרץ קלאַפט אין אברהם ליעסין.
דעם דיכטערס האַרץ איז אַלט שוין פיר טויזנט יאָר, און זי איז אַלץ
שפרינגענדיק, זי איז נאָך אַלץ פול מיט פרייד פון יוגנט. עס איז אַ האַרץ,
וואָס גלויבט ניט אין אַלטקייט, גלויבט ניט אין טויט, גלויבט ניט אין אונ-
טערגאַנג. פיר טויזנט יאָר פון-הינטן איבערגעלאָזן, און וויפיל צענדליקער
טויזנטער יאָרן וואָרטן אויף זיין פולסירונג פון פאַרנט?

„ווי לעבט אין מיר הייליק דער בונד, ווי ער ברענט
ביי מיר אין די אור-אַלטע בלוטן!
איך טראָג אים צו ציטערס פון צייטן אָן ענד,
געלייטערט פון געטלעכע גלוטן.
איך זע אין דער כוואַליקער אייביקייט אים,
ער בלינקט אין די שטערן פון אויבן,
ער פירט דורך די תהומות מיט גלויבן.
עס צערטלט אין ווילדסטן, אין שוואַרצסטן געוויטער
פון געטלעכן צוזאָג די שטים:
עס וואַכט און עס שלאַפט ניט דער אייביקער היטער.“

(דאָרטן)

פיר טויזנטער יאָרן שרעקן זיך ניט פאַר אַ מאַמענט, מעג ער זיין ווי
גרויזאַם, ווי גולנדיק. קיינער איז ניט אַזוי קלוג ווי די דורות-לאַנגע דער-
פאַרונג. גרעסערע שטורעמס איבערגעקומען, גרעסערע געוויטערן איבער-
געוויטערט, טיפערע פאַרפלייצונגען אַריבערגעשוואומען, פון גרעסערע
פאַרשנייאונגען, פאַרדרייאונגען זיך אַרויסגעדרייט — און וואָס איז זיך דאָ
צו שרעקן?

„נאָך אַ טרער אין דעם אַפגרונט פון טרערן,
וואָס באַצייכנט דיין וועג אויף דער ערד;
נאָך אַ קרעכץ אין אַ וועלט-דויס פון קרעכצן —
וואָס-זשע האָט עס ביי דיר פאַר אַ ווערט?“

(„נאָך אַ בלעמל, מיינ פאַלק“, 1894)

דער בונד פון די דורות, די גאַנצקייט פון געשיכטע לעבן אין דיכטער אייביק און איבער די תהומות שפרייזט ער אַ זיכערער מיטן כוח פון זעלבסט־איינגעגלויבטקייט, וועלכער איז דערוואַרבן געוואָרן אין שווערע און ביטערע נסיונות, אַ פעלזשטיין־גבורה, וועלכע איז געשמידט געוואָרן אונטערן האַמער פון גרויזאַמסטן פאַטום.

אים שרעקט קיין זאך ניט אַפּ. ער זעט דעם קאַרשן, וואָס קרייזט איבער זיין גרייז־גראַען קאַפּ, ער ווייס אַבער, אַז ער, דער אַנגרייפער, איז מאַכטלאָז. דער אייביקער היטער, דער גרויסער בטחון אין זיין פיר־טויזנט־יאַריקן האַרצן, וואַכט, דרעמלט ניט, מאַכט ניט צו אַן אויג, אויף איין סעקונדע ניט.

„עס יאָגט זיך אַ שלאַנג, דאָך זי וועט ניט דעריאָגן.“

(„דער אייביקער ייד“, 1894)

ער זעט די גיפטיקע שלאַנג, וועלכע איז ביי זיינע פיס. אַט וואַרפט זי זיך אים צו ביסן... אַבער דאָס איז דאָך אַן אַלטע געשיכטע. זי וויל אַזוי בייסן און רייסן פאַר די לעצטע פיר טויזנט יאָר. זי האָט אַבער קיין שליטה ניט איבער אים, דעם מענטשן־קינד, וואָס ווייס דעם לחש, ווייס דעם סוד פון אייביקייט, פון אייביקן לעבן און אייביקן שטרעבן, אַ סוד, וועלכער ליגט אין אייביקן זעלבסט־גלויבן און טראַצן.

זיין האַרץ איז אַלט פיר טויזנט יאָר, פון דער געשיכטלעכער פאַר־גאַנגענהייט גענומען, און „צייטן אָן ענד“ איז עס אַלט, פון דער פאַרגעשיכטע און דער צוקונפט גענומען. און דעריבער קען זיין האַרץ זיך ניט עלטערן, עס בלייבט תמיד יונג. און דער לאַנגער צייט־שטח ווערט דורכגעלעבט אין יעדן מאַמענט, אין יעדער רגע, מיט יעדן האַרץ־קלאַפּ, מיט יעדן פולס־שלאַג. די אייביקייטן באַהעפטן זיך מיט די מאַמענטן און אַזוי ווערט געבוירן די איבער־צייט פון יידישן קיום.

„די עכאַס פון דורות, וואָס שטאַרבן און שווינדן;

עס בלייבט נאָר דער געטלעכער בונד,

וואָס טוט מיטן אייביקן אייביק מיד בינדן.“

(„אייבער די תהומות“)

די צוקונפט, דאָס וואָס דאַרף נאָך ערשט קומען, איז לענגער פון דער פאַרגאַנגענהייט, ווי לאַנג זי זאָל ניט האַבן געווען. אַ בונד איז געשלאָסן

מיט צייטלאָזיקייט און רוימלאָזיקייט, מיט די צוויי טיטאַנען פון דער גאַרער עקזיסטענץ, דעם הערשער פון דער דערשיינונג און דעם געוועלטיקער פון דער פּאַסירונג, מיט דעם מלך פון דער זאך און מיט דעם קעניג פון דעם זיך...

„פריי, פון צייט און שטח אָפּגעריסן,
שפּאַן אַיך מיטן חלוס־בליק און שפּאַן
איבער דייע ווייטע פינצטערנישן,
פּאַטער פון געהיימניס, אָקטאַן.“

(דאַרטן)

אַרויס פון ראַם, אין וועלכן אַלע פעלקער זיינען איינגעקלעמט, זיך אַרויסגעריסן פון כראַנאַלאַגיע און זיך אַרויסגעמאַכט פון געאַגראַפיע...
יא, דער ייד צאָלט דערפאַר, ער צאָלט מיט שווערע פּראַוואַונען, אָבער ווער קען עס זאָגן, אַז דער ייד האָט ניט איינגעהאַנדלט קיין מציאה? ...
ער איז אַרויס פון דעם אַרביט און ער בלאַנדזשעט, אָבער אין אין־סוף, וואו וועגן זיינען אומוועגן און אומוועגן ווערן שליאַכן, דרד־המלכס פאַר די אייביקע פּילגרימען. אין די אויבערשטע ספּערן — איז קיין בלאַנדזשעניש ניט שייך. וואו ער גייט, דאַרטן שפּרייט ער אויס זיין וועג פאַר זיך, דאַרטן בעט ער אויס די סאַמעטענע סטעזשקעס, אויף וועלכע ער גייט ערשט טרעטן.

„עס בלייבט נאָר דער געטלעכער בונד,
וואָס טוט מיטן אייביקן אייביק מיד בינדן.“

(דאַרטן)

דער בונד מיטן אייביקן אייביק — דאָס איז אַלץ און גאַר, און די דורות הערן אויף צו שטאַרבן און שווינדן, זיי גייען ווי אין אַ ראַטאַציע, צייכענען שם־המפורשדיקע צירקלען, אַט גייען זיי אַוועק און אַט קומען זיי צוריק. עס איז אַ קאַראַהאַד פון דורות, וועלכער וואַקסט אין דיאַמעטער און גרויסט זיך אין היקף און שפּרייט זיך אין אַרומנעם — ביז אין „אַן שיעור“.

„דאָס רוישט ניט דער ים אַזוי ברויזנד,
דאָס רוישן מיר יאַרן פיר טויזנט...“

(דאַרטן)

פּערציק יאַרהונדערטער צו מיר — און אַן אייביקע אייביקייט פון מיר, אַרויפצו־צו, אין הייכן אַריין.

דער היינט, דער טאג, דער איצט, דער געהיימער בונד שטייט אין מיטן און פיר טויזנט יארן פירן צו אים, ליגן ביי זיין רעכטער האנט און עאָנס־אויף־עאָנס ציען זיך פון אים אויף דער לינקער זייט אין דער אומענדלעכ־קייט אַרײַן.

דער ייד, אין די טיפענישן פון זיין פסיכאלאגיע, אין דעם במסתרים פון זיין יידישער נשמה, האָט אויפגעהויבן די האַנט צום הימל פון דאָזיין מיט דער גייסטיקער עזות, וואָס גילט קעגן אַלץ, און האָט געזאָגט, און האָט געגלויבט און גלויבט אין וואָס ער האָט געזאָגט, — חי אָנכי לעולם, מיין איך, מיין אינדיווידוואַליטעט לעבט אייביק, ווייל איך ווייס דעם סוד פון אידענטיפיקאַציע, פון זיך־פאַרזעלביקן מיט די פאַרגאַנגענע דורות און זיך פאַראייניקן מיט די אַנקומענדיקע גענעראַציעס און זיך רעאַליזירן אין די אַנווענדיקע...

„רייט איך אין שטרעליקן חלום,

אַ פאַטריאַרד־קאַמאַנדיר ;

רייט איך פאַראויס די טייוואַלים...”

(דאָרטן)

איך רייט פאַראויס אַלע טייוואַלים, מחבלים און מזיקים פון לעבן און עקזיסטענץ. איך רייט פאַראויס אַלע צעשטערנדיקע כוחות. איך פאַרניין צייט דורך דער פאַרקניפונג פון היז־הוה־ויהיה. איך נעם דוראַציע און צי זי אויס אין ביידע ריכטונגען אויף איין מאָל, סיי אַראָפּ און סיי אַרויף, און געווען, איז, וועט זיין ווערט איין דויער־יש, וועלכער פרעסט זיך אַרײַן אין דער פאַרביילויפנדיקער רגע, אין דעם קנויל, וועלכער וועט זיך קיינמאָל ניט אויסוויקלען, ווייל זיינע פעדים וויקלען זיך איין און אויס אויף איין מאָל...

„און אַלץ איז פאַנטאַסטיש און אַלץ איז רעאַל :

דער בלייב־בלויער, פלאַמיקער פליטער,

דער כוואַליקער, שטרעליקער ציטער,

די סודות־באַוועגונג פון כוואַליעס און ליכטער,

וואָס אָפּגעהאַקט טוט זי אַ פאַל,

ביים עק האַרזיאַנט, אין אַ נאַכט אַ געדיכטער.”

(דאָרטן)

די דעמאָרקאַציע־ליניע איז אָפּגעווישט. די פאַנטאַזיע נעמט שאַפן און

מאלן די רעאליטעט. און די רעאליטעט, וואס איז זי אזוינס? זי איז ניט „זאבלעך“, זי איז ניט סאליד, זי איז ניט א שטיק חומר, א שטיק אינערטע מאסע. גיין, גיין. דאס איז „יידישע“ רעאליטעט, וועלכע איז ניט קיין זאכיקייט נאר א זיכיקייט און זיכערקייט. די גאנצע ווירקלעכקייט איז בלויז א שפיל, א יאג, א וויל, א מאג. עס איז ניט קיין עקזיסטענץ, עס איז אן „אינסיסטענץ“. עס איז א פלאקער פליטער פון יכולתן, פון פארמעסטונגען, פון אונטערנעמונגען, א כוואליקער, שטראליקער ציטער פון מעגלעכקייטן, פון פארזוכונגען, פון פרובירונגען, און די באוועגונג איז פול מיט סודות, איז א רעטעניש לדורות. עס איז א געפלעכט און א געפעכט פון כוואליעס און ליכטער, וועלכער שפיגלט זיך אפ העט-ווייט אויפן סאמע ראנד פון האריזאנט אין א נאכט א פינצטערער. אבער יידן זיינען ניט אומזיסט גע- גליכן געווארן צו שטערן. ווי שטערן, שרעקן זיי זיך ניט פאר נאכט און פינצטערניש.

יידן זיינען אויך געגליכן געווארן צו זאמד, וועלכע אלע טרעטן, אבער קיינער קען ניט צעטרעטן. . . ווייל זיי זיינען שטארקער פון די פיס, וועלכע טאפטשען זיי...
 מיר זיינען אן אייביקע קאטעגאריע — און א. ליעסין איז געווען איינער

פון די יידישע דיכטער, וועלכער האט עס פארשטאנען, און מער ווי פאר- שטאנען — דורכגעפילט, דורכגעהארצט. ליעסיןס דיכטונג האט געשעפט פון יידישן אייביקן קוואל און מיט דעם „עלעקסיר פון אייביקן לעבן“ האט ער אָנגעטרונקען זיין שאף, זיינע דיכטונגען...

2. קאסמישע מאַטיוון

אַלדאָס אויבנגעבראַכטע און געזאַגטע איז מער ניט ווי אַ טעראַסע, וועלכע מען דאַרף אַריבערשטייגן. דאָס איז מער ניט ווי אַ פּאַליש. זיין טעמפל, זיין אמתער לפני ולפנים, דאָס אינעווייניקסטע אין דאָס אינע- ווייניקסטע ליגט אַ סך, אַ סך העכער, און דאָס איז זיין וועלט-געפיל. איך האָב אין זינען א. ליעסיןס קאָסמישע מאַטיוון.

געטהע זאָגט אין זיין „זינגער“: „איך זינג ווי דער פויגל זינגט וואָס אין די צווייגן וואוינט, דאָס ליד וואָס פון דער קעלך דרינגט איז לויך וואָס אייביק לוינט.“ דאָס איז אַלץ גערעדט פון זינגער. אין פּאַעזיע זיינען פּאַראַן מדרגות. אַן אמתער דיכטער איז מער פון אַ זינגער. און א. ליעסין איז אַן

עכטער דיכטער. א. ליעסין פאַרט צונויף דעם זיין מיט דעם ניט-זיין, שאַפנדיק עפעס דריטעס, פאַר וועלכעס מיר פאַרמאָגן נאָך קיין וואָרט ניט, וויסן נאָך ניט קלאַר וואָס עס באַדייט, אָבער האָבן פאַרט עפעס אַן אָנונג וועגן דעם. א. ליעסין פאַרמאָגט דאָס וואָס מ'רופט, ניט האָבנדיק קיין בעסער וואָרט, "קאָסמישעס באַוואוסטזיין". און אין די דאָזיקע הייכן, אין דער סטראַטאָספערע פון געמיט איז א. ליעסין לעילא וועילא. דער אמתער פּאָעט איז מער ווי אַ "זינגער", ער איז אַ "בויער", אַ שותף למעשי בראשית. "זאָלן די הימלען צולייגן אַן אויער, און זאָל די ערד זיך איינהערן וואָס איך רעד" — דער איך פון אַפּדוכט און אויסדרוק, דער איך פון אַלע וועלטן און אַלע נשמהגעצעלטן. אַזוי באַפעלט דער דיכטער, און א. ליעסין איז אַ שטאַרקער רינג אין דער קייט פון פּאָעטישן יחוס, וואָס ציט זיך ביי אונדז אַזש פון "האזינו", וואו דער קאָסמישער מאַטיוו לאָזט זיך ברייט הערן. און א. ליעסין פאַרלאָזט דעם טאַל מיט אַלע זיינע קלייניקייטן, קליינעם היינט און קליינעם מאַרגן, און ער לאָזט זיך אין וועג אַריין, ער פילגרימט צום אָנהויב פון אַלע אָנהויבן.

ער גייט צום ערשטן פּרינציפּ, צום פּרינציפּ פון אַלע פּרינציפּן און פּרינציפּאַל פון אַלע פּרינציפּאַלן, צום אור-אַלטן כאַאָס-אַקעאַן און צו זיין אור-אַלטער און אייביק-יונגער כאַאָס-זעל. ער באַהעפט זיך און גיסט זיך צוזאַמען מיט דאָס וואָס האַלט תמיד אין איין ווערן און אַרויסקומען, מיט דאָס וואָס איז איבער צייט און איבער אַרט און איבער פאַרם. די פּאָעטן, וואָס האָבן געדינט און דינען אַט דעם האַר פון אַלע האַרן, דעם גרייז-גרויען זקן, דעם תוהו ובהו, וועלן שטענדיק גרינען, בליען און פרוכטן, ווייל זיי זיינען געפלאַנצט ביי די ברעגעס פון די טייכן פון אייביקייט, און פון זייערע נשמות שטראַלן זונען, וואָס וועלן קיינמאַל ניט פאַרגיין.

.א.

כאָאָס און אַרדענונג

מיר'ן ליינענען דעם ערשטן ליד פון דער סעריע "פאַרבן און שטימען". אין איין קליין געדיכט גיט אונדז א. ליעסין אַ גאַנצע קאָסמישע פילאָ-סאָפיע, און דאָס אַלץ מיט אַזאַ פּשטות, מיט אַזאַ קלאַנגפולער האַרמאָניש-קייט, אין אַזאַ אוראַלטער פּרימיטיווקייט, וועלכע גידערט צום תהום פון

אינסטיגנט און איז צו דער זעלבער צייט אן אויסגוס פון געמיט. וועלכער שפריצט ארויף צום זעניט פון מענטשלעכן געדאנק. אט אזא איז דאס ליד, וואס איז איינע פון די בלאנקענדיקסטע פאעטישע דימענטן:

„עס זיינען די זעלטנסטע פארבן פאראן
 ביים אייביקן פארבן-מישער, אלט אקעאן.
 דאך תהום-טיף פארבלייבט ער אין שווארצקייט באהאלטן,
 אין פארב פון דעם תהור-ובהו דעם אלטן.“

(„פארבן און שטימען“)

לייענענדיק עס דערמאנט איר זיך ניט-וויילנדיק אן דעם פאסאזש: „א גרויסער מאלער איז געווען אייער גאט, אבער ער האט געפונען פארטיקע פארבן, ווי ליכט און שאטן, צוגעגרייט פאר אים. און דער קלוגער ענטפער גילט: ער איז א מאלער, וואס מישט און שטעלט צוזאמען זיינע אייגענע פארבן, ווי עס שטייט געשריבן: „ער האט באשאפן דאס ליכט און ער האט געבוירן די פינצטערניש“ (יוצא אור ובורא חושך).“

און אלט-אקעאן איז א פארבן-מישער, א פארבן-מאכער, און ניט בלויז א פארבעה

ווער איז דער אלט-אקעאן?

דאס איז דער גאט פון אלע געטער, דער האר איבער אלע הארן, דער אור-אלטסטער כלי-כול. די גריכן האבן אים גערופן כאאס. האמער — אקעאנוס. ער מישט די פארבן און פארבט אפעט א וועלט, אבער ער אליין בלייבט אומאנטדעקט אויף אייביקע אייביקייטן. ער אליין איז נאך אלץ אין שווארצקייט באהאלטן. ער בלייבט א תהור-ובהו. זיין כאאטישקייט ווערט ניט געמינערט אויף א האר. ניין, דער כאאס וועט זיך קיינמאל ניט אויס-נעמען. דער כאאס וועט זיך קיינמאל ניט אונטערווארפן אונטער די פיקסירטע געזעצן פון הארמאניע, קויוזאליטעט, אידענטיטעט. ער וועט ניט גיין אין שפאן פון מאס, צאל און געוויכט. ער וועט ניט זיצן פארשפארט אין שטייג פון קאליר, שאטירונג און קלאסיפיקאציע.

דער פראצעס פון שאפן, — וואס איז דאס זעליקע ווי באגרענעצן, דיפערענצירן, דעטאליזירן, — איז אומענדלעך, אומצייטלעך און אומארט-לעך, ווייל די טיפענישן פון כאאס זיינען ניט אויסצומעסטן, קיינער קען זיך ניט דערגרונטעווען צו זיין דעק.

„הקדוש ברוך הוא בונה עולמות ומחריבן“ — גאט שאפט וועלטן און

מאכט זיי גלייך חרוב, ער ווארפט זיי צוריק אריין אין זודיקן קעסל, וואָס שטייט אייביקייט־אין, אייביקייט־אויס אויפן פייער, וואו זיי ווערן צע־שמאלצן, פארלירן זייערע באַשטימטע פאַרמען און צעגייען אין גרויקייט און פאַרמלאַזיקייט. די וועלטן גייען צוריק צום תוהו־וּבְהוּ, צו זייער אייגן־טימער, צו זייער אמתן באַלעבאַס, צו זייער קוואַל און וואַרצל. זיי גייען אַהין, פון וואַנעט זיי זיינען געקומען. פון כאַאָס קומען זיי, אין כאַאָס לעבן זיי, און צום כאַאָס לויפן זיי צוריק, ווי אַקינד צום מוטערס שויס, נאַכדעם ווי עס האָט געשטעלט אַ פאַר שעמעוודיקע אומזיכערע טריטעלעך. די וועלטן־עופּהלעך לויפן צוריק צו דער מאַמען...

וויפיל פאַרבן עס זאָלן ניט ווערן פאַרמישט, וועלן זיי ניט זיין אימ־שטאַנד צו פאַרשמירן די שוואַרצקייט פון דעם אַלטן אַקעאַנוס, דעם גרייז־גרייען תוהו־וּבְהוּ.

אין יעדער אַרדענונג ליגט אַ שטיק כאַאָטישקייט. אַרדענונג אַליין אין פאַרטונקט אין תוהו־וּבְהוּ. דערפאַר קען קיין סיסטעם לאַנג ניט עקזיסטירן. די כאַאָס־עלעמענטן, וועלכע האָבן זיך פאַר אַ וויילע פאַרטייעט, פאַרוקט און זיך געהאַלטן רואיק, שיטן זיך באַלד אַרויס מתנותוויוו פון זייערע באַ־העלטענישן און פאַרדעקן אַלדאָס איינגעאַרדנטע. און די טיפע שטערנלאַזע נאַכטפולע שוואַרצקייט פאַרנעמט די וועלט, קומט צוריק מיט אַן עלעמען־טאַרן כוח.

דאָס פּאָדעם־שטראַמקעלע פון שאַפן ציט זיך, גיסט זיך אַן אויפהער. אַבער דער תוהו־וּבְהוּ נעמט זיך ניט אויס. דער תוהו־וּבְהוּ איז קרעאַטיוו, ער האַלט אין איין רעפּראָדוצירן זיך, ער מערט זיך און פרוכפערט זיך. און אונדזער עטאַבלירטער קאַסמאָס איז אים ניט ביכולת אויסצושעפן.

כאַאָס פאַרמאַגט די זעלטנסטע פאַרבן, זאָגט אונדז א. ליעסין, און כאַאָס געברויכט זיי, פאַרפאַרבט מיט זיי גאַנצע וועלטן, אַבער אַליין, דער אַל־מעכטיקער, דער אַלפאַרביקער, בלייבט תּוֹהו־וּבְהוּ און פאַרבאַהאַלטן . . . ניט צו דערקענען, ניט צו דערטאַפן, ניט צו פאַרשטיין. זיין עסענץ, זיין וואַסיקייט און וויאיקייט, איז דער תוהו־וּבְהוּ, דער צושטאַנד, וואָס איז קודם צו יעדן צושטאַנד, פריער פאַר דער מדרגה, וועגן וועלכער פּראָגן קענען געפּרעגט ווערן.

ווער איז אַט דער אַלטער אַקעאַנוס, וועגן וועלכן א. ליעסין דערציילט אונדז אַזוי פיל אין אַזוי ווייניק ווערטער ?

„די מיטאַלאָגיעס און רעליגיעס פון אַלע נאַציעס באַשטימען דעם כאַאָס אַ פּלאַץ פאַרן אַנהויב פון אַלע אַנהויבן. העזיאַד און אַויד באַשרייבן דעם

כאָס ווי אַ צושטאַנד פון זאַכן, וואָס איז איידער דעמאָרקראַציע און באַ-
שטימונג זיינען איינגעפירט געוואָרן. נאָך פריער, די וועדאָס, דערציילן
אונדז, אַז אין באַגינען איז געווען ניט קיין טאַג און ניט קיין נאַכט, ניט קיין
לעבן און ניט קיין טויט, ניט קיין באַשטימטע אייגנשאַפט און ניט איר קעגנ-
זאַץ. יעדע פאַר-זאַך איז געווען צונויפגעמישט מיט יעדערן פאַר-עפעס-
אַנדערש . . . קיין זאַך האָט מען ניט געקענט אונטערשיידן, וואָרים עס איז
נאָך ניט געווען קיין דעפיניטיווקייט, נאָר אַן אומדייטלעך עפעס האָט זיך
צעשוואומען און שווימענדיק געטראָגן איבערן שטראָם. אַנאַקסטמענדער,
דער תלמיד פון טהאַלעסן, האָט געזען די וועלט ווי אַן אין-סוף פון כאָאָס,
פון וועלכן קעגנשטאַנדן און געשעענישן האָבן זיך פאַרמירט דורך סעפּאַ-
ראַציעס. ער האָט אַבער, אַפנים, פאַרגעסן צו זאָגן אונדז ווער איז געווען
דער סעפּאַראַטאָר. *

און דער אַלט-אַקעאַנס איז ניט נאָר אין דער וועלט; ער ליגט אין
דער געזעלשאַפט, וואו כאָאָס און אַרדענונג, כאָאָס און קאָסמאָס, האַלטן
כסדר אין איין ראַנגלען זיך. אַ מיש די פאַרבן, כלומרשט עטאַבילרט אַ
ראַציאָנאַלע סיסטעם, וועלכע זעט אויס צו זיין גאַנץ געזעצט, „צירלעך-
מאַנירלעך“, אַבער באַלד נעמט זי אַרויסווייזן אירע כאַאָטישע עלעמענטן
און ווערט צעפאַלן אויף שטיקער, דעגענערירט, קערט זיך אום צום מצב
פון כאָאָס. און ווידער אַמאָל הויבט זיך אַן דער פּראַצעס פון מישן די
געזעלשאַפטלעכע פאַרבן, און אזוי אַד אינפּיניטום.

און אַט דער געזעץ פון דיסאָלוציע, פון צוריקפאַלן אין תהו־ובהו,
פאַסט זיך ניט ווייניקער בנוגע אמת, גערעכטיקייט און אַלע אַנדערע
פונדאַמענטאַלע באַגריפן, געשאַפן פון מענטשן. וואָס איז היינט אמת, איז
מאָרגן אויס; וואָס מיר האַלטן היינט פאַר גערעכט, ווערט מאָרגן אומ-
גערעכט.

„ראַציאָנאַליסטישע פּילאָסאָפּיע האָט זיך געמאַכט כלאַ-ידע פון כאָאָס,
וועלכער איז געווען די צענטראַלע טעמע פון אַלדאָס דענקען אין אַלטערטום,
אַנהויבנדיק מיט טהאַלעסן און אויסלאַזנדיק מיט די סקעפטיקער. אַבער דאָ
באָווייזט זיך דער אַנגעזעענסטער וויסנשאַפטסמאַן פון אונדזער מאַדערנער
עראָ, דער באַרימטער ניוטאָן, און ער רעסטאָורירט די העגעמאָניע פון
תהו־ובהו.“ **

(* וו. בעאבוי, „כאָאָס און קאָסמאָס“, Clarion, December, 1932, New York.)

(** וו. בעאבוי, דאָרט.)

ניוטאן זאגט:

„איך ווייס ניט ווי די וועלט קוקט אויף מיר, אבער אין מיינע אויגן בין איך געגליכן צו יענעם קינד, וואָס שפילט זיך אויפן ברעג ים, און פאַרוויילט זיך מיט געפינען דאָ און דאָרטן אַ שיינע מושעל, אָדער אַ שטיינ-דעלע וואָס איז אַ ביסל גלאַטער און פלאַטשיקער פון די איבעריקע, בשעת דער אַקעאַן פון אמת ליגט לחלוטין אומאַנטדעקט פאַר מיר.“ *

לאָמיר געברויכן דעם היסטאָרישן שפּרוך פון לינקאַלן:

מען קען סיסטעמאַטיזירן אַ טייל, אַ מאָנטשינקן טיילכעלע, פון כאָאָס פאַר אַלע מאָל. מען קען בייקומען דעם כאָאָס, אַזוי יעדנפאַלס דוכט זיך אונדז אָפּ, אויף אַ קורצער צייט. אַבער מען קען בשום אופן ניט באַזיגן אָדער באַזייטיקן דעם גאַנצן כאָאָס אויף אַלעמאַל. ווייל כאָאָס — נאַטור איז שטאַרקער פון אַלע אונדזערע קינסטלערישע און קונציקע איינשטעלונג-גען און איינפירונגען, פון אונדזער געוואויגענער, געמאַסטענער און אויס-גערעכנטער ציוויליזאַציע. זי האַלט זיך אויף אַ פאַר הונדערט אָדער טויזנט יאָר, און דערנאָך, פּלוצלונג, קראַך! ווי אַן אַלטע וואָנט פון אַ חורבה. און רואינען צעלייגן זיך איבערן גאַנצן הויף, וואו פאַרדעם האָבן פאַלאַצן און טעמפלען זיך געגרויסט און געגאווהט.

אַלץ קומט פון כאָאָס און אַלץ גייט צוריק צום כאָאָס. דער כאָאָס איז דער מוטער-שויס, קני, וויג און קבר, אַלץ אויף איין מאָל, אַלץ אינאיינעם.

„עס זיינען די זעלטנסטע שטימען פאַראַן

ביים אייביקן כאַר-פירער, אַלט-אַקעאַן.

דאָ גיטן זיך אַלע צונויף אין איין גרויסעם,

אין שטיים פון די שטימען, אין שטיים פון בראשית.“

(„פאַרבן און שטימען“)

אַלע שטימען שטאַמען אָפּ פון דער שטיים פון בראשית. און דער בראשית איז אַן אַן ענד און אַן אַן אָנהויב. דער אָנהויב! אַבער ווען און וואו הויבט זיך אַן דער אָנהויב?

אַלץ גיסט זיך צוזאַמען. ניטאָ קיין אָנהויב, ניטאָ קיין סוף און ניטאָ אַפילו קיין מיטן — כאָאָס די אַלטע באַבע, און דער אַלטער זיידע אַקעאַנס. אין יענער צייט זיינען זיי געווען הערמאַפּראַדיטן. זי-ער האָט אויפגעהאָדע-וועט, אויפגעבראַכט דאָס קליין עופּהלע, וואָס הייסט בראשית, און אַלע קולות מיט אַלע זייערע טענער, וואָס שטימען איינס מיט דאָס אַנדערע און

(* זו. בעאבי.)

שאפן אַ האַרמאַניע, פליכען זיך צוזאַמען, אָן טאַקט און אָן ריטם, און פאַרמירן עפעס אומבאַשטימטעס, עפעס איין־איינציק גרויסעס, אָן הייכע און גידעריקע טענער, נאָר „גרויסעס“ און אומענדלעכס, — און דאָס איז די שטים פון בראשית. אָט די שטים הערט זיך פון ערשטן טאַג אָן און זי קלינגט און היילט דורך אַלע טעג, אַלע שעהען און זי פאַרשלאַנגט אַלע זעלטנסטע שטימען פון דעם בעסטן כאַר־פירער, דעם געשיקסטן דירי־גענט. אָט שטייט דאָ דער אייביקער טאַסקאַניני און פירט אָן מיט זיין אַרקעסטער. די סימפאָניעס פון די ספערן און אַטמאָספערן, מיט די שטילע קוים־ווייענדיקע עטהערן און שטורעמדיקע וועטערן, מיט די זיפצן פון די זעפירן און די קרעכצן און גוואַלדן פון די אוראַגאַנען און לופט־וואולקאַנען. און זייערע ראַפסאָדיעס צעגיסן זיך איבערן חלל פון די וועלטן, פילן אָן די אויערן פון די אַנוועזנדע מיט לידער, געזאַנגען און גערוישן, מיט שאַלן און קנאַלן פון דונערן און וואַסערפאַלן — אָבער די גאַנצע מוזיק הויבט זיך ניט אָן, איז גאַרנישט שבגאַרנישט לגבי דעם אוראַלטן קול, דעם בת־קול וואָס גייט אַרויס פון כאַאָס און באַפעלט, אָז אַלע קולות און געפילדערס, זינגערייען און קלינגערייען, זאַלן שטום ווערן, ווייל אַלץ ווערט בטל במציאות, פאַרלירט זיך אין בראשית.

אָבער דאָס איז אַלץ גערעדט פון דער וועלט, פון ניט־איד, וואו איז אָבער דאָס איד?

דער אַלטער גריך האָט אַ קוק געטאָן אויף דער וועלט, געזען דעם כאַאָס, די צעטומלעניש, דעם ווירוואַר, און האָט פון אים געשאַפן אַ קאַסמאָס. ער האָט געהייסן, אָז די סתירות זאַל זיך איבערבעטן. ער האָט פאַרקניפט די ווידערשפּרוכן אין איין אוניווערסאַלן סינטעז, וועלכן ער האָט אַ נאַמען געגעבן סדר, קאַסמאָס.

אָבער דער קדמונים־ייד האָט די וועלט ניט געזען. ער האָט נאָר זיך אַליין געזען. צום אַלעמערשטן האָט ער אַריינגעקוקט אין זיין אייגענער נשמה און געזען די פילקייט און סכקייט פון דער פערזענלעכקייט אין דער אייגענער פערזאָן, אירע שטענדיקע מחלוקתן, דעם מיט־מאַש פון געפילן, דעם טומל פון פאַרשטענדענישן, און ער האָט פון דעם תוהו־וובה, מיט גרויס שעפּערישער אַנטרענגונג, געשאַפן אַן אייניקייט, אַן אחד, אַן אנוכי. דער פּרעהיסטאָרישער ייד האָט די פערזענלעכקייט דערפונדן, זי אַרויס־געשעפט פון די טיפענישן פון כאַאָס. ער האָט דערביי איגנאַרירט דאָס דיפּערענטיווע, ער האָט זיך ניט־וויסנדיק געמאַכט פון צייט און די מאַמענטן־שטימונגען, וואָס צעשפילטערן די איינהייט פון גרויסן „איד“.

און ווי פארהאלט זיך אונדזער דיכטער א. ליעסין צו דער פראבלעם פון אלע פראבלעמען. צו דעם כאַאָס פון דער מענטשלעכער זעל, צום קנויל פון פלאַנטערנישן, וואָס מיר רופן „איך“?

„דערפיל איך אַמאָל, אַז זיי זיינען פאַראַן.
 אין מיר וואו, די פאַרבן פון אַלט־אַקעאַן.
 זיי פלאַמען אַ ווייל מיר אַדורך און פאַרשווינדן
 צוריק אין דעם אור־שוואַרצן אַפּגרונט דעם בלינדן.
 דערפיל איך אַמאָל, אַז זיי זיינען פאַראַן
 אין מיר וואו, די שטימע פון אַלט־אַקעאַן.
 זיי קלינגען אַ ווייל מיר אַדורך און פאַרשטומען
 צוריק אין דעם כאַאָס פון אור־אַלטן ברומען.“

(„פאַרבן און שטימען“)

דאָ רעדט אין פּאָעט א. ליעסין דער אור־אַלטער ייד מיט זיין פאַרשטיין פון דער וועלט, פון קאַסמאָס.
 ער זאָגט ניט, אַז זיי זיינען פאַראַן, נאָר בפירוש דייטעט ער אָן, אַז זיי, אַט די דאָזיקע פאַרבן, וואָס דער אַלטער מאַלער, דער גרויסער מייסטער מיטש צוזאַמען, זיי געפינען זיך ערגעץ־וואו אין אים, אינעווייניק, זיי ליגן אין זיין פאַר־נשמה, אין זיין פאַר־איך, אין דעם ששת ימי בראשית פון זיין גייסט. די שטימען, די פאַרבן, זיי נעמען אים אַדורך און גלייך פאַרשווינדן זיי און ווערן פאַרלאָרן אין אור־שוואַרצן, אין אַפּגרונט וואָס גענעצט פון קדמונים אָן, פון גרויען פאַרצייטן, און וועלכער איז געווען, איז און וועט זיין אייביק בלינד, אָן באַוואוסטזיין.

„פון וואָנען קומסטו, ליכטיקייט,
 אין פינצטערניש צו גיין?
 צי ערגעץ פון אַ יענער זייט,
 צי גאָר פון מיר אַליין?“

(„די שוף“)

דער תוהו־וובהו באַווייזט זיך, ליכט אין שוואַרצער טיף באַווייזט זיך, פון וואָנען? דער פּאָעט, ווי עס פאַסט אַ דיכטער, ענדיקט מיט אַ פּראַגע־צייכן, ער פרעגט און אין דער פּראַגע ליגט דער ענטפער. עס קומט פון אים אַליין, פון זיין איך אַרויס.
 דאָס באַוואוסטזיין פון קאַליר, פון ליכט, פון שייך, פון אייגענעם אַפֿ־

שפיגל און אַפגלאַנץ גיט אַ בליץ, אַ בליאַסק, גיט אַ שפאַלט די אינערלעכע הימלען און ווערט גלייך פאַרטונקט אין דער אייביקער נאַכט פון אונטער-באוואוסטזיין.

דאָס אייגענע זיינען די שטימען, די קלאַנגען, די האַרמאָניעס פון דער פאַר-וועלט. זיי לעבן, וועבן און שוועבן אין אים, זיי שפילן זיך אין זיין נשמה, זיי עכאַן זיך, זיי הילכן אַפ אינערלעך. סיי די פאַרבן, סיי די שטימען פון אַלט-אַקעאַן ליגן פאַרבאַרגן אין די קנייטשן פון אור-אַלטער זעל, און פאַרמאַגנדיק די קאַלירן און די קולות פון אַקעאַנוס, פאַרמאַגט ער דעם אַלט-אַקעאַן אַליין, מיט זיין גאַנצער עשירות און גדלות.

„און בין איד אַליין אין באַשאַף.

טאָ ווער האָט צעריסן מיין זעל —

צעשמעטערט, אַזוי ווי אַ וועל

אין ווילדן געלאָף?”

(„אַליין“)

די וועלטן און פאַר-וועלטן קומען מיט אים און פאַרגייען מיט אים. און זיין נשמה איז צעריסן, צעכאַטט, צעהור-רובוהט אויף אימער און אייביק, און זיין אייגענער איד, זיין שוין-פאַרמירטע, קריסטאָליזירטע, אַפגע-פורעמטע פערזענלעכקייט האָט ניט פאַראַרעמט, ניט באַראַבעוועט דעם כאַאַס וואָס אין אים. זי האָט אים ניט דערשעפט, און אַלע פּרוואוון צו סיסטעמאַטיזירן זיין אַפגרונט-טיפן איד ענדיקן זיך אומפאַרמיידלעך אין דער אייביקער לעפערישער פּיאַסקאַ, מיטן אייביקן צוריקקום פון אור-אַלטן קוואַל, מיט דעם שטענדיקן צוריקפאַלן צו דער ערשטער ברוסט פון דער אינערלעכער מוטער-כאַאַס.

„זיי פלאַמען אַ ווייל מיר אַדורך און פאַרשווינדן . . .

צוריק אין דעם אור-שוואַרצן אַפגרונט דעם בלינדן.

זיי קלינגען אַ ווייל מיר אַדורך און פאַרשטומען

צוריק אין דעם כאַאַס פון אור-אַלטן ברומען.“

און דער שטראַם פון שאַפן, פון ווערן און צעשטערן שטעלט זיך ניט אַפ אויף איין מינוט, הערט ניט אויף צו פליסן אויף איין סעקונדע. די נשמה טויכט אויפּעט פון די טיפענישן פון שוואַרצקייט, באַווייזט זיך, גיט אַ שייק, אַ מיניע און אַ מאַניע און ווערט גלייך פאַרשלונגען, כדי זיך גלייך אַ צווייטן מאַל אַ הויב טאָן און זיך אַנטפלעקן און ווידער פאַר-שווינדן אין אַ תּוהו.

„דאָז זיינען אין מיר, ווי אין אַלט־אַקטאָן.
די פאַרבן און שטימען, אַלץ אימער פאַראַן
אין שפּיל פון מיין זעל, ווי אין שפּיל פון די אינדן,
אין אייביקן ריטס פון קומען און שווינדן.“

(„פאַרבן און שטימען“)

דאָס איז דער שפּיל פון דער זעל. זי שפּילט זיך אין ווערן און ניט־
ווערן; זי שפּילט זיך אין כאַאָס און אָרדענונג, אין קלאַנג און אין ברום,
אין פאַרב און אור־שוואַרצקייט. די כוואַליעס לויפן אָן אויף די פעלזן־
שטיינער, גיבן זיך אַ וואַרף אַרויף מיט זייער גאַנצן אימפעט און ליידן־
שאַפט. די גרויע פעלזן בלייבן אומבאַוועגט. די וואַסער־פאַליעס צעפאַלן
און ווערן צעשאַטן אויף טראַפנס און שטויבלעך — אָבער זיי ווערן ניט
אַנטמוטיקט, זיי קומען צוריק, זיי קומען ווידער אַמאָל. נאָך יעדן אַוועקגיין
— אַ צוריקקער.

און אַזוי אין שפּיל פון ערנסטקייטן ווערט געשפונען און געפונען
אונדזער זעל. דאָ אַנטפּלעקט זיך דער אייביקער ריטס. דאָ ליגט די סיס־
טעמאַטיזירטע ווידערהאַלונג פון די קעגנזייטיקע פּראָצעסן, זייער פאַר־
פּרעמדקייט און זייער פאַרברידערונג.

פון כאַאָס טויכט אַרויף די אָרדענונג, פון תּוהו־וּבּוהו קומט אַרויף דער
בראשית, אָבער כאַאָס טרעט ניט אָפּ, תּוהו־וּבּוהו פאַרגייט ניט. ער האַלט
כסדר אין איין אַרויפּשליידערן אָרדענונגען, וועלכע, ווי שטיינער געוואַרפן
אין הימל אַריין, קומען צוריק אין שוויס פון מוטער־ערד, כדי אויף־דאָס־ניי
געשליידערט צו ווערן צו די הימלען.

„אין שפּיל פון מיין זעל, ווי אין שפּיל פון די אינדן, אין אייביקן ריטס
פון קומען און שווינדן...“

סדר, קאָסמאָס איז אַ פּראָצעס. ניט קיין פענאַמען.
עס איז ניט סטאַטיש, עס איז דינאַמיש דורך און דורך, עס איז אַ דער־
שיינונג און אַ פאַרטונקעלונג און ווידער אַמאָל אַ דערשיינונג.

„אַן אויפגיין, אַן אונטערגיין שטום,

אַ סוד פון אַ גרויסן געבאַט,

אין טרויער פון שטילקייט אַרום,

דעם אייביקן טרוים פון אַ גאַט . . .“

(„פאַרנאַכט“)

דאָס איז דער טרוים פון אַ פאַר־גאַט, וואָס האַט באַשאַפן אַ פאַר־וועלט...
און ביידע זיינען אַרויפגעטויכט פון אַ פאַר־זעל.

ב.

אידעאל און רעאל

מיר ראציאנאליזירן אלע דערשיינונגען און פראצעסן. מיר פאר-
ענטפערן זיי, מיר דערקלערן זיי, מיר לייגן אין זיי אריין שכלדיקייט, מיר
שרייבן צו זיי צו מיין און מיינונג, מיר שפינען די פעדים און וועבן דעם
לייוונט פון פארהעלטענישן, מיר פארפלעכטן די באציאונגען צווישן פענא-
מענען און געשעענישן. מיר זיינען כסדר באשעפטיקט מיטן אויפפאסן זיי
און באשרייבן זיי.

אבער דאס אלץ איז מער ניט ווי א האלבע ארבעט. מיר שטעלן זיך
דא ניט אפ. מיר גייען ווייטער, מיר פאנטאזירן אויס א צוגאב, מיר קלערן
אויס א צולייגעכץ, א קאנטינואציע פון דעם רעאל. מיר מאכן פירושים אויף
דעם ספר פון נאטור. מיר פארשענערן די ווירקלעכקייט, מיר אנדערשן זי
איבער; און מיר גייען אזוי ווייט אין דער דאזיקער ריכטונג, אז דער פאעט
קען מיט פולן רעכט זאגן:

„אלץ איז דוכטעניש אין לעבן,
א פאנטאסטיש נעפלאשפיל;
עס דערזעט דא יעדער איינער,
וואס ער זוכט און וואס ער וויל.“

(„אין די בערג“)

מיר שטעלן אוועק אן איבער-וועלט אויף דעם פונדאמענט פון דער
וועלט. און די אויבן-שטיבל, כאטש זי איז א פראדוקט פון אונדזער
שעפערישער איינבילדונגס-קראפט, איז אבער, באמת, א געלויטערטער,
דורכגעפילטערטער, דורכגעזיפטער רעאל, א זיין, וועלכן מיר האבן אפ-
געוואשן פון זיינע פלעקן-חסרונות, און דערנאך אים צוגעפוצט און אן-
געקליידט לויט אונדזערע הארץ-פארלאנגען.

„איך ווין פארן גרויסן באלויכטער אין הארצן:
פארהויל פון מיין זעל מיט דיין שטראליקער מאכט
דעם אפגרונט דעם ביזן פון גארנישט פון שווארצן,
וואס האט זיך געעפנט פאר מיר אין דער נאכט.“

(„אין דער פרי“)

עס איז א געבעט אין דעם אייגענעם הארצן און צו דעם אייגענעם

הארצן, אַ געבעט צום אידעאַל, און דער געבעט ווערט גיך פאַרוואַנדלט אין אַ געבאַט. און מיר ראַטעווען זיך פון דעם מבול פון רעאַליטעט אין דער תיבת־נח פון אידעאַל.

מיר נעמען דעם רעאַל און טראַנספּאָרמירן אים לויט אונדזערע שכל־דיקע, נשמהדיקע מוסטערן, און אַט די טבע אונדזערע צו באַפּוזן די אויבערװעלט, איז אונדזער צווייטע, אַדער אפשר גאַר ערשטע נאַטור. אַלץ, צו וואָס מיר רירן זיך צו מיט אונדזער מענטשלעכן, אינטעלעקטועלן אַדער עמאַציאָנעלן אַטעם, באַלעבן מיר, אידעאַליזירן מיר.

די אויסערלעכע וועלט האָבן מיר באַקרוינט מיט אַן אינערלעכער וועלט. פון דעם אומפּולקומענעם האָבן מיר געמאַכט דאָס פּולקומענע. דעם זינדיקן, אומגערעכטן מענטשן האָבן מיר דערהויבן צו דער מדרגה פון אויבער־מענטש, מענטש־גאָט, פּערזענלעכקייט. אונדזער באַגרענעצטן שפּאַן פון לעבן האָבן מיר אויסגעצויגן און אים באַפוילן זיך פאַרמעסטן מיט דער אייביקייט. אונדזער איינגעצוימטן רוים האָבן מיר אויסגעברייטערט און אים געמאַכט אזוי לאַנג ווי דער אינ־סוף און דער אַן־שיעור.

אונדזער אויפּפיר, וואָס איז פּראַגמענטאַריש, צעשוּיבערט, צעפּודלט, און שטאַרק צעשטענזט, האָבן מיר סובלימירט און פאַרוואַנדלט אין אַן עטישער הנהגה, וואָס ווערט דירעקטירט פון דעם קאַטעגאָרישן אימ־פּעראַטיוו.

דעם טויט האָבן מיר פאַרשיקט, און מיר האָבן פאַרמולירט, צום ווייניקסטן אין אונדזערע געלוסטן און באַשטרעבונגען, דעם אידעאַל פון ביאַלאָגיע: די אומפּאַרדאַרבלעכקייט, די אומפּאַרניינלעכקייט פון מענטש־לעבן לעבן. מיר האָבן געשאַפּן אַן עקזאַלטירטע וויזיע־האַפענונג פון אומ־אויפהערלעכן המשך פון אונדזער לעבן.

„אַ, נישט טויט מיט מיר דעם בילדער־אוצר מיין!

זאָל נישט שטאַרבן דאָס, וואָס זאָל אומשטערבלעך זיין!

זאָל דורך דורות אויפּגיין פאַרן פּאַלק מיין שטייט,

פאַרן אַנגסט־באַטריבטן, פאַרן פּילגרים!

(„דאָס געוויין פון שאַראַזאַד“)

א. ליעסין זעט זיך אין שאַראַזאַד. ער זעט אין איר זיין קאַלעגע, די

דיכטערין, וואָס ראַנגלט זיך מיטן טויט, קעגן טויט, קעגן מלאך־המוות, און ער שרייט אויס מיט איר:

„זאָל דורך דורות אויפּגיין פאַרן פּאַלק מיין שטייט . . .“

און א. ליעסין זעט מער און הערט מער; ער זעט דעם טויט, דעם פאָטום פון רעאַליטעט, די פינצטערע גרוב, און ער הערט די „טויזנט און איין נאַכט“ פאַרציילט פון דער נשמה פון מענטשן, שאַפנדיק אַ צויבער, אַ גלויבן פון אַן אַנדער וועלט... און אַזויערנאָך ראַטעוועט זי זיך אַרויס פון דער האַק, פון דער פעטליע, פון דאָס אומפאַרמיידלעכע...

„זאָל דורך דורות אויפגיין פאַרן פאַלק מיין שטיס,
פאַרן אַנגסטן-באַטריבטן, פאַרן פילגרים!“

און ווער איז דאָ ניט קיין פילגרים? און ווער איז ניט אַנגסט-באַטריבט, ווער לעבט ניט אין אימת-מוות, אין צער, אין פלאַטער פאַרן אויסגיין?
אין דעם ליד דריקט א. ליעסין אויס דעם טיפסטן ווייטיק און די העכסטע האַפענונג. ער ווייזט דעם וועג פון רעטונג פאַר יעדן יחיד, דעם וועג וואָס טויזנטער זעל-פּיס האָבן געטראָטן, און דאָס איז דאָס אויסכישפון פון אַן אַנדער לעבן און אַן אַנדער וועלט; דערציילן אַ „טויזנט און איין נאַכט“ מיט דער אַראַבישער לעגענדע. אַט דעם עפיזאָד-פּרט האָט א. ליעסין אויפגעוהויבן אויף זיינע פאַעטישע פליגלען און עס געמאַכט פאַרן כלל פון מענטשהייט, אויפגעוהויבן עס אין רעכטן מיטן פון הימל פון מענטשלעכן טרייסט און גלויבן.

„האַר פון סעזאַנען, קעניג פון דער צייט!“

זי רעדט צום פאַטער, כראַנאַסן אַליין, צו דעם שר פון צייט, צו דעם פאַרשווינדנדיקן מאַמענט, צו אונדזערע טעג, וואָס גייען פאַרביי ווי אַ שאַטן.

„לאַז דערציילן דיר פון וואונדער-וועלטן ווייט.“

פון אייביקייט, פון שטענדיקייט, פון וועלטן וואָס זיינען געצעלטן פון איין-סוף — אין צייט ווי אין רוים — פון וועלטן, וואָס וואַכן אויף יענער זייט פון צי און רו, גיי און שטיי...

מיט שאַראַזאַדס מויל רעדט אונדזער נשמה, אונדזער זעל.

„אַט צעשפרייט מען שוין פאַר איר דעם טויט-דיוואַן,
בעת מיט טויזנט לעבנס שלאַגט איר פלאַס-פאַנטאַן;
אַט פאַרבינדט מען שוין די אויגן אירע שוואַרץ,
בעת אַ וועלט זעט דורך זעאונג פון איר האַרץ.“

(דאָרטן)

און די זעאונג איז גובר דעם קאט. וואָס קען דער קאט מיטן האַקמעסער טאָן קעגן אַ חלום? ער קאָן האַקן פלייש, טרענען אָדערן, גיסן בלוט; ער קאָן אָבער ניט בייקומען די וויזיע פון דעם קינסטלער; ער איז מאַכטלאָז ווען ער טרעפט זיך פנים אל פנים מיט דעם טרוים פון אונדזער נשמה... און מיר דערציילן זיך טויזנט און איין נאַכט און ווייטער טויזנט און איין נאַכט און ווידער טויזנט און איין נאַכט, און מיר ווערן ניט פאַרשטומט אויף איין מינוט ניט, אויף איין רגע ניט, און כל-זמן מיר דערציילן עס און הערן זיך צו צו אונדזערע מעשיות עלעגאַנט — קען דער קאט אונדז גאָר ניט טאָן.

דאָס געוויין פון שאַראַזאַד איז דאָס געוויין פון אונדזער נשמה:

„קניט זי פאַרן פאַטום, דעם כאַליף, איר האַר,
מיט איר קליינעם לעבן און איר גרויסן צער.
בעט זי זיך און פאַרשט דעם שפּיל פון זיין געזיכט:
וועט זי שוין ניט אַנזען מער דאָס מאַרגן-ליכט?“

(דאָרטן)

איר פאַטום, דער כאַליף, איר האַר — איז דער קערפּער, מיט וועלכן זי, אונדזער נשמה, איז זיך מזדווג... אין דער פינצטערקייט פון דער נאַכט פון לעבן.

„לאָז דערציילן דיר פון שטעט — סמאַראַגדן-גריין,
פּנימער — לבנות, בזעמער — יאַסמין,
פּרינצן און פּרינצעסינס — שטיין פאַרוואַנדלטע,
מלוכות — מעשה כישוף איינגעהאַנדלטע.“

(דאָרטן)

שײ עולמות אויסגעדוכטע, וועלטן אויסגעזוכטע... אַ יענע וועלט... און די צוויי קאַטעגאָריעס פון רעאַל און אידעאַל וועלן זיך קיינמאַל ניט צוזאַמענגיסן, קיינמאַל זיך ניט צונויפשמעלצן. זיי מוזן, לויט זייער כאַראַקטער און די טערמינען, אין וועלכע זייער נאַטור ווערט באַשריבן, וואוינען באַזונדער, יעדערער אין זיין אייגענעם רשות-היחיד, מאַכן שבת און וואָך פאַר זיך, און צווישן זיי גייט אַן אַן אייביקע יאַגעניש-וועטעניש. דער אידעאַל פאַלגט נאָך דעם רעאַל אָדער לויפט אים פאַראַויס, אָבער שפּרייזט קיינמאַל ניט זייט ביי זייט מיט אים. די פאַעטישע מוזע פון א. ליעסין שעפט גרויס נחת און ווערט אַנטציקט

פון די פריזמאטישע שיינקייטן, פון די זיבן חנען פון דעם רעגנבויען קאלירטן אידעאל, בשעת זי קארטשעט זיך אין יסורים און ווייטיקן פון דעם רעאל. זיינע מיאוסקייטן, גראבקייטן, פארבלאזיקייטן, אן-צורהדיקייטן מאַ זאליען איר די אויגן, עגבערן איר די אויערן, און זי בלוטיקט, פייניקט זיך, מאַטערט זיך אין „אימת-מוות אַנגסטן“ פאַר דעם גרויען און גרויזאַמען קיום, פאַר דער שלעכטער שעה פון דער ווירקלעכקייט, דעם תליון, דעם שעכטער... און דער גאַנצער עולם-המציאות זעט אויס אין א. לייעסינס דיכטערישע אויגן ווי אַן אַפגרונט טיף, שוואַרץ און פול מיט וואַסער וואַס זידט און קאַכט. די רעאַליטעט איז איין „באו מים עד נפש“, און זיין מוזע שרייט עס דעם „עס.אַ.עס.“: ראַטעוועט זיך, כל-זמן עס איז ניט שפעט; ראַטעוועט זיך אויפן אינדזל פון אידעאל, פון גרויסן אויסדוכט און אויס-קלער; קומט צום ברעג פון אויסטרוימונג און זעאונג.

די גאולה זעט א. לייעסינס מוזע אין דעם אידעאל, אין דעם רויטן האַריזאָנט פון דיכטונג, אין דער פאַעטישער אויפפאַסונג פון מענטשן-זעל, אין דער פאַראיכוונג און פאַרזיכוונג פון דער וועלט, אין דער דעראַבערונג פון דער גראַבער רעאַליטעט דורך געזאַנג, קלאַנג און ריטם... אַל-דאָס געזאַגטע וועגן רעאַל און אידעאל איז אמת אויך בנוגע סאַציאַלער אידעאַליסטיק און סאַציאַלער רעאַליסטיק.

ווי גרויס עס זאל ניט זיין דער אונטערשייד, וואָס ליגט צווישן צוויי שוין-פאַרווירקלעכטע סיסטעמען, וועט זייער זילוק קיינמאַל ניט זיין אַזוי האַמעטנע, אַז עס זאל בכוח זיין אַרויסצורופן די מאַס פון פאַטאַס, דעם גראַד פון ווייט-אַנגעגליטער התפעלות, וועלכע אַן „אידעאַלע אַרדענונג“ — דווקא אַדאַנק דעם, וואָס זי איז אידעאל און איז דעריבער לגמרי ריין פון דעם שטויב פון דער ערד — איז מסוגל אַרויסצופאַמפען פון ברונעם פון מענטשלעכער זעל.

עס איז ניט אַרץ-ישראל און מצרים, וועלכע זיינען אַוועקגעלייגט גע-וואָרן אויף די וואַגשאַלן און געוואויגן געוואָרן אין פּוּדן, פּונטן, לייטן, בכדי אויסצוגעפינען גענוי די מעלות פון איינעם לגבי דעם צווייטן, פון דעם לאַנד פון דעם פרייען מענטשן, דער היים פון דעם בראַוון יונג, איבער דעם בית-עבדים, דער תפיסה פון די שקלאַפן. ניין, ניט דאָס, ניט אַזוי זיינען צוויי לענדער פאַרגליכן געוואָרן, איינס — שוין אַ באַזעצטע, אַ פאַרלעצטע, אַ באַוואוינטע און, במילא, אַ באַוויינטע, און דאָס צווייטע לאַנד פון צוואַג — אַ לאַנד פאַרגעשטעלט אין וויזיעס, אויסגענייט מיט פאַנטאַסטישע צייכע-נונגען, באַצירט מיט אויסגעדוכטע קאַסטבאַרקייטן, מעגלעכקייטן. קיין

אמת לאַנד, קיין שטיק געאַגראַפֿיע, ווי הייך זיין באַדן-פּרוכטבאַרקייט זאָל
 ניט זיין, וועט קיינמאַל זיך ניט קענען פאַרגלייכן מיט אַ לאַנד, וואו עס
 רינט מילך און האַניק, זיכער ניט, באשר נאָר אַ לאַנד פון אינספּיראַציע
 און אַספּיראַציע, אַ לאַנד געמאַכן מיט שוואונג און זונג פון טרוים, קען
 אַננעמען די פאַנטאַסטישע צווייפאַכע פאַרמע: פון אַ טשערעדע פון קי מיט
 שווערע אייטערס, פון וועלכע עס שטראַמט מילך און, אין דער זעלבער
 צייט, פון אַ מחנה זשומענדיקע, שטאַכל-לאַזע בינען, וואָס גיבן האַניק מיט
 דער פולער האַנט.

„גאַלדענע בינען אויף זוניקע רויזן.“

אַזאַ ארץ-ישראל, אַזאַ מחיהדיק מקום, איז אַנגעוויזן אויפן אַטלאַס פון
 אַוטאָפֿיע, טרוים-קאַרטאָגראַפֿיע. קיין שטיק וואַר-טאַפּאָגראַפֿיע קען דער-
 מיט ניט קאַנקורירן.

יעדער סאַציאַלער אידעאַל, כל-זמן ער האַט נאָך ניט פאַרוזכט פון עץ-
 החיים, כל-זמן ער איז ניט מאַטעריאַליזירט, שיינט און לויכט אַריבער יעדן
 עקזיסטירבדיקן סדר.

דער אומעט פון באַגרייפן דעם אַפּגרונט-טיפּן קעגנזאַץ, וואָס ליגט
 צווישן דעם עולם-המציאות און דעם עולם-האצילות, און דער פּחד פאַרן
 גורל פון סאַציאַלן אידעאַל, ער זאָל ניט פאַרשאַכערט ווערן, פאַרקרעמלט
 ווערן אויפן יאַריד פון אַלטעגלעכן, וואַכעדיקן לעבן — אַט דער צוויי-
 פאַליקער מאַטיוו וויברירט דורך אַ גרויסער צאָל פון א. ליעסינס דיכטונגען.

„ווי מיר שטייען פאַר אַ שקיעה אויף די הויכן,

מיטן לאַנד פון חלום קיינמאַל ניט צו גרייכן.“

(„איבער די תּהומות, אונטערגאַנג“)

ווי נאָר אַ באַשטימטע פאַרמע פון דעם אידעאַל ווערט מער אַדער
 ווייניקער מאַטעריאַליזירט, אַזוי גיך באַווייזט זיך אַן אַנדער פאַרמע, אַן
 אַנדער מאַניפּעסטיאַציע פון דעם אידעאַל, בכלל, נעמט מאַניען און סילוועטע-
 ווען זיך אויף דער האַריוואַנט-ליניע פון אונדזער גייסטיקער זעאונג. דער
 אידעאַל שוועבט אַרומעט אויף זיינע שניי-ווייסע, אומשולדיקע וון-זוכנדיקע
 פליגלען, און אַזוי פאַרבענקטערהייט הויערט ער איבער דעם נודעם,
 גרויען, כּמורנעם רעאַל, דעם וואוינער פון יאַמער-טאַל.

דאָס בילד פון דעם אידעאַל קען מען ניט כאַפּן און איינפאַסן אין די
 רעמלעך פון דעם רעאַל. צווישן ליגט אַן אַפּגרונט, און קיין אינזשענער קען

דאָ קיין בריק ניט בויען, ניט אויפהענגען. דער תהום מוז גענעצן צווישן די צוויי היפוכים.

„ווי האָט אונדז אַנטציקט דער מיראַזש
אין דאָרשט־ברען פון יונגן עקסטאַז —
געצויגן אַזוי און געצונדן,
און ענדלעך פאַרשוואונדן . . .
און צווייפלט נאָך אַלץ אין דערגרייכטן,
און טרוימט נאָך זיין טרוים ?“

(„ביכורים“)

דער מאַלצייט פון דאָס דערגרייכטע וועט קיינמאָל ניט שמעקן דעם טרוימער, ווי געשמאַק דאָס געקעכטס זאָל ניט זיין.

„געצויגן אַזוי און געצונדן,
און ענדלעך פאַרשוואונדן . . .“

זיך ניט באַהעפט מיט דער וועלט, זיך ניט פאַרשמאַלצן מיט דעם פסולת וואָס אין שמעליך־טאַפּ.
און די נשמה פון א. ליעסין, די נשמה פון עכטן פּאָעט, איז דער אומרו אין זייגער פון צייט — אין אַט דעם וועלט־זייגער, וואָס הענגט אויפן טורעם פון האַפענונג.
די זעל פון פּאָעט א. ליעסין איז דער אומרו, וואָס שאַקלט זיך, פון אידעאַל צו רעאַל און צוריק צום אידעאַל, און אַזוי אַרום מאַכט ער דורך דעם וועג פון די רעאַלע מאַמענטן און פאַרפלעכט זיי מיט די אייביקייטן פון „יונגן עקסטאַז“...

ג

די אַלעק פּי ק

פּלאַמט אויף זיבן־פאַרביק פון ענד ביזן ענד
אַ בויגן אַ צאַרטער, אַ צייכן.

(„הינחער-פלעט“)

דער מענטש איז די מאַס פון אַלץ. דער מענטש איז די וואָג און וואָג־שאַל, דער ווערט און מערווערט פון אַלצדינג. מחמת מענטש איז דער

יעניקער, וואָס מעסט און וועגט און שאַצט — און שאַפט ווערטן און מער-
ווערטן און נאָך מערווערטן.
מענטש באַזיצט אַ גרויסן, שעפּערישן כּח, וואָס מאַכט אים, באַשאַפּענעם,
אַ באַשעפּער.

וואָס פאַר אַ כּח איז עס ?

דאָס איז זיין באַגאַבטקייט פאַר דעם אַנטי־טעזיס און סינטעזיס. ניט
די לוסט צום צעברעכן, וואַלט איך אַנדערשן באַקוּנינס ווערטל, נאָר צום
ווידערשפּרעכן איז די לוסט פון שאַפּן. פון דעם גרונטלאָזן תּהוּם פון ווידער-
שפּרוך שעפט דער מענטש זיין גייסטיקע יניקה. ער ווידערשפּרעכט און
אַזוי שלאָגט ער אָפּ. דער מענטש לעבט אין סתירות און שטירדעס מיט
זיך און דער וועלט וואָס אַרום אים. און די סתירות העלפּן אים שטייגן אַלץ
העכער און העכער, דורכרעוואַלוציאַנירן די אונטערשטע שטופּן און פּאַזן.
געטהע, אין זיין הקדמה (פּאַרקלאַגע) צום ערשטן באַנד פון לירישע
דיכטונגען, זאָגט :

„די וועלט איסט פּאַללער וויעדערשפּרוך
אונד זאָלטע זיך'ס ניכט וויעדערשפּרעכען ?“

געטהע איז אַ העלעניסט געווען, אַ געצנדינער, און מיט דעם עפּיטעט
„גרויסער היידע“ האָט ער זיך איבערגענומען. ווען ער וואַלט אַ ייד געווען,
אַ יידישער דיכטער, וואַלט ער באַדאַרפט זאָגן : איך בין פול מיט ווידער-
שפּרוכן, און דערפאַר מוז די וועלט זיך ווידערשפּרעכן.

און דעם זאָן, געזאַגטערהייט און ניט־געזאַגטערהייט, פאַרשטאַנען אַלס
אַ זעלבסט־פאַרשטענדלעכקייט, געפּינען מיר כּמעט אין אַלע דיכטונגען פון
אברהם ליעסין, און דאָס, די קונסט פון אַנטדעקן דעם אַנטי־טעזיס אויף אַ
פּאַעטיש־דיאַלעקטישן אופן, איז דער סוד פון ליעסינס דיכטערישן חדר.
און דאָס איז אויך זיין סטיל.

מענטש, ייד, איז אַ שטענדיקער אַנטי־טעזיס און אַ תּמידיקער סינטעזן,
אַ שטענדיקע סתירה און אַ כּסדרדיקע רעכטמאַכונג, אַ זיך־איבערשטייגונג,
אַ זיך־איבערקומונג.

דער ווידערשפּרוך־שפּיל ווייזט זיך שוין אַרויס אין אוראַלטן, גרויען
יידישן שאַפּן, אין חומש, אין בראשית. מער ניט וואָס דער חומש אין זיין
תּמימות און פּשטות ווייזט אַרויס זיין ליידשאַפט פאַר דער סתירה ניט אין
פּאַלעמיק ווי דער תּלמוד, נאָר אין דערציילונגען, אין יהודה און העלד-
שילדערונגען.

דער אלהים באשאפט די וועלט, און ער האט גרויסע התפעלות פון זיין אויפטו. עס שרייט פון אים ארויס דער געטלעכער עקסטאז פון שעפער, דער באגייסטערטער „כי טוב“. עס איז גוט! עס איז זייער גוט! זיבן מאָל ווידערהאַלט ער זיין אַפּשאַצונג פון דער וועלט: עס איז גוט! זייט איר דאָך שוין זיכער, אַז ער מיינט עס באמת, און די וועלט איז טאַקע וואונדער־באַר, און ער נעמט זיך מיט איר איבער. מאַכט איר טאַקע אַ טעות. אין אַ פּאַר קאַפּיטלעך ווייטער פאַרזיכערט ער אייך מיט דער זעלבער איבער־געצייגטקייט, אַז די וועלט טויג אויף כפרות. אַז מענטש טויג ניט, אַז די באַשעפענישן טויגן ניט. און גאָט האָט חרטה אויף דעם גאַנצן ענין. די כלה־זוועלט געפעלט מער ניט דעם חתן־גאַט, און דער שידוך, נאָך די תנאים און נאָך די פּיל קאַמפּלימענטן וואָס ער האָט דער כלה געגעבן, האָלט זיך ביים פּאַנאַנדערגיין. אַ מבוּל, אַ סוף פון דער וועלט.

מיינט איר, אַז עס איז נאָך אַלעמען — ניין, דער סוף איז קיין סוף ניט. ער ראַטעוועט נחן און אַלע באַשעפענישן, אַ מיניאַטור פון דעם וועלט־אַל, און דאָס עקזיסטענץ־שפּיל הויבט זיך אָן פון דאָס ניין, און אַ בונד ווערט געשלאָסן צווישן מענטש, וועלט און דעם רבּונו־של־עולם. און אויף וואָס איז עס געבויט? אויף דער פאַרזעאונג פון די ווידערשפרוכן: זריעה־צייט, שניט, קאַלט און וואַרעם, זומער און ווינטער, טאָג און נאַכט. און וואָס איז דער סימבאָל? דער רעגנבויגן, דער ווידערשפרוך אין דער אַטמאָספּערע, זונענשיין און רעגן צוזאַמען.

און אַ פאַר פּרשות פאַרדעם, וואָס דערציילט דער חומש? אַז דער אויבערשטער האָט איבערגעלאָזט אַדם און חוהן אין גאַרטן פון עדן מיט די עפּל־ביימער, וואָס האָבן זיי געטאָן? זיי האָבן ניט געזוכט דאָס אייביקע לעבן, כאָטש זיי האָבן עס געקאַנט קריגן אָן שטראַף; וואָס זיי האָבן גע־זוכט און געוואָלט אַנטדעקן איז דעם ווידערשפרוך פון גוטס און שלעכטס. דעם רמב"ם, אַלס אַ ראַציאָנאַליסטי־טעאָלאָג, אַרט עס שטאַרק. סטייטש, פאַרוואָס האָט מען זיי געשטראַפט? איז דען וויסן אַ זינד?

מ'האַט זיי גאַרניט געשטראַפט. מ'האַט זיי געשאַנקען דעם צווייטן ווידערשפרוך, די סתירה פון לעבן און טויט.

און ווייטער, ווי שילדערט דער חומש דעם הקדוש־ברוך־הואס אויפ־פּיר? ער ווידערשפרעכט זיך אויף יעדן טריט און שריט. ער נעמט די בני ישראל אַרויס פון מצרים, און וויל זיי אומברענגען אויפן וועג, און משה דאַרף מיט אים איינטענהן: סטייטש, דו האָסט דאָך געשוואוירן, צו־

געזאגט צו אברהם, יצחק און יעקב... און אזוי ווייטער און ווייטער... און נאך מער טענהט ער צו יהוה: שעם זיך כאַטש פאַר לייטן... מה יאמרו הגוים... עס איז דאָך אַ חילול-השם, מ'וועט דאָך זאָגן, אַז דו האָסט קיין כוח, קיין געדולד ניט געהאַט אויסצופירן וואָס דו האָסט אָנגעהויבן.

און ער פירט זיי ווייטער. און איידער זיי קומען אין לאַנד אַריין, שילט ער זיי אַן אַ פולן קאַפּ און זאָגט פאַראויס, אַז ער וועט זיי אַרויסטרייבן פון לאַנד. און אַז זיי קומען אַריין און לעבן דאָרטן דורות און דורות, טרייבט ער זיי טאַקע אַרויס און נאָכדעם ברענגט ער זיי צוריק, און נאָכדעם טרייבט ער זיי ווייטער אַרויס... בכדי זיי ווייטער צוריק צו ברענגען. דאָס איז די דיאַלעקטיק פון דער יידישער געשיכטע...

ווען מ'שטודירט די תלמודישע ליטעראַטור אין איר גאַנצער ברייט און טיף, זעט מען דאָרטן, אַז זי איז אינגאַנצן דורכגענומען מיט אַ ברענענדיקער ליידנשאַפט צו פרעגן קשיות און געבן תירוצים, געפינען סתירות און זיי פאַרענטפערן, קריגן זיך כסדר מיט באַשלוסן און נאָכאַנאַנד מאַכן שלום, זיך אַרומרייסן מיט טעקסטן — און זיך צום סוף איבערבעטן.

די גריכן האָבן געהאַט אַ נאַציאָנאַל פּאָלקסטימלעך שפּיל, און דאָס איז געווען פרעגן און ענטפערן. פון דער פאַרוויילונג זיינען אויסגעוואַקסן די דיאַלאָגן פון פּלאַטאָנען און די לאַגיק, דער אַרגאַנאָן, פון אַריסטאָטל, אַריסטאָטלס מאָנומענטאַל ווערק, וואָס האָט אַוועקגעלייגט דעם יסוד פאַרן גרעסטן בנין פון מענטשלעכן פאַרשטאַנד, איז איינגטלעך אָנגעשריבן גע-וואָרן אַלס אַ קאָמפּענדיום, אַ וועגווייזער פאַר דער אַטענישער פּאָלקס-טימלעכער פאַרוויילונג.*

די יידישע נאַציאָנאַל-פּאָלקסטימלעכע פאַרוויילונג באַשטייט אין דיספּוטיקן. זי הויבט זיך אָן גאַנץ בניחותאדיק מיטן תלמוד און גייט וואָס ווייטער, להבדיל שאַך-שפּיל, אַלץ העכער, שפּיציקער, שאַרפּזיניקער, שכל-דיקער אין דער שאלות-ותשובות-ליטעראַטור. דאָס איז אַ שפּיל און אַן ערנסט, און דאָס וועט זיך, צווישן יידן, קיינמאַל ניט ענדיקן כל-זמַן די יידישע פּסיכאָלאָגיע איז דאָס וואָס זי איז.

די תאווה צו ווידערשפרעכן זיך און אַנטדעקן ווידערשפרעכונגען איז יידיש און טיף-מענטשלעך. און לאַגיק, וואָס איז געשאַפן געוואָרן לכתחילה כדי צו באַקעמפן אַט די מענטשלעכע שוואַכקייט און ליידנשאַפט, האָט גע-מוזט קאַפיטולירן פאַרן כוח פון ווידערשפרוך. כל-זמַן מענטשן דענקען און

(* מונטאָ, „אינדוקטיווע און דעדוקטיווע לאַגיק“.)

פירן זיך אויף, וועלן זיי זיך ווידערשפרעכן. און אַ נייע לאַגיק איז געשאַפן געוואָרן, אַלס אַ נאַכגאַב, אַלס אַ קאַנצעסיע, צום יצר הרע פון טראַכטן, און זי באַזירט זיך אויף ווידערשפרוכן, און דאָס איז די באַרימטע דיאַלעקטיק פון העגעלן. און זייער מעגלעך, אַז די דיאַלעקטישע מעטאָדע האָט עס געדינט אַלס צוצי פאַר די יידישע ראַדיקאַלע חריפים, און זיי זיינען, ס'רוב, מאַרקסיסטן געוואָרן.

און אין דעם שפּיל פון סתירות-אויפדעקונגען און רעכט-מאַכונגען האָט מאַרקס אין זיין געזעלשאַפט-אַנשוואַונג, אין זיין עוואָלוציע-אויפפאַסונג אַריינגעלייגט און אַריינגעוועבט זיין גאַנצן כוח פון טראַכטן און שאַפן. לויט מאַרקסן קומט די גאַנצע אַנטוויקלונג פאַר דורך דעם פּראָצעס פון אויפדעקן היפּוכים, קעגנזאַצן און דערנאָך זיך אַנשטרענגען און זיי פאַרענטפּערן, זיי סינטעזירן אויף אַ העכערער מדרגה. דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן טוט עס, דאָס איז דער טרייב-פּעדער אין זייגער פון פּראַגרעס. דאָס לעבן שאַפט אַנטי-טעזיסן און דערנאָך סינטעזירט עס זיי.

און ליעסינס פּאַעזיע, פון דעם שטאַנדפּונקט, האָט מען געקענט באַ-שרייבן אַלס די דיאַלעקטישע, אַנטי-טעטישע און סינטעטישע פּאַעזיע. ליעסינס סטיל, זיינע בילדער-רייען און שילדערונג-פאַרפלעכטונגען זיינען צעמענטירט מיטן יידישן — וואָס פליסט אַרויס פון חומש און טרינקט אָן דאָס גאַנצע יידישע שאַפן אויפן משך פון טויזנטער יאָרן — ווידערשפרוך, אַנטי-טעזיס און סינטעז, זיך צו ווידערשפרעכן בכדי זיך צו העכערן און פאַרפּולקומען.

צו באַשטעטיקן מיין באַהויפטונג האָב איך געקענט ברענגען אַן אַ שיעור פּערזן-ציטאַטן. איך וועל זיך אַבער באַגנוגענען מיט אייניקע נאָר.

„דאָס גליק צו קענען אויך זיך אַפּזאָגן פון גליק,

די פּרייד צו קענען אויך זיך אַפּזאָגן פון פּרייד —

צו האַלטן ליידנשאַפטלעך ליידנשאַפט צוריק,

און שטאַלץ זיין שטאַלץ צו ברעכן אין עקסטאַז פון לייד.

(„דאָס גליק“)

לאַמיר אויך אַריינקוקן אויף אַ וויילינקע אין ליעסינס גראַנדיעזער פּאַעמע, אַ נשמה-עפּאָפּיע, „אין אייביקן אייביק“.

וואָס איז דער לייט-מאַטיוו פון אַט דער שאַפונג? דער אַנטי-טעזיס פון מאַמענט און אייביקייט. דעם פּאַעט באַפּרידיקט ניט די אייביקייט, די אומשערבלעכקייט, אים שאַקירט אַבער אויך דער מאַמענט, דער פּליגלי

און פארלעש, דער אייל און ווייל — און אראפ און ארויס. ווייל ער גארט נאכן סינטעז, דעם אוממעגלעכן אייביקן מאמענט און די אוממעגלעכע מאמענטאלע אייביקייט. אָדער אפשר גאר דאָס אומענדלעכע שפּיל און ברוג־טאַנץ פון אַט די צוויי מהותן.

„איך ליג שוין זייט טויזנטער יובלען אַזוי
אין לויטערן אייביקן אייביק.
איך בענק און איך צי זיך אין שטומען געשריי
צו אַלץ וואָס איז שמערצלעך און שטויביק.

איך טראָג אין געדעכעניש דעם ערד־גרויען וועג,
וואָס ענדיקט זיך ערגעץ־וואו אימער.
איך טרויס פון די נעכט, וואָס פאַרבייטן די טעג
און שטאַרבן אין מאַרגנס פון שימער.“

(„אייביקן אייביק“)

דער פּאָעט וויל דעם זאַץ און קעגנזאַץ, זייער כסדרדיקן קריג און זייער אומאויפהערלעכן איבערבעטן זיך. אַט דער פאַרלאַנג, צו פאַרשוועסטערן די שנור און צו פאַרמוטערן די שוויגערס פון געפּיל און באַגריף, לויפט דורך ווי אַ ריכט־שנור כמעט דורך אַלע ליעסינס שאַפּונגען. ער איז אַליין די פאַרזעלונג — פאַרקערפּערונג שיקט זיך דאָ ניט — פון אַט דעם באַגער, וואָס איז דער הויפּט־שטריך פון יידישער פּסיכאָלאָגיע, צו האַבן די זאַך און די קעגנזאַך; צו וואַרטן אויף משיחס קומען און דערקלערן אַלע געקומענע משיחים פאַר פאַלשע משיחים; צו פאַרמאַגן דעם דבר והיפּוכו, דעם „אַזוי“ און דעם „פאַרקערט“. און דאָס גאַנצע יידישע טראַכטן און פּילן איז דורכ־גענומען מיט דער דאָזיקער אייניקער צווייאיקייט, מיט דעם מאַניסטישן דואַליזם. מצווה און עבירה, זינדיקע מענטשן און צדיקים. עס איז אַבער „אין צדיק באַרץ אשר יעשה טוב ולא יחטא“. עס איז ניטאָ אַזאַ הייליקער, וואָס זאָל ניט האַבן געזינדיקט, און עס איז ניטאָ אַזאַ זינדיקער, וואָס זאָל ניט האַבן אַ שמץ־קדושה אין זיך. „אף על פי שחטא ישראל הוא“. אַפּילו אַ משומד האַבן זיי נאָך אַלץ געהאַלטן פאַר אַ יידן. און אַפּילו גאַט אַליין מוז זיין זינדיק, ווייל אַניט וואָלט ער קיין תּשובה ניט געקענט טאָן. און תּשובה איז איינע פון תּרי־ג מצוות, און גאַט מוז מקיים זיין אַלע מצוות, מוז ער תּשובה אויך טאָן. און ער טוט טאַקע תּשובה אויף די זינד, וואָס ער האָט געזינדיקט מיט באַשאַפּן דעם יצר־הרע, באַשאַפּן זינד (סוכה ז"ב).

מען מוז האָבן ליידין, בכדי מיטלייד זאל זיין, זאָגט אונדז ליצעסין אין זיין
 „מידת הרחמים“.

„זאָלן נאָר די מענטשן ווען פון ליידי ניט וויסן,
 ווייס מען דעמאָלט אויך פון מיטלייד ניט;
 וואָלט מען ניט געקענט שוין יענע פרייד געניסן,
 יענע גליקלעכקייט, וואָס מיטלייד גיט.“

(„מידת הרחמים“)

אַז מען האָט געפאָקט דעם בעל-דבר און מען האָט אים געבונדן, איז די
 וועלט שיער נישט אונטערגאַנגען. און די צדיקים האָבן געמוזט דעם יצר-
 הרע לאָזן גיין פראַנק און פריי, הגם אַלע מאָל באַקעמפן, אָבער קיינמאָל ניט
 באַזיגן אינגאַנצן. ווייל אַן דעם יצר-הרע, וואָס וואָלט טאָן דער יצר-טוב,
 אויף וואָס וועט מען אים דאַרפן? מ'דאַרף דעם טעזיס און אַנטי-טעזיס,
 בכדי אַ סינטעז פון הנהגה צו שאַפן.
 און דער דיכטער ליצעסין איז פונקט אַזוי. ער בענקט נאָכן קערפער,
 בשעת ער איז גאַלע נשמה.

„איך שפיר אַזאַ בענקשאַפט נאָך יעטווידן גליד,
 וואָס קיינמאָל שוין וועל איך ניט אַנזען,
 ווי מיז איז מיין ניט-קערפער, מיז, אַזוי מיז
 אין טרויס אויף בית-עלמינס צו בלאַנדזשען.“

(„איביקן איביק“)

אַן קערפער ווערט דער גייסט אויס גייסט, ער ווערט מער ניט ווי אַ
 ניט-קערפער. ער מוז דעם גוף האָבן בכדי צו קענען אים אַנטי-טעזירן —
 און אַ נשמה זיין.
 און בשעת דער פאָעט איז לויטער קדושה, וויל ער זינדיקן, זוכט די
 עבירה, גאַרט נאָך איר במחשבה:

„איך טראָג אין געדעכעניש אַ בלוט, וואָס באַגערט,
 און זע איך פאַר זיך די טייַוואָליס,
 טאָ זינדיק איך איבער די זינד פון דער ערד
 צוריק אין מיין עלנטן חלוס.“

(דאַרפן)

אַבער האַלטן אין איין זינדיקן, זיך טונקען אין טומאה — חס-ושלום.

ער וויל האַבן דעם גוף בכדי צו סובלימירן די נשמה, לויפן פון דער עבירה צו דער מצווה, און האַלטן ביידע, דעם אויגנבליק פון גענוס און די אייביקייט פון פאַרדרוס און חרטה.

„פאַרסמט זי מיין ערדישן גאַנג,
בענקט ריינער אין מיר אַלץ די זעל.
זי לייטערט מיין זעל אין איר העל,
די אור־אַלטע שלאַנג.“

(„אוראַלטע שלאַנג“)

ער קען ניט פאַרטראַגן דעם מאַנאַטאָן סיי פון גאַלער קדושה און סיי פון גאַלער טומאה, פון דער רגע און פון דער אייביקייט — דעם טעזיס סיי פון תּמידיקן ליכט און סיי פון שטענדיקער פינצטערניש.

„אַ הייליקער זיידע, זאָל פינצטערניש זיין,
אין תּהום צו די שדיים כאַטש פאַלן,
אַבי ניט דער שטענדיקער בלענדיקער שיין,
אַבי ניט דאָס אייביקע שטראַלן.“

טאָ וויין איך פאַר זיך אין דער שטיל פון פאַרגיין:
אַ, ווער ניט אין גאַרנישט פון אייביק.“

(„אייביקן אייביק“)

און ער בעט זיך רחמים צו ווערן ניט... און דער מאַדנער ווידער־שפרוך פון אוממעגלעכקייט צו ווערן ניט און גאַרניט, וואָס מיינט אייגנטלעך צו ווערן אַ ניט־ווערנדיקייט — פאַנגט אים.

ליעסין שפּילט אויף דער יידישער סטרונוע פון פּודאַמענטאַלן ווידער־שפרוך וואָס האָט אָן אלהים געשאַפן, וועלכער האָט אַלץ באַשאַפן און זיך ניט־באַשאַפן, וועלכער איז אַלץ און גאַרניט, און שאַפט וועלטן פון גאַרניט, דאָס הייסט פון זיך וואָס איז אַלץ, ווייל אַלץ איז גאַרניט מיט גאַרניט, אַ שאַפּנדיקער זיך־ווידערשפרעכנדיקער גאַר — ניט. יידישע אַלטערטימלעכע פּילאָסאָפּיע, שאַפּנדיק אָן איין־אינציקייט פון דער סכּיקייט פון דער וועלט מיט אירע סתירות און פאַרקערטקייטן, האָט געמוזט קאַמבינירן אַלץ אין איין אחד, אין איין גאַנציקייט וועמענס סימן־מובהק איז דער ווידערשפרוך, דאָס אייביקע בייקומען און איבערשטייגן.

און ליעסין, אַלס יידישער דיכטער, פּילער און דענקער — איז געטריי צום קולט פון אַנטי־טעזיס און סינטעז.

ד.

דער קארדינאלער אנטריטעזיס און סינעז

דער גרונט-ווידערשפרוך איז דער, וואָס ליגט צווישן מענטשן און וועלט. צווישן אידן און ניט-אידן.

דער מענטש מאַכט אַ מחיצה צווישן זיך און דעם קאָסמאָס. און גלייך, באַזונדער רגע, רייסט ער עס אַרונטער. ער באַצייכנט קלאַר דעם גרענעץ, און שטעלט דאָרטן אַוועק אַ שטאַקע שמירה. און ער אַליין ווערט אַ קאָנטראָל באַנדיסט. און ער שוואַרצט דעם גרענעץ ביי יעדער געלעגנהייט. אַדער, נאָך בעסער, אָן אַפּשטעל, אָן אויפהער, ווייל ער אַליין, דער מצויב-גבולים, אַנערקענט דעם גבול ניט, פאַרניינט דעם גרענעץ. ער פאַרניינט דעם גרענעץ צווייפאַכיק, פון ביידע זייטן. ער איז אי אויף דער זייט גרענעץ אי אויף יענער זייט גרענעץ.

דער מענטש קען זיך פון דער ערד ניט אַפּגרענעצן.

„עס קענען די שטערבלעכע פּיט

פון אַנריר פון ערד ניט אַוועק...“

(„פאַרנאָכט“)

אַבער מענטש טיילט זיך פאַרט אַפּ פון דער ערד, ער ווערט אַ „פרוש“. און ער שמועסט זיך איין, אַז ער לעבט אויטאָנאָמיש, אומאָפּהענגיק. ער מאַכט כלומרשט שבת פאַר זיך. און ער רעכנט זיך ניט מיט איינצוימונגען און איינצאָמונגען פון דער וועלט.

„איד בין ניט פון דער וועלט“, פאַרזיכערט ער זיך. און ווייסט גאַנץ גוט, אַז דאָס איז אַ הייליקער ליגן, אַדער אַ הייליקער וואונטש. מענטש איז אין דער וועלט, און קען פון דער וועלט ניט אַרויס, בשום אופן ניט. ער איז אין איר איינגעשלאָסן ווי אין אַ געפּענגעניש — אין די מויערן פון דער ווירקלעכקייט.

„טאָ הויב אידן אויף אין אייביקייט די פאַנען

און שטורעם מיטן אויגנבליק

די ווענט פון די פאַרמויערטע וויזאַנען,

די תּפּיסה פון געטרוימטן גליק.“

(„ביים גרענעץ“)

כאַטש די וועלט, די ווירקלעכקייט איז ברייט ווי דער אין-סוף אַליין.

אפשר; דאָך איז דער מענטש אין איר ווי אין אַ תפיסה און ער פילט זיך ווי אַ געפאַנגענער, וואָס וויל אַנטלויפן, ווייסט אָבער ניט וואוהין און צו וועמען צו לויפן און קומען...
ווי אַלע איבעריקע מאַראַליסטן, וואונדערט זיך טאַלסטאַי אין זיינע עטישע שריפטן:

פאַרוואָס פאַרטראַכטן זיך מענטשן אַזוי ווייניק וועגן טויט? וואָס האָווען זיי? וואָס לויפן זיי? וואָס טומלען זיי? זיי וועלן דאָך סיי-ווי-סיי זיך באַלד דאַרפן נעמען פאַקן און פאַרן אויף עולמות, אַהין פון וואָנען עס איז ניטאָ קיין וועג צוריק.

דער ענטפער ליגט אויבנאויף. מענטשן שרעקן זיך ניט פאַרן טויט, ווייל זיי ווייסן ניט אַז זיי לעבן.

„דע מאין באת — ולאן אתה הולך“ (פרקי אבות). ווייס פון וואָנען דו קומסט און וואוהין דו גייסט. אָבער אַז איינער ווייסט ניט פון וואָנען ער קומט און וואו ער שטייט, וואָס זאָל ער זיך דרייען דעם קאַפּ און זיך פאַר-קלערן איבערן וואוהין ער גייט?...

מענטשן פילן זיך ניט אָפגעטיילט פון דער וועלט. און טאַלסטאַי האָט עס הויך-קינסטלעריש געשילדערט אין זיינע נאָוועלן און סקיצן. מענטשן פילן זיך היימיש, „זאָ פאַני בראַטי“ מיט דעם זיין און ניט-זיין, קומען און אומקומען.

מענטשן פאַרטראַכטן זיך וועגן טויט און שרעקן זיך פאַרן יום-המוות נאָר אויף אַזוי פיל, אויף וויפיל זיי ווערן זעלבסט-באַוואוסטזיניק, ווען זיי נעמען זיך באַטראַכטן אַלס אַן אינדזל אין ים פון עקזיסטענץ און ניט ווי אַ טראַפן צווישן טראַפנס, ערשט דעמאָלט קריגן זיי פחד:

„שווימען מיר, די אומגעזעענע, און שווימען
אויף אַ פערי אין אַ כישוף פון טומאַן . . .“

פינצטערן פאַר אונדז די ענדלעכקייטן אונטן,
גליווערט אויבן גראַ אַן ענדלאַזער ניטאָ.
וואו זי טרעפט אונדז נאָר, צי דאַרטן אַדער דאָ
אין די גיריקע — צעעפנט-שוואַרצע גרונטן,
טרעפן וועט זי, די פאַטאַלע שעה.“

(„שווימען מיר אומגעזעענע“)

ווען מענטשן ווערן זעלבסט-באַוואוסטזיניק, דעמאָלט ערשט נעמט זיי

דאָס פראַבלעם פון טויט און לעבן אינטריגירן און אינטערעסירן. בכלל אָבער זיינען זיי אינדיפערענט צו דער גרויסער פראַגע פון אַלע פראַגן, צו דער פראַגע פון פאַרוואַס און פאַרווען, פון זיין אַדער ניט־זיין.

ווען דער יונגער סאַקיע מוּני האָט זיך דערוואוסט, אַז עס איז פאַראַן אויף דער וועלט קראַנקהייט, אַלטקייט און טויט, איז ער אַוועק זוכן אַן ענטפער, אַן אויסלייזונג פון אַט די אַלע פורעניותן, וואָס פאַרפאַלגן דעם מענטשלעכן קערפער. יאָרן לאַנג האָט ער זיך מתבודד געווען אין די פעל־דער, אין די היילן. ער האָט געלעבט ווי אַן אַסקעט צווישן די נזירים פון זיין פאַלק. און צום סוף האָט ער זיך דערטראַכט. צו וואָס? צו נירוואַנע. וואָס איז נירוואַנע? דאָס איז דאָס קאַסמישע באַוואוסטזיין, דאָס פאַרשמעלצן זיך מיט דער וועלט, דאָס צוזאַמענגיסן זיך מיט דעם אוניווערזום, דאָס אידענטיפיצירן זיך מיטן פרינציפ פון אייביקן זיין, אַזוי אַז קיין אומקומען און ליידן זאָל גאָר ביים מענטשן ניט שייך זיין. און ער איז אַ בודהאָ, אַ ליכט געוואָרן.

אייגנטלעך האָט בודהאָ אַנטדעקט דאָס, וואָס יעדער מענטש, יעדע באַ־שעפעניש האָט לאַנג־לאַנג פאַר אים אַנטדעקט בחוש, אין אינסטינקט. יעדער מענטש איז באַשאַנקען מיט אַ קאַסמישן באַוואוסטזיין, און דער טויט קימערט אים ניט.

עס איז ניטאָ די נאַרישקייט, דער אבערגלויבן, די איינרעדעניש, פאַר וועלכע מענטשן האָבן ניט געצאָלט מיט זייער לעבן.

„כי עליך הרגנו כל היום . . .“

פאַר דיר לאָזן מיר זיך הרגענען... ניט נאָר פאַר אַ גאָט, פאַר אַן אידעאָל, נאָר פאַר געטשן זיינען מענטשן אויך מקריב גערן זייערע לעבנס... און פאַר אַ געגנבעטן פערד אַפילו אויך... גענוג פערד־גנבים זיינען גע־קרייציקט געוואָרן... געפאַר ציט־צו ניט ווייניקער ווי פאַרגעניגן. אַן אַפ־גרונט באַזיצט און איבט אויס אַ מאַגנעטישן כוח איבערן מענטשן. עס איז דאָ אַ לוסט צום טויט, אַזוי ווי עס איז דאָ אַ לוסט צום לעבן. „אויסער דער נייגונג צו לעבן איז דאָ אַ נייגונג צום שטאַרבן.“*

סער ראַליי זאָגט, אַז ווען די העלדן און מאַרטירער וואַלטן וויסן פאַר וואָס זיי זיינען געשטאַרבן, וואַלטן זיי פון זייערע אומצייטיקע קברים אַרויס און געשריען גוואַלד, אַז מ'האָט זיי אַפגענאַרט. איך בין אין דעם ניט

*) Emmanuel Bere: The Nature of Love, p. 67, New York, 1924.

זיכער. פאר וואס זיי זיינען ניט געשטארבן — זיינען זיי צופרידן געווען צו שטארבן. עס איז דא א ליידנשאפט פון טויט. און דער גאנצער ענין פון קרבנות איז איינגעפירט געווארן בכדי אפֿ צושוואַכן אָט די תּשוקה צו זעלבסט־פּאַרניכטונג.

„ראה נתתי לפניך את דרך החיים ואת דרך המוות ובהרת בחיים...“ זע, איך האָב דיר געגעבן צוויי וועגן, דעם וועג פון לעבן און דעם וועג פון טויט, און דו זאָלסט אויסקלייבן דאָס לעבן — דאָס איז אַ באַפעל, אַ געבאָט. ווייל אַ סך וואָלטן אויסקלייבן דעם וועג פון טויט און טאַקע טויט אַליין, ד. ה. פיזישע עקזיסטענץ, די הודווגות מיט דער טויטער נאַטור.

ווי געזאָגט, מענטשן זיינען קאָסמיש געזאָנען. טאָ וואָס האָט דאָ בודהאָ אויפגעטאָן?

די נאָך איז אַבער אַזוי. מענטשן זיינען קאָסמיש באַוואוסטזיניק, אַבער דאָס טוען זיי אויפן חשבון פון זייער איך־באַוואוסטזיניקייט. וואָס בודהאָ האָט געלערנט און דערגרייכט — איז אַ צווייטע מדרגה: אויסקריסטאָליזירן דעם זעלבסטבאַוואוסטזינין פון מענטשן, זיך אַפּזונדערן פון דער וועלט און דערנאָך באַוואוסטזיניקערהייט זיך באַהעפטן מיט דער וועלט. דאָס איז אַ הויכע שטופּע פון מענטשן־אַנטוויקלונג. דאָס הייסט אַנאַליזירן, אַנטדעקן דעם אַנטי־טעזיס און דערנאָך שאַפן דעם סינטעז. דאָס איז אַ בייקומען, אַ פאַריאַאָונג פון דער פאַרנינונג. בשעת דער פשוטער חי־זיקיים פאַרמאָגט די סתירה ניט, ער לעבט ווי עס לעבט זיך, ווי אַ בעל־חי, אַדער גאָר אַ צומח, אַדער אַ דומם. די שטיינער, פּלאַנעטן זיינען קאָסמיש. די פּראָגע איז, צי זיי זיינען באַוואוסטזיניק. צו זיין זעלבסט־באַוואוסטזיניק און וועלט־באַוואוסטזיניק אין דער זעלבער צייט און צו מאַכן שלום צווישן די צוויי סתירות — דאָס איז די עובדא פון דער באמת־רייכער נשמה. און אַזעלכע נשמה־יתרות האָבן פאַרמאָגט נאָר יחידי־סגולה, נאָר די אַריסטאָקראַטן פון פּילן און דענקען, פון מחשבה און הרגשה.

בכדי תּופּס צו זיין ליעסינס גדלות אין וועלט־דיכטונג דאַרף מען באַ־גרייפן די טיפּקייט פון זיין זעלבסטבאַוואוסטזינין, די איידילקייט פון זיין איך־קולטור, וועלכע ער אַנטפלעקט אין זיינע לירישע לידער. און ערשט דעמאָלט וועלן מיר בכח זיין אַפּצושאַצן ווי געהעריק זיין קאָסמיש שעפּעריש באַ־וואוסטזינין, זיין צוגאַנג צו דער אויסערלעכער וועלט, זיין חוש, באַנעם פאַר דעם אַל־באַדייטנדיקן סינטעז, וועלכן נאָר אומגעווענליכע דיכטער האָבן באַוווּזן צו פאַרמולירן אין בילד און סימבאָל. ליעסין איז איינער פון זיי, ער איז אַ וועלט־באַוואוסטזיניקער שעפּערישער איך.

די קאמבינאציע פון איך און ניט-איך, פון מענטש און וועלט — דאס גיט דעם רייכן און מעכטיקן עפעקט.

ה.

דאָס איך-באַוואוסט זיין

„אם אין אנו לי — מי לי ?
 וכשאני לעצמו — מה אני ?“
 (אבות, א', י"ד).

„וואָס מיינט מען מיטן וואָרט „איך“ ? עס איז קלאָר . . . אז איינער נוצט עס צו באַצייכענען דערמיט דעם לאַקאַלן, און אויבערפלעכלעכן זעלבסט; בשעת אַ צווייטער האָט אין זינען אַ סך אַ שופּערעס וועזן, דעם זעלבסט צו וועמענס טיף און אייגנשאַפּטן מיר קענען זיך בשום אופן ניט דערגרונטעווען; בשעת גאָר אַנדערע, ווייטער, מעגן טראַכטן וועגן דעם זעלבסט פון דער ערד, דעם אַלזעלבסט פון דעם אונז-ווערטום.“*

עס ווערט געפירט אַ באַלאַנץ-בויגן צווישן עקספּאַרט און אימפּאַרט, צווישן געבוירן-ווערן און שטאַרבן. און די פּראַפּאַרציע ווי איך די טאַריף-אַפּצאלונגען ווערן רעגולירט פון נאַטור אַליין. דער טויט איז דער סוף-פּסוק, דער לעצטער אַקאָרד פון דער סימפּאָניע. טויט ווייזט, אַז דער קוואַל פון דער אינדיווידועלער עקזיסטענץ האָט זיך אויסגעשעפּט ביזן לעצטן טראַפּן. אַדער אַז דער בוימל אין לעמפל, וואָס הייסט פּערזאָן, האָט אויסגעברענט. וואו זיינען אַבער די רעפּאַראַציעס, די צאלונגען פאַר די היזקים, וואָס דער טויט טוט אַן ? געבורט, רעפּראָדוקציע קערן אום די שאַדנס, ברענגען צוריק די פאַרלוסטן, וואָס לעבן ליידט אויפן געביט פון זיין. לעבן און טויט יאָגן זיך, און קיינער פון זיי האָט דעם ערשטן פּריז ניט געוואונען. און איידער די זון פון איין מענטשן גייט אונטער, דויטלט זיך שוין דער פּריי-מאַרגן אין מזרח פון אַ צווייטן, זיין פאַרטערטער.

„פרוכפערט זיך און מערט זיך און פילט אַן די ערד“... דאָס לעבן איז אַ הלוואה, אַ חוב. און דער מענטש מוז באַצאלן זיינע שולדן. לויטן יידישן דין איז יעדע פאַרהייראַט פאַר מחויב אומצוקערן דעם קרן לכל-הפחות.

*) Edward Carpenter, The Drama of Life and Death, p. 222, London, 1912.

ד. ה. געבן געבורט צו א זון און א טאכטער. וואָס מער, איז אַלץ בעסער, ווייל דעמאלט צאָלן זיי אויך פּראָצענט אויפן קרן פון לעבן.

איז דאָך אַלץ רעכט, גייט דאָך אַלץ כּשורה, און עס איז ניטאָ אויף וואָס זיך צו באַקלאַנגן... איז אָבער די צרה וואָס דאָס איך-באַוואוסטזיין איז ניט קיין גענעראַציע-באַוואוסטזיין. דאָס ביאָלאָגישע לעבן אָנערקענט ניט די אינדיווידוואַליטעט. עס קען מער ניט ווי די אַרטן, די גאַטונגען. עס בייטן זיך דורות, און דאָס לעבן פילט זיך באַפּרידיקט. אָבער מענטש אַלס אַ פּערזענלעכקייט, אַלס אַ פּסיכאָלאָגישעס לעבן, איז זעלבסט-באַוואוסטזיניק. און דאָ, אין צוזאַמענשטויס צווישן ביאָלאָגיע און פּסיכאָלאָגיע, צווישן זיין און באַוואוסטזיין, ליגט די מענטשלעכע טראַגעדיע.

מענטש וויל ניט עקזיסטירן אין דור, אין שוים פון דורות-טויש, אין זיין פּאַלק, אין זיין משפּחה נאָר, ער וויל אַליין, אַלס אַזוינער, אַלס אַ פּערזאָן עקזיסטירן. און מענטש זעט דעם תּהום און ער וויל אַ בריק אַריבער אים אַריבערוואַרפּן. ער וויל גובר זיין זיין לאיבּוד-גיין, ער וויל זיין שקיעה אַנציינדן, זיין פּאַרגיין פּאַרוואַנדלען אין אַן אויפקום, פון אייביקן נישט אַ יאָ מאַכן... ער וויל און קען ניט וועלן, ער וואָלט וועלן וועלן...

און אין פּאַרלאַנג פון אומענדלעכער זעלבסט-קריטאָליזירונג, זעלבסט-באַשטימונג באַהויפט זיך די אינדיווידוואַליטעט, וועלכע איז אַ באַגער פון אומשטערבלעכקייט, וועלכע איז אייגנטלעך אַן אינעווייניקסט געבעט — אַ געטלעכקייט צו ווערן, מחמת געטלעכקייט איז אַ זעלבסט-באַוואוסט-זיניקייט, פון וועלכער אַלע מעגלעכע קאָנסעקווענצן זיינען געצויגן. פּער-זאַנאַליזם, אינדיווידוואַליזם איז ניט מער און ניט ווייניקער ווי געלייטערטער, געזויבערטער טעאָיזם.

„אין טרויער פון שטילקייט אַרום

דעם אייביקן טרוים פון אַ גאָט.“

(„פּאַרנאַכט“)

און דאָס געראַנגל צווישן מענטשן און גאָט אין האַרץ פון דער זעלבסט-באַוואוסטזיניקער פּערזענלעכקייט — וואָס יעקב אָבינו האָט אָנגעהויבן אַמאַל אין אַ גרויען פּאַרטאַג, — גייט אַן פאַר טויזנטער יאָרן. אַ נאַכט-סוד, וואָס פּאַרגייט אין שוואַרצן און לעבט שטענדיק ווידער אויף.

דאָס וועט אַנגיין אויך פאַר מיליאָנען יאָרן מער. און מענטש צווייפלט, פאַלט פּאַרצווייפלט, און טוט זיך אַן אַ כּוח און האַפּט, און קעמפט און ווערט

באזיגט, און זיגט און טריאומפירט, און ווערט ווייטער געשלאָגן, אונטער־
 דריקט, און ראַנגלט זיך ווייטער קעגן אַ פּאַטום.
 און ווי איינער וואָס האַלט זיך אין טרינקען, לעבט ער איבער אין זכרון
 דאָס גאַנצע לעבן אין איין קורצן מאַמענט.
 אָבער זיין לעבנס־געשיכטע איז ניט פון געוויינלעכן דויער. ער פאַר־
 לויפט צוריק אַ מיליאָן יאָרן. אוראַלטע דערמאָנענישן זיינען אָפּגעפרעסט
 אויף די טאַבעלן פון זיין געדעכעניש. ער האָט נאָכאַנונגען, נאָכפילונגען
 פון אַ לאַנגער ענדלאָזער שורה, ניט פון דורות, נאָר פון ווידערגעבורטן
 און ווידערטויטן פון אייגענעם איד, פון צענדליקער טויזנטער אינקאַר־
 נאַציעס, אַן אומענדלעכע קייט פון גלגולים.

„דערמאָן איד זיך אַלץ און דערמאָן:
 אַ תהום אַזוי נעפלדיק ברויזט
 צוריק נאָך פילייכט אַ יאָר טויזנט,
 פילייכט אַ מיליאָן.
 וואָס עס איז געשען מיט מיר דאָן —
 אַמאָל ווען איד האָב זיך געטרונקען,
 ווען רופנדיק בין איד געזונקען
 דאָרט וואו אין טומאָן.“

(דאָרטן)

ער, מענטש, האָט זיך געטרונקען, אָבער פאַרט ניט דערטרונקען גע־
 וואָרן. און אַזוי טרינקענדיק זיך און זינקענדיק אין אייביקן אָפּגרוינט פון
 זיין און ניט־זיין, אין ים פון דער וועלט און אין ים פון דורות, האָט ער
 דורכגעלעבט אַ מיליאָן יאָרן און געקעמפט קעגן די כוואַליעס פון דעם
 אַלץ־אינשלינגענדיקן גאַרניט און גאַר, און ער קעמפט נאָך עד־היום, אַלץ
 ווייטער און ווייטער, ווייל דאָס איז אַ קאַמף אויף אייביק פאַר אייביקייט,
 פאַר זעלבסט־עקזיסטענץ, פאַר איד־באַשטימונג אין אַ וועלט פון גאַלע ניט־
 איכן. עס איז אַ קאַמף קעגן טויט און אַ קאַמף קעגן לעבן פון די ראַסן,
 פאַרן לעבן פון אינציקן.

„איד זוך אים, דעם בליץ־שפור, אומזיסט
 און נישטער אין טויט־שרעק און נישטער;
 ער שווינדט אין דעם שוואַרץ אַ פאַרווישטער —
 אין אייביקן נישט.“

(דאָרטן)

דער בליץ־שפור איז דער סימבאל פון אינדיווידועלן לעבן און באַ-
וואוסטזיין, אַ באַוואוסטזיניקייט פון וועלכער מענטש וויסט אזוי ווייניק,
וועלכע ער קען ניט באַגרייפן, אויפפאַסן. אַלץ וואָס דער פּאָעט קען טאָן —
איז זוכן עס, נישטערן. דאָס זעלבסט־באַוואוסטזיין ליגט אויפן גרענעץ
פון גלי און לעש, פון פונק און סאַזשע, פון ריר און אינערציע, עס וואוינט
אין אייביקן נישט און וויל אים באַיאַען. וויל כל־זמן ער זוכט אים איז ער
דאָ, מחמת ער לעבט אין זוכעניש און ניט־געפינעניש, אין שטרעבן צו זיך,
צו זעלבסט־אַנטפּלעקונג, זעלבסט־מאַניפעסטאַציע.

„איך גיי דורכן וואַלד דורכן שטילן,
אין מיטן האַלב־נאַכטיקן שווייגן;
עס שלאָפן אין גראַזן די גרילן,
עס דרעמלען די פּויגלען אויף צווייגן;
די שטערן נאָך האַלטן דאָ וואָך,
און קוקן אַראָפּ דורכן סך.“

(„אין וואַלד“)

די וועלט איז אַ סוכה, באַדעקט מיט סך. די וועלט איז אַ דירת עראי,
אַ קרעטשמע, אַנגעכמורעט, צוגעשפּאַרט זיך ערגעץ ביים ראַנד פון שליאַך
פון גרויסן גאַרנישט, דעם אין־סוף פון אַבסאָלוטן ניטאָ... און מענטש איז
אַ גייער, אַ וואַגלער, אַ וואַנדערער. זיין וועג איז ענדלאַז און פול מיט סכנות,
מיט אימת־מות.

„עס ליגן פּאַרטרונקען די וויגן
אין שטומע און שטראַמיקע שרעקן.“

(דאָרטן)

מענטש גייט זוכן זיך אַליין. ער איז דער איינציקער, וואָס וועקט זיין
אויפקום בשעת אַלע שלאָפן, אַלע ברואים כראַפען טיף און געשמאַק פאַר־
נורעט אין זייערע אינסטינקטן, אין זייער גאַטונג־פאַרשטאַנד און געפיל.
מענטש גייט צו זיין אויפגאַנג, ער גייט באַגעגענען זיין אויפגאַנג.

„איך גיי נאָכן וואונק נאָכן מילדן.“

(דאָרטן)

מענטש האָט אַ הבטחה, אַ צוואַנג, אַ וואונק פון אַן אויפשטייג, פון אַ
צוקונפטיקער גדולה און באַרמהערציקייט און מילדקייט. אַבער אַלע שטעגן
ארויף־באַרג זיינען פול מיט פאַררעטערישע אַפּגרונטן. די קרישטאָל־וואַזע

פון לעבן קען מען אזוי גרינג צעברעכן, און אזוי פיל בעלנים אויף צעברעכן
עס . . . זיינען דא . . .

„איך גיי נאָכן וואונק, נאָכן מילדן ;
גרילצט בלוטדורשטיק אויף אין די צווייגן
אַ קראַך פון פאַרצוקער פון ווילדן,
אַ טויט־קרעכץ און ווידער אַ שווייגן.“

(דאַרטן)

דאָס איז דער פרייז. מ'צאָלט פאַרן לעבן — מיט טויט, מיט אַ טויט־
קרעכץ.

„און ווי עס וואָלט גאַרניט געטראַפן,
אין טיפקייט פון נאָכט פון געהיימער
פאַרבלייבן זיי גלייכגילטיק שלאָפן
דער הימל, די ערד און די ביימער.“

(דאַרטן)

דער וועלט זאָל עס גאָר נעמען אַרן ! אירס וועט קיינער ניט צונעמען.
דער רויבער, רויב און גערויבטער — זיינען אַלע גלייכווייז אין איר פולער
רשות. מ'קען פון איר גאַרניט גנבענען. אַלץ וועט בלייבן אויפן אַרט. צי
לעבעדיק, צי טויט, צי אויפן צווייג, צי אין בויך פון פאַרצוקער — עס איז
אין די זעלבע הענט פון דער פיזישער נאַטור.
און דאָס לעבן ? דאָס לעבן איז אויך גלייכגילטיק צו דעם קיום פון
אינדיוויד. עס קימערט אים ניט די עקזיסטענץ פון יחיד, צי מענטש,
פויגל, צי פלאַנצונג. עס אינטערעסירן נאָר די אַרטן און די דורכשניטלעכ־
קייט, אָבער ניט דער אינדיווידועלער פאַל אָדער אויפהויב.

„נעמט ווער אין געהיים מיט מיר שפּאַנען
און גיריק אַן אויג אויף מיר שאַרפּן ;
איך גיי און איד ווייס ניט פון וואָנען
ער וועט, דער פאַרצוקער, זיך וואַרפן.“

(דאַרטן)

ער וועט זיך וואַרפן פון אַלע זייטן און פון מיטן אויך. און פאַרצוקן
וועט ער רגע נאָך רגע. איין פראַגמענט פון פערזענלעכן לעבן נאָכן צווייטן
וועט ער אַוועקרויבן, אַוועקטראַגן און קיינמאָל עס צוריק ניט ברענגען. דאָס
אַראַפּגעפאלענע פון וואָגן פון לעבן — איז דאָס אויף אייביק פאַרפאלענע,
פאַרשלונגען ווי אַ דימענט אין אַן אַפּגרונט פון זאַמד.

„עס ווינקען מיט שפּאַס דורכן סכך
די שטערן הויך-הויך אויף דער וואַך.“

(דאָרטן)

אַט די שטערן, וואָס האָבן אין אַלטערטום סימבאָליזירט דעם „כה יהיה זרעך“ (אַזוי וועלן זיין דיינע קינדער), די סך, די מענגע, דעם אָפּשטאַם און נאַכקומענשאַפּט — ווינקען איצט מיט שפּאַט. די אור-אַלטע צוואַנגען קענען דעם יחיד, די זעלבסט-באַוואוסטזיניקע פּערזענלעכקייט, מער ניט באַפרידיקן. די נייע קומער וועלן ניט זיין אײַך. דער יעניקער, וואָס גייט אַוועק, וואָס ווערט פאַרצוקט אין מיטן וואַלד פון לעבן פון די ראַסן, און די מאַסן, די שורות פון דורות — קומט ניט צוריק.

„עס גייט פון פינצטערניש די שיף

אין פינצטערניש אַוועק.

באַוויזט זיך ליכט אין שוואַרצער טיף.

עס טריפט אַ שטראַלכל, טריף נאָך טריף,

און פּלאַטערט אויפן דעק.

פון וואַנעט קומסטו, ליכטיקייט,

אין פינצטערניש צו גיין ?

צי ערגעץ פון אַ יענער-זייט,

צי גאַר פון מיר אַליין ?“

(„די שיף“)

די שיף פון עקזיסטענץ, פון דעם גאַנצן קאַסמאָס קומט און גייט אַוועק ניט-וויסנדיק פאַרוואָס, פאַרווען, וואוהין און פון וואַנען. די שיף ווייסט אַפילו ניט, אַז זי גייט. דער יחיד און זיין באַוואוסטזיין איז דער קוואַל פון וואַנען דאָס שטראַלכל ליכט קומט. דאָס איז דער שעמעוודיקער, אַבער פאַרט, דרייטער, און אפשר אַפילו חוצפהדיקער „יהי אור !“.

די וועלט אַלס קאַנצעפּציע, אַלס ווילן און פאַרשטעלונג. זיין קומט פאַרן באַוואוסטזיין, און זיין באַשטימט דאָס באַוואוסטזיין, אַבער דאָס איז נאָר דער אַנהויב. דערנאָך בייטן זיי זיך מיט זייערע ראַלן. דער לעצטער ווערט ערשטער, דער שפּעטערדיקער ווערט דער פאַרדעמיקער אַלעמאַל אין ציוויליזאַציע. דער סוף לויפט פאַרן אַנהויב אין דערוואַרטונג, אין דער-פילונג. די צוקונפט באַאיינפלוסט די קעגנוואַרט און אַנדערשט זי. און דאָס באַוואוסטזיין באַשטימט דאָס זיין.

די שיף פון לעבן גייט פון חושך צו חושך. אַבער דאָס זעלבסט-

באואוסטזיין שפאלט ווי אַ בליץ די מצרים-פינצטערניש, דער בליץ-שפור באווייזט זיך, דער טראָפּן ליכט פון דער מענטשלעכער נשמה, מענטשלעכן פאַרשטאַנד.

„באווייזט זיך וויסט און לער אַ שרעק,
וואָס וואָרפט מיט שאַטנס אויפן דעק
פון גאַרנישטיקער טיף.“

(דאַרטן)

דאָס ליכט האָט שאַטנס געבראַכט. די בענטשונג קומט מיט דער קללה. דאָס בוך וואָס אַנטהאַלט וזאת הברכה, אַנטהאַלט אויך די תוכחה. דאָס באַ-וואוסטזיין ברענגט אַנגסטן, איבערטראַכטונגען, טוישונגען און אַנטווישונגען, פּיין און ליידין. און שרעק באַווייזט זיך אויפן שוועל פון זעלבסט-וויסן. די וועלט שרעקט זיך ניט. זי איז צו בלינד און צו פינצטער צו זען אַפילו די מאַימדיקסטע שרעק. דאָס לעבן בכלל ווייסט אויך פון קיין מורא ניט, האָט קיין פחד ניט פאַר זיין קיום. ער ווייסט ניט וואָס ער האָט, וואָס ער פאַרמאַגט, האָט ער קיין פורכט ניט פאַר רויבער. דער יחיד האָט מורא מ'זאַל ביי אים זיין שאַץ, זיין אבן-טוב ניט צונעמען.

„פון וואָנעט קומסטו, שרעקי קייט,
אין גאַרנישטיקייט צו גיין?
צי ערגעץ פון אַ יענער-זייט,
צי גאַר פון מיר אַליין?“

(דאַרטן)

גאַרניט האָט פאַר גאַרניט זיך צו שרעקן. דער יחיד פלאַטערט אַבער. זיין ליכט קען מען אויסלעשן, זיין אויג קען מען צומאַכן. מ'קען אַבער ניט צושליסן די טיר פון בלינדקייט, פאַרריגלען די אויגלאַזיקייט.

„עס שטומט דער ברעג פון גאַרנישט טיף
און דעקלאַז שוואַרצט דער דעק,
און ווייטער, ווייטער גייט די טיף
אין פינצטערניש אַוועק.“

(דאַרטן)

עס שטומט דער ברעג. קיינער האָט קיין לשון ניט. אַן זעלבסט-

באָוואוסטזיין איז די וועלט מיט איר גאַנצן געטומל שטום און טויב. אָן דיבורים און אָן רייד, אַ פינצטערע גאַרנישטקייט, אָן אפס המוחלט.

„מען האָט מיך גערופֿן פֿון גאַרניט אָן שיעור
און איינער בין איך דאָ, נאָר איינער אַליין.
און לעב איך, דאָן לעבן די וועלטן אין מיר,
פֿאַרגיין איך, דאָן וועלן די וועלטן פֿאַרגיין.“

(„אליין“)

דער באַהויפטער און דער באַהויפטעטער, דער באַשטימער און דער באַשטימטער, דער שרעקער און דער דערשראָקענער, דער באַלייכטער און דער באַלייכטענער — איז דער איך, דאָס זיך־באָוואוסטזיין. און מיט זיין פֿאַרגיין — פֿאַרגייט אַלץ, אַפילו די יענע יענע־זייט און אַפילו אַט־די, אַט־די זייט, ווייל ביידע זיינען זיי אָן אויסטרוימונג, אָן עמאַנאַציע פֿון איך, פֿון זעלבסטקייט.

„אַ שוואַרצער אָן־סוף איז פֿאַראויס,
אַ שוואַרצער אָן־סוף איז פֿון הינטן“

(„נאַכט-געמורמל“)

און אין מיטן צווישן די צוויי אָן־סופן פֿון פינצטערניש שטייט דאָס מענטשן־קינד, אַ ליכטיקער טראָפֿן, אַדער אַ זייל פֿון פייער, פֿון ברענענ־דיקער התלהבות פֿון אָן איבערלעכזן אויפגאַנג. ער איז שטאַלץ אין זיין געבראַכנקייט; ער פֿרייט זיך אין זיינע ליידן. ער איז זיכער אין זיין צווייפל; ער איז רוא־יק אין זיין נערוועזיטעט. אַ גאָט אַ געפֿאַנגענער אין אייגענעם נעץ, פֿאַרשפֿאַרט אין אַ שטייג פֿון אייגענעם פֿלייש און בייך. ער האָפט אין זיינע פֿאַרצווייפלונגען, ער זיגט אין זיינע נידערלאַגעס. ווייל ער ווייסט, אַז ער איז דער איינציקער ווייסער, דאָס איינציקע זעלבסט־באָוואוסטזיניקע וועזן. און אַלדאָס גוטע און אַלדאָס בייזע, אַלדאָס מילדע און אַלדאָס ווילדע, אויב דאָס פֿליסט פֿון אים אַליין ניט אַרויס, איז ער דער איינציקער וואָס איז בכוח עס אויפצופאַסן און אַפצושאַצן, עס אַנצורופֿן און עס אַפצורופֿן. און ניט נאָר ווייסט ער זיין קעגנזואַרט, ער ווייסט פֿאַר־אויס זיין צוקונפט, און ער ברענגט צוריק זיין פֿון קדמונים־אָן פֿאַרקלונגענע, פֿאַרדופטעטע פֿאַרגאַנגענהייט.

„מיין זיידע, פֿון שטיין־קויל עפֿאַכע, געוויס
האַט אויך שוין געהערט אַט דאָס זשומען;

געווען איז ער דעמאלט אַ פיש
און שטענדיק אין וואַסער געשוואומען.

(דאָרטן)

„ווינט מיין האַרץ פאַר שפלות, ווי עס ווינט מיין זיידע,

זיינען מיר דאָ, ער און איד, די זעלבע ביידע.“

(„צווישן די שנייען“)

און דער זיידע — דאָס איז ער אַליין.

„אַ הייליקער זיידע! און ביזטו אַליין

מיין איד, מיין באַגער אַזוי גלויביק.“

(„אייביקן אייביק“)

סיי דער זיידע דער צדיק, סיי דער זיידע דער פיש, סיי דער זיידע דער
הייל־וואוינער — דאָס איז ער אַליין אין פאַרשיידענע עטאַפן אויפן לאַנגן
וועג פון אינערלעכער קולטור.

און פון דער אַזוי־מרחקימדיקער פאַרגאַנגענהייט ברענגט ער זיין
פראַזשעקטאַר־בליק און הייסט אים באַלויכטן זיין פאַרווייטערטע צוקונפט.

„אַ יאָר ביליאָן נאָך! וועט אַפילו דער ווינט

שוין מער זיין געמורמל ניט טרייבן;

די זון לעשט זיך אויס און פאַרשווינדט,

און שטילקייט און פינצטערניש בלייבן.“

(„נאַכט-געמורמל“)

און זיין זעלבסט־באַוואוסטזיין שוועבט, ווי דער שאַפנדיקער גייסט פון
בראשית איבער די פינצטערע וואַסערן און גרונטלאָזע תהומות, איבער
שטילקייט און פינצטערניש, און באַלויכט זיי און באַזעלט זיי. איבערן תוהו
פון צייט, פון ביליאָנען יאָרן פאַכעט דער ווייסער פליגל פון גרויסן איד,
דער פליגל און זיגל פון זיך.

דער דרייסט פון דורכבויערן די וואַנט, די טויבע וואַנט פון ביליאָנען
יאָרן — איז ליכטיקער פון דער זון, די לבנה און די שטערן. אַט די וואַגונג
פון פראַפעצייאונג, פון פאַרלויפן אַזוי ווייט פאַראויס מיטן בליק, טראַגט
מיט זיך אויפן פלייצע לאַגלען פול מיטן אור־הגנוז, מיטן אינערלעכן שייק,
וואָס קיין פינצטערניש קען עס ניט באַנעמען.

„ווי שטום איז די נאַכט און דער סוד אַזוי טיף!“

(דאָרטן)

דער סוד איז טיף, אבער ווער איז דער בעל-סוד? ! און ווער איז דער פרעגער? ! דער פרעגער איז גרעסער פון דער פראגע און דער בעל-סוד איז גרעסער פון סוד.

איביקייט איז אַ צערטלעכע מוטער. זי האָט געבוירן אין פריידן און ליידן אַ בן-יחיד, און האָט אים אַ נאָמען געגעבן „רגע“. זי האָט אים גענערט מיט איר זאָפטיקער ברוסט. זי האָט אים געלערנט צו גיין און צו רעדן דאָס לשון פון מענטשן, און צו וואוינען צווישן די שטערבלעכע און זיך שפילן מיט די מענטשן-קינדער. און רגע שפילט זיין אָפּנאַר-שפיל, אַ בלענד-נאַרעריי. רגע פאַרווילט די מענטשן-קינדער מיט זיינע אַר-לאַקנדיקע סיפורי-נפלאות, ער אַמוזירט זיי מיט משונהדיקע העוויות פון פאַסירונגען און פאַרקרימענישן פון געשעענישן.

די פאַרניינונג פון צייטווייליקייט איז אַבער דער אָנהויב פון קלוגשאַפט און גליקזעליקייט. די רגע איז אַן איביקייט אין מיניאַטור. אין איין שמייכלע אױפן פנים פון אַנטציקונג ברענט אַ זון פון איביק-טאַגנדיקן טריאומף. עס איז גרינגער פאַר אַ קעמל דורכצוגיין דורך אַ גאַנצן מדבר פון נאַדלען-אױערלעך, איידער פאַר דעם, וואָס איז ניט איך-באַוואוסטזיניק, צו טרעטן אױף די שפיצן פון געבענטשטקייט, אױף דעם הייליקן באַדן פון אַאַנד וואָס טריפט מיט מילך און האַניק, מילך פון די מילך-שטעגן און האַניק פון די בינטשאַקן פון טרייסט און גאולה.

„איך ווילן פאַרן גרויסן באַלויכטער אין האַרצן

און בעט אין מיין עלנט צו דיר אַזוי שטום:

אַ, כישוף אַרויס מיך פון גאַרנישט פון שוואַרצן!

אַ, ראַטעווע מיך פון דער טויטקייט אַרום!

(„אין דער פריי“)

און זיין געבעט ווערט צוגעהערט. ווייל ס'איז אַ תפילה-שבלב, אַ געבעט אין האַרצן צום אייגענעם האַרצן, אַ געבעט צו דער זון פון גייסט, צו די שעפּערישע כוחות וואָס אין מענטשלעכן זשעני, כוחות וועלכע ווייסן ניט פון מידקייט און דערשעפונג. דער גרויסער באַלויכטער איז מענטשנס זעלבסט-פאַרשטאַנד. די קוואַלן וואָס אין זעל פון מוטער-בן-אַדם זיינען פאַרחתמעט מיט וואַקס פון רוטינע. פאַעטיש וואַגן, פאַעטיש חוצפה רייסן אַראָפּ די חתימה און די קוואַלן עפענען זייערע פאַנטאַנען און שפּריצן מיט חידושים און אויפטוענישן אין דער באַשאַף-נאַטור און מענטש, דער באַ-שאַף און באַשעפּער, ווערן איבערגעפורעמט פון דאָס-ניי. אַ ניי קלאַר

זעלבסט-באוואוסטויין טאגט ארויס פון לפני-ולפנים, פון די אינערלעכקייטן פון דער נשמה, און נייע זעקס בראשית-טעג ווערן באשאפן, און אלע זעקס טעג ווערן דער זיבעטער טאג, דער יום שכולו שבת...

„... נאך וואונדערלעך הערן אמאל

פון זון-בערג אן אנוואגערט קול:

דער אויפקלערער קומט.“

(„אליין“)

דאס ליכט פון אינערלעכן מזרח, און דער דערלייזער און דער אויפ-קלערער טויכן ארויף פון די טיפענישן פון מענטשלעכן זעלבסט-באוואוסט-זיין, פון די תהומות פון איד, פון די אפגרונטן פון זיך קומט דער פאקל-טרעגער, דער אמתער משיח...
פאנגט אים די זעאונג פון שבת אן ענד,
האט ער זיך ענדלאז אליין אויך דערקענט.“

(„יום שכולו שבת“)

און אין דעם דערקענען ליגט דער ליכטיקער ענטפער צו אלע פינצטערע פראגן, און אין דעם דערקענען זיך ליגט פארזיגלט דער ייד-המשומר, דער שטארקסטער וויין פון עקזאלטאציע און פראפעטישער שיכרות און זעאונג.

„קומט ער נאך צוריק, דער העלד אן פורכט און טאדל,

מיטן אלטן אייזן, מיטן אלטן אדל?“

(„דאן קיכאט“)

מיטן אייזערנעם ווילן און אייזערנער באשלאנסקייט און מיט דער אלטער אייביק-נייער איידלקייט פון גייסט און זעל.

„איז די וועלט שוין מיד פון צווייפל און פון פראגן,

קומט ער ווידער מיטן וואנזין פון זיין וואגן?“

(דארטן)

לעבן, שאפן, טרוימען, וואכן, וועקן, זעלבסט-באוואוסטויין און איד-זיך-זינען איז דער שפיץ פון וואנזין פון וואגן.

ראדיקאלע נאאיוויטעט האט געמיינט און באהויפט, דאס די אויפ-פאסונג און מענטש באשאפט זיין גאט אין זיין אייגענער געשטאלט און

גלייכעניש באצייכנט דעם סוף פון פאָעטיש-רעליגיעזער אינספּיראַציע, בשעת, באמת איז דאָס גאַר דער ראשיתדיקער אָנהויב. דאָס איך-באַוואוסט-זיין, דערהויבן צו איך-גאַט-באַוואוסטזיין, איז דער ריינסטער קוואַל פון טיף-האַרציקער און הויך-נשמהדיקער פאָעטישער שאַפונג.

„און איז מײן שאַטנדיקע זינד

דער שאַטן דיין —

דער שאַטן פון דיין ערד וואָס שווינדט

צוזאַמען מיט מײן זיין ;

און איז דיין ערד ניטאָ,

פאַרבלייב איך ליכט אין דיר,

אין העל-געוועלבטן בלאַ

אַן שיעור אין דיין אָן-שיעור.“

(„פון דיר צו דיר“)

ווייל ביידע קעגנזאַצן זיינען געבאַרן פון מענטשלעכן טראַכטן, פילן און אויפפאַסן. סיי די זינד, סיי די טוגנט, סיי דאָס ליכט און סיי דער שאַטן — זיינען מענטשלעך, און אמת-מענטשלעך איז אמת-געטלעך און אמת-געטלעך איז אמת-מענטשנס שאַטן און גאַטס שאַטן. ווייל מענטש און גאַט איז איין און דאָס אייגענע, מענטשנס שאַטן פאַר-שאַטנט די שכינה. און מענטשנס גלות האַלט די שכינה אין גלות. און דער שכינהס ליכטיקייט באַלויכט דעם מענטשן, ווייל זי שיינט אַרויס פון מענטשנס אינערלעכקייטן פון באַוואוסטזיין, און דער אָן-שיעור און דער איך-סוף, און דער אָן-מאַס און דער אָן-וואָג, ווי דער שיעור און סוף, און מאַס און וואָג זיינען מענטשלעכע השגות און מחשבות, מענטשלעכע אויפטוענישן.

„איך בין דיין טרוים עקסטאַ, דיין ברען,

דיין לוסט, וואָס איז

אַרויסגעפלאַמט פון דיר געווען

אין געטלעכן קאַפּריז,

און שאַטנסטו אין מיר

אין מײן פאַרגאַנגלעכקייט,

איז לויכט איך אויף אין דיר

צוריק אין אייביקייט.“

(דאָרטן)

ווייל דו ביזט באמת מיין טרוים, מיין התלהבות, מיין ברען פון שאפונג, מיין וואגונג, מיין חשק, מיין תאוה צו צעשמעלצן און איבערשמעלצן זיך און ארויסשפייען מיין אפפאל. און איך האב דיך באשאפן אין מיין מענטש-לעכן-איבערמענטשלעכן קאפריז. און איך לייכט אין דיר, אין מיין גרויסער יצירה, אין מיין שעדעווער. און פון מיין אייגענעם מאמענט אייל איך צו דיר, צו מיין אייביקער אייביקייט. און פון מיין שאטן גיי איך צו מיין ליכט, און פון מיין ליכט אייל איך צוריק צו מיין שאטן, און זייענדיק מענטש האב איך אַ גאט אויסגעטרוימט, און זייענדיק אַ גאט האב איך אַ מענטשן אויסגעטראכט און אויסגעדאכט. ווייל ביידע זיינען אַ צווילינג, געבארן פון איין מוטער און איין פאטער — דער מענטשלעכער געדאנק און עקסטאז.

„און זוכסטו ערדיק שטראפן מיר
 אין שאטן דאָ —
 איז ווייסטו געטלעך דאָך, אַז איך
 בין אויסער דיר ניטאָ.
 און טוסטו דיין גנאָד
 אין צאָרן אָפּ פון מיר —
 איז וועל איך לויפן, גאָט,
 פון דיר צו דיר.“

(דארטן)

פלאַטינוס האָט געזאָגט, אַז די אויפגאָבע פון רעליגיע איז מאַכן מענטשן פאַר אַ גאָט. דאָס איז קיין אויפגאָבע ניט. מחמת דאָס איז לאַנג אויסגעפירט געווען בשעת מענטש האָט זיין גאָט באַשאַפן. די אויפגאָבע איז ניט מענטשן פאַר גאָט מאַכן, נאָר מענטשן גאָט-באַוואוסטיניק — איך-באַוואוסטיניק צו מאַכן. און צו זיין איז גרינגער ווי באַוואוסטיניק צו זיין. צו זיין אַ גאָט איז קיין גרויסער אויפטו ניט — צו זיין באַוואוסטיניק אַ גאָט — דאָס איז שווער, זייער שווער.

„אילו ידעתיו—הייתיו“, דער שפרוך פון יידישן פילאסאָף: „ווען איך וואָלט אים דערקענען, וואָלט איך געווען ער“ — אַנטהאַלט דעם אייגענעם טעות, עס שיקט פאַראויס באַוואוסטייין פאַרן זיין, אַזוי ווי עס וואָלט געווען פשוטער צו וויסן איידער צו זיין. בשעת דער פאַל איז פונקט פאַר-קערט. עס איז לייכטער צו זיין אַ גאָט ווי צו וויסן אַז מ׳איז אַ גאָט :

איז ווייסטו געטלעך דאך, אז איך
 בין אויסער דיר ניטאָ. —

און ווייס איך מענטשלעך דאך, אז דו
 בינסט אויסער מיר ניטאָ,
 און טו איך מיך גנאָד
 אין צאָרן אָפּ פון דיר —
 וועסטו לויפן, גאָט,
 פון מיר צו מיר. —

אַט אַזאַ ענדונג בעט זיך צום ליד.

און דער וועג איז דער לענגסטער און דער העכסטער און דער דאָרנ־
 דיקסטער — דאָס איז דער וועג פון זיך צו זיך, פון ליכט צום ליכט פון
 באַוואוסטזיין.

און אַט דער פערל, וואָס ליעסין האָט אונדז אַרויסגעשעפט פון די
 טיפענישן פון זיין פאַרוויקלטער נשמה, איז דער שענסטער פערל וואָס אַ
 פּאַעט אַ טויכער האָט אַמאָל אַרויפגעבראַכט פון תהום פון מענטשלעך
 באַוואוסטזיין. און אַ שיין לייכט אַרויס פון דעם ליד, וואָס פאַרנעמט דאָס
 האַרץ און פאַרבלענדט דאָס אויג. אַזאַ ליד האָט געמעגט אַריין אין ספר
 תהילים און זיך אַוועקשטעלן דאָרטן פאַר די הללויהס.

ו.

מענטש און וועלט

אויפן קאָסמישן באַוואוסטזיין, קאַלעקטיווער איך־גאָט, דער אנוכי פון
 דער אומה, און דער איך פון דעם אוניווערסום, איז געבויט די וועלט־
 אַנשוואונג פון ספר דברים און די פּראָפּעטן.

ספר דברים באַזירט זיך אויפן טעזיס, אַז עס עקזיסטירט אַן
 אַפּהענגיקייט צווישן מענטשן־אויפפיר און דער הנהגה פון דער וועלט.
 דער הויפט־געזאַנק איז, אַז די פיזישע סביבה איז אונטערגעוואָרפן דער
 יוריסדיקציע פון דער סאָציאַלער סביבה. און די פיזישע נאַטור מאַכט נאָך
 דער סאָציאַלער נאַטור. ווען מענטשן זינדיקן, זיינען מזנה, איז די ערד
 מזנה.

די תוכחה ווייזט קלאַר, אַז זיי האָבן געגלויבט, אַז פיזיאָלאָגיע, סאָציאַל־

לאַגיע און פיזיק זיינען איין קנול, איין קניפל. אויב זיי וועלן ניט גיין אין דרך-הישר, וועלן זייערע אייגענע קערפערס ווידערשפעניקן קעגן-זיי. קראַנקהייטן וועלן קומען. „כל המחלה אשר שיתי במצרים“. דער פאַר-ליטישער סדר ווערט צעשפליטערט. און די פיזישע סביבה רעוואָלטירט קעגן זיי. די הימלען ווערן קופער, די ערד ווערט פאַרשרפעט און זי שפייט אויס די איינוואוינער. און עס איז גאַר קיין חידוש ניט, וואָס דער ביבלישער דיכטער נעמט אַריין אין זיין אוידיטאָריע הימל און ערד. דער קאָסמישער מאַטיוו איז שטאַרק — אַבער ער איז זייער פרימיטיוו.

איין זאך איז דאָך קלאַר. די וועלט און איר שטייגער ווענדט זיך אין מענטשנס פירונגען, און ניט פאַרקערט. ניט נאָר שבת, דער רו-טאָג, איז געמאַכט געוואָרן פאַרן מענטשן, אַלע זעקס טעג זיינען פאַר אים געשאַפן געוואָרן, מיט אַלץ וואָס זיי האָבן באַשאַפן. ער איז געקומען אויפן זעקסטן טאָג — כדי צו געפינען אַלץ צוגעגרייט פאַר אים (תדרש).

ביי א. ליעסינען, ווי ביי אַלע גרויסע יידישע מקובלים, לאַזט זיך הערן דער קאָסמישער מאַטיוו, ניט פון בודיסטישן נוסח, נאָר פון חומש און די פראַפעטן.

דער מענטש גייט ניט, ווי ביי בודהאָן, צו דער וועלט, זוכן שטיצע, זוכן אַן אָנהאַלט, אָן אַנשפאַר, זוכן הילף. עס איז פונקט דער היפּוך:

„דאָס הילכט פון דער וועלט אַזוי שוידערלעך: העלף!“

(„א נאָכט אַזא“)

ניט מענטש רופט צו דער וועלט, זי זאָל קומען און זיך אָננעמען פאַר אים, פאַר זיין קריוודע, נאָר די וועלט רופט צום מענטשן, צום גבר: העלף! ראַטעווע מיך, איך גיי אונטער! איך זינק!

דער מענטש איז דער באַלעבאַס. ער נעמט אויף די וועלט. זי איז זיין גאַסט. ער לאַדט זי איין צו זיך. ער איז דער מכניס אורח. ער דער-באַרעמט זיך איבער איר. ער האָט רחמנות ניט אויף זיך, חס-ושלום. ער האָט רחמנות אויף דער וועלט, וואָס ליידט נעבעך, און קען אַפילו ניט ליידן, קען אַפילו ניט זינדיקן, קען ניט נאָר גוט ניט זיין, קען אַפילו שלעכט ניט זיין.

„גייט ער צופוס אַ פאַרשטעלטער,

אַפריכטן שטילערהייט גלות.“

(„גייט דער צדיק אַפריכטן גלות“)

איז וואָס מיינט איר עפעס? אַז ער אַנטלויפט פון זיך, פון זיינע שמערצן, יסורים, און ער זוכט רו אין איר שוים?
 ניין, דאָס גייט ער זיך אָננעמען פאַר די קרייזעס און עוולות פון דער וועלט. ער גייט צופוס... די וועלט רייט אין קאַרעטן געשפּאַנט צו די פּערד פון גראַוויטאַציע. אָבער דאָס איז גאַרניט. דאָס איז אַלץ לאַוו-דווקא. ער, דער פּוס-גייער, איז רייכער פון דער וועלט, וויכטיקער פון דער וועלט. ער גייט זיך ניט פאַרלירן אין דער וועלט און אויפגעבן זיין עקזיסטענץ און זיך פאַרפאַרן מיט דער וועלט און געניסן פון איר קאַלטער גדולה און עשירות.

ניין, טויזנט מאל ניין! ער גייט דער וועלט זאָגן, אַז זי זאל אַ ביטול-היש ווערן, זי זאל זיך אין מענטשן באַהעפטן. ניט דער מענטש איז דער נצרך און דאַרף אָנקומען צו דער וועלט. די וועלט דאַרף אָנקומען צום מענטשן. ניט דער מענטש לייזט און די וועלט לינדערט זיינע שמערצן. פאַרקערט, די וועלט איז פאַרלעצט און מענטש האָט מיטלייד מיט איר. ער היילט אירע וואונדן. ער קען ניט צווען איר נידעריקייט, איר חומר, איר שפּלות.

„גייט ער, אין וואַרטונג אין פריידיקער,

דרייט צו אַ ניי לעבן פריי —

מיט אַ נשמה אַ ליידיקער

אויפנעמען וועלט פון-דאָס-ניי.”

(דאַרטן)

ווער נעמט וועמען אויף? ניט די וועלט דאָס מענטשן-קינד, נאָר דאָס מענטשן-קינד דאָס וועלט-קינד. מחמת זיין „באַוואוסטקייט“ איז מעכטיקער, רייכער פון דער גאַרער וועלט. מחמת ער שטרעבט נאָך שלימות און ער וועט עס דערגרייכן — און זיין עובדא איז צו פאַרריכטן די וועלט.
 אַזוי ריכט דער פּאַעט — דער זינגער — אַפּ זיין גלות. ער האָט אַ מיסיע. ער איז ניט ווי געטהעס זינגער, וואָס „זינגט ווי דער פּויגל זינגט, וואָס אין די צווייגן וואוינט“, און קימערט זיך וועגן קיין זאך ניט. ער איז ניט ווי פּושקיןס פּאַעט, וועלכער איז אַן עכאַ, אַן אַפּקלאַנגער פון גע-שעענישן און פּאַסירונגען, וואָס פּאַטאַגראַפירט דעם מענטש און חיה, און נעמט אַראָפּ אַן אַפּדרוק פון זייער שרייען און רעווען, און איז אַפּגעזונדערט פון נביא, וועלכער איז „פאַרצערט פון גייטיקן דורשט“ און „ברענט מיטן וואַרט די הערצער פון מענטשן“. ביי ליעסינען, נאַטירלעך, איז די

צעשפאלטונג ניטאָ. נביא און זינגער און צדיק זיינען איין פּערזאָן. דער זינגער דאַרף מתקן זיין די סאַציאַלע וועלט און די וועלט פון געמיט :

„ער גייט מיטן יום־טוב פון טענער
הויף־איין און הויף־אויס און באַלויכט,
און אַלץ וואָס איז מיאוס ווערט שטענער,
און אַלץ וואָס איז שפל — דערהויכט.“

(דאַרטן)

אויב עס איז עפעס דאָ ניט גלאַט, אַ מכשול, אַ חסרון — איז דאָס די שולד פון דער וועלט, ניט די שולד פון מענטשן, און ענדערן, איבער־אַנדערשן דאַרף מען זי — ניט אים. און ער וועט זיין דער יעניקער, וואָס וועט מאַכן די תקנות, די רעמאַנטן, און מאַכן זי פּולקומען דורך זיין פּולקומענהייט.

„לאַזט ער זיך דרייסט צום פאַרשפּאַרכענעם
ערגעץ אין לויטערער ווייט —
שטייגן אין חוט ניט געבראַכענעם
הויך ביז צו פּולקאַמענהייט.“

(דאַרטן)

און די וועלט, וואָס טוט מען מיט איר ? אויב מענטש וועט אַרױפֿ־שטייגן אַזוי הויך, צי וועט ער זי איבערלאָזן בשפל המדרגה ? ער וועט זי הויך דערהויבן, אויפהויבן צום מענטשן :

„אַ, אוניווערזום, איך פאַרלאַנג אַלץ וואָס דו פאַרלאַנגסט.“ *

ניין, ניט דאָס. מענטש פאַרלאַנגט, אָ דער אוניווערזום זאָל פאַר־לאַנגען, ווייל אָן מענטשן קען ער עס ניט באַווייזן. ער האָט קיין פאַרלאַנגען ניט. און אָ ער וועט קריגן פאַרלאַנגען — וועלן זיי דיקטירט זיין פון מענטשן. ניט דער מענטש וועט פאַרלאַנגען וואָס די וועלט פאַרלאַנגט, נאָר די וועלט וועט פאַרלאַנגען וואָס דער מענטש פאַרלאַנגט...

„ . . . ווייל טריאומף דער גרעסטער איז טריאומף פון גייסט.

ווי ער באַצווינגט דעם גוף, און גרויסע וואונדער ווייזט.“

(„פּראַנציסק פון אַסיווי“)

(* מאַרק אוירעליוס.

און בכדי דער טריאומף זאל זיין פארפולט, מוז ער באזיגן דעם גוף פון דער וועלט, דעם גראבן חומר פון דער פיזיק.
 דער סינטעז צווישן מענטשן און דער וועלט איז ניט דער זעלביקער וואס ביי די בודהיסטן און בודהיסטיש-געזאנענע ניט-יידישע דיכטער. אויך די באציאונג צווישן פאסיוו און אקטיוו איז אן אנדערע. מענטש איז דער אקטיוו, דער משפיע, די וועלט איז דער מושפע, דער מקבל-השפעה.

„אָ, אָפּנאַר, וואָס דערהויבט, . . .
 און אַלץ באַשיינט, באַלויכט.“

(דאָרטן)

און דער אָפּנאַר, דער ליכטיקער אויסדוכט, דער שיינענדיקער אויס-
 טראַכט איז ניט אַ פאַרווירטע ווירקלעכקייט, נאָר אַ זעאונג וואָס וועט נאָך
 אַנטאָן פלייש און בלוט פון אמתער רעאליטעט. דאָס איז דאָס באַוואוסטזיין,
 וואָס טורעמט איבערן זיין און פורעמט אים איבער.

„זינגען אין כאָר אין דערוועקטן,
 פול מיט געבעט און אַנטציקן
 פויגלען אַרום און אינסעקטן,
 גיט ער זיי אַלעמען תיקון.“

(„גייט דער צדיק אַפריכטן גלות“)

ער לערנט זיך ניט זינגען ביי די פויגלען — נאָר ער לערנט די פויגלען
 ווי צו זינגען. ער גיט זיי אַ תיקון — ניט זיי אים...
 מענטש פאַריכט די וועלט, ניט די וועלט פאַראַוועט דעם מענטשן.

„וויפיל האָט שוין דיין קנעכט אין דיין נאָמען דיין ליבן
 בלודנע נשמות פון שרצים געטריבן
 און פון עולם התוהו, פון זומפ און פון נאָכט
 אין דעם עולם התיקון געבראַכט.“

(„עלית נשמה“)

מענטש גייט איבערבויען די וועלט לויט זיינע השגות, לויט זיין פאַר-
 שטאַנד נאָך. ער וועט זי דערהויבן און מאַכן פון איר אַן עטישעס וועזן,
 אַ מאַראַלישע פערזענלעכקייט וואָס איז מחוייב במצוות.
 ווייטער, דאָ איז ניטאָ קיין נירוואַנע. אַ ייד קען ניט רוען. און זיין
 וועלט קען ניט רוען. ער וועט איר קיינמאַל צו רו ניט לאָזן. און אַט טאַקע

דערפאר האָט מען דעם יידן אַ שבת געגעבן, און זיינע אידעאָלאָגן האָבן זיך באַמייט מיט קייטן פון שטאַרקע געזעצן און אומברחמנותדיקע שטרעפֿן צו פאַרשמידן און צווינגען — זיך אַפצורוען. אַניט וואָלט ער קיינמאָל ניט רוען. אַ ייד איז אַן אומרו.

ר' חייא דער זון פון אשי האָט געזאָגט, אַז רב האָט געזאָגט, אַז תלמידי־חכמים האָבן ניט קיין מנוחה ניט אויף דער וועלט און ניט אויף יענער וועלט, ווי עס איז געזאָגט געוואָרן: 'זיי וועלן גיין פון מעכטיקייט צו מעכטיקייט' [תהילים פ"ד, ח']. (סוף מסכתא ברכות און סוף מועד קטן.)

אַ, גיב מיר אין ברען פון דעם הימלי־יאָריד
דיין אייזיקן אַטעס צו פילן.
דעם מאַרץ דעם צעהיצטן צו שטילן . . .
אַ, גיב מיר, פון קילנדער רו אַ באַרויבטן,
דיין פראַכט שטילע צפון נאַכט רו.

(„מידקויט“)

צי אַ יאָריד אויפן הימל, צי אַ יאָריד אויף דר'ערד, אַ ייד קען ניט רוען.

די כינעזער האָבן קיין שבת ניט. זיי דאַרפן עס ניט האָבן. זיי רוען זיך אויס גאַנץ שבת־קודשדיק אין־מיטן־דער־וואַך. דאָס אייגענע די היב־דוסן. זיי זיינען פאַרחב־דטע, פאַרשלייערטע אין חלומות און אַריינ־טראַכטונגען. קענט איר פאַרגלייכן זיער „אַם“ מיט אונדזער „שמע ישראל“?

די בראַמינען, אַז זיי האָבן זיך גענומען פאַר מעשה־בראשית, האָט עס זיי גענומען — הונדערט טריליאָן פאַליעס יאָרן.
וואָס איז אַ פאַליע?

אַ פאַליע איז דער משך פון צייט וואָס וואָלט נעמען אַ פייגעלע אויס־צוליידיקן אַ ברונעם, אַ מייל אין קוואַדראַט, אַנגעפילט מיט דינע האַר, ווען די פויגל וואָלט אַוועקגעטראָגן איין הערעלע אין יעדער מאה יאָר.
אַ ייד — איז „עמא פּוּזא ישראל“. צו שאַפן די וועלט האָט עס גענומען בסך־הכל זעקס טעג און ער האָט זיך נאָך באַקלאָגט, אַז עס האָט געדויערט צו לאַנג. „מיט צען מאַמרים איז די וועלט באַשאַפן געוואָרן... מהאָט דאָך עס געקענט באַשאַפן מיט איין מאַמר...“ (אבות, ה', א').

דאָ זעט מען ווי ווייט איז דאָס יידישע קאָסמאָס-באַוואוסטזיין פון בודהיסטישן.

מענטש — ניט נאָר ער גייט ניט צו דער וועלט זוכן דאָרטן אַפּרו, נאָר ער גייט צו דער וועלט און ברענגט איר זיין האַרץ פול מיט שטורעם, מיט געפילן, מיט עקסטאַז, מיט התלהבות, ער ברענגט איר זיין אומרו.

„אַ, אײַן דערקען אײַם און פּאַרגײַב
דעם שטורעמדיקן שפּילער!
ער ווערט מיר מיט זײַן אומרו ליב
אײַן אײַנזאַמקײט אײַן שטילער.“

(„די הייזקע אויפן באַרג“)

„אַלץ גרינינקע אַלע אין לײַדנשאַפּט ברויזנדער
וואָס טוען פּאַרכישופּט זײַן לאַזן.“

(„אַ נאַכט אַזאַ“)

די וועלט וויל ליעסין אויף זיין פּאַעטישן שטייגער, פונקט ווי די מקובלים אויף זייער מיסטישן שטייגער, — פאַר אַ מענטשן-קינד מאַכט, שענקען איר האַרץ און לײַדנשאַפּט, שטרעבונגען, פאַרלאַנגען און אַנטוישונג-גען — ניט נירוואַנע.

לויטן גריכישן אַדער בודהיסטישן פאַרשטיין איז די וועלט דער טעזיס, מענטש דער אַנטי-טעזיס און דער סינטעז איז מענטש מיט וועלט פאַרבונדן, מיט דער אויבערהאַנט פון דער וועלט.

לויטן יידישן פאַרשטיין איז דער מענטש דער טעזיס, וועלט דער אַנטי-טעזיס און דער סינטעז איז וועלט און מענטש צוזאַמען אונטער דער סואווערעניטעט פון מענטשן.

און דער קיום, דער גאַנצער קאָסמאָס, די גאַנצע סדר-בראשית, די גרויסע שטאַלצע געביידע, די אוניווערסום-אַרכיטעקטור, דער קאַלאָסאַלער באַשאַף — ווערט אינספעקטירט און פאַרדאַמט, דער געבוי טויג ניט.

„וועט מען שוין קיינמאַל ניט ווערן אַנטרונען
פון סיסטעמאַטישער וויסט?“

(„שאַטנעס“)

ליעסין זעט דעם תּוהו אין זײַן, דעם „וויסט“ און לער וואָס קוקט אַרויס דורך די שפּאַרונגעס פון דעם סיסטעם. ער זעט דעם כּאָאָס וואָס ליגט אין קאָסמאָס, וועלכער איז נאָר אַ דינער ווענער און דעקט כלומרשט

צו פון אויג פון אויבערפלעכלעכן באַאבאכטער די כאַאטישקייט, די אומ-
פרינציפיעלקייט, די ניט-אויסגעהאַלטנקייט פון „קאַסמאַס“, פון דער
אַרדענונג. ער זוכט די נשמה אין גוף פון דער וועלט, און געפינט זי ניט
— און ער פאַרמשפט דעם קערפער און טראַגט אַרויס זיין פסקדין איבער
דער וועלט.

„שפיר אײך, געשאַרפט אין מיין פיין אין פאַטאַלן,
ווייער פאַרבאַרגענעם פיין —
ניט פון אַ תוהו אַ קאַמאַטראַפּאַלן,
נאַר פון אַ תוהו פון זיין.“

(דאַרטן)

ליעסין שפירט דעם פיין פון דער וועלט, דעם צער פון יצירה, פון
שאַפן דאָס ניט-דערשאַפענע, דאָס הויבן דאָס ניט-דערהויבענע, דאָס דיס-
ציפלינירן דאָס ניט-דיסציפלינירטע, און ער זעט דעם קאַסמאַס — ווי
ער פאַלט און ליגט און זינקט אין כאַאָס. אָבער דער כאַאָס איז ניט פון
צעפּאַלן, פון צעשפּליטערט ווערן, פון צוזאַמענברעכן פון קיים, פון דער
ווירקלעכקייט, דאָס איז דער איינגעפונדעוועטער כאַאָס וואָס ליגט אין
עצם עקזיסטענץ, אין זיין — כל-זמן עס איז אָן אַ באַוואוסטזיין. דער
קאַסמאַס איז קיין קאַסמאַס ניט, די וועלט-אַרדענונג איז קיין אַרדענונג ניט
— כל-זמן די וועלט איז ניט קיין פּסיכאָלאָגישעס וועזן און איז ניט פאַר-
נשמהט — און דער קאַטעגאָרישער אימפּעראַטיוו איז ניט אויפגעקריצט
אויף זיין שטערן.

אַ תוהו-וּבְהוּ קוקט אַרויס פון יעדן קעגנשטאַנד, פון יעדער פאַסירונג,
פון דעם גאַנצן סדר-העולם, פון די גאַנצע מעשי-בראשית, און דער תוהו
מוז באַזיגט און באַצוואונגען ווערן.

„וכבשוה“ — מענטש מוז זיך באַצווינגען דורך אַ העכערער מדרגה
פון זעלבסט-באַוואוסטזיין און דעמאַלט וועט ער די וועלט באַצווינגען —
דאָס איז דער גרויסער געבאַט פון וועלט-פאַעזיע. אַן איבערוועלט מוז גע-
שאַפן ווערן, ווייל דער באַשאַף איז קיין ריכטיקער באַשאַף ניט, נאַר אַ
מאַטערניש און אַ פיין, די געטלעכע כוחות שאַטענען...

און אַזוי ווי דער כאַאָס פון אינעווייניק ווערט דערהויבן, קריגט אַ
תיקון דורך דאָס איך-באַוואוסטזיין וואָס שאַפט אַ פּסיכאָלאָגישן קאַסמאַס
פון אַ פּסיכאָלאָגישן כאַאָס, טרייבט די נאַכט און פינצטערניש און הענגט
אויף אַ זון פון ליכט פון זעלבסט-באַוואוסטזיין, פונקט אַזוי וועט דער

דרויסנדיקער כאַאָס באַזיגט ווערן דורכן אַרױפֿשטייג פֿון מענטשן, און דער מאַקראַקאָסמאָס וועט באַהערשט ווערן פֿון מיקראַקאָסמאָס, די קליינע וועלט וועט אייננעמען די גרויסע וועלט, דאָס אינערלעכע וועט זיגן איבער דאָס אויסערלעכע.

וואָס איז די עקזיסטענץ?? וואָס איז דאָס לעבן??

„הױל, גראַפֿאַרהױל, הױפֿן זיך און הױפֿן,
חושבֿן סקרוכענען אַרױס פֿון וואַסער טראַכט,
שוואַרצן דורך, ווי טױט געדאַנקען, ניט געדאַכט.
שיפֿן ווי געשפּענסטער, שאַטענען און לױפֿן
אַ מאַמענט — און אַ צונויפֿשטױט קראַכט.“

(„שווימען מיר“)

אַט אַזוי משוגענערווייז לױפֿן אַרום די פֿלאַנעטן, די הימל־שיפֿן אין די וואַסערן פֿון עטער, צווישן זיי אונדזער שיפֿל, די ערד, דאָס שטיק האַלץ, און וואַלט עס כאַטש אונטערגיין, וואַלט צו דעם כאַאָס אַ סוף נעמען! אַבער ניין, אַט די פֿאַרווירונג און צעמישונג, אַט דאָס קראַכן און באַנק־ראַטירן כּסדר איז דער עצם מהות פֿון דער פֿירמע וואָס הייסט קיים, דאָס איז דער שטייגער פֿון וועלט־געשעפט־פֿירונג, דאָס איז דער סדר־העולם.

„הילפֿלאַז שױמען מיר, די קנעכט פֿון ערד, און שױמען,
מענטשן־שטױב פֿון ערד, פֿאַרטראַגענעם אין קלעם,
טוליען זיך צום האַלץ פֿון שיף, און וואויל איז דעם
וואָס דערזעט אין רוים פֿון האַריזאָנט אַ סימן
פֿון אַ ברעג אין פֿלאַס־שילד פֿון אַ שם.“

(דאָרטן)

און ליעסינס פֿאַעטישער שם־המפורש, זיין אויסגעשפּראַכן שטורמיש־אויסגעבראַכן בילדיש וואַרט גייט וואַגלט און ריכט אָפֿ גלות מיטן צדיק, מיטן זינגער, און וועקט די עלעמענטן פֿון זייער טיפֿן שלאָף אין שױס פֿון זעל־לאַזיקער אייביקייט, וועקט זיי הייסט זיי אויפשטיין לעבודת הבורא, צום זעלבסט־באַשאַף, צו זעלבסט־לוסט און זעלבסט־באַוואוסט, צום זעלבסט־באַרוף און זעלבסט־אויף, און די בונטן פֿון כּוחות, עלעמענטן, סטיכיעס, ענערגיעס, רעגונגען, גירונגען, וועגונגען און אירונגען קניפט דער שם צוזאַמען אין איין פֿאַעטישן בונד פֿון זעלבסט־באַפעל, וואָס איז לױטער־העל, ווי דאָס איך־און־וועלט וויסן, און איז פֿאַרבינדלעך צוגלייך

פאר מענטשן, פלאנצן, שטויבן, אטאמען, פלאנעטן און זונען-עשטאפעטן. ליעסינס פאעטיש ווארט לערנט די וועלט צו שימערירן מיט אלע זיבן קאלירן פון רעגנבויען פון מענטשלעכן באוואוסטזיין; און זיך אנטציקן און דערקוויקן מיט זיין אייגן אראמאטיש לופט, און יעדער זאגט קריגט א קלאנג, און יעדעס גרעזעלע קריגט א צונג און א שוואונג, און א זעאונג, און א פילונג.

„איך זאל אומעטוס, אומעטוס דין דערפילן —
 אין מינדעסטן ווינטל, אין נישטיקסטן שטויב.
 דו זאלסט מיר אין דורכלויף פון וואלקנדל שפילן,
 דאס גרעזל פון ברוק זאל מיר זינגען דיין לויב.“

(„אין דער פרי“)

בכדי דאס גרעזעלע זאל נעמען זינגען, מוז דאס גרעזעלע און שטויב בעלע און ווינטעלע דערהויבן ווערן צו דער שטופע פון מענטשלעכן באוואוסטזיין און געטלעכער עקזאלטאציע, און פאעטישער אינספיראציע. „בערג און טאלן, פרוכטבוים און אלע צעדערביימער, חיה און אלע בהמות, קריכנדיקע ווערים און פליענדיקע פייגל... בחורים און מיידלעך, אלט און יונג, לויבט דעם שם...“

בערג און טאלן ווערן מענטשן, ווערן באוואוסטזיניק און באוואונדערן די גרויסקייט פון זייער אייגענעם באוואוסטזיין.

„דער פלאם-שילד פון שם“ איז דער שם-המפורש פון שפראך, פון אויסדרוק, די יידישע מיסטיקער און הייליקע זיינען געווען זייער אפגעהיט מיט זייערע מיילער, קיין דברים בטלים ניט גערעדט. מחמת דאס ווארט האט ביי זיי פארנומען דעם אויבן-אין זייער וועלט-אנשוואונג און שאף-אויפפאסונג. „לעולם, יהוה, דברך נצב בשמים“. די וועלטן-געזעלען זיינען דורכן ווארט געשאפן און אויף א ווארט האלטן זיי זיך. די וועלט פון פאעזיע איז דורכאויס און אויסשליסלעך אויסגעקאנטן און אויס-געפלאכטן פון שם המפורש, פון טיפן איינדרוק און הויכן אויסדרוק. פאעזיע שטעלט פסיכאלאגיע איבער פיזיק, באוואוסטזיין איבערן זיין, מענטש איבער דער וועלט, דעם סוביעקט איבערן אביעקט.

דורך אלע שכל-גאונישע שאפונגען פון מארקסן לויפט דורך איין גע-דאנק און פאדערונג, און דאס איז, אז דער סוביעקטיווער מאמענט אין עקאנאמישן פראצעס זאל נעמען די אויבערהאנט איבער דעם אביעקטיוון מאמענט, ד. ה., ארבעט זאל גובר זיין קאפיטאל; מענטש, אנטשטאט בא-

הערשט צו ווערן פון די פראדוקציע-מיטלען, זאל זיי באהערשן. אין אנדערע ווערטער, ער שטעלט מענטשן איבער דער כאאטיש-פיוזשער און כאאטיש-סאציאלער נאטור.

מענטש וועט אלץ באהערשן — אבער וואס באהערשט מענטשן? דאס ווארט, די סוגעסטיע, און דער שטארקסטער, און דער געלונגענסטער מעדיום פון סוגעסטיע איז דער פאעטישער שפיל, הויפט-שפיל און ביי-שפיל, פון ווארט. און דער גרויסער דיכטער איז דער גרויסער סוגעסטירער און, דערפאר, שעפער.

ז.

ש ל ם

ליעסינס דיכטונגען זיינען, לויט מיין אויפפאסונג, יידישקייט אין א פאעטישער פארם אויסגעדריקט.

„יידישקייט“ איז ניט קיין זאך פון דער טעמ'לאזער פארגאנגענהייט. ווען מ'זאגט א קריסט, און קריסטנטום איז דורכגעפאלן, ענטפערט ער אייך אפ, און קריסטנטום האט ניט געקענט דורכפאלן פשוט דערפאר, וואס עס האט נאך קיין געלעגנהייט ניט געקראגן אנגעווענדט צו ווערן און אויס-געפרובירט צו ווערן. מיט „יידישקייט“ איז די זאך נאך מאדנער. זי איז נאך כמעט קיינמאל צום פולן אויסדרוק ניט געקומען. איר ערשטע מאגן-פעסטאציע איז א מיטאלאגישע, אין תנ"ך און נייעם טעסטאמענט. און מ'דארף די פונקען זוכן פון אונטערן אש. דער תלמוד איז פארנומען מיט אויפבויען דעם יידישן אייגנארטיקן „שטאטלאזן שטאט“, דעם „בית שלישי“ פון יבנה, אויפהאלטן דעם קיבוץ, און דאס אינטערעסירט דעם תלמוד א סך מער ווי דאס קריסטאליזירן, פארטיפן און פארהייכן דעם יידישן געדאנק.

ליעסינס דיכטונגען זיינען „יידישקייט“ אין פאעטישער אנטפלעקונג, אין עסטעטישער רעוועלאציע. אבער דאס האט גארניט צו טאן מיט דער געשווארענער „יידישקייט“, וועלכע איז אייגנטלעך די יידישע „אפאליטישע פאליטיק“, די יידישקייט וואס האט צו טאן מיט דעם גוף פון דער נשמה, אבער ניט מיט דער נשמה פון דער נשמה. ווי דער הייליקער העראנימוס, וואס האט געקעמפט דרייסיק יאר קעגן זיין קערפער פאר זיין גייסט און די איבעריקע דרייסיק יאר קעגן דעם קערפער פון זיין גייסט. — אזוי קעמפט, אין א געוויסן זינען, די נשמה-יידישקייט קעגן גוף-יידישקייט.

מענטשן, פערזאנען זיינען ניט אזוי „איביק“, אזוי „יחידיש“, ווי

שטירנער האָט געמיינט אָדער געוואָלט זיי זאָלן זיין. וואָס זיי זיינען, איז אָפּגעזונדערט, אָפּגעטיילט איינער פּון אַנדערן מיט באַשטימטע גרענעצן פּון זייער קערפּער־טעריטאָריע. זיי זיינען ניט אַזוי איינגאַרטיק, ווי סעפּאַראַט, אָפּגעזונדערט דורך לאַנד, מדינה און שפּראַך. אָבער יידן אַלס אַ קיבוץ וואָס וואוינט אין די פּאַרן, אין די צווישן־שטחים, ווי עפיקורס געטער, פּון די אַרגאַניזמען פּון אַנדערע פעלקער (מאַרקס נוצט דעם בילד), און זיינען ניט סעפּאַראַט, האָבן געמוזט פאַר זייער זעלבסט־עקזיסטענץ שאַפּן, אויסאַרבעטן אַן „אַריגינעלע“ איינגאַרטיקייט, בכדי מיט דעם צו דעקן דעם חסרון פּון סעפּאַראַטיזם, וואָס אַנדערע פעלקער פאַרמאַגן יאָ, און זיי ניט. „אתה אחד ושמך אחד ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ“. זיי האָבן באַשאַפּן בכּוונה אַ „יוניק“. די שאַפּונג זייערע האָט אַ קערפּער און אַ זעל. דער תּלמוד, שלחן־ערוך וכדומה שריפּטן און אינסטיטוציעס זיינען קינסטלעכע מיטלען פּון אַ מאַדנער איינגאַרטיקייט, וואָס פאַרטרעט דעם אָרט פּון סעפּאַראַטיזם. די סטאַטוטן זייערע זיינען, אַזוי צו זאָגן, די יידישע אומאימפעריאַליסטישע וועלט־אימפעריע. אַזעלכע שאַפּונגען האָבן ניט געקענט האָבן קיין דירעקטן אַלמענטשלעכן ווערט, מחמת ווען זיי וואָלטן עס פאַרמאַגט און אַנגענומען געוואָרן פּון דער וועלט, וואָלטן זיי זייער צוועק, אַלס סעפּאַראַטיזם־ערוואַך, ניט געקענט דינען.

אָבער דאָס איז אַלץ גערעדט מכּח דעם גוף פּון יידישן גייסט. די נשמה אָבער פּון יידישן גייסט איז שוין דווקא אי יידיש, אי אַלמענטשלעך.

און ווען איך זאָג, אַז לייעסין איז דער פּאַעט פּון „יידישקייט“, מיין איך יידישע פּסיכאָלאָגיע און פּילאָסאָפּיע, דער הויפּט־פּרינציפּ פּון וועלכער איז — דאָס אַוועקשטעלן דעם באַאַבאַכטער איבער דאָס באַאַבאַכטע, דעם מענטש איבער דער וועלט. אויף דעם אַלטן טעאַלאָגישן לשון הייסט עס באַקעמפּן געצנדינעריי, דעם פעטישזום פּון די דערשיינונגען. דער גייסט־רייכסטער פרק אין קאַפיטאַל פּון מאַרקסן איז דער „פעטישזום פּון וואַרע“. ווייל מאַרקסיזם איז אַ פאַרווך, אַ גאַר דרייסטער, אַרויסצוטרייבן דעם דיבוק פּון געצנדינעריי הן פּון דער פּאַליטיש־עקאָנאָמישער וויסנשאַפט און הן פּון דער עקאָנאָמישער פּראַקטיק.

לייעסין טוט עס דורך אינטואיציע און דורך דעם געלונגענעם באַנוץ פּון בילדער מיט אַ קבלהשן טעם און רמז...

לייעסין אַלס פּאַעט געהערט אין מזרח־וואַנט, טאַקע נאַענט צום אַרונץ קודש גופא, אין אַלוועלטלעכער פּאַעזיע.

„צוקונפּט“, יוביליי־נומער, מערץ 1936.

א. לוצקי

איידער איך האָב אָנגעפאָנגען צו לייענען א. לוצקיס „בראשית-אינמיטן“, האָב איך מורא געהאַט, אַז דער נאָמען איז מער ניט ווי טשי-קאָוועשקייט, כדי צוצוציען דעם לייענער, און פטור, אָבי אים פאַרנאָרט צו לייענען.

אַבער נאָכן לייענען „בראשית-אינמיטן“, האָב איך איינגעזען, אַז דער נאָמען איז ניט אַזוי סתם זיך אַרויפגעזעצט, נאָר עס איז אַן אַרויסוואַקס פון גוף פון ספר. „בראשית-אינמיטן“ איז די קווינטעסענציע פון דעם סיסטעם, אויף וועלכן דאָס ווערק איז געבויט.

איך האָב גענומען לייענען א. לוצקיס ספר-בראשית און זיך געחידושט, ווייטער געלייענט און זיך געוואונדערט, נאָך ווייטער געלייענט און שוין כמעט נשתומם געוואָרן. פון וואָנעט נעמט זיך עס? איך האָב זיך אויף דעם ניט געריכט.

דער אבן-עזרא זאָגט: „יש מהם כמשי דקים ויש מהם עבים כשקים“, אַנדערע ווערק זיינען דין ווי זייד און אַנדערע זיינען גראָב ווי זעק. די מעשה איז אַבער, אַז די זיידענע ווערק ווערן בטל ברוב אין די זעק. און אויב עס האַלט אַזוי מיט ביכער, איז אַ פשיטא שוין מיט לידער. ניין-צענטל פון זיי טויגן ניס — אין יעדער ליטעראַטור, ניט נאָר אין יידיש. זיי פערזיפצירן, מוזיצירן, דעקלאַמירן, אַבער זייער ווייניק זיינען באמת דיכטער.

בנוגע די דיכטער וואַלט איך געזאָגט, אַז דער גרעסטער טייל זייערער, איבערהויפט פון די עלטערע, האָבן געמיינט, אַז זיי דיכטן, ווען זיי האָבן באַקלאַגט דעם יידישן שיקזאַל, די שווערע מערכה פון יידישן פאָלק, בשעת, באמת, האָבן זיי באַאויקעט און באַוויינט זייער אייגענע פאָעטישע אַרעמ-קייט. זיי האָבן גערופן, גערודערט, געוואַלדעוועט, געבלאַזן די האַרנס, געוועקט צום נייעם „לעבודת הבורא“ — דעם קלאַסן-קאַמף, אַלץ ענינים, וואָס האָבן מיט „ריינער פאָעזיע“ אַ קנאַפע קרובהשאַפט, און דעריבער האָבן זיי געמגידעוועט. איך מיין ניט דווקא די יידישע מוסר-און נבואה-זאָגער, איך מיין טאַקע די גויאישע אויך. און צו דער קאַטעגאָריע פון „פייקלער“ געהערן די נעקראַסאָוס, די בייראַנס און, אין ס'רוב פון זיינע פאָעמעס, אַפילו אַזאַ מאַסטיטע פיגור ווי וואַלט וויטמאַן און אַנדערע גדולים.

בלייבט, הייסט עס, מיעוט שבמיעוט, אן אויסגעזיפטע מינדערהייט. מ'קען זיי אויף די פינגער איבערציילן, די דיכטער, וואָס פאַרדינען כשר זייער נאָמען. און, ווי געזאָגט, האָט מיך איבערראַשט א. לוצקיס בוך לידער „בראשית-אינמיטן“.

„לויטן שטייגער פון כסדר,

לויטן סדר נאָך פון איידער.“

(„בראשית-אינמיטן“, ז. 86)

א. לוצקי שאַפט אַ פּאָעטישן „יש“ פון אַ פּאָעטישן „אין“ און אַ גאַנצע וועלט טויכט אויף פון דער טיפעניש פון אַ נשמה, פון זיין נשמה.

א. לוצקי נוצט זיין אייגענעם שכל, ער בויט זיין אייגענעם היכל און ער רעדט זיין אייגן לשון. ער וויינט מיט די טראַפנס-רעגן און פרייט זיך מיט די זונען-שטראַלן.

א. לוצקי ווערט ניט קליין ביי זיך פון דאָס גרעסטע און גרויסט זיך ניט איבער דאָס קלענסטע. אַ גרעזעלע, אַ העזעלע, אַ פליגעלע, אַ מוראַשקעלע, אַ מילבעלע — אַלץ איז פאַר אים אַ האַנט, ער ווייס אַז אויף אַלץ רוט די שכינה, און פון אַלץ רעדט אַרויס דעם מענטשנס הייליקער גייסט, אַז אַלץ איז באַשאַפן געוואָרן בצלם-האדם, אין מענטשנס פורעם, און נאָך זיין גלייכעניש.

די חסידים האָבן אַ שיין ווערטל: „דו האַסט געלערנט די תורה, אָבער וואָס האָט די תורה דיך געלערנט?“ עס איז אַ קאַלאַמבור, וואָס שטיצט זיך אויפן יידישן שם-הפועל לערנען און לערנען.

א. לוצקיס תורה איז ניט קיין אַנגעזופטע, אַנגעכליאַבעטע למדנות, עס איז ניט קיין בוך-בויך-זאך.

א. לוצקי האָט אַ חוש פאַר דער וועלט און דער חוש-אינסטינקט זיינער מאַכט פון אים אַ פּאָעט-פּילאָסאָף. א. לוצקי האָט זיין אייגענעם צוגאַנג צו זאָכן. א. לוצקי איז ניט קיין אַנטליענער, ניט קיין געבאַרגטער, ניט אויף-פּראַקאַט גענומענער. ער קוקט אויף דער וועלט ווי אַ קינד, וואָס עפנט אויף די אויגן און דערזעט וואָס עס טוט זיך אַרום אים. דערין ליגט זיין גרויס תמימות, פשטות, און דערין ליגט טאַקע זיין קלוגשאַפט.

וואָס מיך האָט גערייצט איז אויסצוגעפינען דעם שורש, די דערפאַרונג וואָס האָט א. לוצקין געמאַכט פאַר א. לוצקין. אַן אמתער פּאָעט האָט אַ

צווייטע געבורט (ווי דער ברית-חדשה דריקט זיך אויס *), אַ פּאַעט מוז קודם-כל זיך אליין איבערשאַפן, שאַפן דעם שעפּער און דערנאָך קומען שוין ממילא, נאַטירלעכער־ווייז, די באַשעפּענישן — זיינע דיכטונגען.
א. לוצקי איז געלייטערט געוואָרן אין טיגל פון דער וועלט-מלחמה. דאָרט איז צעשמאַלצן געוואָרן זיין אַלטער אדם. און פון דער צעשמעלצער-ניש, פון ברוכוואָרג פון זיין אַלטער פּסיכאָלאָגיע, האָט א. לוצקי אָפּ-געפורעמט אַ נייעם איד, וואָס רינגלט זיך אַרום מיט אַ נייער וועלט, אַ נייער אויפפאַסונג. די אויפברויזונג האָט פון אים געשאַפן דעם פּאַעט פון „אחד“.

„וועט וועלן מענטש — אַריבער גאָט
ווי אחד — אַריבער זיינע צען געבאָט.“

(דאָרטן, ז. 59)

אין א. לוצקיס שאַפונגען איז די פּילאָסאָפּיע ניט קיין קלאַסיפּיצירטע אַקאַדעמישע, נאָר שטימונגס-קלוגשאַפט. א. לוצקי איז דער פּאַעט פון דיאַלעקטישן מאַניזם, אַדער פון יידישן אחדיות. זיין גאַנץ ווערק פּאַסט זיך אַריין אין איין גרונט-וואָרט: אחד.

* * *

„און עס וועט זיין אין דעם ענדע פון די טעג.“ פון בראשית וואָס איז אינמיטן שפּאַרן מיר אַזש אַן צום סוף וואָס וועט אַ נייער אָנהייב ווערן.

„און וואָס טע איז געווען —
געוואָרן אויס — צו ווערן ווידער —
פון אַן אַנדער צו אַן אַנדער
אַנדערש.“

(דאָרטן, ז. 218)

א. לוצקין שאַקירט דער געדאַנק פון אָנהויב און פון סוף. ער וויל דעם סוף ניט, סיי דעם גוטן און סיי דעם שלעכטן. און ער קען ניט פאַר-דייען דעם אָנהויב. ווייל וואָלט אַן אָנהויב געווען, וואָלט דאָך אַן ענדע געמוזט נעמען. און ער מיט זיין פּאַעטיש-פּילאָסאָפּישן חוש פּילט, אָן דאָס איז פּאַלש; זיין אויג ווייזט אַן אָנהויב פאַרן אָנהויב און אַן ענד וואָס גייט נאָך אַלדאָס ענדלעכע. ער וויל ניט קיין אויסלאָז. דער דורשט נאָכן זיין, עקזיסטירן, האַווען, באַוועגן זיך, עוסקן, פּועלן, אַט די תּאוּוה, און

(* יוחנן ג', 6.)

עקשנות צו דער זעלביקער צייט, הייסט אים זיין און זיין אלע מאָל אינ-מיטן, צייכענען די וועלט-ליניעס אין צירקלעך און קייקעלעך. דאָס גאַנצע זיין לויפט אין קרייזן אָן אָנהויבס און אָן סופּן. נאָר יענע סופּן זיינען באמת גוטע, וועלכע האָבן קיין סוף נישט. זאָל זיך וועבן דער פּאָדעם פון דער קאָסמישער טויזנט-און-איינ-נאַכט. און די לעצטע איין נאַכט איז דער אָנהויב פון צווייטן טויזנט, און אַזוי כּסדר. א. לוצקי אָנערקענט נישט דעם אלף פון שאַפּונג און נישט דעם תּיו.

דאָס אַלץ זאָגט עדות וועגן א. לוצקיס טיפּן, פּיינעם און ברייטן באַגריף. ער האָט אַ געשמאַק פּאַר פּילאָסאָפּישער עסטעטיק. אין ברען, אין צאַפּל, אין זיד, אין קאָר, אין דאָס אייביק דרייען זיך פון די רעדער פון דער מעשה-מרכבה, אין דעם זעט ער דעם מענטשן, דעם „יידן“ און זיין וועלט.

„אַ רגע שטילקייט אויפן פעלד —

דערציילט מיר סודות פון דער וועלט.“

(דאָרטן, ז. 10)

אַ רגע געבערט די שעה, פון שעהען איז די אייביקייט. אָדער אפשר גאָר פּאַרקערט, די אייביקייט צעשיט זיך ווי אַ קאַמעטע, ווי אַ ראַקעטע, אין אַן אומצאָליקער צאָל רגעס, פּונקען פון דויער, אויגנבליקן פון צונד און לעש, פון אַצינד און תּמיד.

און אַ גרויס סיסטעם און וועלט-פּילן צעברעקלט זיך אין איינצלנע געדאַנקען און פּערזן, און דערנאָך צוריק צונויפגעשמאַלצן אין איין גרויס גאַנצעס.

סודות עקזיסטירן נאָר דערפּאַר, אַז מ'זאָל זיי נישט האַלטן כּסוד... און אַ פּאַעט ווי א. לוצקי קען ביי זיך קיין סוד זיכער נישט איינהאַלטן אַפּילו מיט צוואַנגען. און דערצו אַ סוד, וואָס אַ „רגע-שטילקייט אויפן פעלד“ דער-ציילט. דערציילט ער עס צו זיינע מיטמענטשן.

ווי דריקט זיך אויס ירמיהו? „איך האָב געמיינט איך וועל שטיל שווייגן, אָבער, ניין, עס ברענט אין מיר ווי אַ פּייער אין די ביינער.“ אַ מענטש גריזשעט נישט זיין גייסטיקן קנאַכן ביחידות, פּאַררוקט ערגעץ אין אַ ווינקל. אַ מענטש טיילט זיך מיט זיין גייסטיקן, פּסיכאָלאָגישן אָדער לאָגישן, עמאַציאָנעלן אָדער אינטעלעקטועלן, לעצטן ביסן. ער זעצט זיך נישט אַליין צו דער סעודה, ער לאַדט איין אורחים, באַקאַנטע, פּריינט, היי-מישע מענטשן. „כל דכפּין“. אַ סוד מוז אָנגעטרויט ווערן, מוז איינגערוימט ווערן אין פּרעמדע אויערן. און א. לוצקי נעמט די שטילקייט און די סודות

און מאַכט פון זיי אַ ווייטערדיקן בוך פון פּאַעמעס. און אַזוי באַווייזט ער באַשיינפּערלעך, אַז זיין בראַשית איז אַן אַנהויב וואָס האַלט זיך כסדר אין מיטן. הונדערטער זאַצן אַזעלכע געפינען זיך צעשפּרייט אויף די זייטלעך פון דעם ספּר-בראשית וואָס בעטן זיך צו ווערן אויסגעלייזט פון זייער שפּריץ און בליץ און ווערן אַ טייך אַדער אַ פּלאַם, ווערן אַ גאַנצעס בוך. ווייל זיי זיינען זאַמען, און וועלדער וועלן פון זיי אַרויסוואַקסן, אויב די זון וועט שיינען אויף זיי און רעגנס וועלן פאַלן.

„שאַפּן איז אַ מזח אין מיר — ווי זינד,
אַזוי ווי אימפּעט אין אַ ווינט,
איך בין גלוסטיק אין מיין שרייבן — ווי אויף ווייב,
איך פּיבער אויפן אויסדרוק —
ווי דאָס פּלאַטערן אין פּאַרן.“

(דאָרטן, ז. 12)

אין שאַפּן, אין אויפּטאַן, אין מחדש-זיין ליגט די גבורה פון זינד. שאַפּן איז אַ זינד, דער אַפּנייג פון דאָס אַנגענומענע, דער פּאַרבייג פון דאָס אַנערקענטע, דער פּאַרוואַרף פון דאָס איינגעפירטע, דער צעוואַרף פון דאָס פּוין-קדמונים איינגעשטעלטע, דער אַפּטרייסל פון דעם הייליקן שטויב, דער צעשאַקל פון רוטינע פּונדאַמענטן.

טוגנט איז אַ פּאַלקס-וועג און ווייזע, אַ שליאַך פון אויפּפיר, אַ געזעל-שאַפּטלעכער מנהג. זינד איז אַן אויפּברוך, אַן אַפּווייך, אַ חוצפהדיקער קאַפּויר, אַן עזותדיק אַנדערש, אַ דרייסטיק ניט-אַזוי, אַ מוטיק פּונקט-פּאַרקערט.

שאַפּן הייסט צעברעכן די וואַזע פון פּאַרמע מיט דער כוונה — אויס-געשפּראַכן אַדער דווקא ניט-אויסגעשפּראַכן, ס'רוב פּאַרבאַהאַלט זיך עס בחדרי-חדרים, אַבער עס איז דאָ אַן אימאַנענטע אַבזיכט, — צו מאַכן, אַפּגיסן, אַפּפורעמען אַ נייע וואַזע, אַ שענערע, אַ בעסערע, אַ טייערערע.

שאַפּן צעברעכט אַ נאָרמע, און דער ברוכוואַרג, יעדעס שערבל, יעדעס פּיצל ווערט אַ נאָרמעלע פּאַר זיך אַליין, פון זיך אַליין. אַט די ברעקלעך-קרושלעך באַזיצן אַזויפיל ווילנס-כוח, באַצווינגונגס-קראַפט, אַז מ'נעמט זיי גלייך נאָכמאַכן, נאָכטאַן, אימיטירן, און אַזויערנאָך ווערט דער אויפ-בראָך פון געזעץ אַ געזעץ, און דער חילול-הקודש ווערט אַליין אַ קודש-קדשים. דער רעבעל ווערט קיניג. מיט אַנדערע ווערטער, די עבירות פון שאַפּן ווערן מצוות, זיי ווערן פרעצעדענטן.

געטעהע האָט געזאָגט, אַז ער האָט זיך דרייסיק יאָר באַמיט צו פאַרגעסן די דייטשע גראַמאַטיק. וואָס ער האָט באַמט געטאָן, ער האָט זיך אין אַ משך פון דרייסיק יאָר נאָכאַנאַנד געלערנט זינדיקן קעגן דעם הייליקן און מחמיר־דיקן שולחן־ערוך פון זיין טיראַנישער שפּראַך. ער איז זיך מודה, אַז אים איז ניט געגאַנגען, אַז ער איז געווען קאַרג אין זיינע עבירות. ער פאַר־ענטפּערט זיך מיט דעם, וואָס „פאַרלערנען (פאַרגעסן) איז שווערער פון לערנען“. מענטשן האָבן מורא אַראַפּצואוואַרפן די לאַסט, ווי שווער זי זאָל גיט זיין, ווייל טראַגן פּלייצעס אָן אַ משא איז שווערער ווי צו טראַגן שווערע משאות אויף די פּלייצעס. און אויב דאָס איז אמת בנוגע יחידים, איז עס אַפּשיטא שוין ריכטיק וואָס איז שייך די ברייטערע שיכטן פון פּאַלק. די מאַסן שלעפּן כּסדר משאות, אַלטע צי נייע. זיי האָבן מורא צו גיין מיט לידיקן... און ניט־מורא־האַבן הייסט זינדיקן. ווייל וואָס פּאַדערט גאָט דער אַפּגאַט, דער טייול? מ'זאָל מורא האָבן, זיך שרעקן. „יראה און יצירה“ גראַמען זיך גאַנץ לייכט, אָבער זיי זיינען די צוויי עקיקסטע קעגנ־זאַצן. ווער עס האָט מורא, ווער עס איז אַ פּחדן, אַ טרום איז ניט קיין שעפּער, פאַרמאַגט ניט קיין שעפּערישע נאַטור.

„יעדער ווערן — ווערט געבוירן מיט אַ מורא —

אַ האָז,

אַ גראַז,

אַ וואָס־ניט־וואָס, —

דערשרעקט זיך פאַר אַ בלאַז.“

(דאַרטן, ז. 149)

דער האָז מעג זיך זיין אַ צווייפּסיקער, אָנגעטאָן אין אַ פעלץ, סורדוט, פּאַדיאָוקע אָדער אַ פּרינץ־אַלבערט, אַ ווייס, שוואַרץ, ברוין, רויט העמדל. און דער בלאַז מוז ניט זיין דווקא פון דעם מויל פון ווינט, עס מעג זיין דער בלאַז פון וואַרט, פון געזעץ, פון די שכינים, פון די קריטיקער, פון די רעדל־פירער, פון די דעה־זאָגער, פון די מטבע־האַבער, פון די שאַלטער און וואַלטער. און די זאך מוז ניט פאַרקומען אין וועלדל, אין פעלדל, עס טרעפט אין שטעטל, אין שטאָט, אין גאַס, אין שטוב, אין דער אַקאַדעמיע פון קונסט, פון וויסנשאַפּט. אומעטום זיינען דאָ האָזן וואָס ציטערן פאַר די בלאַזן, און אומעטום זיינען פאַראַן שעפּער וואָס האָבן ניט קיין מורא און דערפאַר שאַפּן זיי.

די גרויסע שעפּער זיינען אַלע מאָל פאַררעכנט געוואָרן פאַר בעלי־

עבירות. צו זינדיקן שעפעריש איז אן ענין פאר גאונים. מיר זיינען פאר-
 שנורעוועט, פארבונדן, מיר — מיין איך אונדזער נשמה, אונדזער שטיקל
 נפש, אונדזער ביסל חיות. אונדזער גייסט, אונדזער נשמה, וויזט ארויס
 זייער ווייניק לוסט צום זינדיקן, צום אפֿווייכן, לינקס אָדער רעכטס, פון
 דער אָנגעצייכנטער ליניע, צי דאָס איז די פּאַרטיי-ליניע, גרופּע-ליניע,
 פּאַלקס-ליניע, מענטשהייט-ליניע.

„י. ל. מאלאָמוס יום-טוב בלעטער“, 1943.

ה. לייוויק

1. אונטערן צייכן פון נצח

מהר"ם פון רוטענבערג, דראַמאַטישע פּאָעמע אין זיבן בילדער פון ה. לייוויק. זאַמליכער, נומער 6, ז"ז 131—255. ניריאַרק, 1945.

א.

ר' מאיר בר' ברוך מרוטנבורג, מהר"ם, איז איינער פון די אשכנזישע בעלי-התוספות, אַ באַרימטער פוסק און אַ טאַלאַנטירטער פייטן. זיין באַ-רימטסטע שאַפונג אויף דעם געביט פון פיוט איז „שאלי שרופה באש“... ער איז געבאָרן געוואָרן אין וואַרמס בערך אין 1215, געשטאַרבן אין גע-פאַנגענשאַפט אין דער פעסטונג פון ענזיסהיים אין עלזאַס אין 1293, ד. ה. אין עלטער פון אַכט-און-זיבעציק יאָר.

דער מהר"ם איז געווען דער אב-בית-דין פון די געמיינדעס פון קאַסטינג, אויגסבורג, ווירצבורג, רוטענבורג, וואַרמס, נירענבורג און מאַינץ. ער איז פאַררעכנט פאַר איינעם פון די גרעסטע צדיקים און גאונים צווישן די אחרונים. האָט זיך אויסגעצייכנט מיט מידות טובות און אַן עניוות פון משה רבינוס נוסח.

ער איז אַרעסטירט געוואָרן יוני דעם 28טן, 1286, אַפּגעחושכט אין תפיסה ביז זיין טויט אין 1293, זיבן יאָר. ערשט מיט דרייצן יאָר שפּעטער האָט דער פּרנס אַלעקסאַנדער זיסקינד אַפּגעקויפט וואָס עס איז געבליבן פון זיין קערפּער, און אים געבראַכט לקבר-ישראל אויף דעם בית-עולם פון מהר"ם געבוירנשאַפט, וואַרמס.

די קהילות האָבן אים נאָך ביים לעבן געוואַלט אויסלייזן און באַצאַלן דער רעגירונג די קאַלאַסאַלע סומע פון פּופּציק טויזנט מאַרק. דער מהר"ם איז אָבער געווען קעגן דעם. ער האָט געפּסקנט, אַז מ'זאָל פאַר אים ניט באַצאַלן מער ווי פאַר אַ געוויינלעכן יידן, דהיינו פינף הונדערט מאַרק. ער האָט בשום אופן ניט דערלאָזן נאָכגעבן דער מלכות-הרשעה. אין דער זעלבער צייט האָט אין ארץ-ישראל געהערשט כאַן אירגון.

א אהב־ישראל, וואָס האָט געהאַט אַפילו אַ יידישן מיניסטער. נאַטירלעך האָבן זיך דעמאָלט פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז דער קץ איז נאָענט, אַז עס האָלט שוין ביי ביאת־המשית. דאָס איז בקיצור דער היסטאָרישער שטאָף, פון וועלכן דער מחבר האָט געשאַפן די דראַמע „מהר"ם פון רוטענבערג“.

ב.

מיר שיינט, אַז דעם מחבר איז דער ענין געווען אַביסל קשה: ווי קען מען זיך אַריינלעבן אין די יסורים פון אַ יחיד, וואָס איז פאַרשמאַכט געוואָרן אין תּפּיסה, זיך באַטייליקן אין זיין צער, צרות און קדושה, בשעת פאַר אונדזערע אויגן ליגן זעקס מיליאָן יידן אומגעקומענע אויף קידוש־השם, פאַרפּייניקטע אויף טויט פון די שונאי־ישראל פון אונדזער צייט. דעריבער האָט ער גענומען די איינצל־געשיכטע פון דעם מאַרטירער, דעם מהר"ם, און זי פאַרקניפט פאַנטאַסטיש מיט די לעצטע טראַגישע גע־שעענישן, אַזוי אַז דער בראַך פון אונדזער צייט וואַרפט זיין חושכדיקן אבילות־שאַטן און זיין העלע קדושה־שיין אויף יענער טראַגישער העראַ־אישער איבערלעבונג, וואָס איז פאַרגעקומען אין 1286.

דער מחבר זאָגט אונדז: דאָס דראַמע שפּילט זיך אָפּ אין נאַצישן דאַכאַו אין 1943 און אין מאַינץ אין 1286.

לעניות־דעתי האָט מען אַט־די דאַטן־קאָמבינירונג גאַרניט באַדאַרפט. דער ליענער וואָלט עס סיי־ווי טאָן אויף זיין אייגענעם אופן אין זיין באַ־וואוסטזיין. די שאַטנס פון טרעבלינקע, מאַי־דאַנעק און די איבעריקע אומקום־פלעצער וואָלטן סיי־ווי געשוועבט אַרום דעם מהר"ם, וואָלטן אַנ־פּילן זיין תּפּיסה־צעל. מיט אַנדערע ווערטער, איך בין זיכער, אַז דער אינטעליגענטער ליענער וואָלט על־דעת־עצמו שאַפן אַט־די היסטאָרישע אַסאַציאַציעס, אַזוי ווי ער שאַפט זיך און לעבט־אויף בשעתן ליענען די דראַמע, די געשטאַלטן פון די עשרה הרוגי־מלכות. קיין יידישער ליענער וועט ניט לאָזן דעם מהר"ם אַליין זיצן אין תּפּיסה; ער וועט, אַן צווייפל, אַריינלאָזן צו אים, צו טיילן זיין איינזאַמקייט און אים צו דערמוטיקן, ר' עקיבאן.

מען דאַרף, לויט מיין פאַרשטיין נאָך, ניט זאָגן בפרוּש דאָס, וואָס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך פּסיכאָלאָגיש. צופּיל איז ניט ווייניקער חסרון ווי צו ווייניק, אַ ליענער פּילט זיך אַביסל ווי באַליידיקט פון דעם, וואָס דער

מחבר האָט, אַפּנים, קיין צוטרוי ניט צו זיין פּאַרשטעלונגס־קראַפט און מיינט, אין זיין אונטערשעצונג פון קורא־נכבד, אַז מען דאַרף פּאַר דעם לעצטן די קונסט־שפּייו צעקייען און אים אַרײַנלייגן אין מויל.
 חוץ דעם דאַרף, און קען, אַ קינסטלערישע שילדערונג ניט געבן מער ווי אַ קידוש־השם פון אַ יחיד. דער קאַלעקטיווער קידוש־השם פון זעקס מיליאָן קדושים פּאַרמאַגט אומאַפּשאַצבאַרע גייסט־ווערטן בלויז דערפּאַר, וואָס דער אינדיווידועלער קידוש־השם פּאַרמאַגט עס. די טאַפּלונג־אַפּעראַציע, פּאַר זיך גענומען, שאַפט ניט קיין ווערט. זי טאַפּלט בלויז די ווערטן וואָס געפינען זיך אין די איינסן, מיט וועלכע זי אַפּערירט. קוואַנטיטעט גייט ניט אַריבער אין קוואַליטעט אין קינסטלערישע פּסיכאָ־לאַגישע שילדערונגען. מאַסן־סצענעס זיינען תּמיד פון אַ נידעריקער קוואַליטעט אין קונסט.

ג.

אַבער מען דאַרף דן זיין דעם מחבר לכּף זכות. אין צונויפּגיין די דאַטן פון אַ יחידישן קידוש־השם מיט אַ רבימשן קידוש־השם האָט ער געהאַט אַן אַנדער כּוונה. ער איז אויסן געווען צו צייגן, אַז אין דער יידישער געשיכטע, ווי אין דער יידישער תּורה, איז ניטאָ קיין מוקדם ומאוּחר (*). קיין פּריער און שפּעטער. די יידישע געשיכטע מאַכט אַדורך אומוואַלצונגען. מיר, די איצט־צייטלעכערס, טראָגן אין זיך אַלע זוּמען פון די פּאַרגאַנגענ־הייט־דערפּאַרונגען. אין אונדזער נשמה זיינען טיף־שוקעדיק אַרײַנגע־קריצט אַלע איבערלעבונגען פון יידישן שטאַם, אַנהויבנדיק פון אברהם־מען. מיר וואַנדערן מיט אים. מיר פירן אונדזערע קינדער צו דער עקידה. מיר ווערן פּאַרשקלאַפט אין מצרים. מיר שטייען ביים באַרג סיני (**). א. אַז. וו. אַבער דאָס איז ניט אַלץ. די פּאַרצייטיקע גרויסע יחידים האָבן דורך אַן אייגנאַרטיקער פּראַפעטישער אינטואַיציע אַדורכגעלעבט אויף אַ ממושטש־דיקן אַנטיציפּירנדיקן שטייגער די דערפּאַרונגען, וואָס די יחידים פון די שפּעטערדיקע דורות וועלן אַדורכלעבן בפּועל־ממש. משה, גייענדיק פון מצרים, האָט שוין געפּילט דעם ביטערן טעם פון חורבן בית־ראשון און שני. פּירנדיק די יידן פון מצרים קיין ארץ־ישׂראל, האָט משה שוין גע־

(* פּסחים ו': — קהלת רבה, פ"א.
 (** שבועות, ל"ט.)

שפירט דעם יידישן אומגליק פון אַרויסגעטריבן ווערן פון איך-ישראל. דאָס איז איינער פון די הויפט-געדאַנקען פון יידישן מדרש.* אברהם האָט געוואוסט אין פאַראויס אַלע מצוות, אַלע הלכות, אַפילו די דינים פון עירובי הצירות.** די מחיצות פון די צייטן ווערן צעשטערט ווי די אָפֿֿ צוימונגען פון באַגרענעצטן אַרט ווערן צענומען. מיר טראָגן אין זיך, אין אונדזער אונטערבאוואוסטיין, הן די שפורן פון דער פאַרגאַנגענהייט און הן די זוימען פון דער ווייטער צוקונפט. די צייט, פסיכאָלאָגיש-אינטו-איטיוו, לויפט אַראָפּ און אַרויף.

„אָ ייד וואָס איז אין דאַכאַו איז אויך אין מאַינץ, אָ ייד וואָס איז אין מאַינץ איז אויך אין דאַכאַו
אין איינער און דער זעלבער רגע — דאַרט און דאָ.“

(ז. 141)

די דיסטאַנץ סיי פון שטח סיי פון צייט-אַפלויף איז ניט קיין אָפּהאַלט. די פאַרצייטיקע יידן האָבן איבערגעלעבט בנבואה די היינטצייטיקע אומ-גליקן, ווי אויך די וויזיעס-בליקן פון דעם „באחרית הימים“. דער ייד איז בטבע אַ פוטוריסט. ער לעבט הויפטזאַכלעך אין דער צוקונפט. ער האָט יסורים פון די צרות און פורעניות און האָט הנאה פון די בשורות טובות און הבטחות פון די זעערס. פאַראויסזען, פאַראויסזאָגן די צוקונפט מיינט זי פאַראויסאיבערלעבן.

„די פוטוריסטע אַלס פוטוריסטע עקזיסטירט ניט. זי עקזיסטירט אַלס אַ קעגנזאַרט פון אַ הויכער מדרגה... דער עתיד... האָט אַ קיום אין נבואה, אין פאַראויס-רעאַליזירונג.***“

און דאָס איז אייגנטלעך נבואה אין עכטן פסיכאָלאָגישן טייטש. „וואָס איז די קווינטעסענץ פון פראָפעטיזם? . . . דער אַנשטרענג אַריינצוטראָגן די ליכטיקע צוקונפט, אירע העלע פערספעקטיוון און דרייסטע שאַנסן און וואַגזאַמע מעגלעכקייטן גלייך-אויף-אַן-אַרט אין דער שווערער קעגנזאַרט אַריין.“****

די יידן האָבן געקענט אַזויפיל אַריבערטראָגן, אויסשטיין אַזויפיל עינזייטיג קשים, דורכמאַכן אַזעלכע גזירות, רדיפות און שחיטות און ניט

(* שמות רבה, פרשה ג'.

(** יומא, כ"ח: — בראשית רבה, פרשה מ"ט.

(*** אבא גאָרדין, „יידישע עטיק“, ז"ו 57 און 89.

(**** דאַרטן.

געבראָכן ווערן, ווייל זיי האָבן ניט געלעבט בלויז אין זייער גרוילהאַפּטער קעגנווערטיקער צייט. זיי האָבן אין די שווערסטע שעת־חירומס געלעבט אין אַ לעת־ד־לבוא, אין דער צייט ווען שלום און צדק וועלן הערשן אויבער־מעכטיק איבער דער גאַרער וועלט. זיי האָבן געלעבט פּסיכאָלאָגיש־וויזיאַנעריש אין דעם אַחרית־הימים, געזען מיט די אויגן דעם קץ, גע־קראָגן זייער חלק לעולם הבא, זייער טייל אין דער פּוטור־וועלט, אין זייער עולם־הזה, אין דער קעגנווערטיקער וועלט.

ד.

פאַרלירט ניט לייוויקס ווערק זייער פּיל פּון דעם וואָס עס איז ניט ריינ־רעאַליסטיש? לויט מײַן מײַנונג, פאַרלירט עס גאַר אַ סך. אָבער עס פאַרמאָגט אַזויפּיל ייִדיש־אידעאָלאָגישע עשירות, אַז נאָך אַלע פאַרלוסטן בלייבט דאָס ווערק נאָך אַלץ אַ גביר אדיר. לייוויק עפנט דאָס ווערק מיט אַ בילד פּון דאַכאַן.

„עלמערער. השם יתברך וועט אונדז ניט פאַרלאָזן.
דניאל (אַ יאָר צוואַנציק אַלט). ער האָט אונדז שוין פאַרלאָזן.“
(ז. 133)

ווער פּון זיי איז גערעכט אינערלעך פּסיכאָלאָגיש? וועמען איז גרינגער אַריבערצוטראָגן די יסורים, זיכער דעם עלטערן, וואָס איז ניט נאַריש־צור־קלוג. צור־קלוגשאַפט, וואָס איז כלומרשטע קלוגשאַפט, איז ערשט עכטע נאַרישקייט. ווייל ראשית חכמה איז יראת־השם* און בטחון אין השם, אין דעם אימאַנענטן יסוד פּון גוטסקייט, וואָס איז אַריינגעבויט אין דעם סאַמע פּונדאַמענט פּון דעם קאָסמישן בנין.

„עלמערער. ניט שייך גאַר צו רעדן וועגן ביז זיין —
מיר זיינען ניט די איינציקע אין צער,
אין ייִדישע יסורים; איבער אונדז —
די לעבעדיקע פּיין פּון דורות.“
(ז. 134)

וואָס גיט אונדז אַט „די לעבעדיקע פּיין פּון דורות“?

(* משלוי, ט, ו).

קודם-כל צייגט זי אונדז אַ ביישפּיל, ווי צו לייזן און זיך ניט מייאש-זיין. ווייל, ניט קוקנדיק אויף דעם, וואָס די פּאַרדעמדיקע דורות האָבן אַדורכגעלעבט אַזויפּיל צרות, האָבן זיי דאָך באַוווּזן מיט זייער סבלנות, עקשנות און האַפּענונג-לוסטיקייט צו דערפירן די יידישע געשיכטע ביז צו אונדזער צייט. הייסט דאָך עס, אַז דער ישראל-שטאַם האָט אויסגעהאַלטן אַט-די אַלע בושעוואונגען פון די בייזסטע רשעות-ווּונטן. הייסט עס, אַז אויך מיר וועלן אויסהאַלטן און וועלן אויך באַוווּזן אַריינצופלעכטן נייע רינגען אין דער לאַנגער קייט פון דורות. פון דער פּאַרגאַנגענהייט, וואָס איז הערלעך-העראַאיש, שעפּן מיר גייסטיקע גבורה.

„און אויב עס איז דיין רצון, איך זאָל גרייט זיין
אויף נאָך עינויים — גיב מיר כּוח דערויף,
אַזוי ווי ד׳סט געגעבן פון דיין כּוח
צו ר' עקיבא און צו חנינא בן תרדיון.“

(ז. 288)

עס איז לייכטער פּאַר אַ קעמל דורכצוקריכן דורך דעם לעכל פון אַ נאָדל, ווי פּאַר אַ היינטצייטיקן חכם-שוטה צו באַגרייפן דעם קאַלאַסאַלן כּוח, וואָס ליגט אין דעם אומצעטרייסל באַרן גלויבן אין „נצח-ישראל“. „שטראָפן האָט מיך יה געשטראָפּט, אָבער צום טויט האָט ער מיך ניט איבערגעגעבן.“* דער ייד, וואָס איז דורכגעדרונגען מיט אַט-דער אמונה, מיט דער דאָזיקער זיכערקייט, קען אַלץ אַריבערטראַגן, אַלץ אַדורכלעבן און ניט צעשטויבט ווערן.

אַט-וואָס ישעיה זאָגט: „אַז דו וועסט גיין דורך די וואַסערן, וועל איך זיין מיט דיר, און טייכן וועלן דיך ניט פּאַרטרינקען. און אַז דו וועסט גיין אין פייער, וועסטו זיך ניט אַפּבריען, דער פּלאַם וועט דיך ניט ברענען.“** דער ייד איז דער העלד פון ספר איוב. יסורים אָן אַ שיעור, אָבער טויט — ניט. „בלוויז זיין זעץ היט“*** אָבער וויבאַלד דער העלד בלייבט לעבן, וויבאַלד דער העלד איז אַ קאַלעקטיוו און זיין בלייבן לעבן מיינט בלייבן אייביק לעבן, מוז ער, סוף כל סוף, „אין ענד פון די טעג“, דערלעבן צו זיין גרויסן אויפריכט.

(* תהילים, קי"ח, י"ט.)

(** ישעיה, מ"ג, ב'.)

(*** איוב, ב', ו'.)

ה.

אָט־דעם גלויבן אין נצח־ישראל פּערסאָניפּיצירט אין לייוויקס ווערק די לעגענדאַרע פיגור פון אַהאַספּער. אַ שאַד, וואָס ער האָט בעסער ניט געברויכט דעם טראַדיציאָנעלן טיפּ און נאָמען פון „ישראל סבא“ (*), „דער אַלטער ישראל“, אָדער „ישראל דער זיידע“, און איז אַוועק אין דער פּרעמד און האָט פון דאָרטן געבראַכט אַן אַנטליענעם נאָמען, וואָס קלינגט אַזוי ניט־יידיש. אָבער די ניט־יידישקייט און פּרעמדקייט ליגט אויסשליסלעך בלויז אין נאָמען, אין דער קאַמבינאַציע פון די קלאַנגען פון דעם נאָמען, בשום אופן ניט אין דעם געשטאַלט, אין זיינע רייד און האַנדלונגען, וואָס זיינען, באמת, ישראל־סבאדיק.

„פון דער פינצטערניש טיילט זיך אַרויס אַ געשטאַלט...
אַ בלאַסע ליכטיקייט שפּרייט זיך אַרום דער געשטאַלט.
טײַז אַהאַספּער.“

(ז. 134)

„דניאל. ווער זענט איר? אוי, ווי מאַדנע,
איר קוקט דאָך אויס אינגאַנצן, ווי דער זיידע.“

(ז. 135)

ער איז טאַקע ישראל־סבא. די מאַדנעקייט באַשטייט בלויז אין דעם,
וואָס ער טראַגט אַזאַ אויסטערלישן ניט־יידישן נאָמען.

„דניאל. ווער זענט איר? דער אייביקער ייד?
אַהאַספּער. יאָ.“

דניאל. ווי קומט איר אַהער?

אַהאַספּער. וואו יידן זיינען — דאָרטו בין איך.

דניאל. אַלע מיינען דאָך, אַז איר זענט אַ לעגענדע.“

(דאָרטן)

ניט אַלע, בלויז די „חכמים פון דער וועלטלעכער הגדה“ אונדזערער מיינען, אַז די יידישע אייביקייט איז בלויז אַ פּסוק אַרויסגעלייענט פון ספּר שמואל (**). אין זייער טיפּשותדיקער קלוגשאַפט באַגרייפּן זיי ניט, אַז ניט

(* בראשית רבה, פרשה ע"ד.
(**) שמואל א', ט"ו, כ"ט.

פון פסוק ארויס איז געקומען אַט־דער גלויבן אין אייביקער עקזיסטענץ פון ישראל, נאָר, פונקט פאַרקערט, פון יידישן באַוואוסטזיין איז עס אַריין אין פסוק, און דאָרט איז עס פאַררעגיסטרירט און פאַרפיקסירט געוואָרן לדורות. קיין פסוק איז ניט געשריבן געוואָרן, סיידן ער איז דיקטירט געוואָרן פון יידישן פילבאַרן האַרצן, סיידן ער איז אַרױפגעשפרודלט גע־וואָרן פון טיפער געוואויררוערעניש.

אַט־וואָס ישראל סבא המכונה אַהאַספער זאָגט :

„אַהאַספער. ווייל איין זאָד איז — צו שלאָגן איבערן גוף און גאָר אַן אַנדער זאָד איז צו דערשלאָגן די נשמה, און דאָס דערווייזן קאָן ער ניט, דער שלענגער, ווייל ייד איז אייביקער פון תפיסה. פאַרשטייטט?“

(ז. 136)

ייד איז אייביקער פון אַלע תפיסות, פון תפיסה־וועזן אין אַלגעמיין. אַ ייד שטרעבט ניט בלויז אַרױסצוגיין פון תפיסה, נאָר ער וויל אַפשאַפן אַלע תפיסות. ערשט דעמאָלט, ניט פאַרדעם, באַנעמט ער, וועט ער קענען זיך פילן פריי. ייד איז אַן אייביקע קאַטעגאָריע. „פאַרשטייטט?“ דאָס איז אונדזער גרעסטע צרה, וואָס די דניאלס, אונדזער יוגנט־דור, הערט עס אויף צו פאַרשטיין. אָבער אויך ניט־פאַרשטייענדיק טליעט נאָך אַלץ אונטער דעם קאַלטן אַש פון פאַרלייקענונג דער גליענדיקער פונק פון בטחון אין האַרצן פון די דניאלס, די קינדער פון יוגנט־דור.

„אַהאַספער. אויף מיינע וועגן קום.“

(דאָרטן)

און דניאל פאַלגט און גייט. ער מוז גיין. עס איז אַ היסטאָרישער מוז. עס איז ניטאָ קיין אַנדער אַלטערנאַטיוו. אַלע דורות צוזאַמענגענומען זיינען שטאַרקער פון איין דור, וואָס האָט אַפגעווייכט פון היסטאָרישן דרך־הישר. דניאל געהאַרט און גייט אין די וועגן פון „אייביקן יידן“, ווייל עס איז אַדער „נצח ישראל“, אייביקע עקזיסטענץ ווי אַ „גוי קדוש“, אַדער אומקום. ווי סתם אַ פעלקל קענען מיר ניט עקזיסטירן.

עד כן דאָס ערשטע בילד, דער אַריינפיר. איצט קומט בילד צוויי.

1286 אין מאַינץ, אין מיטן אַ פאַגראָם.

„אהאספער. וואָס זיינען זיבן הונדערט יאָר, דניאל?
איין שפּאַן.“

(ז. 139)

אויב טויזנט יאָר לויט דעם יידישן צייט-מעסטונג-אַרשין איז בלויז
איין טאָג (*), איז זיבן הונדערט יאָר עפעס איבער זעכצן שעה. און וואָס
פאַר אַ באַטרעף האָט עס!

„דניאל. די גאָס זעט אויס ווי נאָך אַ פּאַגראָם.
אהאספער. ניט ווי — נאָר אויף אַן אמתן נאָך אַ פּאַגראָם.
ווייל ווען און וואו מיר זאָלן ניט קומען
טרעט שטענדיק אונדזער פוס אַריין אין אַ פּאַגראָם.“

(ז. 140)

וואָס איז אַ פּאַגראָם? אַ קריג אויף אַ קליינעם מאַסשטאַב דערקלערט
אַ פּאַלק, וואָס איז ניט אומאָפּהענגיק און פּאַלגלעך קען מען אים קיין קריג,
אין געוויינלעכן פּשט פון וואָרט, ניט דערקלערן. דער אַנפּאַלער-ראַבירער
קען מיט אים קיין מלחמה ניט האַלטן, ווייל זיי ביידע געהערן יורדיש צו
דעם אייגענעם שטאַט, צו דער אייגענער פּאַליטישער קערפּערשאַפט, וואָס
אירע מיטגלידער זיינען פּאַרפליכטעט געזעצלעך צו שליסטן זייערע
סיכסוכים דורך דעם עטאַבלירטן געריכט.

פון אַט-דעם „פּערמאַנענטן פּאַגראָם“, ווי דאָס יידישע לעבן פאַר די
לעצטע פאַר טויזנט יאָר לאַזט זיך כאַראַקטעריזירן, איז פיליכט אַרויס-
געקומען די אויפפאַסונג פון דער „פּערמאַנענטער רעוואָלוציע“ פון די צוויי,
אויבערפלעכלעך פאַרפּרעמדטע, זין פון יידישן שטאַם.

„דניאל. איר זאָגט עס מיט אַזאָ זיכערקייט
און — מיט אַזויפיל קאַלטקייט.“

(דאַרטן)

„אהאספער. צו מיין געמיט פּאַלט צו אַיעדער ייד,
וואָס איז אַדורכגעגאַנגען שוין די לעצטע טיר
און רירט שוין אַן די אייביקייט...“

(דאַרטן)

אַ ייד, וואָס לעבט אין דער צייטווייליקייט און דאָך איז אַריינגעלעבט

(* תּהילים, צ', ד'.

אין דער אייביקייט, געפינט זיך מחוץ דער צייט-קאטעגאריע; א ייד, וואָס לעבט אַדורך אין יעדן מאָמענט די געוועזענע קייט, די אַצינד-איזקייט און די וועטקומענע קייט, אַזאַ יידישקייט-באַוואוסטזיניקער ייד, וואָס איז אין דער בחינה פון „היה הוה ויהיה“ אויפגעפאַסט אין קאַבאַליסטישן אויסטייטש (*), — אַזאַ ייד בעמט אויף אַלע זאַכן, איבערהויפט זיינע אומגליקן און בראַכן, זיינע מפלות, זיינע פאַרלויפיקע דורכפאַלן, גאַנץ אַנדערש, ווי אַ געוויינט-לעכער בשר-זודם וואָלט זיי אויפגעמען. אַזאַ ייד באַנעמט, אַז די רשעים-רוצחים רודפן אים, ווילן אים אומברענגען („אין יעדן דור שטייט מען אויף אויף אונדז צו פאַרטיליקן אונדז“) (**), וויל די זין פון רשעות באַ-גרייפן, אַז כל-זמן ער, דער ייד, איז פאַראַן, איז רשעות ניט זיכער מיט איר ממשלה, מיט איר אויבערערשאַפט. מחמת דער ייד איז דאָס געוויסן פון דער מענטשהייט, און אַט-דעם געוויסן וועקט ער און וועט אים אויפועקן פריער אַדער שפעטער.

אַט-דאָס צווייפאַכיקע באַוואוסטזיין: פון דער אַנמעכטיקייט פון רשעות און רשע, וואָס האַבן איבער דער אייביקייט פון יידן קיין פאַר-נישטונג-שליטה; און פון דעם, אַז די פורעניותן זיינען אַ צייכן פון אויס-דערוויילטיקייט פאַר אַ גרויסער שליחות, פאַר וואָס דער ייד צאָלט טייער, און ווי טייער ער צאָלט ניט, האַנדלט ער פאַרט איין אַ ווילדע מציאה, — אַט-דאָס טאַפלטע באַוואוסטזיין גיט דעם יידישקייט-יידן אַ געוויסע גלייכ-גילטיקייט צו זיין קעגנווערטיקן מצב, ווי מסוכנדיק-שלעכט ער זאָל ניט זיין. ניט בלויז דעם יידנס אורטיילן, נאָר בפועל-ממש זיין געפיל, זיין בחוש-אויפגעם געפינט זיך „סוב ספעציע עטערניטאַטיס“. ער איז „גע-בענטשט אין זכות פון נצח“ (ז. 210).

דער ייד גלויבט, אַז ער וועט באַזיגן דעם רוים סאַציאַל-פאַליטיש, האַבן אַ רעכט און אַ מעגלעכקייט צו זיין עקסטראַטעריטאַריעל, צו וואוינען אומעטום און זיך אויפפירן לויט זיין שולחן-ערוך, ווי ער האָט באַזיגט אי צייט אי רוים מעטאַפיזיש-טעאַלאָגיש. און אַז ער וועט ניט בלויז זיך אַליין באַפרייען פון אַט-די צוויי סוביעקטיווע אַנשוואונגס-פאַרמען, נאָר ער וועט די גאַנצע מענטשהייט באַפרייען פון זיי אי מעטאַפיזיש און אי פיזיש, ד. ה. סאַציאַל-פאַליטיש. ווי אַזוי וועט ער עס באַווייזן צו טאָן? דורך דעם, וואָס ער וועט פאַרוואַנדלען די מענטשהייט, די אומות-העולם, די „משפחות-

(*) שניאור זלמן, „ליקוטי אמרים“, ז. 163, ווילנע, תר"ץ.

(**) הגדה של פסח.

הארצות"*) די פאליטיש־שטאטיסטישע געאגראפיש־טעריטאריעלע פעל־
קער אין פסיכאלאגיש־עטישע ענטיטעטן. און ממילא וועלן זיי ווערן
גלות־זירט, למעלה־מ־המקומדיק, און אייביק, למעלה־מ־הזמניק. און
דעמאלט וועט מקויים ווערן דער צוזאג: „און ס'וועלן גיין פעלקער פאר
דיין ליכט.“ (**)

ז.

„מהר"ם (צום אָנגעזאַמלטן עולם):

און איר, רבוחי, גייט צו זיך אין די שטיבער,
פאַרריכט דעם היזק יעדער ווי ער קען,
און אויך דעם שטאַט־עירוב פאַרריכט,
ווייל ישוב, רבוחי, איז ישוב...“

(ז. 154)

דער גלעזער גייט אַרום און שטעלט אַריין צוריק די אויסגעהאַקטע
שויבן.

„מהר"ם. צי וועט דער גלעזער היינט־נאָך קומען, שלמה?
שלמה (מהר"ם מס איידעם). אם ירצה השם...“

(ז. 178)

און אַז עס איז ניטאָ מער קיין גלאָז?

„אסתר. מען דאַרף, בת־שבע־לעבן, נאָך אַ טוֹך
די שויבן צו פאַרשטאַפּן . . .
אַ שטורעס־רעגן קלייבט זיך דרויסן.
דעם גלעזער זעט מען נאָך ניט אַרום?
בת־שבע, ער איז נאָך אַלץ אין בית־מדרש, טאַכטער,
אויך דאַרט קיין גאַנצע שויב ניט איבערגעבליבן.“

(ז. 168)

דער בית־המדרש איז בילכער. ער איז דער נערוונצענטער פון גאַנצן
יידישן לעבן. און כל־זמן דער בית־המדרש, דאָס הויז פון תורה, שטייט,
וועלן האָבן אַ קיום די יידישע הייזער, וועלכע זיינען אַלע קליינע בית־

(* יחזקאל, כ' ל"ב.

(** ישעיה, ס', ג'.

המדרשלעך, ד. ה. הייזער אין וועלכע עס וואוינען די, וואָס רעפּרעזענטירן מיט זייער פאַרעקשנטער עקזיסטענץ אַ תורה, אַ מדרש, אַ לערע פון יושר, די דאָקטירן, און אַ מענטש און אַ פּאַלק איז ניט קיין מחובר־לקרקע, קיין צולייג צום לאַנד, איז ניט צוגעוואַקסן מיטן נאַפּל צו דער געאַגראַפֿיע, נאָר לאַנד און ערד איז אַ צולייג צום מענטשן און צום פּאַלק, אַ ייד איז ניט קיין „געאַגוי“, „די ערד האָט ער געגעבן צו די מענטשן קינדער“*.) ניט די מענטשן קינדער צו דער ערד, כל־זמן זיי לעבן.

און דער פשוטער גלעזער, דער ייד פון אַ גאַנצער וואָך, וואָס דער־ציילט ער אונדז?

„וואו נאָר יידן — דאָרט אַ הערצאָג
און גזירות, זאָגט מען אומעטום. מיט טעג צוריק
איז נאָך אַן אורח אָנגעקומען, אַן עין־הרע,
אַ שליח אַזש פון אונדזער ארץ־הקדושה, —
איז ער זאָגט אויך, אַז אומעטום פאַרפּאַלגט מען יידן,
מען שעכט זיי און מען ברענט זיי, זאָגט ער,
נאָר דאָרט ביי אים אין לאַנד פון כאַן אירגון
האָט זיך משיח שוין באַוויזן, זאָגט ער —
די ייִדישע גאולה שוין געקומען, זאָגט ער.“

(ז. 144)

ניט דער גלעזער זאָגט עס, ער זאָגט בלויז אַ „דבר בשם אמרו“, ער גיט איבער וואָס דער שליח זאָגט.
ווי פאַרהאַלט זיך דער מהר"ם צו אַט־דעם שליח?

„ — דער רב, אָבער, האָט אים געאסרט — דעם שליח.
— און אויב משיח איז געקומען שוין?
— נאָך ניט די ריכטיקע צייט.
— און ווען איז די ריכטיקע צייט?
ווען? ווען?“

(ז. 145)

די ריכטיקע צייט איז די פוטור, די טעג וואָס ליגן אויף יענער זייט

* (תהילים, קמ"ו, ט"ז.)

פון צייט, די טעג וואָס זיינען דער סוף און ענד פון אלע טעג.* משיחיות איז אַן אידעאָלע קאָטענגאַריע, ניט קיין רעאַלע. אין דעם ספרל פון תשב"ץ, פאַרפאַסט פון מהר"ם תלמיד וותיק, ר' שמשון בר' צדוק, זאָגט ער בפירוש, אַז ער ווייסט גאַרניט וועגן קץ.**)

„אסתר (מהר"ם יינגערע טאָכטער). דער הייליקער שליח פון משיח צדקנו.

רחל (די עלטערע טאָכטער). אויך דו? צי האָסטו ניט געהערט דעם פאַטערס רייד?

בת-שבע (אָ זקנה, מהר"ם הויז־ווירטין). אַז, אפּשר, איז משיח שוין געקומען טאַקע.

אסתר. כּזויל גלויבן, גלויבן, אַז ער איז געקומען.

(ז. 166)

אַ באַוואוסטזיניקער ייד גלויבט אַז משיח וועט קומען, אַז משיחיות איז אַ פּוטור־וויזיע, אַבער בשום אופן ניט, אַז ער איז שוין געקומען. ווייל קומען קומט אַ פאַלשער משיח. זיין אמתע שליחות דערפילט משיח מיט דעם, וואָס ער מאַכט אונדז וואַרטן און האָפּן אויף זיין קומען. און אַט־די האַפענונג פאַרזיסט די ביטערקייט פון גלות־לעבן. אין יעדן דור ווערט משיח געבוירן און געפינט זיך אין דער האַפענונג פון גאולה, אַבער ניט אין פלייש און בלוט פון אַ קאַנקרעטן, פאַרלייבטן גואל־צדק.

„פון עולם. דער שליח, רבי.

מהר"ם (צאַרנדיק). איך וויל איס ניט זען.

שליח (מיט התפעלות). אַ, זאָל דער רבי ניט אַוועקנעמען זיין פנים

פון איינעם, וועמענס אויגן ס'האַבן זיך געטונקט

אין ריינעם זיוו פון אונדזער ארץ־הקדושה

און וועלכער קומט צו אייך אין טעג פון גזר

מיט גוטע בשורות וועגן ביאת המשיח.

מהר"ם. בין גזר ניט אַרויפצוברענגען אויף דער צונג לשוא

דעם נאַמען פון משיח צדקנו.

שליח. ווי זאָל איך ניט אַרויפברענגען זיין נאַמען?

אַז ער איז דאָך מיט מזל שוין געקומען.

(* ישעיה, ב', ב'.

** תשב"ץ, רמ"ז.

מיט ברכות מיד געשיקט צו אייד.
 מהר"ם. עס קאן ניט זיין. דער קץ איז נאך ניט אָנגעשטאַנען.
 שליח. אַז מיינע אויגן האָבן דאָך אַליין געזען
 זיין לויכטנדיק געשטאַלט. און כּיהאָב אַליין
 פאַרנומען פון זיין מויל דאָס זיסע וואָרט: גאולה...
 און ס'רופט צו קיבוץ גלויות אַלע יידן
 דער מלך אבולפיה.
 מהר"ם. ער איז ניט אָנדערש. ווי אַ מ ש י ח ש ק ר.
 איך הייס אייד ניט פאַרפירן ס'פאַלק!

(ז. 164)

פאַראַן אַ פאַלקס־אַנעקדאָט: אַ יישובניצע פּרעגט איר מאַן, דעם
 יישובניק, פאַרוואָס אויף יידן שיטן זיך אַזוי פיל גירות. ער ענטפערט
 איר, אַז ס'איז חבלי־משיח. איידער משיח קומט, קומען אָן צרות אין גרויס
 שפע. טרייסט אים די יישובניצע: עס זיך ניט אָפּ דאָס האַרץ. מיר האָבן
 איבערגעקומען המנען, וועלן מיר משיחן אויך איבערקומען. אין אַט־דעם
 וויציקן אַנעקדאָט ליגט אַ טיפ־טראַגישער אמת. די יידן האָבן ניט ווייניקער
 אויסגעשטאַנען פון דער פאַלשער משיחיות ווי פון די המנס. און גאַנץ אָפט
 קומט פאַר אַ ווילד־משונה קרום־שפיגלדיקע פאַראייניקונג פון אַט־די צוויי
 געשטאַלטן. קנאַפּ האָבן די יידן זיך אָנגעליטן פון דער משיחישער באַ־
 וועגונג, וואָס הייסט קריסטנטום? משיח אויף גריכיש הייסט „קריסטאָס“.
 דער ייד דערוואָרט משיחן, דער ייד גלויבט אין אים. אָבער ווי נאָר
 ער האָט זיך באַוווּזן, האָט שוין דער דענקענדיקער ייד געוואוסט, אַז ער
 איז אַ פאַלשער משיח... משיחיות געהערט צו דער ווייטסטער צוקונפט,
 צום לעצטן טאָג, צום „אחרית הימים“, ניט צום היינט...
 פאַרוואָס שפּילט זיך אַ קליין מיידעלע אין ליאַלקעס? די פּסיכאָלאָגן
 ענטפערן דערויף, אַז זי האָט ניט קיין געדולד צו וואַרטן ביז זי וועט ווערן
 אָן אמתע רייפע מוטער. דער מוטער־אינסטינקט איז שוין וואָך, אָבער די
 מעגלעכקייט צו באַפרידיקן דעם אינסטינקט איז נאָך ניטאָ. וואַרטן קען
 זי ניט. זי וויל ווערן אַ מוטער און קען ניט. כאָפּט זי אַ ליאַלקע און ווערט
 כלומרשט אַ מוטער... זיך צופרידנשטעלן מיט דעם פאַרלאַנג און זיכער־
 קייט, אַז זי וועט פילע יאָרן שפעטער ווערן אַ מוטער באמת, דאָס קען זי ניט.
 דאָס טוט דער ניטייד. ער וויל האָבן אַ דערהייער. וואַרטן האָט ער
 ניט קיין געדולד. ער איז ניט גענוג רייף צו באַזיצן ווילנעס־קראַפט. נעמט

ער אַ ליאַלקע און שפּילט זיך אין אַ משיח. אין תּחילת-המתים... דער ייד איז פּסיכאָלאָגיש צו-רריף, ער זאָל זיך קענען באַפּרידיקן מיט אַ ליאַלקע, מיט אַ געטשקע, מיט אַ פּאַלסיפּיצירטער גאולה, מיט אַ געפּעלשטער אויס-לייונג. דער ייד באַגרייפּט די צעשפּאַלטונג, וועלכע ליגט צווישן דער אידעאָליטעט און דער רעאַליטעט. ער זעט אַט-דעם תּהום און ווייסט, אַז מ'קען איבער אים קיין בריקל, קיין קלאַדקע ניט אַריבערלייגן, דער ניט-ייד — אַדער ער נעמט אינגאַנצן ניט אָן אַט-די אידעאָלן און פּאַרשטעלונג-גען מכוּח אַ דערלייזער, אַ דערלייזונג, טויט-בייקומען, אַדער ער מוז זיך איינרעדן (אַדער מ'מוז אים איינרעדן), אַז דאָס זיינען ניט דערוואַרטונגען, נאָר געשעענישן; דאָס האָט שוין פּאַסירט, עס איז שוין אַ „מעשה-שהיה“. און אויב ניט קיין „מעשה-שהיה“, דאַרף ער עס אינגאַנצן ניט האַבן, וויל ער עס אינגאַנצן ניט אָנערקענען... דער ייד . . . איז גענוג רייף צו באַ-גרייפּן, אַז צוקונפּט-פּאַרשטעלונגען זיינען ניט קיין קעגנוואַרט-פּאַרווירק-לעכונגען. זיי זיינען טאַקע פּאַרשטעלונגען, אָבער פּון גאָר גרויסן באַדייט פּאַר דער קעגנוואַרט, וועלכע זיי באַלייכטן, באַשיינען און באַצירן — זיי טאָרן זי, אָבער, ניט אווזרפירן, זיי קענען זיך מיט איר ניט אידענטי-פּיצירן.*)

„... די משיחים,

וואָס האָבן זיך באַוווּזן, זיינען אָפּגאַרער געווען.

(ז. 228)

ז.

„אַזער (אַ גרויסער פּוסק, דער רא"ש, אשר בן יחיאל):

אַלע שליחים מיט משיח-בשורות

זיינען שליח-שקר . . .

ס'בלייבט אונז איבער נאָר איין זאָך:

סבלנות.

(ז. 171)

אַט-די יידישע סבלנות איז אַ פּאַרעקשנטע און קאַמפּלוסטיקע. דער קאַמף באַשטייט ניט אין אָנגרייפּן דעם שונא, אים באַפּאַלן, זיך פּאַרהערן מיט אים אין אַ פיזישן געפּעכט. ער באַשטייט אויך ניט, הויפּטזאַכלעך,

(* אבא גארד'ן, מאָראַל אין יודישן לעבן" ז"ז 195-196.

אין שוץ, אין זיך אָפּווערן. ער באַשטייט, בעיקר, אין אויסדויער, אין עקזיס-
טירן, אין ממשיך-זיין דעם יידישן קיום אויף צו-להכעיס דער רשעות. אַט-
די עקזיסטענץ פון דעם „שעפּסעלע צווישן זיבעציק וועלף“, וואָס ווילן
אים פאַרצוקן, זאָגט עדות דורך דער סאַמע עקזיסטענץ זיינער אויף דעם
כוח פון אַ גערעכטיקייט-אידיע, ווען זי שטויסט זיך צוזאַמען מיט דער
פּאַליטישער רשעות, ווי דער מדרש דריקט זיך אויס: עס באַווייזט, אַז עס
האַט אַ גרויסן פּאַסטעך.*) ישראל מיט זיין לעבן, פיל מער ווי מיט זיין
פרעדיקן, דעמאָנסטרירט, אַז עטישע גבורה אין סאַציאַלאָגיע איז אַ כוח,
וואָס קען זיך פאַרמעסטן מיט פיזישער און פּאַליטישער מאַכט און זיי גובר
זיין. „איך וועל ניט שטאַרבן, ווייל ווען איך לעב דערצייל איך די טואונגען
פון י.ה.“ (**)

„אסתר. גענוג געווען צו חרפה און צו הפקר.
כיוועל רופן און ניט אויפהערן צו רופן.
זאָל יעדער, ווער עס קען, פאַרלאָזן דייטשלאַנד.
רחל. דער פּאַטער האָט גרויס צער פון דיינע רייד.
אסתר. איך שפיר, אַז ס'קומט אַן אומגליק.
(נעענטער צום פּאַטער)
צי זעט איר אַלע ניט, אַז ס'קומט דער סוף —
צו אַלץ, צו אַלץ, און מערער נאָך —
צו אונדזער אַלעמענס געדולד. (מיט געיאָמענער)
איך וויל ניט דולדן מער. איך קען ניט.
מהר"ם (גייט צו צו איר, נעמט זי אַן שטרענג פאַר אַ האַנט,
קוקט אין אירע אויגן אַרײַן מיט שאַרפע בליקן):
הער אויף צו וויינען, אסתרליון. (פּויעז)
אַ ייד דאַרף אָננעמען באהבה די יסורים זיינע,
צי ווייסטו ניט דערפון?
רחל. דער פּאַטער האָט מיט אונדז אַזויפיל מאַל
געלערנט וועגן דעם.
אסתר. און דאָס זיינען גאָר יסורים לבטלה . . .
אַ וואָרעס האָט דאָך אויך יסורים, אַז מען טרעט אויף אים.“
(ז. 177)

(* מדרש תנחומא, תולדות, ל"ה.
(** תהילים, קי"ה, ו"ו.)

„פון וואָנען וואַקסט אַט־דער גרויסער שוואַרצער יאוש, פון וועלכער מכה זויגט ער, פון וועלכן מוטנעם קוואַל שעפט ער זיין חיות? פון די פאַלקס־צרות, פון די געברענטע ליידן? ניין! ווייניק עקידות האָבן מיר געבונדן, ווייניק מזבחות האָבן מיר געבויט.“* — אַזאָ וואָרט, אָז אונז־דזערע יסורים זיינען לבטלה, אָז אונדז טרעט מען ווי מען טרעט ווערים, ביי וועלכע קיין קידוש־השם איז גאַר ניט שייך, האָבן מיר ניט געהערט. „ווייסט איר פון וואָנעט דער יאוש וואַקסט? אויסגעגאַנגען איז דער פונק פון אמונה אין האַרצן, ניטאָ מער דער גלויבן אין די גייסטיקע כוחות פון פאַלק, אין זיין „רוחני“, לית להון חולקא באלהא דישראל; ניטאָ מער דער גלויבן אין דעם פאַלקס עולם־הבא... זיי מיינען דורכאויס, אָז מיר האָבן ניט קיין טאַטן אין הימל, אָז דער פראַגרעס פון דער מענטשהייט איז קעגן אונדז... זיי האָבן אַנגעוואָרן דעם גלויבן אין דעם גרויסן טויזנט־יאָריקן אתה בחרתנו מכל העמים. זיי גלויבן ניט, אָז מיר זיינען אין דער אמתן אָז אויסדערוויילט פאַלק.“**

אַט דאָס איז די קאַרדינאַלע פראַגע פון יידישן זיין און באַוואוסטזיין: צי קעמפן מיר, יידן, אין משך פון קאַרגע צוויי טויזנט יאָר פאַר אַן אידייע, צי ניט? שטאַרבן מיר טאַקע אויף קידוש־השם, האָבן מיר טאַקע וואָס מקדש צו זיין? באַזיצן מיר אַן אידעאַל, וואָס איז פאַרבונדן מיט אונדזער עצם־קיום, פאַרמאָגן מיר אַ ייד־אידעאַל? וואָס איז דער פשט פון יידישקייט אויסגעטייטשט אין סאַציאַל־פאַליטישע טערמינען?

די גלות־פראַגע, די פראַגע פון יידישע ליידן איז גאַר אַ וויכטיקע פראַגע, און מ'טאָר זי ניט פאַרקוקן אָדער פאַררוקן אַן אַ זייט. צוויי טויזנט יאָר געקעמפט, פאַרוואָס?

„שטעלן מיר אַבער אַוועק די שדי־מלכות אַלס שלוס פון דער יידישער געשיכטע, דעמאָלט וואַרפט עס סנאַפעס ליכט אויף צוריק; דעמאָלט בלאַזט עס אַריין אַ נשמה, אַ לעבהאַפטיקייט אין יעדער שורה און שורה פון דער יידישער מאַרטיראַלאַגיע. קיין איין טראַפן בלוט איז ניט פאַרגאַסן געוואָרן אומזיסט, קיין איין קרעכץ איז ניט פאַרהויכט געוואָרן גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, און די טרערן, וואָס זיינען אַנגעזאַמלט, און געציילט אין יידישן לאַגל, ווערן דעמאָלט פאַרוואַנדלט אין בריליאַנטן צו באַצירן די

* ברודער גאַרדן, „ספר אל הגולה“, ז. 7, ווילנע, 1809.

** דאַרפן.

קרוין, וואָס הייסט „פרייהייט“. ס'איז געווען אַ קאַמף פאַר דעם רעכט צו עקזיסטירן אַז אַ וועלטלעך־טעריטאָריעלן שטאַט, פאַר דעם סאַציאַלאָגישן אויפטו, וואָס האָט אַן אומגעווינענע אַלמענטשלעכע וויכטיקייט... עס איז שווער צו זיין אַ ייד, ד. ה. עס איז שווער אַפצולייקענען דעם שטן שטאַט און זיין רעכט אויף טעריטאָריע, אויף וועלכער מיר וואוינען... אַ מייענט פון די יידן וואָלטן וועלן אַנטלויפן פון שלאַכטפעלד. אָבער דאָס וועט זיי ניט געלינגען. וואוהין זיי וועלן ניט לויפן, צי קיין מזרח, צי קיין מערב, וועלן זיי דאָרטן געפינען דעם זעלביקן פראָנט, דעם זעלביקן גלות, און דעם שטן־שטאַט אַלס שונא, אַלס בלוט־שונא. (*

אַ יידישקייט־באַוואוסטזיניקער ייד אַנטלויפט ניט פון זיין גורל. מען קען ניט אַרויסשפרינגען פון דעם ראָם פון דער יידישער געשיכטע, און וואוהין קען ער לויפן?

„מהר"ם. פאַרוואָס איז יצחק אבינו ניט אַנטלאָפן פון זיין עקידה?
חיים. און ווי איז דער דין, רבי,
אַז אויך אין ארץ־ישׂראל איז אַ הייליקע עקידה?
דניאל. און אפּשר גאַרניט איין עקידה, נאָר אַ טן?״

(ז. 197.)

ח.

דער מהר"ם איז ניט קיין וואולגאַרער דעמאָקראַט, קיין דעמאָגאָג ער ווייסט גאַנץ גוט, אַז מענטשן זיינען ניט גלייך. אמונה איז געבויט אויף צידקות, און צידקות האָלט זיך אויף עקסעלענץ, אויף אויסגעצייכנטקייט, ניט אויף דער דורכשניטלעכקייט. אמונה איז אַריסטאָקראַטיש. אויך פעל־קער זיינען ניט גלייך. אַנדערע באַזיצן מער פון דעם „ווילן צו גוטסקייט“ און אַנדערע מער פון דער „געלוסט צו מאַכט“. די וויסנשאַפט איז אַריסטאָ־קראַטיש, האָלט זיך אויף דעם געלערנטן, דעם וואוילקענער און גוטווייסער, דעם שאַרפן קאַפּ און געשיקטן באַאַבאַכטער און עקספּערימענטאַטאָר, פאַרשער, זוכער, אַריגינעלן דענקער. דאָס אייגענע די קונסט־דיסציפלין, זי האָלט זיך אויף טאַלאַנט, אויף רוח־הקודש, אויף אומגעווינטלעכע, כמעט אויסנאַמפּאַלנדיקע, באַגאַבטקייטן, איין קינסטלער שטייגט אַריבער דעם

(* אבא גאַרדון, „מאַראַל“, ז"ו 119-120)

צווייטן. און בראש פון דער פראצעסיע מאַרשירט דער זשעני. דער אויס-טרעטער פון נייע וועגן.

דער מהר"ם שטעלט דעם בן-תורה אין אַ באַזונדער רובריקע. „דורך גרויסע מענטשן ווערט די תורה דערהויבן.“ *

„דער וואָס באַליידיקט אַ תלמיד-חכם דאַרף אים באַצאָלן „בושת“, פאַר דער פאַרשעמונג. און עס איז געווען אַ מעשה מיט איינעם וואָס האָט מבזה געווען ר' יהודהן דעם זון פון חנינאן, און די זאך איז געקומען צו ריש לקיש, און ער האָט דעם באַליידיקער געקנסנט ער זאָל באַצאָלן אַ גאַנצן פונט גאַלד.“ **

עס זיינען אַבער פאַראַן הויפט-פונקטן, לגבי וועלכע אַלע מענטשן זיינען גלייך, און דאָס איז — געזונט, לעבן און טויט.

„האָט משה געזאָגט: זאָל שטאַרבן משה און הונדערט זיינגלייכן און עס זאָר ניט געשעדיקט ווערן דער מינדסטער נאָגל פון אַ יידן.“ ***

דאָס אייגענע איז פרייהייט. יעדער נאָרמאַלער מענטש וויל זיין פריי. אַז עס האַנדלט זיך וועגן אויסלייזן אַ געפאַנגענעם, דאַרף מען פאַר דעם תלמיד-חכם פרייהייט ניט צאָלן מער ווי פאַר דער פרייהייט פון אַן איינ-פאַכן יידן. דער ווילן צו פרייהייט איז סיי ביי דעם למדן און סיי ביי דעם עס-הארץ גלייך.

„רבן יוחנן בן זכאי האָט איבערגענומען פון הלל און שמאי: אויב דו האָסט אַ סך געלערנט, נעם זיך מיט דעם ניט איבער, וויל פאַר דעם ביסטו באַשאַפן געוואָרן.“ ****

דער מהר"ם האָט געפסקנט, אַז מען דאַרף פאַר אים ניט צאָלן קיין גרעסערן פדיון ווי פאַר אַ געוויינטלעכן שבוּי.

„אשר (מיט קענטיקן פחד):

איך האָב זיך דערוואוסט, רבי, אַז דער הערצאָג

וועט מאַרגן איבערמאַרגן אייך אַריינזעצן אין תפיסה . . .

כדי דורך דעם

אַרויסצופרעסן פון די יידן סיגעלט וואָס ער פאַרלאַנגט.

דער הערצאָג ווייס ווי גרויס עס איז ביי יידן

(* תשב"ק, קפ"ט.

(** דאָרט, תק"צ.

(*** דברים רבת, פרשת ז'.

(**** אבות, פרק ב'.

די הייליקייט פון פדיון שבויים.
מהר"ם. דאָס איינגעשטעלט אויסלייז־געלט פֿאַר אַ געפֿאַנגענעם
 איז דאָך ניט מער ווי פינעף הונדערט מאַרק.
אשר. פֿאַר אײַך וועט ער פֿאַרלאַנגען וויפיל ער וועט וועלן.
 ער ווייס ווי טייער איר זענט אונדז.
 (ז"ז 179-180)

דער הערצאָג האָט געפֿאַדערט פופציק טויזנט מאַרק.

אין תפיסה.

„ראש הקהל פון מאַינין. דער רבי זאָל אונדז אויסהערן . . .
 מיר האָבן היינט צונויפגערופן אַן אסיפה
 און אָנגענומען אַ החלטה —
 מהר"ם. אַז וואָס?
 ראש הקהל. צו אויספֿאַלגן דעם הערצאָגס געלט־פֿאַרלאַנג.
 מהר"ם (אויפגעפלאַמט). צי ווייסט איר ניט מיין רצון?
 אויב מער אַ פרוטה פון דעם איינגעשטעלטן פרייז,
 וואָס יעדער צאָלט פֿאַר אַ געוויינלעכן געפֿאַנגענעם —
 וועל אײַך ניט מסכים זײַן.
 ראש הקהל. ניט שײַך גאָר צו טראַכטן וועגן דעם.
 דער הערצאָג טרעט ניט אָפּ פון זײַן פֿאַרלאַנג.
 און מיר זײַנען מרוצה אײַם צו געבן סײַגאַנצע געלט,
 אַבי דער רבי זאָל באַפרייט ווערן די רגע.
 מיר האָבן סײַגאַנצע געלט מיט זײַך.
 מהר"ם. אײַך גיב ניט מיין הסכמה, רבותי.“

(ז. 219)

און עס העלפט ניט זייער בעטן זיך.

„ראש הקהל. מיר ווילן נאָר אײַן זאָך,
 דער רבי זאָל באַפרייט ווערן.
 מהר"ם. אַוודאי ווילט איר. און צי מײַנט איר,
 אַז אײַך וויל ניט באַפרייט ווערן?“

(ז. 221)

ער וויל אָבער ניט קויפן זײַן פרייהייט דורך נאָקומען דער פֿאַדערונג
 פון רשע־מרושע, דעם הערצאָג, און דערלאָזן, אַז מען זאָל פֿאַר אײַם, מחמת

זיין לומדות און צידקות, צאלן מער ווי פאר א פשוטן יידן, א געפאנגענעם. ווען ער איז מסכים דערצו, וואלט דאך אויסגעקומען; אז ער האט גענאסן פון א ספעציעלער פריווילעגיע אלס א גדול בתורה. דאס טאר מען ניט טאן. ודאשתמש בתגא — חלף. „דער וואס וועט אויסנוצן די קרוין פון תורה פאר זיין אייגענער באקוועמלעכקייט, וועט פארלוירן גיין.“ *

ט.

„צוליב דער רשעות גאר פון עפעס דארט א הערצאג.“
(ז. 196)

„עפעס דארט א הערצאג...“ דא ליגט דער גאנצער יידישער ביטול צום רשע, צום פייניקער. מעג ער שטיין, אין דעם מאמענט, ווי הויך אויף דעם סאציאלן לייטער, דער ייד פארהאסט אים. דער ייד ווייסט, אז דעם רשעס מפלה איז נאָענט. וואַרים זיין לייטער שטייט אויף רשעות, אויף סאציאלער אומגערעכטיקייט, וואָס, ווי שקר, האָט ניט קיין יסוד, און קען לאַנג קיין קיום ניט האָבן. שקר האָט ניט קיין פּיס און אויף קוליעס קען ער ווייט ניט גיין.

„אויב זיי מאַכן פון אונדז הפקר
דורך זייער רשעות — האָבן מיר קיין מורא ניט פאַר זיי.
זיי זעצן אונדז אין תפיסה — זיצן מיר;
מיר זיינען זיי מבטל — זיי און זייער תפיסה
און זייער מאַכט בביטול גמור.
נאָר ווען, חלילה, מיר אַליין דערלויבן זיך
אין אונדזער שרעק צו מאַכן פון זיך הפקר
און זיך אַליין מבטל זיין
און גיבן נאָך אַליין דערצו אונדזער הסכמה —
אוי, דעמאָלט זיינען מיר פאַרלאָרן, רבותי...
און דאָס איז דאָך וואָס זיי, וואָס אַלע זיי,
פון קלענסטן ביזן גרעסטן רשע, ווילן.
זיי ווילן אומברענגען אויף טויט אונדזער נשמה
נאָך מער ווי אונדזער גוף.

(* אבות, א' — נדרים, ס"ה.)

עס איז זיי ווייניק וואָס זיי מאַכן אונדז צו חרפה —
 זיי ווילן נאָך, אַז יעדער פון אונדז
 זאָל זיך אַליין, דורך זיך אַליין, מבזה-זיין."

(ז. 221)

כל-זמן מיר זיינען ניט געבראַכן פסיכאָלאָגיש, אידעאָלאָגיש, האָבן מיר
 קיין מורא ניט פאַר קיין בראַך וואָס קומט אויף אונדז פון דרויסן, פון אונ-
 דזערע שונאים. אונדזערע צעשטערער און רואנירער קומען פון אונדז
 אַרויס, פון אונדזער אינערלעכקייט. די סכנה וואָס באַדראַט אונדזער עצם
 קיום איז דער גויאִיזאַציע-פּראָצעס, וואָס קומט פאַר אין אונדזער אייגענער
 סביבה. דער ביטול צו זיך אַליין איז אונדזער געפּערלעכסטער שונא. די
 גרעסטע געפאַר שטעקט אין אונדזער אַפּוואַרפן דעם אתה-בתרנו אויפ-
 געפאַסט אין עטישן טייטש פון פליכטן, פון מצוות און ניט פון זכיות. מיר
 קענען ניט זיין ככל הגוים. און די אידעאָלאָגיע, וואָס לאָזט צו דעם געדאַנק,
 אַז מיר מעגן און קענען זיין אויסוואַרפן, רוצחים, פושעים, ווי די געאַ-
 גויאישע פעלקער, די אימפעריאַליסטן, איז אַ סם-המוות פאַר אונדזער
 פסיכישן איינשטעל, און מוז דערפירן אונדז צו די סאַמע טויערן פון אומקום.
 "דער ייד, בכדי ער זאָל קענען עקזיסטירן און ניט אונטערגיין, מוז
 שטיין אויף אַ העכערן ניוואַ עטיש, ווי די באַפעלקערונג צווישן וועלכער
 ער געפינט זיך. דער לאַ תלכו בחוקות הגוים, ניט גיין אין די שלעכטע,
 אויסגעלאָסענע, פאַרדאַרבענע, אומעטישע וועגן פון די "גוים", פון די
 רשעים, פון די מערדער (אימפעריאַליסטן, אויף אונדזער לשון), רוצחים
 — אַט-דער אַנזאַג האָט געשפילט אַ וויכטיקע ראַלע אין דעם אויפהאַלט
 פון יידישן לעבן און צוזאַמענלעבן... דאָס באַוואוסטזיין, אַז דאָס פּאַלק
 ישראל עקזיסטירט ניט סתם, גלאַט אַזוי זיך, נייערט האָט אַ שליחות, האָט
 אַ זינען, האָט אַ פאַרוואַס און אַ פאַרווען, האָט אַ צוועק — האָט געמיינט
 פיל אין שטאַרקן די שוואַכע קני, אין דערמוטיקן דעם גייסט, אין אָנהאַלטן
 די עקשנות אין קאַמף פאַר קיום האומה."* דער ייד דאַרף זיין פול באַ-
 וואוסטזיניק פון דעם פאַקט פון זיין שטיין בשפּל-המדרגה אויף דעם געביט
 פון פּאַליטיק, אָבער דערפאַר גאַר זייער הויך עטיש, סאַציאַל-מאַראַליש.
 ער דאַרף זיין שטאַלץ אויף דעם און קוקן פון אויבנאַראַפּ אויף דעם זינ-
 דיקן געאַ-פּאַליטיקער, געאַ-גוי. ער דאַרף קענען מאַכן די ברכה "שלא
 עשני גוי" אפילו אין דעם טאַג פון אַ פאַגראַם, אפילו בעת ער זיצט אין

(* א. מחבר, "אין ליכט פון פלאַמען", יידישע שריפטן, ז. 448, באַנד 2.

תפיסה און געפינט זיך אין פולן רשות פון דער געאָ-גויאישער מאַכט און יוריסדיקציע.

וואָס פאַר אַ ווערדע האָט דער „עפעס דאָרט אַ הערצאָג“, וואָס קיין מעשים טובים צו זיין קרעדיט האָט ער ניט, וואָס פון דער תורה הקדושה, פון מאָראַל ווייס ער ניט. ווער איז ער? אַ משרתל ביי אַ שטיקל מלך אביון, וועמעס טראָן שטייט אויף אַ וואַקלדיקן יסוד און אַט-אַט פאַלט ער אום. אויף ביזו קען קיין זאָך זיך לאַנג ניט האַלטן. לאַנג און קורץ געמאַסטן מיט דעם אייל פון אייביקייט. פאַר אַט-דעם גאַרניט שבגאַרנישט זאָל דער גרויסער גאון, דער מהר"ם, בויגן זיין שטאַלצן קאַפּ, וואָס טראָגט די יידישע קרוין, אַ „של-ראש“! לאַ יזכר ולא יפקד, קיינמאַל ניט, אויף קיין פאַל ניט.

י.

„הערצאָג. איד פרעג צום פערטן מאָל: ווער ביסטו?
מהר"ם. איד בין אַ פשוטער, פאַרפאַלגטער ייד. ניט מער.“
(ז. 241)

עס איז ניט פאַראַן קיין מער. דאָס איז דער גרעסטער, גלאַררייכסטער טיטול. עס איז ניטאָ קיין גרעסערער זכות ווי צו זיין גערודפט, געפייניקט פון די רשעים פון דער וועלט.

„אויב גאָט ברוך-הוא האָט איינעם אָנגעטרויט
צו אפטר, גאָר אַרויפגעלייגט אויף אים אַ חוב
צו שטעלן זיך אַמאָל אַנטקעגן רשע —
זאָל ער ניט אָננעמען די זכיה?“

(ז. 223)

אַט-דער פשוטער ייד, אַט-דער פאַרפייניקטער ייד, דער מהר"ם, באַ-
גרייפט, אַז זיין

„יחוס-שטאַלץ, וואָס קומט פון גאָט ברוך-הוא, איז אייביק.“
(ז. 240)

רשעות איז אַ צייטווייליקע אַבעראַציע, בעת גערעכטיקייט איז אַן אייביקע קאַטעגאָריע. און צייטווייליקייט מוז אַפטרעטן איר פלאַץ פאַר דער אייביקייט. יושר, גוטסקייט איז מעכטיקער פון אומרעכט און שלעכטס.

„הערצאג. אין וואָס באַשטייט דיין מאַכט ?

מהר"ם. מיין מאַכט ? (אַ לאַנגע פּויזע)

מיין מאַכט באַשטייט אין דעם, וואָס כ'האַב קיין מאַכט ניט.

(ז. 242)

דאָס מיינט : מיין גייסטיקע מאַכט באַשטייט אין דעם, וואָס איך האָב
ניט קיין חלק אין דער מאַכט, וואָס האַלט זיך אויף אומרעכט. איך האָב
ניט קיין רשעותדיקע מאַכט און איך וויל זי ניט האָבן. איך פאַרניין אַט-די
מאַכט פון שטן-המשחית. אין דעם באַשטייט מיין יידישע גבורה.

„הערצאג. דער יודן-רב זאל אויף אַ האָר ניט מיינען,

אַז אויב ער שטאַרבט אין תּפיסה דאָ

איז אַלץ געענדיקט. — ניין, ער מאַכט אַ טעות !

דער יודן-רב וועט דאָ פאַרפּוילט ווערן.

אַפילו טויטערהייט וועט ער פון דאַנען ניט אַרויס.

די ביינער פון דעם יודן-רב אויף אייביק וועלן זיך

אַרומוואַלגערן אין טויטן-קאַמער דאָ.

אַן הספּד און אַן קבורה. אייביק, אייביק.“

(ז. 243)

דער מהר"ם בלייבט פעסט ווי אַ פעלזונשטיין. עס העלפן ניט קיינע
סטראַשונקעס, אַפילו דעם הערצאָגס אַנצוהערענישן, אַז ער וועט זיך נוקם-
זיין אַן דעם מהר"ם מס משפּחה, ברעכן ניט דעם איינמאַל געפאַסטן באַשלוס.

„אשר. וואָס וויל דער הערצאָג טאָן ?

מהר"ם. ער וויל אויך דיך פאַרשפּאַרן אין פעסטונג.

אשר. כ'בין גרייט אויף דעם, כ'בין גרייט.

אסתר. אויך איך בין גרייט.“

סוף כל סוף זיגט אין איר דער יידישער גייסט און שטאַלץ. זי פאַר-
שטייט איר גרויסן טאַטן און נעמט אַן זיין קוק אויף יידישע זאַכן.

„מהר"ם. ער (דער הערצאָג) איז ערשט געווען דאָ.

געקומען מיך צעברעכן, און — איר זעט דאָך —

צעבראַכן האָט ער נאָר מיין שטעקן.

(לאַכט קרעפטיק). איר זעט — אַט ליגט דער שטעקן מיינער.“

(ז. 246)

„מהר"ם. דער הערצאג שפילט אַ שפּיל אַזאַ מיט מיר.
ער וויל מיך אין אַ נעץ פון שרעק פאַרפלאַנטערן.
אין ספיקות און אין שווערן ישוב־הדעת.
אין חשדים און אין מוראס, כדי דורכדעם
די לעצטע כחות מיינע צו צעברעכן.“

(ז. 248)

„מהר"ם. איצט הערט וואָס איך פאַרזאָג אייך:
דער רשע וועט אַוודאי וועלן אויסנוצן מיין טויט.
ער וועט אַפילו אייך ניט לאָזן ברענגען מיך
צו קבר ישראל, ביז איר וועט ניט אויספאַלגן
זיין גוואַלד־פאַרלאַנג. דעריבער בין איך גוזר:
ניט נאָכגעבן! איר הערט וואָס איך פאַרזאָג?!"

(ז. 251)

ערשט מיט דרייצן יאָר שפּעטער האָט מען אויסגעלייזט פון די
רשעיםמע הענט זיינע ביינער.

ר"א.

גם כי אלך בגיא צלמות
לא אירא רע."

מיט אַט־די ווערטער אויף די ליפן גייט אויס דער גרויסער צדיק, וואָס
האָט געלעבט זיין גאַנצן לעבן אויף קידוש־השם און האָט אויסגעהויכט זיין
לעצטן אַטעמצוג מיט די ווערטער: „איך האָב ניט קיין מורא פאַר דאָס
ביז.“ אַ ייד טאָר ניט זיין קיין שרעקעדיקער.
פאַרן שטאַרבן אין דער תּפּיסה האָט דער מהר"ם באַוווּזן אַנצושרייבן
אַ ספּר־תּורה.

„אַה־ספּער. די יריעות ליגן אויפן שטענדער.

דו זעסט, דניאל, דו זעסט —

פאַרענדיקט שרייבן ביזן לעצטן אות . . .

איך זאָג עס כדי דו זאָלסט וויסן . . .

ווער ליגט דאָ? ר' מאיר בר' ברוך?

ניין, ניין. — דער געמיינער פארפייניקער
האָט זיינס ניט דערגרייכט. מיר'ן נעמען
ר' מאירן מיט זיך.

(ז. 264)

עס זיינען פאראן ווערטן, וואָס זיינען פיל טייערער פון פערזענלעכן
מיזעראַבעלן קערפערלעכן לעבן. און אין זכות פון יענע אייביקע ווערטן
לעבן מיר, יידן, און וועלן לעבן אייביק, ווייל מיט אונדזער לעבן קעמפן מיר
פאר יענע אייביקע קאָסטבאַרקייטן.

דאָס איז דער עיקר-געדאַנק, וואָס וויברירט און פולסירט דורך דעם
גאַנצן ווערק. דעריבער וועט עס אַריינגענומען ווערן אין „ארום הקודש“,
אין קאַנאַן פון די „הייליקע שריפטן“, די כתבי-הקודש, די שריפטן וועגן
אונדזערע קדושים.

עס איז אַ ווערק געשאפן פונקט אין צייט. „און אַ וואָרט אין צייט ווי
גוט איז עס!“ *

עס איז אַן אַרויסרוף און אַ פאַרוואַרף צו די צעקראַכענע ברואים פון
אונדזער דור, וואָס זיינען גרייט צו נעמען די גאַלדענע וויזיעס פון אונ-
דזערע אבות-אבותיגן, די גאַלדענע טרוימען וועגן דעם גאַלדענעם צייט-
אַלטער, וועגן דעם „אחרית-הימים“, און זיי אויסבייטן אויף האַרטע
קופערנע פייעמס, דריי-גראַשענע מטבעות.

דער דעוויוז פאַר אונדזער דור בלייבט דער אייגענער, וואָס פאַר אַלע
פריערדיקע דורות:

סבלנות און בטחון.

אויף אונדזער פאַן שטייט אַנגעשריבן מיט גרויסע אותיות: נצח
ישראל לא ישקר.

מיר וועלן קעמפן אויף די יידישע קדושה-פראַנטן, ביז קדושה, יושר
וועט זיגן. מיר וועלן ניט איינגיין אויף קיינע פשרות מיט דער ממשלת זדון.
יעקבס געטרייע קינדער וועלן ניט פאַרקויפן זייער בכורה פון
אידעאָליזם פאַר די שערבלעך פון אַ ליימענעם טאַפּ, אין וועלכן מען האָט
אַמאַל געקאַכט לינדזן...

„יידישע שריפטן“, העפט 2-3, 1946.

(* משלי, פ"ו, כ"ג.)

2. ברֶאָךְ און נײַט־געבראָכענער בטחון

„אין טרעבלינקע בין איך נײַט געווען“, לידער און פּאָעמעס פון ה. לייזוויק. ז"ל. ניו־יאָרק, 1945.

א.

דאָס שולדיקייט־געפיל

אונדו אַלעמען מאַטערט דער פרעג־געדאַנק: ווי אַזוי איז דאָס מעגלעך געווען, אַז אַזעלכע גרוילטאַטן, ווי די וואָס זײַנען באַגאַנגען געוואָרן פון די נאַצײס קעגן די יידן, זאָלן געטאָן ווערן אין מיטן העלן טאָג, און די זון פון ציוויליזאַציע זאָל זיך גלייכגילטיק צוקוקן צו אַט־די אומבאַנעמבאַרע מעשים תּעוּתוּעִים, און זיך נײַט אויסלעשן אויף שטענדיק, נײַט פּאַרגײן אין שוואַרצער חושכדיקער חרפּה? ווי אַזוי האָבן קינדער פון אַ פּאַלק, וואָס איז פּאַררעכנט געווען פּאַר אַ הויך־קולטורעל פּאַלק, געקענט אַזוי טיף זינקען אין אָפּגרונט פון ברוטאַליטעט, אין תּהוֹם פון בעסטיאַלישער אכזריות? ווי אַזוי האָבן זײ געקענט זיך אַראַפּלאָזן ביזן סאַמע דעק פון סאַטאַניזם, וואַמפּירישן דעמאָניזם?

און אויב דאָס האָט איינמאַל פּאַסירט, איז דען פּאַראַן אַ גאַראַנטיע, אַז דאָס וועט זיך נײַט איבערחזרן, אַז עס וועט נאָך אַמאַל נײַט פּאַסירן?

„צו פּאַרגײן אין אינקוויזיציע־תּענוּג
האַב איך אין מיין לעבן שוין געהאַט
נײַט איין אָנבאַט, און איך שטיי
ביי דעם לאַגער פון דער וועלט אין רײ
אַ פּאַרצײכנטער טרעבלינקע־קאַנדידאַט.“

(ז. 11)

„ווי יצחק — זאָל אַ האָר נײַט פעלן,
איך בין נײַט קלענער און נײַט גרעסער.
איך טראָג דאָס האַלץ, איך טראָג דאָס מעסער...“

(ז. 7)

„אז פון דעם באַרג מוריה ביז מאַדאַנעק
איז אַלץ ניט מער נאָך ווי אַ יצחק־שפּאַן.“

(ז. 17)

דער קאַלעקטיווער יצחק גייט צו זיין עקידה, דאָס איז דער גאַנג פון
דער יידישער געשיכטע, וואָס שטייט אונטער דעם פּלאַמענדיקן צייכן פון
קידוש־השם.

„יא, פאַר דיר לאָזן מיר זיך הרגענען גאַנצענע טעג.“ *

ווער איז אָבער שולדיק אין אַט־די הריגות, אין די שחיטות פון די
קינדער פון יעקבן, וואָס זייער גורל איז צו זיין אַ שטענדיקער יצחק אויף
דער געשיכטלעכער עקידה?

אַלע זיינען שולדיק. אַלע טראָגן די לאַסט פון שולד. די גאַנצע לאַנגע
קייט פון דורות, וואָס ציט זיך פון קינען ביז צום לעצטן רוצח און זיין פרישן
מאַרד־אַקט.

ווען מיר זענען, אַז איינער פון אונדז, מענטשןקינדער אָדער צווייפּיסקע
חיות, קען זיך דערלויבן צו באַגיין אַ פאַרברעכן בפועל, ווייסן מיר, באַנעמען
מיר, אַז טויזנטער פון אונדז באַגייען אַט־דעם פאַרברעכן בכוח, אין פאַר־
שטעלונג, אין אַביזנט, אין פאַרלאַנג. דער אַקטועלער פאַרברעכער ווערט
עפעס ווי דעלעגירט צו טאָן עס, ער ווערט אַ מין שליח־ציבור, אַ שליח
לדבר עבירה פון בעלי־עבירות, וואָס זינדיקן אין זייערע געדאַנקען, אין
זייערע גלוסטענישן, ער, דער פאַרדאַרבענער יחיד, ווערט דער בית־
הקיבול פאַר דער גאַנצער פאַרדאַרבנקייט פון דעם רבים. ער פירט אַדורך
דעם פושע־שן ווילן פון די פושעים. אַז מיר דערזענען אויף דער אַרענע פון
דער געשיכטע אַזאַ אויסוואַרף ווי היטלער הרשע, באַגרייפן מיר, אַז אין
יעדן קערפּער־הויז געפינט זיך אַ קליין אויסוואַרפל, אַ מיניאַטור היטלערל.
און אַט־די קליין־היטלערלעך האָבן זיך צונויפגענומען און זיך באַזעצט
אין איין פּערזאָן און ער איז עס געוואָרן דער גרויס־היטלער, ימח שמו.
דער רשעלע איז אונדז אין קליין דערפאַר, ווייל זיינע מעגלעכקייטן זיינען
איינגעשטשעמעטע, זיין סביבה אַ דלד־אמותדיקע און ער קען זיך ניט צע־
לאָזן מיט זיין רשעות. אָבער פּאַטענציעל איז יעדער רשעלע אַ גרויסער
רשע אין זיין פולער מאַנסטער־עזער שטאַטור. איידער איין מאַרד־אַקט
ווערט באַגאַנגען אַקטועל, ווערן טויזנטער מאַרד־אַקטן דורכגעפירט אין
די געדאַנקען פון פאַרשיידענע מענטשן. אַט־די שלעכטע מחשבות, אַט־די

* תהילים, מ"ד, כ"ג.

מאָרד־פּאַנטאָזיעס לייגן זיך צוזאַמען און ווערן מצורף צו איין מערדער־שעך אַקציע. „קיינער זינדיקט נישט סיידן עס גייט אַריין אין אים אַ רוח־שטות“ (*), וועלכער ווערט אים סוגעסטירט פון אַ גאַנץ זינדיקן אַרום. דער מערדער איז דער אויסשיט אויף דער הויט פון געזעלשאַפטלעכן קערפּער, אַן אויס־שיט וואָס צייגט, אָן די בלוטן געפינען זיך נישט אין אַ געזונטן צושטאַנד.

צי בין איך נישט דער טרעגער פון באַפעל
פון דודן צו אומברענגען אוריהן?
צי איז נישט מיין געלעגער רויט באַשפּריצט
מיט בלוט פון דעם פּילגער־לייב פון גיבעה?
צי בין איך נישט אַליין דער טיטוס... וואָס פאַרברענט גאַטס שטוב?
צי בין איך נישט די קאַס, וואָס פייניקט ר' עקיבאַס גוף?
צי בין איך נישט אַליין צעפּליקט אויף טויזנט קריעות,
אין פּיער אויף מיין שוועל, צי הער איך נישט ווי ס'זידט
דאָס בלוט פון זכריה און יוסף חיים ברענער?
צי בין איך נישט אַליין דער שמיד, וואָס שמידט
אי גראַבאייזנס, אי קייטן, אי גאולה־פענער?"

(ז"ז 82-83)

מיר זיינען אַלע ערב. אַלע אויסגעקניפט אין אונזער פאַרמשכונטער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. ווייל מיר זיינען אַלע איין „איך“. און אַט דער אַלגעמיינער „איך“ ציט זיך דורך דורות. יעדער דור איז אַ זאַץ אין בוך „מענטשהייט“. און יעדער יחיד איז אַ וואָרט אין זאַץ, אַ וואָרט וואָס איז אַ בוך פאַר זיך.

ר' מאירל פּרעמישליאַנער האָט געזאָגט: שטעלט מיך אַוועק אין גושן און איך וועל דערקענען די לאַפעטע, מיט וועלכער איך האָב געאַרבעט. ר' מענדעלע קאַצקער האָט געזאָגט: איך געדענק ווער עס איז געשטאַנען לעבן מיר ביים באָרג סיני בשעת מתן־תורה. דער אַפּטער האָט פאַר־זיכערט, אַז אין אַ גאַר ווייטן גילגול איז ער געווען אַ כוהן־גדול און ער געדענקט די יידן וואָס פּלעגן ברענגען קרבנות ווי אַ פאַרגיטיקונג פאַר זייערע זינד. דער דיכטער ה. לייזיק איז אונדז מגלה, אַז ער געהערט נישט בלויז צו זיין דור און צו די קומענדיקע דורות, וואָס פאַלגן מיטן מאַרש פון דער צוקונפט, נאָר אויך צו די פּרעזענטיקע גענעראַציעס, וואָס זיינען

(* סופות, ג'.

געווען הונדערטער און טויזנטער יארן פאר אים. זיין „זייניקייט“, זיין „געהעריקייט“ איז רעטראאקטיוו.

„וואָס איז אַ דור? וואָס מיינט אַ דור?
צו דאַרף אײך נאָר צום דור פון היינט געהערן.“

(דאַרמן)

ער געהערט צו די פאַרצייטיקע דורות און ער הערט דעם ווידוי און על-חטא שלאָגן זיך פון זייער באַוואוסטזיין פאַר אַלע באַגאַנגענע עבירות. פאַרברענס, עוולות און קריודעס. און ניט בלויז הערט ער דעם ווידוי, ער זאָגט אים מיט זיי בציבור און ביחידות. ער טראַגט מיט זיי די לאַסט פון דער זינד, וואָס איז באַגאַנגען געוואָרן פון זיי אַפילו קעגן אים גופא. קעגן זיין אייגן פלייש און בלוט. מחמת עס איז ניט פאַראַן קיין אייגענער זינדיקער און קיין פרעמדער.

אוריה אַליין האָט געטראַגן דעם באַפעל פון דודן צו זיין פעלדמאַראַשאַל יואָב, אומצוברענגען אוריהן. און אַזוי קומט עס תמיד פאַר. נאָך מער, אוריה אַליין איז אַ שטיק דוד, וואָס באַפעלט אומצוברענגען אוריהן. „צוליב אונדזערע זינד זיינען מיר פאַרטריבן געוואָרן פון אונדזער לאַנד“... ווייל, בגופא דעובדא, האָבן מיר זיך אַליין פאַרטריבן, הגם די פאַרטרייבונג, לויט דער עדות-זאָגונג פון דער אויבערפלעכלעכער געשיכטע, איז דורכגעפירט געוואָרן פון אַנדערע, פון די בייזווייליקע רוימערס, די זיגערס. אַבער, טיפער פאַרשטאַנען, די רוימישע רצחנישע הענט זיינען אונדזערע אייגענע הענט. די „הידים ידי עשו“ זיינען אויך יעקבס הענט. ווייל אין יעקבס גרילצנדיקן הייזעריקן גראַבן קול ליגן פאַרבאָהאַלטן עשוס פאַרהאַריקטע באַנעגלטע לאַפעס, די לאַפעס פון דעם דורס, פון דעם פאַרצוקער.

לייוויק קומט ניט אַרויס מיט אַן עפנטלעכן באַשולדיקונגס-אַקט. ער שרייט ניט אויס מיט נאַאיווער גאוה: „איך באַשולדיק.“ ער איז ניט יענעמס קטיגור. לייוויק זאָגט אונדז: איך באַשולדיק זיך. ווייל שולדיק איז ניט איין דור און ניט איין פאַלק, נאָר די גאַנצע מענטשהייט דורך אַלע דורות, און מיר, די קרבנות, בתוכם. מיר טראַגן מיט זיי, מיט די רוצחים. אַ היפשן חלק פון דער שולד. מיר זיינען אַלע איינער, סיי דער רוצח, סיי דער נרצח, סיי דער גולן, סיי דער נגול. עס איז ניט פאַראַן אַזאַ שיידוואַנט, וואָס טיילט אונדז אַפ איינע פון די אַנדערע. „מיר קענען זיך ניט אַפטיילן פון אַט-דער שלעכטער געמיינדע.“ מיר, ווי פסיכישע וועזנס, זיינען ניט

קיין סאָלידע קערפערס. אונדזערע זעלן זיינען טראַפנס וואָס געפינען זיך אין ים פון נשמהדיקייט, און מיר אַלע זיינען צונויפגעגאַסן אין איין שטראַם. ניט נאָר איז דער, וואָס פייניקט ר' עקיבאן, דער אייגענער בשר-וודם, ריין-גייסטיק, פאַנפסיכיש אויפגעפאַסט, וואָס ר' עקיבא, וואָס ווערט גע-פייניקט, נאָר אפילו די אייזערנע קאַם איז אַ שטיק ר' עקיבא. מיר זיינען ניט אַפגעמחיצהט, ניט פון די משחיתים און ניט פון די כלי-משחית. אַט-דעם פאַנעגאַטישן געדאַנק דריקט אויס אַזוי ריין בילדלעך דער מדרש וועגן די „עשרה הרוגי מלכות“. ער דערציילט אונדז, אַז דער, וואָס האָט גע-ברענט און געבראַטן ר' חנינא בן תרדיונען, איז אַליין אַריינגעשפרונגען אין פּייער און איז פאַרשרפהט געוואָרן און ביידע, ר' חנינא בן תרדיון און זיין הענקער, זיינען צוואַמען אַריין אין גן-עדן. „אויף דעם האָט רבי גע-וויינט און געזאַגט: 'יש קונה עולמו בשעה אחת', עס פאַסירט, אַז איינער קויפט זיך איין אַ גאַנצע וועלט אין איין שעה, ווי אַט-דער הענקער...“

לייוויק ברענגט אַרויס די צווייטע העלפט פון דעם אייגענעם געדאַנק: יעדער פון די אומגעקומענע אויף קידוש-השם פאַרזוכט דעם טעם פון גיהנום מיט זיין אומברענגער, דעם גיהנום-פיייער פאַר דעם „חילול האדם“.

„אויף הבלן וואָרפט סיי ווי-סיי קין
דאָס בלוט וואָס ער פאַרגיסט.“

(f. 88)

הבלס בלוט שטראַמט פון אים און שפּריצט צוריק אויף אים. הבל קען זיך ניט פילן אומשולדיק, בשעת ער ווייסט, אַז ער האָט אַזאַ רוצח פאַר אַ ברודער . . .

„און היינט בין איך ווידער געשטעלט צום ניסיון:
כ'דאַרף אַנטאָן אויף זיך דעם פאַרשאַלטענעם עול
פון ניט געלייטערטע, שלאַפלאַזע שעהען
פון קריג, פאַרראַט, פון בלוט און שטאַל.
אַלע הרוגים אין מיר, אַלע פלאַמען פון שריפות,
וואו נעם איך הענט פאַר אַזויפיל מאַרד און פלינדער?
אַלע תפּיסות אין מיר, אַלע שלעג און מגיפות,
וואו נעם איך גוף פאַר אַזויפיל שלעכטס און זינד?“

(f. 41)

וואו נעמט ער גוף פאַר אַזויפיל זינד? וואו נעמט ער הענט פאַר

אזויפיל מאָרד און פלינדער? ער נעמט פון אַלע גופים אַרויס. זיין ית'דישער גוף ווערט אַ קאַלעקטיווער גוף, וואָס שטעלט זיך צוזאַמען פון אַלע קערפערס פון אַלע רוצחים, זינדערס, רשעים. איבערזאָגנדיק די צוויי פסוקים פון תהילים:

• „מיט דעם באַגעדיקער ווערן מיר גנעדיקט; מיט דעם תמים ווערן מיר תמימים; מיט דעם ריינעם ווערן מיר געדייניקט און מיט דעם קרומען ווערן מיר פאַרדרייט.“ *

מיר האָבן אַ חלק אין יעדן צדיק, אין זיינע מעשים טובים, אין זיינע מצוות, אין זיין מוסטערהאַפטן אויפפיר, אין זיין קדושה, אין זיין חלק־לעולם־הבא, אין זיין גן־עדן. מיר האָבן אַבער ניט קיין קלענערן חלק אין יעדן רשע, אין זיינע שלעכטע טאַטן, אין זיין פאַרדאַרבענער הנהגה, אין זיין טומאה, אין זיין זינד, און אין שטראַף פאַר זיינע זינד, אין זיין גיהנום. מיר ווערן פאַרברענט פון זעלביקן פייער און קאַכן זיך אין דעם סמאַלע־קעסל. ווייל מיר זיינען ער גופא, אַפילו דעמאַלט ווען ער פאַרברעכט קעגן אונדז. מיר זיינען עובר אויף דעם לאו פון „לא תגנוב“ מיט דעם גנב, וואָס באַגנבעט אונדז, ווייל דער גנב און דער באַגנבעטער זיינען, באמת, אין תוך גענומען, איינער.

„הער איך באַשיינפערלעך קולות נאָך העכער:
ער איז ניט אונדזערער, ער איז פון דאָרט.
ער איז אַ זינדיקער און אַ פאַרברעכער,
ער איז פון די וואָס זוכט גאָטהייט אין מאָרד.“

זוך איך פאַרענטפערונג — שולד אַפצואוואַרפן,
ליגט גראַד דאָס וואָרט איצט פאַרשטומט ערגעץ וואו.
זון נעמט אַנטלויפן, און שטערן נאָך שטערן
קומען און זיגלען מיין שולדיקייט צו.“

(ז. 48)

דער מענטש אין זיין איצטיקן צושטאַנד שטייט אַ פאַרדאַמטער. ער איז אַוועק פון דער חיה און איז ניט צוגעקומען צו יהוה, צום שם. ער איז פאַרווירט און פאַרלאָרן, די גאַנצע מענטשהייט שטייט אָן אַנגעקלאַגטע און פאַרמשפטע.

(* תהילים, י"ה, כ"ו—כ"ז.)

„א ווי מיר — אין נעכט זיך צו פלעפן
מיט גרויליקסטער רעטעניש — וויי:
צי קען אויך היינט-מאָרגן ניט טרעפן.
מיט פעלקער, מיט אַלע אַזוי —

זיי זאָלן די קלויסטערשע שמינקע
פאַרבייטן אויף מאָרד-לוסט און גוואַלד,
און אַנצײנדן ווידער טרעבלינקע
אין גילגול פון היטלערס געשטאַלט.“

(ז. 182)

דער מענטש אין זיין קעגנווערטיקן מצב איז אַ בעל-מום, דעריבער אַ
פאַרברעכער, אַ רשע-מרושע, אַ הורג-נפש. דאָס פאַרברעכן צעטרייסלט זיין
גלייכגעוויכט, צעשאַקלט די אחדות-זיילן, אויף וועלכע זיין גאַנצער
פסיכישער בנין האַלט זיך.

די פילאיכיקייט, דער סעפּאַראַטיזם רואינירט אים, צעדולט אים, נעמט
ביי אים צו זיין שכל, און ער ווייסט ניט וואָס ער טוט... ער פרובירט בלוט,
שפּיכט-דמים, מלחמות, הריגות, אַבי נאָר צו שטיילן דעם בולמוס-הונגער,
וואָס דראַפּעט זיין נשמה ווי מיט קעצענע נעגל, אַבי נאָר צו לעשן די שרפה,
דעם פּלאַם-פייער, וואָס פאַרצערט זיין אינגעווייד.

אַקעאַנען בלוט זיינען שוין פאַרגאַסן געוואָרן, זיי קענען אַבער ניט
פאַרלעשן די אַנצײנדונג פון דער זעל פון מענטשן...

אַזוי ווי איינצלנע מענטשן, אין זייערע אַגרעגאַטן פון קלאַסן און שיכטן,
פירן זיך אויף, פונקט אַזוי האַנדלען די נאַציעס אַלס גאַנצע. זיי צעברעכן
און צעשטעכן, צעשטערן גאַנצע ציוויליזאַציעס. זיי צערייסן זייער קולטור
אויף פיזלעך און בלייבן נאָך אַלץ אומבאַפּרידיקט, זייער צעשטערונג-גייסט
נאָך אַלץ ניט איינגעשטילט... די פעלקער-מלחמות . . . זיינען די אומ-
געלומפערטע מעטאָדן ווי אַזוי צו פאַרגעסן אַן דער פּוּסטקייט און צעפוילט-
קייט, וואָס האָט אויסגעוהיט דאָס האַרץ פון עץ-החיים, צעפרעסן דעם
בוים פון ציוויליזאַציע. פון דרויסן טראָגט זיך אַ יאַמער, און פון אינעווייניק
קלאַגט אַרויס די ליידיקייט, דער געוויין פון נשמה-חורבן, דאָס כליפען פון
די רואינען פון זעלנוויסטעניש, גייסט-חורבות.

אַט-די יסורים פאַראורזאַכט פון אינערלעכן פייער, די ליידן פאַרשאַפט
פון דעם טאַטשען פון אינערלעכן וואָרעם, טרייבן די מענטשהייט, ווי די
פעלקער-ייחידים . . . אויף כל-המינים אַוואַנטורעס, וואַנזין און טירופים...

מחמת אַ תוהו־וּבֹהוּ, אַ „שוואַרצער אין־סוף“ גענעצט אין זייער נשמה, און אַ כאַאָס וואוינט אין זייערע הערצער, און אַ פּוּס־און־פּאַס־קייט גריזשעט, ווי אַ פּאַרהונגערטער קלב, זייערע געדערים פון געמיט און מוט... און גייענדיק שיער ניט פון זינען אַראָפּ מחמת די יסורים און ליידן, וואָס זיי שטייען אויס, ניט־וויסנדיק פאַרוואָס און פאַרווען, און ניט באַגרייפנדיק ווי אַזוי זיך צו קורירן — וואַרפן זיי זיך איינער אויפן אַנדערן, כאַפן זיך שלאָגן, און דאָס איז זייער פאַרווילונג, אונטערהאַלטונג און קוראַציע. וואָס קענען זיי טאָן?! זיי ווייסן ניט ווי זיך צו העלפן! זיי קענען זיך ניט העלפן!“ (*

אַ מיר דאַרפן אויף רוצחים ניט וואַרטן.

מיר זיינען די רוצחים אַליין.

מיר שענדן אונדזער אייגענע קרוין.

(ז. 122)

מיר דערמאָרדן זיך אַליין, מיינענדיק אַז מיר מאָרדן יענעם, אַז מיר הורגן יענעם. יעדער אַקט פון מאָרד איז אַן אַקט פון זעלבסטמאָרד, ווייל דער מערדער מוז דערמאָרדן זיין אייגענע נשמה פריער איידער ער קען דערהרגענען יענעם גוף.

„און ביז איך וועל געפינען

מיין טאָמע לעצטן תוך,

נאָך וויפיל בלוט וועט רינען

ביים קלענסטן, מינדסטן שטאַד.“

(ז. 46)

באַגרייפנדיק דעם לעצטן תוך, דעם עצם מהות פון מענטשן, מיינט באַנעמען זיין אויסגעבונדנקייט מיט די מיטמענטשן, זיין אידענטיטעט מיט אַלע מענטשנדיגער, תופס זיין די איינאיכיקייט. און אַ מבול פון בלוט וועט פאַרפלייצן די כלומרשט ציוויליזירטע געזעלשאַפט, וואָס הערט זיך ניט צו צו דעם שטילן קול פון אינערלעכן געשפיר, וואָס פליסטערט אַן אויפהער דעם ערשטן געבאַט פון אנוכי, וואָס פאַרקונדיקט די לערע פון פולשטענדיקער סאָלידאַריטעט, פון איינאיכטום.

(* אבא גאַרדן, יודאָיזם אַלס מאַנאַענאָאָיזם, „יודישע שריפטן“, ז"ז 111-114, ערשמער באַנד.

„דערפאר, ווען כיוועל געפינען —
וועט זיין אויך האַק געטרייסט.
קיין בלוט וועט מער ניט רינען,
און אַלץ וועט זיין דערלייזט.“

(דאַרטן)

דער מענטש וועט אויסגעלייזט ווערן, ווען ער וועט זיך אַנטפלעקן צו
זיך אַליין, ווען עס וועלן אַראָפּפאַלן פון זיינע אויגן די בעלמעס און ער
וועט זיך דערזען אין זיין גאַנצער שטאַטור, אין זיין גאַנצער אַלמענטש-
הייטלעכער שלימות, ווען זיינע אויערן וועלן דערהערן דעם פאַרשטיקטן
קול פון אנוכי יהוה . . .

„פאַלסט צוריק צו צום אנוכי
מיט די ליפן, מיט די ציין.“

(ז. 88)

ערשט דעמאָלט, ווען דאָס וואָרט „אנוכי“ וועט דערהערט ווערן, וועט
דער פייערשפיינדיקער וואולקאַן, וואָס געפינט זיך אין האַרצן פון מענטשן,
און די לאַווע, וואָס ברענט אין געהירן, זיך איינשטילן, זיך אָפּקילן, זיך
באַרואיקן, און אַט-די אויפגעבונדענע ענערגיע וועט ווערן אַנגעווענדט
אויף קרעאַטיווער כל-יכולדיקייט, אויף דער אַקטואַליזירונג פון דער אומ-
ענדלעכקייט פון מעגלעכקייטן, וואָס שלאָפן אין שויס פון דער שעפּערישער
אַלמאַכט.

* * *

אין אַט-דעם שרפהדיקן שולדיקייט-געפיל און אחריות-באַוואוסטזיין
פאַר דעם חורבן ליגט פאַרהוילן דער טוי פון טרייסט, וויבאַלד מיר זיינען
אייניק אין אונדזער „כול-חייב“, וועלן מיר אויך אייניק זיין אין אונדזער
„כול-זכאי“, ווייל אַט-די אידייע פון אייניקייט און זעלביקייט איז דער
שם המפורש, וואָס טראַגט אויף זיינע פליגלען די זוניקע גאולה וישועה.

„אויף אומגליק און וויי
אַ טרייסט שוועבט אַרום.“

(ז. 66)

„אויך דו ביסט דאָ נאָך, ברודער,
וואָס טראַגט דעם קרבנס שיין.“

(ז. 63)

„און צוגלייך דעם שאַטן פון שטן-המשחית, פון פאַרצוקער.

„טאָ טראָג עס ווייטער, ברודער,
און זאָל אַ טרייסט דאָס זיין.“

(דאָרטן)

„פון קיינעמס לאַנד בין איד געקומען
צו אַלעמענס פאַרטרויטן לאַנד.“

(ז. 56)

וויבאַלד, מיר זיינען אַלע די שולדיקע, וועלן מיר זיך אַלע פאַרגעבן.

„איך שטיי אַ געפלעפטער זיך איבערצוגעבן
אין גוטן רשות פון דעם גליק צו פאַרגעבן...“

„אַ קול אין מיר זאָגט: אַן דער זעאונג פון לויטער
קאָן קיינער זיין לעבן ניט דורכגיין — קאָן קיינער.
אויך שטאַרבן קאָן קיינער, אויב ניט אַ פאַרטרויטער
אַז דאָס, וואָס איז חרוב געוואָרן, דערבויט ער
מיט לעצטן געפלאַס פון זיין מאַרד אין די ביינער.“

(ז. 73)

אין אונדזער אומגליק ליגט דאָס באַוואוסטזיין פון אַ גרויסן גליק און
גנאָד.

פאַרוואָס האָט די רשעות פון דער וועלט געצילט אין אונדז אַלע אירע
גורן, אַלע אירע פאַרסטמע פייילן? ווייל זי האָט באַגריפן, אַז מיר זיינען
דער ברענפונקט פון דעם אידעאָל פון אויסלייונג. די רשעות האָט גוט
געוואוסט, אַז איר ממשלה איז ניט זיכער, כל-זמן דער ייד, דער יושר-
מאַנער, לעבט.

„יידן דריי שפּאַנען דורך ירושלים דליטע,
אַ טאַטע, אַ מאַמע, אַ זון אין דער מיטן . . .
קומט ווידער דער בת-קול און פרעגט מיט שטוינען:
— צי האָסט געלאַכט? . . . נעמט אויך שרה איצט וויינען
פאַרשעמט און דערשראָקן, און זאָגט צו אברהמען:
אַ גאָט וויילט אונדז אויס — זאָל געבענטשט-זיין זיין נאַמען . . .
און אַלע דריי שפּאַנען — אַ געטלעכע כיתה —
דורך חרובע גאַסן פון ווילנע דליטע.“

(ז' 94-96)

אַז די האַק פון רשעות איז דורך די דורות געפאלן תמיד אויף אונדזער האַלדו, איז עס אַ סימן, אַז עס איז ניט פאַראַן קיין בעסערער האַלדו ווי אונדזערער... און אויך קיין שטאַרקערער האַלדו ווי אונדזערער... און די האַק וועט צעשפרונגען ווערן אויף טויזנטער שפּליטערלעך און אונדזער האַלדו, דער האַלדו פון יצחקן וואָס איז געבונדן אויפן מזבח, וועט בלייבן גאַנץ.

„איך האָב קיין אַנדער היילונג
פאַר דעם, וואָס ווערט מער נאָך ייִד־קראַנק: —
פאַרברענונג, פאַרשטיינונג, דערקייילונג.
און נאָכדעם — זינג ווידער געזאַנג.

און נאָכדעם — נעם ווידער די ביינער
און לייג זיי אויס הייליק אין ריי.
און נאָכדעם — נעם ווידער די שטיינער
און בוי אַ מזבח פון זיי . . .”

די יידישע האַנט וועט ניט מיד ווערן צו בויען מזבחות. נאָך דער צע־
שטערונג וועט קומען דער אויפבויע. נאָך דעם חורבן וועט קומען דער
געגאַרטער אויפריכט.
נאָך דעם חורבן בית שלישי וועט קומען די דריטע, די ליכטיקסטע
אַנטפלעקונג פון יידישן זשעני, די הערלעכסטע אויסשטראַלונג פון יידיש־
עטישן גייסט.

„נעם ווידער די שטיינער
און בוי אַ מזבח פון זיי . . .”

ב.

דער יידישער אַפטימיזם

„פון די צען געבאַטן אַ עלפטער געבאַט:
„וואַלד, יידן, זייט זיך ניט מייאש!”

(ז. 107)

אויפן קבר פון ערשטן חורבן, חורבן בית ראשון, שטייט אַ מצבה אויס־

געהאקט פון אייביקן וואָרט, אויסגעהאַמערט פון אייביקן גלויבן — און דאָס איז די מגילה „איכה“. די טראַדיציע שרייבט־צו דאָס ווערק צו דעם נביא ירמיה, וואָס האָט דורכגעלעבט די ערשטע, און צוליב איר ערשטקייט, ממילא, די שטאַרקסטע פּאַלקס־קאַטאַסטראָפּע. „איכה“ איז די מגילה פון גרויסן יידישן בראַך און אומגליק, אָבער בשום אופן ניט פון צאַרן און פּאַרצווייפלונג. אַ זילבערן רעמעלע פון האַפענונג פּאַסט אַרום דאָס כמאַרנע בילד פון חורבן. עס שילדערט אַפּקום, אָבער ניט אומקום. עס איז אַ ירידה, אַן אַרונטערגאַנג, ניט קיין אונטערגאַנג. אַ סך, זייער פיל איז פּאַרלאָרן, אָבער ניט אַלץ, ניט די זיכערקייט, אַז דער יידישער אמת איז דער אייביקער אמת. די יידישע אידעאָלאָגיע איז אויסגעהאַלטן, איז ריכטיק, איז וואַרהאַפּטיק, און וועט בלייבן וואַליד אויף לעולם־ועד. מען דאַרף אין איר ניט מאַכן קיינע רעוויזיעס, קיינע רעפּאַרמען. דער יידישער וועלט־באַנעם איז אמת־ויציב. אַי וואָס, דער בראַך ! דאָס איז אַ מכשול. עפעס צייטווייליקס. דאָס איז אַ פּועל־יוצא פון אַן אַפּוויך, אַן אַפּנויג פון ריכטיקן ריכטשנור אין אויפפיר פון פּאַלק.

„דאָס וויל איך ענטפּערן מיין האַרצן, דעריבער טו איך האַפּן; די חסדים פון יהוה, פּאַרוואָר, זיי האַבן זיך ניט אויסגעלאָזן. פּאַרוואָר, עס האַבן זיך ניט געענדיקט זיינע דערבאַרימקייטן. זיי זיינען ניי אין די פּריי־מאַרגנס; גרויס איז דיין געטריישאַפּט.“ *

דאָס פּאַלק איז געשלאָגן, אָבער ניט דערשלאָגן. זיין גלויבן און בטחון אויף אַ האַר ניט געמינערט. עס איז צו באַמערקן, אַז די דריי קלאַג־לידער פון דער מגילה, בסך־הכל פינף, הויבן זיך אַן מיטן וואָרט „איכה“. דער חורבן שטייט ביי דעם נביא־דיכטער אונטער אַ פּראַגעצייכן. ער נעמט אים ניט אויף. ער קען אים ניט באַגרייפן. עס איז אַן אַפּטונע פּראַגע, געשטעלט צו דעם סדר העולם, צו דער געשיכטע פון פּאַלק ישראל אַלס אַ טייל פון דער וועלט־געשיכטע. „איכה?“ ווי אַזוי? ווי איז עס גאַר מעגלעך? אַן ענטפּער וועט קומען, מוז קומען. די געשיכטע וועט פּאַר־ענטפּערן אַט־די האַרבע קשיא מיט אַ תירוץ פון פּולער פּאַרגיטיקונג. כל־זמן דער ענטפּער איז נאָך ניט געגעבן געוואָרן, געפינען מיר זיך אין אַ צושטאַנד פון שפּאַנונג, פון דערוואַרטונג. די עפּאַכע, די פּאַטאַלע גע־שעעניש איז ניט געשלאָסן, זי האַלט נאָך אין פּאַרקומען.

„יהוה איז מיין טייל, זאָגט מיין זעל, דערום האַף איך צו אים. גוט

(* „איכה, ג', כ"א—כ"ב.

איז יהוה צו די, וואָס האָפּן צו אים, צו דער זעל, וואָס זוכט אים. גוט איז צו וואַרטן שווייגנדיק אויף דער הילף פון יהוה. גוט איז פאַר אַ מענטשן אַז ער זאָל טראָגן דעם יאָך אין דער יוגנט. וואַרים ניט אויף אייביק פאַרלאָזט יהוה. וואַרים אויב ער האָט פאַרטרויעריקט, דערבאַרעמט ער לויט דער פּולקייט פון זיינע גאַדן. (*

אויף היינטיקן לשון וואָלט עס מיינען: די יידישע לערע איז אַ ריכטיקע, געפינט זיך אין פּולן איינקלאַנג מיט דער ווירקלעכקייט. זי מוז, לכה, געבן פּאָזיטיווע רעזולטאַטן, סוף-כל-סוף. „איכה“ איז מער אַ דער-מונטערונג, ווי אַ יאָמער-ליד.

דאָס אייגענע איז גילטיק פאַרן ספר „איוב“.

איוב לייט. אַ בראַך האָט זיך אויסגעגאַסן אויף אים. ער איז, אָבער, ניט צעבראַכן. ער פירט אונטערהאַנדלונגען מיט יהוה. ער רייסט ניט איבער זיינע דיפּלאָמאַטישע באַציאונגען. ער בייט ניט זיין קלאַרן בליק אויף דעם פיר פון דער וועלט און דעם אויפפיר פון דעם רעכטפערטיקן מענטשן, זיין פּאָזיציע אין דער וועלט. ער באַקלאַגט זיך. ער טענהט זיך אויס, ער גיט, אָבער, ניט אויף זיין האַפענונג.

„וויפיל האָב איך זינד און חטאים? מיין פאַרברעך און מיין זינד לאַז מיך וויסן. פאַרוואָס פאַרבאַרגסטו דיין געזיכט און האַלטסט מיך פאַר זיינעם אַ שונאָ?“ (**

אַז ער אַרגומענטירט, פרעגט פּראָגעס, איז דאָך עס אַ באַווייז, אַז ער גלויבט אַז ער קען אויפקלערן די סיטואַציע, באַזייטיקן די מיספּאַרשטענדע-ניש, וואָס דאָ קומט פאַר צווישן אים און יהוה. זיין פּסק-דין איז נאָך ניט פאַרזיגלט. ער קען נאָך אַפעלירן, אָפּשרייען דעם ווערדיקט. ער וועט נאָך געפינען גערעכטיקייט ביי דעם בית-דין-של-מעלה. די השגחה האָט זיך נאָך ניט אָפּגעטאָן פון אים אינגאַנצן.

דעם זעלביקן מונטערן געמיט-צושטאַנד געפינען מיר ביי די „עשרה הרוגיי-מלכות“, די צען קלאַסישע קדושים, לויט ווי דער מדרש „אלה אזכרה“ שילדערט זייערע אינערלעכע איבערלעבונגען אין די שווערע מאַמענטן פון זייער הינגערעכטעט ווערן. אין דעם סאַמע קלעם פון טאַרטור פאַרלירן זיי ניט זייער בטחון און גלויבן אין נצחון פון יידישקייט. אין דעם טריאומף פון יושר און גערעכטיקייט.

(* דאָרט, כ"ב—ל"א.

(** איוב, י"ג, כ"ב—כ"ד.

„... אין גורל־שעהטן

בין איך מקנא דעם קדוש מער, ווי דעם גיבור.“

(ז. 58)

ווייל דער „קדוש“ צייגט אַרויס מער אינערלעכע גבורה, עכטן העראַז־
איזום, ווי דער גרעסטער גיבור, דער שטאַרקסטער העלד.

„נאָך אינגלוייז, אין יאָרן פון חדר,

דערנאָך אין בית־המדרש און ישיבה,

האַט מער ווי ברכוכבאס מלחמה־נדר

מײן האַרץ פאַרקאַפט דער טויט פון ר' עקיבא.

און אַז איך האָב געזען, ווי ס'פאַרהייליקן פּיוטײַם

די עשרה הַר־גִּימְלוֹת און ניט די חשמונאים —

האַב איך אָנגעהויבן וואַרטן אויף יענע מינוטן,

ווען כּוֹזֶנֶל ווערן ראוי פאַר עקיבאס נסיון.“

(דאָרטן)

„האַט געזאָגט צו אים (צו ר' ישמעאל כהן גדול) דער קיסר: 'דו
גלויבסט נאָך אַלץ אין דיין אלהים?' האַט ער (ר' ישמעאל כהן גדול) אים
געענטפערט: 'יא, אפילו ווען ער טויט מיך, האָף איך נאָך אַלץ צו
אים.'* (און גלייך איז אַרויס זיין נשמה).“

בין דער לעצטער רגע געהאַפט, געווען זיכער, אַז אַלץ וועט רעכט
ווערן, אַז דער וועלט־חשבון וועט שטימען אין לעצטן סך־הכל, אין דער
אונטערשטער שורה.

ר' עקיבאן האַט מען געקאַמט דאָס לייב מיט אייזערנע קאַמען און אויף
יעדן ריס האַט ער געזאָגט: „דער פעלזנשטיין! פולשטענדיק איז דיין
טואונג. פאַרוואָר, אַלע דיינע וועגן זיינען געריכט. מאַכט פון גלויבן אַן אומ־
רעכט. גערעכט און רעכטפאַרטיק איז ער.“**

„דערנאָך האַט מען געבראַכט ר' יהודה, דעם זון פון בבא . . . האַט
דער הענקער געזאָגט צו אים: דו גלויבסט נאָך אַלץ אין דיין אלהים?
האַט ער געענטפערט: 'יא. האַט דער הענקער געזאָגט צו אים: דיין אלהים
האַט דען כּוֹה. וואָס דו פאַרלאָזט זיך אויף אים?! האַט ער געענטפערט:
'גרויס איז יהוה און זייער באַרימט און צו זיין גרויסקייט איז ניטאָ קיין

* איוב, ו"ג, ט"ו.

** דברים, ל"ב, ד'.

פארשונג. *) האט מען אט-דעם קורצן דיאלאג איבערגעגעבן דעם קיסר. האט דער קיסר אים געהייסן ברענגען און האט אים געפרעגט: איז דאס אמת וואס מען האט מיר איבערגעגעבן וועגן דיר? האט ר' יהודה דער זון פון בבא געענטפערט: אמת. האט דער קיסר געזאגט צו אים: וואס פאר א עזות-פנימער איר זייט! אפילו אויפן שוועל פון טויט זייט איר נאך אלץ ביי זיך פארריסן. האט אים ר' יהודה געענטפערט: ווי צו דיר, קיניג, רשע זון פון א רשע. . . .

„מען האט אים הינגעריכטעט; און דער קיסר האט באפוילן, אז מען זאל אים צעשניידן גלידערווייז און ווארפן די שטיקער פאר הינט, און ר' יהודה איז ניט באוויינט געווארן און ניט געקומען צו קבר-ישראל.“

אט-דעם מדרש האט פארפאסט א גרויסער יידישער דיכטער און דענקער. ער איז געגאנגען אין די פוסטרייט פון מחבר פון „איכה“. ער שילדערט מעכטיק די יידישע טראציקייט, איבערמענטשלעכן בטחון, די זיכערקייט פון זיג פון גערעכטיקייט. אט-די יידישע גייסטיקע גבורה איז שטארקער פון טויט, זי וועט בייקומען אלע אומצאליקע נסיונות און מפלות. יידישקייט וועט ארויס פון דעם געפעכט א זוניק-שיינענדיקע זיגערין. אין אט-דעם טאג פון אמונה און בטחון זיינען אויסגעזונגען די קרעפטליקע לידער פון ה. לייוויקן, דער מחבר פון נייעם „איכה“.

„צי זיך איך ניט מיט אש באשאטן אין א גרוב
און יאמער ניט דעם יאמער פונעם איכה-נביא?“

(ז. 32)

און סיי אין „איכה“ און סיי אין לייוויקס לידער ווערט דער יאמער באצוואונגען פון א טיפן גלויבן אין יידישן פאלק און אין מענטשלעכן מענטשן.

צום אנפאנג פון בוך לאזט זיך פילן דא און דארט א וואקלונג. א ספק גנבעט זיך אריין. אבער ער ווערט אן פארשפעטיקונג ארויסגעטריבן. דאס צווייפלען דערגייט ניט צום פארצווייפלען. עס דינט בלויז ווי א הינטער-גרונט אום אפצושטענען וואס מערקעוודיקער דעם פארפעסטיקטן גלויבן. ווען ניט אט-די פילע אנטקעגן-ריידנדיקע שורות, וואס דערציילן פון פאר-צערטן אפפרעג, וואלט זיך ניט אזוי עכט פילן דער חיזוק פון אמונה. דער דיכטער זוכט זיין וועג צווישן די ברוכשטיק, די קריעה-ריסן פון זיין צע-

(*) תהילים, קמ"ה, ג'.

וויטיקטער און פֿאַראַבלטער זעל, און לסוף געפינט ער אים. און ער טרעט אויף אים מיט פולער זיכערקייט, כאַטש מיט אַ געבויגענעם קאַפּ אונטער דער שווערער לאַסט פון דער היסטאָרישער עקידה.

„אין גאַנצן וועג בין איך סיי ווי
פון זיך אַליין קיינמאַל ניט פטור.
איך בין דער זון און אויך דער פֿאַטער —
ניט צופיל לאַסט פֿאַר איין פֿאַר קני ?

ניין, ניין, ס'איז אַלק ווי איך באַדאַרף,
בין יצחק און אברהם צוזאַמען.
איך בין אַליין די חלף־שאַרף,
אַליין דאָס האַרץ, אַליין — דאָס פּלאַמען.

די יאָרן גייען צו עליה.
און ווען מײן קאַפּ איז דורך שוין גראַ,
דערגרייך איך יענע העלע שעה,
וואָס לייכט אַראָפּ פון באַרג מוריה.“

(8. ז.)

צו אַט־דעם באַוואוסטזיין דאַרף מען זיך דורכשלאַגן, זיך דורכראַנגלען.
צו אַט־דער העלער שעה קומט מען ניט מיט דעם גלייכן שליטוועג, אויף
דעם פֿאַרשנייטן, מיט גרויע יאָרן, ציפּערבלאַט פון לעבן. פֿאַר אַט־דעם
עקזאַלטירטן עקידה־געמיט מוז מען באַצאַלן אַ הויכן פרייז פון פעסימיזם
און פיקפוקים.

„און איך, וואָס בין איך ? — אַ שטיקל ייד.
און דאָס וואָס איך שרייב — אַ שטיקל ליד.“

(9. ז.)

אַ שטיקל ייד איז שוין אַ גאַנצער ייד. אַפילו בלויז אַ פינטעלע, אַ
פינטעלע ייד איז שוין אַ פולשטענדיקער ייד.
דער דיכטער גייט דעם דאַרנדיקן וועג פון צאַרנדיקן צער, ער ווערט
דורכגעלייטערט אין פייער פון איבערלעכן גיהנום, און איז זוכה, צום סוף,
אַריינצוקומען אין גן־עדן פון אמונה שלמה.

„משפט מיך פֿאַר צולאַזן, אַז מענטשנהינט
זאָלן אויפּעסן אויף טויט ישראלט הויזגעזינט.“

וואָרף מיך אין אַ גאָד־אויִון אַרײַן און מיך פֿאַרשלעפּער,
 מיך — דעם שטומען בעטלער, דעם געוועזענעם באַשעפּער.
 (t. 14)

דער באַשאַפּער איז אַ געוועזענער. היינט האָט זיך אָפּגעטאָן פֿון אים
 זײַן כוח. אַ טײל פֿון זײַן באַשאַפּף האָט זיך געשטעלט קעגן אים און אים
 בײַגעקומען. ער באַגרייפּט עס. ער פּילט זיך שולדיק. ער באַנעמט, אָז
 אים קומט אַ שטראַף פֿאַר באַשאַפּן אַזאַ אומגעווינער ווי דעם טײוול־מענטש.
 דעם חײה־מענטש, וואָס האָט אַלע חסרונות, שלעכטע אײַגנשאַפּטן פֿון דער
 ווילדער חײה און ווילדן מענטשן, און קײנע פֿון זײערע מעלות.

„פֿאַרשפּילט האָב איך, מײן גאַט, סײ ווי,
 פֿאַרשפּיל מיט מײַר צוזאַמען.“

(t. 28)

„דער שם המפורש פֿאַכט מיט זײנע מידע פּליגלען,
 דער שם המפורש שלאָגט פֿון כוחות זיך אַרױס.
 ער וואַגלט אױס צווישן די מאַיאַנעק ריגלען
 אָן אײַנגעשטויבטער, אויִון־אײַן און אויִון־אױס.“

(t. 90)

אַבער די פֿאַרצרהטע און פֿאַרביטערטע שטימונג פֿון „הטחת דברים
 כלפי מעלה“, פֿון רעדן אַנטקעגן דעם טאַטן אין הימל, דויערט בלױז אַ
 קורצע ווײלע. דער דיכטער קומט גלײַך צו זיך, צו דעם דערקענען פֿון זײַן
 הייליקער פּליכט.

„און וואָס מער דיין געזיכט
 וויל מיט נאַכט זיך פֿאַרדעקן —
 אַלץ גרעסער מײַן פּליכט
 דיין ליכט צו אַנטפּלעקן.“

(t. 29)

דער דיכטער נעמט לױטערן, תּכלתן אײַנערלעך. ער צעיאַגט די
 בלײענע וואַלקנס, וואָס באַכמאַרענען זײַן געמיט. נעמט אַנקוועלן מיט ליכט,
 שפּרודלען מיט שײן פֿון די נשמה־הימלען אַראָפּ.

„און אַט — מײן אויג פֿאַרנעמט
 דיין אויפּלױכט אומענדלעך.
 דערפּילט איז מײַן פּליכט, —

און איצט דורך דער וועלטס פיר עקן
שפאָרן ימען מיט ליכט.

(דאָרטן)

און דאָס אינערלעכע ליכט אַנטפלעקט פאַר זיינע אויגן אַ ניי לאַנד, אַ
פאַרשפראַכן לאַנד, און ער, דער דיכטער, איז אין אים אַ תּושב.

„נאָך צאַפּלט זיך דער טרוים פון אמתע פּאַעטן:
דער מענטש וועט ליכטיק זיין, ווי גאָטס געדאַנק.“

(ז. 847)

וואָס פינצטערער די נאַכט אויף דער ערד, אַלץ ליכטיקער פינקלען
די שטערן אין די הימלען פון האַפענונג. דער גרויסער טרוים פון די
ליכטיקע זעערס-זיינגערס וועט מקוים-ווערן. טרוימען זייען פּרילינגס-
זוימען. דער האַרבסט מיט שפע בענטשט דעם יאָר פון וואָר. גאָטס דיכטונג
וועט ווערן דעם מענטשנס וואַרהייט. די צוקונפט באַדייט אַלמעכטיקייט.
אַלמעגלעכקייט.

„און איך פאַרבלייב

אויף ווייטער היטן

אין טיף פון לייב

דיין בונד פאַרשניטן.“

(ז. 27)

ווער האָט נביאות געזאָגט וועגן דעם נייעם בונד, וועגן דער תּורה פון
גערעכטיקייט, וואָס וועט אַריינגעשריבן ווערן אין האַרצן? דער נביא
ירמיה, דער פּראַפעט וואָס האָט מיטגעמאַכט דעם גרויסן חורבן, דעם
גלות-בבל.

„דער מענטש וועט ליכטיק זיין ווי גאָטס געדאַנק.

דער גאַנג איז לאַנג און שאווער — צו גאָט פון חיה.

פון טייל-פרצוף — שפּרונג צו שם הויה.“

(ז. 340)

„דער סטאַדע-מענטש, דער בהמה-חיה מענטש גייט אונטער. און דער
איש-אלהים, דער כביכול-מענטש, דער יהוה-מענטש גייט אויף. דער
אונטערשטער מענטש אין אונדז שטאַרבט אַפ, און דער אויבערשטער אין

אונדז בליט און שמעקט, שפילט זיך מיט אלע פארבן פון כלי-יכול... דאָס איז דער טויט און דער תחית-המתים אויפשטיין אין אונדזער איבער-לעכקייט.* (ז. 287)

דער וועג איז לאַנג, אָבער ניט לענגער פון דער אייביקייט. דער וועג איז שווער, אָבער דער מענטש איז אַ גרויסער עקשן, ער וועט ניט בלייבן שטיין אין מיטן וועג. ער וועט שפּאַנען ווייטער און קומען צו זיין גרויסן ציל. וויפּיל דער מענטש זאָל ניט בלאַנדזשען, וויפּיל ער זאָל ניט זיגן זאָגעווען, וויפּיל קרייזן ער זאָל ניט צייכענען, וויפּיל צוריקצוגן ער זאָל ניט מאַכן, וועט ער פאַרט גיין פאַראויס און אַנקומען, סוף כל סוף, צו זיין באַשטימונגס-פּונקט, צו דעם „אחרית-הימים“. דאָס איז דער שטאַרקסטער מוז פון מענטשלעכן ווילן און וועלן. די קאַסמישע יצירה האָט איין תכלית און דאָס איז אויסקריסטאַליזירן דעם יחידס פרייען ווילן, דעם ווילן צו גוטסקייט.

„און איבער יעדן מענטשן שוועבט אַ שר פון שלום און זיינע פליגלען זיינען ווייט און שטראַליק גריין.“

(ז. 348)

„אַט איז ער דאָ. ער רוקט זיך מיט די לאַפּעס פּיר, ער קריכט אַריין דורך טויער און דורך טיר — אַ וואַלף? אַ הונט? אַ לעמפּערט? צי אַ בער? אַט איז ער דאָ. דער חיה-מענטש אַט-דער.“

(ז. 301)

ער איז דאָ. אָבער ער וועט ניט זיין, ווייל ער דאַרף ניט זיין, ער טאָר ניט זיין. און דער דאַרף-זיין איז דער „איזיקער“-ריזיקער „איז“ פון זיין, פון ראַפּינירטן אַפּגעזייטן זיין.

ניטאָ קיין אויסנאַם צו דעם כלל פון מענטשלעכן שטרעבן צו מענטש-לעכקייט-מענטשישקייט, צום אייביקן פּרידן.

די קריגערייען און רייסערייען, דער שפּיכט-דמים אין דער געשיכטע — זיינען אַ מעשה-שטן, שטרויכלונגען אויפן וועג צו דער אייביקער גלאַריע פון מענטשן אויף דער גרינער ערד אונטער דעם בלויען הימל. ישעיה איז אמת און זיין נבואה איז אמת. זיין טרוים-וויזיע וועט וואַר ווערן.

(* אבא גארדין, „יודישער וועלט-באַנעם“, ז. 237.)

„און איבער יעדן מענטשן שוועבט אַ שר פון שלום
און זיינע פליגלען זיינען ווייס און שטראַליק גרין . . .“

אַזוי זאָגט לייזויק. אַזוי זאָגט לייזויק ניט דערפאַר, וואָס ער איז אין
טרעבלינקע ניט געווען. די עשרה הרוגי־מלכות, וואָס די רוימישע רוצחים
האַבן פאַרפייניקט, זיינען אין טרעבלינקע יאָ געווען און זיי האָבן געזאָגט
דאָס אייגענע. לייזויק זאָגט אַזוי און זינגט אַזוי, ווייל ער איז אַ יידישער
דיכטער.

„און קולות גייען אויף אין מיר: ניט ליג געבראַכן,
שטיי אויף, באַווייז, פאַרטאַפל דיין בטחון,
און האַלט בכיוון אַן סאַנעטיש דיין געזאַנג.“

(ז. 334)

אַזוי האָט דער פאַרצייטיקער יידישער דיכטער אַספּ געטאַן. „אַ געזאַנג
צו אַספּן.“^(*)
„און מיר דיין פאַלק, דאָס שאַף פון דיין פיטערונג, וועלן דיך דאַנקען
אויף אייביק, פון דור צו דור וועדן איבערגעבן דיין לויב.“^(**)
דאָס איז דער געזאַנג, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער: „אלהים,
גויים זיינען אַריין אין דיין נחלה, האָבן פאַראומרייניקט דיין הייליקן
טעמפל . . .“ און ענדיקט זיך מיט אַזויפיל בטחון און גלויבן.

„דער מענטש איז פינצטער היינט, זיין גייסט איז קראַנק.“

(ז. 334)

ער איז פינצטער היינט, ער וועט אַבער אויפשיינען מאַרגן. ער וועט
בייקומען דעם חושך אין זיך, אין זיין פאַרפינצטערטער זעל און וועט זיך
צעזונדיקן, צעלבהגען און צעשטערענען און וועט פאַרשאַטענען מיט זיין
שיין די ליכטער פון הימלאַ־אויסשפּרייט. זיין גייסט איז קראַנק. ער איז אַ
חולה מסוכן. ער וועט אַבער ניט שטאַרבן פון דער קראַנקהייט. ער וועט
אַרויסקומען פון זיין קריטישן צושטאַנד. ער וועט געזונט ווערן.
דער יידישער אַפטימיזם איז אַריינגעלייבט אין סאַמע גוף פון לוח. ער
איז אַריינגעפונדעוועט אין סאַמע איינשטעל פון טאַג און נאַכט. אין דער
ערשטער פרשה פון חומש „בראשית“ איז שוין אויסגערונדיקט דער

(* תהילים, כ"ט.

(** דאַרטן, י"ג.

יידישער גלויבן אין אַנקום פון ליכטיקן טאָג. „עס איז געווען אַונט און עס איז געוואָרן פרימאָרגן“ . . . זעקס מאָל נאָכאַנאַנד ווערט אַט-די הייליקע פאַרמולע איבערגעחזרט אין ערשטן קאַפּיטל פון מעשה בראשית. וואָס קומט זי אונדז לערנען? צוליב וואָס אַט-די ווידערהאַלונג? זי קומט אונדז זאָגן, אַז עס גייט פון פינצטערניש צו ליכטיקייט, פון נאַכט צו טאָג, און ניט, חלילה, פאַרקערט, עס קען ניט גיין פאַרקערט.

„ניט אויפהערן זאָל אונדזער מויל צו זאָגן:

געווען איז אַונט — טיפע נאַכט — ס'איז ווידער טאָג!“

(ז. 346)

אַלע יידישע יום-טובים און שבתים פאַנגען זיך אָן פון אַונט. די צייט אין דער וועלט און אין דער געשיכטע פליסט אין אַט-דעם סדר, זי קען ניט שטראָמען אויף צוריק.

„אַ גאַט, מיין גאַט, די מענטשן ווי די ביימער בליען ווידער.“

(ז. 306)

דער בראָך, די קאָטאַסטראָפּע, די פאַרוועלקונג פון מענטשן, פון מין-מענטש איז בלויז אַ סעזאָן-זאַך, אַ פּועל-יוצא פון אַ ראַטאַציע. נאָך דעם האַרבסט און ווינטער פון דעם מענטשנס האַרצן וועט קומען דער פּרילינג מיט זיין פּרישקייט, פּרייקייט, פּריילעכקייט פון פאַרבן. און אום צו דער-נענטערן דעם דאָזיקן פּרילינג, דעם אויפבלי פון מענטשנס געוויסן, דאַרפן מיר אויפזינגען אַ הימנע.

„אַזוי געשטעט עס אין אַ וועלט אַ צעשטערטער,

זי קאָן ניט אויפקומען אָן רחמימדיקע ווערטער.“

(ז. 283)

און אויב די צעשטערטע וועלט גייטיקט זיך אין גנעדיקע ווערטער, אַפּשיטאַ שוין דער געשטערטער מענטש, דער צעדולטער מענטש, ער דאַרף אַוודאי און אַוודאי האָבן רחמימדיקע ווערטער פון דיכטערס, דענקערס, זעערס און פאַראויסזעערס.

„איך בין נאָך אַלץ דער, וואָס זעט

לעבן אין חרובע ביינער,

דאַרט וואו עס זעט מער ניט קיינער.

דארט, וואו דער מערב זיך עקט,
הויבט אן און ווידער צו שיינען.

(ז. 276)

נאך דער שקיעה פון מענטשלעכן געוויסן וועט קומען זיין זריחה. נאך
דעם אונטערגאנג וועט קומען דער אויפגאנג.
מיטלמעסיקייט איז פארדאמט און פארגליווערט אויף שטענדיק. ווי
באלד דער מענטש קען זינקען אזוי טיף, ביז אין שאל תחתיה אריין, קען
ער זיכער זיך אויפהייבן ביז צום זיבעטן הימל. ער קען און וועט אזוי אויס-
קויפן זיין זינד פון געזונקענקייט. פון מענטש-חיה — צום מענטש שם-
הוייה.

„האלט אונטער מיין גייסט און קרעפטיק מיין מוט,
און גיב מיר כוח ביזן סוף צו האָפן.
האַסט געזאָגט ביים אָנהויב דאָס וואָרט: ס'איז גוט —
זאָג איך: ס'איז גוט ביים סוף פון סוף.“

(ז. 181)

דער באַשטאַנד שטייט אונטערן צייכן „כי טוב“. דער „כי רע“ האָט
ניט קיין ממשות, ער מוז בטל ווערן אין דעם „כי טוב“. די רשעות איז
בלויז אַ פאַרטונקעלונג פון מענטשלעכן פאַרשטאַנד, אַ ליקוי חמה וואָס
קען לאַנג ניט דויערן.
אַט די מגילה האָט לייוויק געשריבן אויף שוואַרצן אַש פון חורבן מיט
דעם ווייס-גליענדיקן פלאַם פון האַפענונג און גלויבן אין יידן און אין
מענטשן, אַ גלויבן אַן באַדינגונגען, אַן צייכנס און אַן סימנים, אַ גלויבן
וואָס גלויבט באַמונה שלמה, אַז די יידישע נביאים זיינען באַגלויבט.

„איך זוך באַהעלטעניש אין פאַלדן פון בטחון.
איך טוליע זיך צו נצח.“

(ז. 12)

די יידישע אייביקייט וועט קיינמאל קיינעם ניט אַפּנאַרן.
דאָס וואָרט וואָס טוליעט זיך צו נצח, ווערט נצחדיק, ווייל דער דער נצח
טוליעט זיך צו אים.

„ליטעראַרישע העפטן“, 3-4, 1946.

יעקב גלאטשטיין

ווען „יאש“ איז געקומען צו יעקבן

„ווען יאש איז געקומען“ פון יעקב גלאטשטיין, ניו-יארק, 1940. 340 זײ.

✱

וועגן יידיש לשון עקזיסטירט א קאנווענציאנעלער ליגן, אדער אן איינ-רעדעניש, וואס איז, כידוע, ערגער פון א שפראכן-קרענק, אז עס איז א לשון פון ווייבער, א „מאמע-לשון“, א מוטער-שפראך און ניט קיין פאטער-שפראך, און וויבאלד אזוי, איז „יידיש גאר א וואוילער לשון, מ'פארשטייט יעדעס ווארט“.

דאס הייבט זיך גאר ניט אן, די „שפחה“, די דינסטמויד, ווי די משכילים-העברייער פלעגן באטיטלען אונדזער רייד-שפראך, איז גאר ניט געווען אזוי דורכאויס שפחהדיק און שפלדיק.

אויף יידיש האבן גערעדט ניט בלויז די מאמעס און די באבעס, נאר אויך די טאטעס און די זיידעס. דער מגיד האט אויף יידיש געהאלטן זיין דרשה, געמוסרט דעם עולם, געשטרעפט און געסטראשעט מיט די פיערן פון גיהנום און באליונט מיט צוזאגענישן פון די תענוגים פון גן-עדן. דער רב האט אויף יידיש געזאגט זיין הדרן אויף גאנץ ש"ס, געריסן בערג און זיי צעמאלן מיט א סברה, מיט א האר-שפאלטנדיקן פילפול, געפסקנט שאלות און אויסגעגליכן סכסוכים אין בית-דין-שטיבל. דער חסידישער רבי האט אויף יידיש געזאגט זיין תורה, אנטדעקט די פארהוילענישן, סתרי-תורה. דער ראש-הישיבה האט אויף יידיש געזאגט זיין שיעור. און, להבדיל, דער גנב האט געגנבעט אויף יידיש. דאס הייסט, עס איז געווען א יידישע וועלט מיט וועלטעלעך, די אונטערוועלט האט געהאט איר לשון, אירע אונטערשטע טענער, בשעת די אויבערוועלט פון לומדות און קבלה האט פארמאגט אירע אויבערשטע נאטן. און צווישן די צוויי האט זיך ברייט צעלייגט די מיטלועלט, מיט אירע סתם-ריידערס און ריידערינס, שמועסער

און שמועסערינס, שפרעכערינס און אפשפרעכערינס, פורים-שפילער און בדחנים, זיי אויך קינדער-פלאַפּלעריי אַלס גרויסער צוגאַב צום גאַר רייכן אוצר פון דברי-חול ריידעריי. דאָס אַלץ איז פאַרגעקומען אויף יידיש.

און אַז דער שרייבער מיט זיין פּערזענלעכער ווייניקייט, אַני-הקטנְקייט, קליין-איכישקייט באַווייזט זיך, איז ער אויך, זעלבסט-פאַרשטענדלעך, באַרעכטיקט צו האָבן זיין אייגענעם „חלק און אַרב“ אין יידישן לשון, און דאָס איז זיין סטיל און נוסח. ער איז גאַרניט מחוייב צו זיין אויסשליסלעך „מאַמיש“. אַ שרייבער-דיכטער מוז ניט זיין קיין אַפהילך, קיין אַפּקלאַנג פון אַ קול, וואָס לאַזט זיך הערן אויף דער גאַס, אין דער שטוב. ער מעג זיך פאַרגינען האָבן זיין אייגענעם קול, און אַרויסקומען מיט אייגענע דיבורים. ער איז אַ יש פאַר זיך און ניט עמעצענס אַ נאַכגייענדיקער שאַטן. און אַלס אַזעלכער קען ער זיך דערלויבן צו האָבן אייגענע אויסדרוק-מיטלען, פּערזענלעכע עקספרעסיע-מכשירים. עס איז גאַר ניט אַבליגאַ-טאַריש פאַר אים צו האַלטן כסדר אין נאַכמאַכן, איבערקרימען יענעם, ווען דער „יענער“ איז אַ באַשטימטער קלאַס אַדער שיכט פון ריידערס.

אמתע קינסטלער זיינען אייגנאַרטיק, יחידיש. זיי קענען זיך ניט העלפן, זיי ווילן און דאַרפן קומען צום וואָרט, צום אייגענעם וואָרט. און עס איז גאַרניט אמת, אַז שפּראַכן זיינען גרויסע עושרטעס, אַזוי אַז זיי האָבן גענוג, און מ'דאַרף זיי גאַרניט צוגעבן, זיי נייטיקן זיך אין קיין זאַך ניט, זיי האָבן ניט נאָר אויף דער הוצאה, אויסצוקומען, נאָר אויך אַפילו אויף מותרות, אויף לוקסוס-זאַכן. אַלע לשונות, אַפילו די רייכסטע, די כלומרשטע „גבירים אדירים“, זיינען קבצנים אין זיבן און זיבעציק פאַלעס. דערפאַר בעטלען זיי כסדר, אַדער גנבענען פרעמדע אויסדרוקן און ווערטער. דאָס אייגענע סטאַיעט ניט דורכצולעבן. מ'דאַרף כסדר אַנ-קומען צו יענעם, צו פרעמדע. מהאי טעמא ליען זיי אויף ניט אַוועקצוגעבן. עס פעלן ווערטער ניט אַזוי פאַר דאָס אויסערלעכע, צו באַצייכענען מיט זייער הילף דרויסנדיקע קעגנשטאַנדן, ווי פאַר אינערלעכע איבערלעבענישן. אין חומש בראשית ווערט דערציילט גאַנץ בקיצור, אַז דער אויבער-שטער האָט געבראַכט די חיות פון פעלד און די פייגלען פון הימל צו אַדמען, צום ערשטן מענטשן. ער האָט געוואַלט זען, ד. ה. הערן, ווי אַזוי דער מענטש וועט זיי אַנרופן. . . און אַדם האָט געגעבן נעמען צו די בהמות, צו די פייגלען פון הימל און צו די חיות פון פעלד (בראשית ב', כ'). אָבער פאַר זיך אַליין, פאַר זיינע איבערלעבונגען, פסיכישע דערפאַרונגען, זעלישע געשעענישן האָט ער קיין ווערטער ניט געשאַפן און קיין נעמען ניט געפונען. און עד-

היום איז אדם, אפילו דער געשיקטסטער „מדבר“, דער מאָדערנסטער אויס־שפרעכער, אומבאהאַלפן, ווען עס קומט צו באַשרייבן אַדער „באַריידן“ אַט־יענעם עפעס, וואָס עס קומט פאַר אין אים, צי אין זיין פאַרשטאַנד, אין זיין קלוגן שכל, צי אין זיין גאַרישן געפיל.

יעדער וואָרט־קינסטלער ראַנגלט זיך מיט זיין שטומקייט. יעדער משה פירט אַ קאַמף קעגן זיין כב־פה־קייט. דער מענטש איז געווען און איז פאַרבליבן אַן לשון.

גיט אַריין צו אַ באַלמעלאַכע, קוקט זיך צו צו זיין וואַרשטאַט, וועט איר זען דאָרט פאַרשיידענע כלים, געווערקצייג. און פאַר יעדן פאַרמאָגט דער „פּועל“ זיין גאַמען, זיין אַנרופעניש, זיין „טערמין“. אָבער אַז איר קומט אַריין צו זיך, גייט צו צום אייגענעם וואַרשטאַט און גיט אַ קוק אויף אייער אינערלעכן פּסיכישן באַלמעלאַכע, דערזעט איר גלייך, אַז דאָרטן געפינען זיך שרייפעלעך אַן אַ שיעור, רעדעלעך און מכשירים אַן אַ צאַל, ניט איבער־צוציילן מיט קיינע אַסטראָנאָמישע ציפערן, אָבער נעמען פאַר זיי פאַרמאָגט איר זייער ווייניק.

צום ביישפּיל: מיר דריקן זיך אויס אַזוי: אַ טאַטע האָט ליב זיין קינד. אַ מאַמע האָט ליב איר קינד. אַ פּרומער ייד האָט ליב דעם רבּונר של־עולם, ער האָט אהבת־הבורא. ער איז מקיים דעם אַנזאָג „ואהבת“ אַ מאַן האָט ליב זיין ווייב, אַ בחור האָט ליב אַ מיידל. אַ ברודער האָט ליב אַ ברודער, אַ שוועסטער. אַן עסער האָט ליב פיש, ציבעלע, קנאַבל.

ווער קען עס באַהויפטן, אַז אַט די אַלע פאַרשיידענע „ליבעס“ זיינען די זעלביקע, אַזוי אַז זיי קענען באַצייכנט ווערן מיט איין וואָרט, אַלע „ואהבת“? זיי זיינען דאָך ווייט, אין זייער מהות, איינע פון די אַנדערע, ווי מזרח איז פון מערב און נאָך אַ היפש שטיקל וועגס אַלס צולייג. אלא וואָס? בלית ברירה, אַזוי ווי מיר האָבן ניט קיין אַנדער וואָרט, נוצן מיר דעם אייגענעם וואָרט „ליבע—שמיבע“, און זיינען, כלומרשט, יוצא. מיר האָבן זיך אויסגעדריקט און פאַרטיק אַן עסק. מיר פאַרלאָזן זיך אויף דעם, אַז מ'וועט אונדו שוין פאַרשטיין. אָבער פאַרשטייען מיר זיך טאַקע? דער חומש זאָגט: „ויהאב יעקב את רחל“, יעקב האָט ליב געהאַט רחלען, און ער זאָגט אונדו אַן: „ואהבת את השם“, דו זאָלסט ליבן דעם וואָס מ'טאַר ניט דערמאָנען. און עס שאַפט זיך עפעס ווי דער איינדרוק, אַדאַנק דעם אומפּינקטלעכן אויסדרוק, אַז אין ביידע פאַלן ווערט באַשריבן איין און דער זעלביקער זעלנצושטאַנד.

און אַט די „ליבע“־איבערלעבונג איז דאָך איינע פון די איינפאַכסטע

און פאפולערסטע דערפארונגען. אין אונדזער באוואוסטזיין זיינען דא אן א שיעור דערשיינונגען, וואס זיינען טויזנטער מאל טונקעלער און מטושטש-דיקער און טאקע קאמפליצירטער, פילפאכיקער פון אט-דעם ליבע-פרימיטיוו. און וואו זיינען די ווערטער? זיי זיינען ניט בנמצא.

איז וואס-זשע טוט דער ווארט-קינסטלער? ער ראנגלט זיך, ווי יעקב מיטן מלאך, ביים אריבערגיין זיין מעבר-יבק, פון אימפרעסיע צו עקס-פרעסיע. און אויב ער איז א גבר, א יונג מיט ביינער, ווי יעקב אבינו, זיגט ער טאקע סוף-כל-סוף, אבער ער קומט ארויס פון געפעכט א הינקע-דיקער . . .

און מיר דארפן נאך תופס זיין, אז כל זמן עס פעלט דאס פאסיקע ווארט, איז די עצם-זאך, וועלכע איז אין דעם געגעבענעם פאל א זיד-זאך, א פסיכאלאגישער אביעקט, כמעט ווי ניט פאראן. ווייל אזוי לאנג ווי מ'קען אים ניט אָננעמען, אָנטאָפן און פאַרפיקסירן, איז ער אַזוי גוט ווי ניט בנמצא. ער צעגייט אונטער די הענט, ער ווערט ניט.

און אז עס קומט שוין צום ווארט-באשאף, שטעלט זיך די פראגע: פון וואס? פון וועלכן שטאף? קיין „יש מאין“ קען קיין קינסטלער ניט שאפן. סיידן דאס איז דער גרויסער מייסטער, דער כליכול אין דער קאסמא-לאגישער לעגענדע. צי דער קינסטלער וויל צי ער וויל ניט, מוז ער, נעבער, אַנקומען צו דער שפראך פון דער אַרומיקער סביבה מיט איר ווערטער-באגאזש און זייערע קאמבינאַציעס, זייערע צירופים. דאָס מיינט, ער מוז בעל-כרחו גיסן נייעם וויין אין אַלטע לאַגלען. אָדער זיך אויסצודריקן מער שניידעריש, לייגן נייע לאַטעס אויף אַלטע טראַדיציאָנעלע הויזן.

על-פי דין און על-פי יושר פון אינדיווידועלער קונסט האָט יעדער עכטער וואָרט-מייסטער געדאַרפט האָבן זיין אייגן לשון, און ניט געברויכן קיין פאַלקס-שפראַך, קיין מוטער-שפראַך, נאָר טאַקע דברן און כתבאנען אין זיין אייגן לשון. און זייער מעגלעך, אַז אַזוי וועט טאַקע זיין אין דער ווייטער צוקונפט. דער אמתער קינסטלער אינדיווידואַליסט וועט זיך קודם-כל איינשאַפן אַן אייגענע שפראַך און ערשט נאָכדעם וועט ער אויף זיין אייגענער שפראַך שאַפן זיינע אייגענע ווערק. אָבער דאָס איז מוזיק פאַר אַ ווייטן לעתיד-לבוא. דאָס איז, אַזוי צו זאָגן, די מאַקסימום-פראַגראַם פון עכטער שעפּערישקייט. „בורא נוב שפתים“ (ישעיה נ"ו, י"ט), איך שאַף די ליפּנפּרוכט. שפראַך-באַשאַף איז גלייך צו וועלטן-באַשאַף, ווייל די גאַנצע וועלט ווערט באַשאַפן דורך דער „מימרא“, דורך דעם „וואָרט“. „בעשרה מאמרות נברא העולם“ (אבות ה'). מיט צען שפּרוכן איז באַשאַפן

געוואָרן דער גאַנצער באַשטאַנד, ווייל בלויז דאָס וואָרט באַשטייט בעת אַ טאַט פאַרגייט . . .

אַבער וואָס טוט דער קינסטלער לעת־עתה אין אַט־דער אומגינציקער קעגנוואַרט? ער איז אַ גאַוואַטאַר. ער איז אַ „מסתפק במועט“, ער באַ גענוגנט זיך מיט דאָס וויניקע און ווערט רייך, אָן „עשיר“ לויט דעם רעצעפט פֿון פרקי־אבות. ער באַגייט זיך מיט נעאַלאָגזמען. ער באַ פרידיקט זיך מיט איינפירן נייע ווערטער, וואָס זיינען נייע צוזאַמען־שטעלונגען פֿון אַלטע געשטעלן. ער שאַפט ווערטלעך, גלייכווערטלעך און קרום־ווערטלעך, שפרוכווערטער און ברוך־ווערטער. זיך אויסגעדיקט פֿראַסט, ער קלאַפט זיך קאַפּ אָן וואַנט, מיט זיין קאַפּ אָן אַ טויב־שטומער וואַנט. ער וויל זי דורכברעכן. נאַטירלעך קריגט ער אַ היפש ביסל ביילן און גולעס אויף דעם שטערן און פֿאַטילניצע.

און אַז דער ליענער־עולם דערזעט די ביילן און גולעס, נעמט ער שרייען: זע נאָר די פאַרזעניש!

מיט דעם דערקלערט זיך דער פֿאַקט, וואָס עכטע קינסטלער רופן אַרויס קעגן זיך, לכתחילה, אַ קעגנערשאַפט, אַ ווידערווילן. דאָס אַלטע ווערט דערעסן, אַבער פֿאַר דאָס נייע האָט מען מורא — השם ישמרנו! מען געגנערט, מתנגדוועט אַזוי לאַנג קעגן נייעם קינסטלער מיט זיין נייעם וואָרט, ביז מען געוואוינט זיך צו, און מ'בעט זיך מיט אים איבער, און מ'נעמט אים אַריין „בקהל“.

און ער אַליין, דער גאַוואַטאַר, וואָס טוט? ער פֿאַרהיילט זיינע וואונדן, פֿאַרבינדט זיינע ברוכן . . . גייט איין אויף קאַמפֿראַמיסן. און עס ווערט שלום.

נאָך אַלעמען, אַרויסשפּרינגען פֿון דער שפּראַכן־הויט — קען מען ניט, וויפיל מען זאָל עס ניט וועלן. און בלייבן אינגאַנצן אָן אַ הויט איז ווייטער אוממעגלעך. אַ הויט מוז אַנוואַקסן. מיט אַנדערע ווערטער, מען מוז די משקה האַלטן אין אַ כלי, אין אַ בית־הקיבול. אַניט צעגיסט זיך עס אַזוי, אַז אַ טראַפּן לויפט זוכן אַ צווייטן טראַפּן, זיין אייגענעם ברודער, און קען אים איבערגען ניט געפינען.

לכן דער וואָרט־קינסטלער, אַדער וואָרט־געפֿאַנגענער און געשמידטער אַרעסטאַנט בונטעוועט זיך און בושעוועט ביז ער געוואוינט זיך צו צו זיין צרהדיקער מערכה, צו די שפּראַכן־קייטן און נעמט זיי טראַגן מיט אַ גע־וויסער גראַציע. ער פֿלייסט זיך אַפּילו צו פֿאַרוואַנדלען זייער בריאַגז און קלינג־קלאַנג אין עפעס אַ מין מעלאָדיע, ער שפּילט עס אויס ווי אַ זמר.

דאס איז די געשיכטע פון יעדן עכטן וואָרט-קינסטלער, און דאָס איז די געשיכטע פון אונדזער יאָשן וואָס איז געקומען צו יעקבן אויף אַ באַזוך און איז שוין דאָרטן פאַרבליבן.

וואָס האָט מענדעלע דער קאַצקער געזאָגט וועגן זיך? איך האָב געמיינט אַז פון מיר וועט אויסוואַקסן מי-יודע וואָס, צום סוף איז גאַרניט אַרויס-געקומען — איך בין געוואָרן אַ רבי.

אַזוי קען זאָגן וועגן זיך יעדער עכטער וואָרט-מייסטער. איך האָב געמיינט, אַז איך וועל ווערן מי-יודע וואָס, צום ענד בין איך געוואָרן — אַ שרייבער, וואָס האָט אַפילו זיינע לייענער.

אַבער יעקב גלאַטשטיין האַלט נאָך ווייט פון זיך אונטערצוגעבן, פון רעזיגנירן. ער איז נאָך ווייט ניט „גלאַט“, „סטאַטעק“, ער איז נאָך אַלץ מער דימענטשטיין ווי גלאַטשטיין. ער שניידט און פינקלט. ער איז אַן אבן-טוב אין דער קרוין פון יידיש וואָרט.

ער זאָגט וועגן זיך:

„עס האָט זיך מיר געדוכט, אַז דער וואָגן מיינער איז אַן אַלעגאָרישער: ער לויפט באַרג-אַראָפּ... עס האָט זיך געדוכט, אַז איך האָב איצט אין דעם טונקל, דערגרייכט די האַרבסטיקייט אין מיין לעבן... אַ באַרג-אַראָפּ אין מיין אייגן לעבן.“ (ז. 284)

אין לעבן, אפשר, יא, אַבער ניט אין שאַפן.

ב.

דער אויפשטענדלער גלאַטשטיין בונטעוועט זיך נאָך אַלץ! און נאָך ווי!

אַבער דעם אויפשטאַנד פירט ער איצט, אין דעם בוך, וואָס ליגט פאַר אונדז, ניט קעגן דעם איינצעלנעם פאַרשאַבלאַנעוועטן, אויסגעדראַשענעם, אַפגעריבענעם, פייעם-וואָרט, נייערט קעגן דער גאַנצער אַרכיטעקטור פון ווערק-געבוי. ער האָט איינגעוואָרפן דאָס הויז פון דערציילונג-באַשרייבונג. דער פולאַפ ליגט אויף דעם דיל, און דער דיל הענגט ערגעץ אַרויפגעהיטלט אויף די סטרעכעס במקום דאָך. די ווענט ליגן אין קעלער, באַגראַבן אונטערן פונדאַמענט. און דער קעלער איז אַרויפגעקראַכן אויפן בוידעם און ער אויבנשטיבלט זיך.

עס איז מערקווירדיק. מענטשן קימערט ניט דאָס גרויסע. זיי אינטריר-גירט דאָס קליינע, דאָס מיקראַסקאָפישע. אַז די פילאַסאָפן-פעסימיסטן האָבן

געטענהט, אז די וועלט, מיט איר גאנצן האק און פאק, דער באשאף און באשטאנד, טויג אויף „צען טיסיאטשע כפרות“, האט עס קיינעם ניט איבעריקס געערגערט. ביזן קנעפל, א האר ניט נעענטער צום הארצן. אבער אז מארקס האט געזאגט, אז די קאפיטאליסטישע סיסטעם טויג אויפן פייער, האט ער צעפודזשעט אלע באלעבאטישע גענדז.

מה רעש??! וואס איז דער „ויצעקו“? דער גאנצער קאפיטאליסטישער איינשטעל האט א גאר קנאפן באטרעף אין דער קאסמישער ווירטשאפט. און וויבאלד דער גאנצער קיום טויג א זעץ אין דר'ערד, איז דאך ניט צו דערווארטן אז דער עקאנאמישער סדר זאל זיין אן אויסנאם פון סדר-העולם, וועלכער שטייט א פארדאמטער פון דעם ווערדיקט וואס די פילאסאפן האבן אים ארויסגעטראגן. אבער אזוי זיינען מענטשן. אז איר וועט זאגן „כל אדם כוח“, אלע מענטשן זיינען ליגנער, וועט אויף אייך קיינער קיין פאר-איבל ניט האבן. אבער אז איר וועט פורש-בשם-זיין און זיך א ווענד טאן צו חיימען און א זאג טאן: הער, היימקע, ביסט דאך עפעס גאר א שקרן! וועט ער אויף אייך ווערן מלא חימה און אויב זיינע הענט ליגן ניט אין קימפעט, און זיין אייגענער כבוד איז ביי אים שטארק אנגעלייגט, איז רעכט ער זאל אייך אראפלאזן א פאר פייערדיקע פעטש.

ווען גלאטשטיין האט געבראכן א פאר מאמע-לשונדיקע ווערטער — איז געווען חיות ניט זיכער!

אז ער האט צעבראכן דעם גאנצן טראדיציאנעלן נוסח פון סיפור-המעשה — האט ער נאך א דאנק געקראגן... אזוי זיינען מענטשן, און לייענער און קריטיקער זיינען אויך, ווי עס ווייזט אויס, שטיקלעך מענטשן. יעדנפאלס ניט קיין מלאכים, וואס זיינען ממונה אפצוהיטן די הייליקע מסורה פון הייליקן ארכאאיזם אויפן געביט פון חיבורים-פארפאסעריי. און באמת איז דער „עקספערימענט“, וואס יעקב גלאטשטיין האט גע-מאכט, ארויס זייער און זייער געלונגען. ער האט צעמזיקט א בנין און ער אליין איז ארויס בשלום, ניט קיין „מזיק“ און ניט קיין „ניזוק“. און דער בנין איז נאך, אפשר, גאנצער געווארן אדאנק דעם וואס ער איז ארויסגעפאלן פון זיין גאנצקייט און אריינגעפאלן אין זיינע וואונדערבארע ברוכשטיקער. איבערפראזירנדיק דעם מחבר, וואלט איד זאגן: פון יעדן שטיקל און ברעקל וועל איך זינגען צו דיר, מיין גאט, דער גרויסער גאט פון שיינקייט און ווארט-קונסט.

יעקב גלאטשטיין האט זיך געלאזן שווימען, ריכטיקער, געטראגן ווערן פון זיין געדעכעניש-שטראם. אייניקע קינסטלער, פאר אים, האבן זיך

געלאזן טראגן פון די כוואליעס פון זייער באוואוסטזיין-שטראם. זיי זיינען אבער אויפן וואסער-וועג דערטרונקען געווארן, אראפ צום אפגרונט פון לאנגווייליקייט, און די וואלפישן האבן זיי, ווי יונה, אראפגעשלונגען און קיינמאל ניט אויסגעשפיגן אויף דער יבשה. און עס איז געווארן אויס מיט זיי און מיט זייער עסטעטישער גביאות. אונדזער יעקב איז אריין אין וואסער פון זכרונות בשלום און איז ארויס בשלום, איז צוגעשוואמען צום ברעג. און דרך-אגב, ביני-לביני, האט ער נאך אראפגעשלונגען א פאר וואלפישן, און זיי אויסגעשפיגן צוריק אין וואסער אריין.

„ווען יאש איז געקומען“ איז ניט קיין סטאטעטשנע דערציילונג. עס איז א מעלאנזש פון עפיזאדן, פון דערמאנענישן, אייגענע און פרעמדע. זיי זיינען ניט געקניפט, ניט געפלאכטן, זיי באוועגן זיך פראנק און פריי.

ניטאָ אין דער פאָבלע ניט קיין נעט און ניט קיין סטריגעס, און ס'איז ניטאָ קיין מלבוש — און דאָך גייט דער קיניג פון סוזשעט ניט נאָקעט. ווייל דער אמת איז, אז דער וואָס טוט אָן זיין אייגן פנים, זיין בויך, זיין קאָפּ, זיינע פאַר פיס, הענט, אויגן, אויערן, מויל און ליפן, רוקן און פלייצעס, איז אַנגעטאָן פיל שענער ווי שלמה המלך אין זיין פראַכטפולער מלכותדיקער הלבשה. אָבער זייער ווייניקע קאַנען אַרומגיין אַנגעטאָן אין זייער אייגן לייב, ווי אָרם און חוה אין גן-עדן, און ניט וויסן פון קיין בושה און קיין מלבושים. דערפאַר איז ר' יעקב ביי אונדז אַ יחיד במינו.

זיין ווערק איז אַ כאַאָס, וואָס כאַאָסט זיך און ווערט פאַרכאַאָסעוועט, אַנשטאַט צו זיין אַ שטיק נאַטור, וואָס נאַטורט זיך און גאַרניטורט זיך. אָבער פון אַט-דעם כאַאָטישן תוהו-ובוהו טאַנצן אַרויס ליכטיקע שטערן, און אַט-דער טאַנץ פון שטערן, אַט-דער פלאי-פלאימדיקער באַלעט מאַכט אייך פאַרגעסן אייער איינגעזעסנקייט, אייער צוגעשמידטקייט צו דעם באַדן, אייער גאַנצע ליטעראַרישע שווערלייביקייט. איר ווערט אַזוי הינגעריסן, אַז איר האָט ניט קיין צייט זיך אַפּצוגעבן אַ דיין-וחשבון וועגן וואָס עס קומט פאַר אייערע אויגן, אין אייערע אויגן, הינטער אייערע אויגן — און ניט ווילנדיק נעמט איר מיטשפינדלען און מיטשווינדלען, מיטווירבלען, איר ווערט, בפועל ממש, אַוועקגעטראָגן פון אַ שטראָם פון אימאַזשן, פאַר-לויפענישן, פאַרגלייכענישן, פאַרקרימענישן, געדאַנקען און מחשבות.

דער מחבר באַהערשט אייך, באַצווינגט אייך, און גיט אייך ניט קיין איין פרייע מינוט פאַר רעפּלעקסיע, אַזוי אַז איר זאָלט זיין אימשתאַנד צו מאַביליזירן אייערע חילות און כוחות פון ליטעראַרישע געוואוינהייטן און זיך שטעלן קעגן אים.

ר' יעקב משלם. דער גרעסטער טייל שרייבער ליען, באַרגן. נאָכדעם צאָלן זיי אָפּ, אַנדערע מיט פּראָצענט, אַנדערע אָן פּראָצענט, קערן אום דעם קרן, און איר זייט זיי דאָנקבאַר דערפאַר וואָס אייערס איז ניט פאַרלוירן געגאַנגען. איך מייך ניט אין פּראָסטן פּשט פון בעטן אַ גמילת-חסד. איך מייך צייט און אויפּמערקזאַמקייט, טרחה. דער ליענער גיט דעם מחבר אַ הלוואה ביז ער דערגייט בערך צום מיטן פון בוך, דעמאָלט ערשט נעמט דער פאַרפאַסער צאָלן, אויסצאָלן צוביסלכעווייז דעם חוב פון אַנשטרענגונג און צוטרוי.

ניט אַזוי יעקב גלאַטשטיין אין זיין „ווען יאָש איז געקומען“. ער פירט זיין געשעפט אויף מזומן געלט. ער צאָלט אויף יעדן זייטל. ער צאָלט כמעט אין יעדער שורה. ער איז ווי יענע צדיקים, וואָס זאָגן צו ווייניק, און גיבן פיל מער פון זייער צוואַנג. דערפאַר, ווען איר ליענט אים, זייט איר ניט אמרואיק. איר שרעקט זיך ניט טאַמער בלייבט ער אַן אַנוועצער. איר לויפט גיט צום סוף פון בוך אויפּמאַנען וואָס איך קומט. זיין ווערק איז ניט קיין עולם-הבא זאך. עולם-הבא קען אין אַ בוך באַדייטן אַמאָל דריי פיר שעה שפעטער. דאָ איז דורכאויס עולם-הזה. „איר עסט די פרוכט אויף דער וועלט“. דאָס אויבס אין זיין גאַרטן איז רייף, און ווי נאָר איר גייט אַדורך דעם טויער פון שער-בלאַט קענט איר זיך שוין פאַזשווען. און די ציין ווערן ניט אייליק.

„ווען יאָש איז געקומען“ איז אַ ווערק, וואָס קיין איבערבליקער איז ניט בכוח איבערצוגעבן בקיצור זיין אינהאַלט. דער ליענער מוז עס אַליין ליענען פון אַנהויב ביזן סוף, ערשט דעמאָלט וועט ער באַגרייפן וואָס דאָס איז אַזוינס. דורך אַ שליה, אַפילו אַ שליה-ציבור קריטיקער, קען עס ניט געטאָן ווערן. עס האָט אַן אינהאַלט אַן אַן אַנהאַלט, עס פּלוקטאירט, וויברירט.

איך וועל געבן אייניקע ציטאַטן, גאָר קורצע אויסצוגן, אום צו באַווייזן גלאַטשטיינס אומגעוויינטלעכע ווירטואַזיטעט אין פאַרגלייכעניש, וואָס הייסט „סימילי“ בלעז, און בכלל אין וואַרט-קאַפּריציעזקייט.

„זיין קול איז געווען ווי אַ גרויס ליכט, וואָס ברענט וואַרעם און שמעלצט זיך“ (ז. 290). „זיינס אַן אַוודאי איז געבליבן הענגען אַ פאַר-שמעטער און אַ נישט-צוגעקלעפטער צום טעקסט פון מיינע קינדער-זכרונות“ (ז. 274). „אויפן באַרג האָבן געגלאַצט אַ ביסל משופּעדיק די חורבות“ (ז. 269). „דער זיפּץ און די ווערטער האָבן פאַרמאַגט די ווירטואַזיטעט פון אַ וואונדער-קינד, וואָס שפּילט אויף אַן אַלטן יידישן סטראַדי-“

וואַריוס" (ז. 264). „ער האָט אַלע וויילע געגעבן אַ פיר דעם סמיטשעק אַזוי דין, ווי ער וואָלט געשאַכטן אַ קליין הינדעלע" (ז. 229). „די נישט-אַנער-קענונג האָט אים, נישט אויסגערעדט זאָל זיין, אַנגעדאַסט אויפן קאַפּ אַ גאַנצן דערנער-קראַנץ" (ז. 231). „דורכגעקיצלט די ערשטע טענער" (ז. 228). „ווי די ווערטער וואָלטן געווען לאַרעלייען, וואָס נאָרן אַריין אַלץ טיפער און טיפער אין אַ געדיכטעניש פון קענטעניש און וויסן" (ז. 195). „איר פנים האָט אויסגעזען טאַטואירט און צוזאַמענגעשטעלט פון קליינע קלעצלעך" (דאַרט). „אַן דעם פראַק האָט ער אויסגעזען... ווי אַ ביליקער „אלף" פון אַ צעריסענעם סידור" (ז. 187). „אַלע מיינע לידער שטייען און וואָרטן, ווי קאַראַפּינקעס מיט לאַנגע פאַרשעמטע העלדזער, אַז מען זאָל זיי אַנפילן" (ז. 170). „די איברים ווילן שרייען, אָבער זיי פישטשען, ווי קליינע פייגע-לעך" (ז. 161). „פון אונטערן היטל האָבן אים איצט אַרויסגעשטאַרטשעט אַלע ווילדע אינדזלען פון האַר" (ז. 87). „זיי האָבן אויסגעזען, ווי אַ גרויסע געביידע, וואָס איז צוזאַמענגעשלאָגן געוואָרן אויפדערוויל" (ז. 64). „ער (דער לערער) האָט אַריינגערקוט אַ שניידער אויף אַ לאַפעטע, אים אַ ביסל אַנגעברוינט און אַרויסגעשלעפט אַן אַפטייקער" (ז. 47). „ווי די נעכט זיינען אַריין אונטער דער הויט און ווי זיי האָבן זיך געלייגט אַרום האַרץ און אַפילו אונטער די נעגל און אַוודאי געזונגען אין יעדן פינגער" (ז. 40). „איר קאַפּ איז געווען ווי אַ טריפּנדיק לעכט. יעדעס יאָר האָט עס אַפגעטריפט אַ ביסל, ביז דאָס קעפל . . . איז געוואָרן שמעלער און שמעלער און צערונענער." ווי געזאָגט, קען מען ניט איבערגעבן דעם אינהאַלט פון סיפור-המעשה, ריכטיקער, פון ספּר-הזכרונות פון יאַשן. עס איז געשריבן מעמואַריסטיש-אימפרעסיאָניסטיש פראַגמענטאַריש, אַן קיין מוקדם ומאַחר, אַן אַ פאַר-דעם און אַן אַ גאַנצערם. דער מחבר לויפט נאָך זיין זכרון, וועלכער מאַכט קפיצת-הדרך פון פוילן קיין אַמעריקע און צוריק. ער שפּרינגט בעסער פון ריש-לקישן, און ער שפּרינגט איבער קאַנטינענטן און אַקעאַנען, ווי עס פאַסירט אין אַ חלום, בליציק-שנעל. אַגב האָט דאָס בוך זיין פאַרציע חלומות. דאָס בוך עפנט זיך דאָך און ענדיקט זיך אַזוי ווי אַ גלייכער ריכט-שבור וואָלט אים אַדורכגענומען. דאָס איז דאָס לעמפל פון אַרדענונג וואָס ברענט, כדי מען זאָל זען דעם „מושׁ חושך", די געדיכטע פינצטערניש פון כאַאָס, וואָס איז דער אמתער „אור הגנוז" פון עכטן שאַפן אין אַט דעם ווערק. דאָס ווערק הויבט אַן מיט געבן אַ מינאַטוריש בילד אין אַ יידישן פענסיאָנאַט אין פוילן: אַ יידישער שרייבער פון חסידישע מעשיות פראַוועט טיש און כאַפּט אַ שנעפּסל, כאַפּט איבער די קאַרגע מאָס וועדליק דער

דערלויבעניש, וואָס זיין שוואַך געזונט גיט אים. דאָס טרינקען איז אַבער לאַוו־דווקא. דער עיקר איז די דברי־תורה און דברי־חכמה־ווערטלעך, וואָס פירן אַריין און באַגלייטן די כּוּסֶה. דאָס ווערק ענדיקט זיך מיט דער פּטירה פון אַט־דעם ייִדישן וויכטיקן שרייבער מיטן נאָמען שטיינמאַן. און אַז דער ״העלד״ שטאַרבט, פּאַרט יאָש צוריק, די גאַנצע צייט פּאַרברענגט ער, ריכטיקער — פּאַרחלומט, פּאַרזכּרונותט ער אַרום פּענסיאָנאַט אין וועלדל, אויפן באַרג. אַן אויסנאַם פון אַ טאַג צוויי ווערט געמאַכט פּאַר אַ נסיעה קיין קוזמיר, דער געבוירן־פּלאַץ פון דער אַסתר־לעגענדע.

עס איז פּאַראַן אַ הַנְעוּדִיקער עסקיז פון אַ טראַנסאַקציע מיט לובלינער חברה־קדישא, געצייכנט אין ביבלישן סטיל פון קויפן די מערת־המכפּלה פון עפרון דעם חתי (ז. 34).

פּאַרביי וויקלט זיך אַ פּאַנאַראַמע פון ייִדישן דלות אין פּוילן, וואָס צייגט זיך אין די בקשות צום אַריבערגעקומענעם און גרייטן צוריקצופּאַרן, עס האַנדלט זיך כּסדר וועגן אויפּזוכן קרובים און בעטן שטיצע (ז״ו 1938-154), אַ קאַלעקציע פון יאַשס לערער (ז״ו 46-47, ז. 183) און לערערינס (ז״ו 191-194).

ער פירט דורך מייסטערהאַפט אַ פּאַראַלעל פון צוויי גסיסות און פּטירות פון צוויי פּערוואַנען, וואָס זיינען סיטואירט אויף צוויי עקסטרעמע שטאַפלען פון סאַציאַלן לייטער, ר' לוי דער גרויסן למדן, יחסן און זון פון רייכע עלטערן, און ״ר״ זעליק, אַ קאַליקע, אַ פּאַרזעעניש, וואָס וואַלגערט זיך אין שמוץ סיי פיזיש, סיי גייסטיק און סיי סאַציאַל (ז״ו 196-204).

עס פיגורירן אויך אַ פּאַר טשיקאַווע טיפן פון משומדים. עס פעלן ניט קיין גראַטעסקע פיגורן. עס איז דאָ הומאַר, מילדער, ליבלעכער, ניט קיין בייסנדיקער; גוטמוטיקער און האַציקער, און דערהויפּט אַלצפּאַרגעבנ־דיקער.

אַבער אַט־די רשימה זאָגט גאַרניט, אפּשר נאָך ווייניקער פון אַן אַלטן צאַרישן פּאַס, וואָס האָט כלומרשט באַשריבן דעם אייגנטימער מיט אַלע פּיטשעזוקעס, און וועלכער איז פּאַרט געבליבן לעבן ערגעץ אויסערן שטיקל פּאַפּיר.

״ווען יאַש איז געקומען״ איז אומאיבערגעבבאַר. מען מוז קומען אין אוממיטלבאַרן קאַנטאַקט מיטן עצם גוף הסיפור.

אַ סך קערנדיקע, זאַפּטיקע, וויטאַמינישע ייִדישקייט־געדאַנקען זיינען צעשפּרייט איבער די זייטלעך. אייניקע וועלן מיר ברענגען, ווייל זיי זיינען אונדז אַזוי אייגן.

וועגן תפילה. ווען שטיינמאן האָט געהאַלטן ביי עושה-שלום, האָבן יידן געזאָגט תהילים. דאָס גיט דעם מחבר אַ געלעגנהייט אַריינצולייגן אין מויל פון אַ יונגן זון פון אַן אַלטן חסידישן רבין דרייסט אויפברעכערישע ווערטער.

„עפעס ווי מען וואָלט אָפגעשלאָסן און פאַרחתמעט דעם קוואַל פון תפילות... וואָס בין איך מחוייב צו טראָגן איבערגעניצעוועטע סחורה? יענעם, וואָס האָט געשריבן סקאַרבאָוע תפילות, איז געווען ביטער אויפן האַרצן אַנדערש, און מיר איז אַנדערש ביטער. דאָרף איך געפינען מיין אייגענעם דרך צום רבונג-של-עולם. צו וואָס איז עס געגליכן? ווי איך וואָלט געווען קראַנק און זיך באַנוצט מיט די מעדיצינען, וואָס מען האָט פאַרשריבן מיין ברודער, ווען ער איז שלאָף געווען. איך דאָרף געפינען מיין אייגן דשון, ווען איך קלאַפּ אין טויער פון רחמים.“ (ז' 298).

אונדזער תפילה-ריטואַל אין די שולן און טעמפלען איז געוואָרן אויס „עבודה שלב“ און געוואָרן אַ פאַדריאָד פאַר די ליפן. מען שיקט בריווע-לעך און לאַנגע אומענדלעכע בריוו צום רבונג-של-עולם אַרויסגעשריבענע פון די בריוונשטעלערס וואָס הייסן סידורים, מחזורים. אָבער אינגאַנצן ניט מתפלל-זיין איז נאָך ערגער. ווי ווייניק גערונג אַ שפּייז אַנטהאַלט, איז אַלץ בעסער ווי גאַרניט עסן, גאַרניט נעמען אין מויל אַריין.

וועגן ייִדישן „זכות הקיום“ — אַט וואָס דער מחבר לאָזט אונדז הערן מכוח אַט-דעם גאַר וויכטיקן ענין:

„לאָזט זיך ניט איינרעדן, אַז יידן דאַרפן ניט זיין שענער און בעסער ווי אַנדערע שכנים... מיר מוזן זיין אימשטאַנד צו זאָגן קלאַר — אַט פאַר-וואָס מיר לעבן אויף דער וועלט.“ (ז"ו 298-299).

יידן וואָקסן ניט ווי ביימער אין וואַלד, ווי גראַז אויפן געמויזעכץ. יידן זיינען געגליכן צו אַ וויינגאַרטן. מען דאַרף עס פלאַנצן און פלעגן מיט אַ תכלית, מיט אַ מיין.

„מיר מוזן צוריקגיין צום פראַפעטיזם... מיר מוזן פראַטעסטירן קעגן יעדער עוולה. נישט נאָר קעגן אונדז אליין, נאָר קעגן יעדן לעבעדיקן נפש. נישקשה, דאָס איז אַ גאַנץ שיינער באַרוף — געוויסן. מיר קאַנען און דאַרפן ווערן די רעאַליטעט פון דער העכסטער רייניקייט.“ (ז"ו 223-224).

„שיין וואָלט געווען, ווען מיר זאָלן לעבן מיט אַזוי ווינציק, אַז עס זאָל ביי אונדז נישט זיין וואָס צוצונעמען.“ (דאַרט).

„אונדזער מיסיע דאַרף אַריין ווי אַ דיבוק אין אונדזער ליטעראַטור. זי מוז זיך ריינער און דערהויבענער פון אַנדערע ליטעראַטורן.“ (דאַרט).

בקיזור, יאָש איז געקומען צו ר' יעקבן, צו זיך אָהיים און מיט זיין גרויס ווערק גיט ער זיך אָפּ אַ שיינעם „ברוך הבא“ און שטעקט זיך אַריין אַ וואַרעמען „שלום עליכם“ און ענטפערט זיך „עליכם שלום“. ער איז געקומען צו פאַרבלייבן ביי זיך אינדערהיים.
מה טובו אהליך, יעקב!

ניו-יאָרק, פעברואַר 14, 1946
„ליטעראַרישע העפטן“.

ז. וויינפער

גענוס פון נאָסטאַלגיאַ

געקליבענע לידער, 1932. 298 ז"ז.
אונטערזועגונג, 1934. 136 ז"ז.
פייניק, 1939. 128 ז"ז.
מיטן יידישן לעגיאָן, 1942. 315 ז"ז.
געזאַנג פונעם גלויביקן, 1943. 313 ז"ז.

„א מאַדנע זאַך אַט־די בענקעניש אין דעם מענטשנס געמיט. זי איז, זעט אויס, אַ זעלבסטשטענדיקע זאַך און איר פונקציע איז, זעט אויס, צו בענקען שטענדיק נאָך דעם, וואָס עס איז נישטאַ.“ *

„געוואוינט אין ניו־יאָרק, אָבער געלעבט מיט וואָלין.
מאַרוטיאַט רויטלעכע קימאַנקע
אויף דער צעגרינטער לאַנקע
געווען פאַר מיר די צויבערלעכסטע מעשה,
און אירע גענדזעלעך די ווייטע . . .“

(„געזאַנג פונעם גלויביקן“, ז. 19.)

אַ שטיקעלע מעשה שהיה.

געווען איז עס מיט אַ פאַר יאָר צוריק.

אויף בויערי, דער זאַמלפונקט פון ניו־יאָרקער, און די מעקאַ פון
אַמעריקאַנער, איבעריקע מענטשן, האָט מיך אָפגעשטעלט אַ טרעמפּ.
ער האָט מיך אָפגעשטעלט מיט אַ פריינטלעכן שמייכל, וואָס האָט זיך,
מעשה בוימל, צעגאַסן איבער זיין היפש־צעקנייטשטן און דאָך נאָך אַלץ
יונגן פנים.

אַ צונד פון התלהבות אין זיינע האַלב־פאַרושמורעטע אויגן האָט מיך
פאַרזיכערט, אַז קיין אומאנגענעמלעכס גרייט זיך נישט מיך צו באַפאַלן.
— ברודער! — האָט ער אַ פליסטער געטאַן מיט בוש־פנים.
— וואָס, מיין ברודער?! — האָב איך געפרעגט פול מיט שפאַנונג.

(* „מיטן יידישן לעגיאָן“, ז. 141.)

— נא, זע! — זאגט ער אין א סאמעטענעם אונטערטאן און רוקט מיר עפעס אין האנט.

צו מין דערשטוינונג איז עס געווען א ריין, שפאגל-ניי באנק-ביכל. ניט-ווילנדיק, כמעט אינסטינקטיוו, האב איך א קוועטש געטאן מיט די פלייצעס.

וואס, וואס, קיין באנק-ביכלעך צו א ווילד-פרעמדן אין מיטן גאס צייגט מען בכלל ניט, און אויף בויערי — אַוודאי און אַוודאי ניט.

דער אומבאקאנטער ווערט ניט נתפעל פון מין אַקסלען-צוק, ווי ניט אים מיינט מען עס. ער עפנט געלאַסן, מיט טיפן ישוב-הדעת, פאַנאַנדער דאָס מאַגערע ביכל. זיינע הענט גיבן אַ ציטער פון צוריר צו דעם „דבר-שבקדושה“. ער צייגט מיר אַן מיט אַ פינגער אויף אַ ציפער.

— זעסט, — רופט ער אויס מיט עכטער שמחה, — איך פאַרמאָג דריי דאלער.

איך האָב זיך גוט אַריינגעקוקט אין געשלענגלטן ציפער דריי און גערן מסכים געווען.

דער אומבאקאנטער, האַבנדיק אַפגעטאָן זיין אַרבעט, האָט זיך האַלב-פאַרנויגט, צוגענומען פון מיר דאָס ביכל, אים צערטלעך צוגעמאַכט און מיט אַ פלינקער באַוועגונג אַריינגערוקט אין בוזעם-קעשענע אויף גניזה. ער האָט זיך דערווייטערט מיט אַ באַגייסטערטן טראַט, דער רוקן אויסגעגלייכט, דער קאַפּ אויפגעהויבן, כמעט פאַרריסן.

איך האָב אים זייער גוט פאַרשטאַנען. ער איז געווען באַרעכטיקט אין זיין פלאַטערדיקן עקסטאַז.

אַ נס איז געשען; עס איז פאַרגעקומען עפעס אַזעלכעס, וואָס מען קען עס גאר ניט משיג-זיין מיטן מענטשלעכן פאַרשטאַנד, מיטן סאַפיסטיצירטן נאָך פיל ווייניקער ווי מיטן פשוטן. ס'איז פלאי-פלאים, למעלה-מן-השכל! דער ערשטער דאלער, וואָס אַ מענטש, אַן עקאַנאָמישער סוביעקט, פאַרדינט איז באמת זיין גרעסטער פאַרדינסט און זיין גרעסטער פאַרמעגן. אַט-דאָ, אין ערשטן דאלער, מאַניפעסטירט זיך אַ וואונדער-טאַט: עס איז דער אומבאַגרייפלעכער, איבערנאַטירלעכער איבערגאַנג פון גאַרנישט צו עפעס אַ יש.

ער האָט פאַרדעם גאַרניט פאַרמאַגט — און איצט פאַרמאַגט ער, באַזיצט ער אַ פאַרמעגן.

אַט-דער דאלער שטעלט פאַר מיט זיך אַזאָ טראַניזיציע, וואָס דער מענטשלעכער, העכסט צעפאַעטיזירטער, דמיון קען קוים אויסצויבערן.

דער שכל קען עס זיכער ניט באַנעמען, כאָטש אַזעלכע געשעענישן זיינען מעשים בכל יום, דערשיינונגען וואָס מען באַגעגנט אויף יעדן טריט און שריט.

אין דעם דאָזיקן איבערגאַנג ליגט פאַרוויקלט די גרויסע מיסטעריע פון באַשאַף, אַ „יש מאין“, אַן עפעס פון נישט אַרויס.

די אַנאייגענונג פון צווייטן דאָלער איז בלויז אַ ווידערהאַלונג, אַ נאַכמאַך. דער צווייטער דאָלער איז אַ קאַפּיע פון ערשטן, דעם „אַריגינאַל“. אמת, ער פאַרגרעסערט דעם פאַרמעגן אויף גאַנצע הונדערט פּראָצענט. אָבער קיין טוימאַטורגיע, קיין מופת באַווייזט ער ניט. מען זעט אין אַט־ דער צוגאַב אַקוויזיציע אַ פּאַל פון אַ חיבור, פון אַ פּלוס, אַן אַקציע פון פאַרטאַפּלונג. אויב מען קען זיך אַזוי אויסדריקן, דער דאָלער האָט זיך אַפּגעדאָלערט...

דער דריטער דאָלער איז גאַך נאַטירלעכער און פשוטער און ביליקער. ער פאַרגרעסערט דעם פאַרדעמדיקן רכוש בלויז אויף 33 פּראָצענט מיט עפעס. דער פּערטער דאָלער ברענגט צו אַן הוספה בלויז פון 25 פּראָצענט. דער פינפטער איז מוסיף ניט מער ווי 20 און אַזוי ווייטער און ווייטער קייקלט זיך דער דאָלער אויף אַ משופּעדיקער פּלאַך אַראַפּ ביז ער פאַרלירט כמעט אינגאַנצן זיין פּראָפּאַרציאָנעלע חשיבות. ער ווערט אַלץ מער „וורד“, ווערט אַלץ וואַכעדיקער און מינדערווערטיקער.

צוליב וואָס דערציילן מיר עס ?

מיר ווילן עס אויסנוצן אַלס משל און נמשל פאַר אונדזערע פּסיכישע איבערלעבונגען און גייסטיקע איינדרוקן.

דער ערשטער אַקט, אונדזער געבורט, איז די וויכטיקסטע און וואונדערלעכסטע געשעעניש. אַט־דער אַקט שטעמפּלט אַפּ אונדזער גאַנץ לעבן. ווען ניט ער, וואָלטן מיר דאָ ניט געווען. לכן דעטערמינירט ער אַלע אונדזערע טואונגען, דעם סך־הכל פון אַקציעס, פון וועלכע עס שטעלט זיך צוזאַמען די טאַטאַלע סומע פון לעבונגען, איבערלעבונגען, פאַרלעבונגען און זיך־אויסלעבונגען. פון וויגל ביזן קבר ציט זיך איין היפּש־לאַנגלעכער שנור און אויף אַט־דעם שנור ווערן אַרויפגעצויגן אונדזערע מעשים טובים און מעשים תּעוועים. און אַט־דער פּילפּאַכיק־געפּלאַכטענער און פּיל־פאַרביק־קאַלירטער שנור איז דער מאַמענט פון אונדזער געבוירעניש, אונדזערע „אלה תּולדות“. בלויז דער טויט גיט אים אַ ריס אַפּ. אונדזער געבוירן־ווערן איז די גרעסטע, מערסטנס־אויפטוערישע.

קאנסעקוענצן-רייכסטע פארלויפעניש אין אונדזער גאנצער ערדישער עקזיסטענץ.

צום באדזיערן קענען מיר זי ניט באשרייבן ווי געהעריק. מיר גע-
דענקען ניט וואס עס קומט פאר מיט אונדז אין מאמעס בויד, און דערנאך
גלייך נאכן ארויסקומען פון מאמעס בויד, פון דער פינצטערניש פון דעם
פארריגלטן קארצער אין דער ליכטיקייט און רחבות פון דער וויסער וועלט.
ביי די בעסטע געדענקערס איז דער כוח-הזכרון ניט אזוי שטארק, אָז ער
זאָל קענען איבערלייענען פאר אונדז, ווי אַ געניטער בעל-קורא, די ערשטע
פרשה פון אונדזער בראשית, וואָס איז אָנגעשריבן מיט יעראָגליפן, מיט
פסיכישע צייכנס אויף דעם הייליקן פארמעט פון אונדזער מנעמיק.

אנדערע, שטארקע בעלי-זכרון, אין אויסנאָם-פאל געדענקען זיך אַלס
שטיקלעך סוביעקטן פון אינסטינקטן, שטיקלעך בעלי-דעות איבער זייערע
חושים, פארלאַנגען א. ד. ג., פון אָנפאַנג דריטן יאָר אָן.

אזוי אַז אייגנטלעך די גרעסטע צאָל פון די וויכטיקסטע אויבנאָניקע
אינדערקע ווערן פאר אונדז, אַלס געוואויר-זייענדיקע וועזנס, לחלוטין פאר-
פאלן. דאָס איז אַ פארלוסט, וואָס מיר קענען עס מיט קינע מיטלען, נאָך
אַלע אָנשטרענגונגען פון זוכעניש אין אונדזער זיכעניש, ניט געפינען. קיין
קאָמפּענסאַציע וועט דאָ ניט העלפן. דער עיקר פעלט פון אונדזער אויטאָ-
ביאָגראַפישן ספר-הזכרונות. דאָס סאַמע וועזנטלעכסטע איז ווי אָפּגעמעקט
פון אונדזער געדענק-בוך. די געשיקטסטע מעמואַרן-שרייבערס און קינד-
הייט-שילדערער הויבן אָן מוטויליק ערגעץ אין מיטן. ניטאָ קיין אָנהויב
און, ממילא, פעלט אונדז שוין אויך דאָס תמציתדיקע פון מיטן, וועלכער
איז דאָך בלויז אַ המשך, אָן אַרויפבוי אויף דעם יסוד, וואָס וואָרצלט טיף,
פאָרהוילן פון געוויינטלעכן אויג, אין אונדזער נשמה-באָדן.

וואו זיינען די איבערלעבונגען, אונדזערע עקספיריענצן פון פאָרן
געבוירן-ווערן?

די לעגענדע דערציילט אונדז, אין כלומרשט-רעאַליסטישער פשטות,
אַז דער מלאך, וואָס איז ממונה אויף שכחה, קומט און גיט אונדז אַ שנעל
אין נאָז. פון אַט-דעם שנעל פאָרגעסן מיר אַלץ, וואָס מיר האָבן איבער-
געלעבט פאר דעם אי אַלס ריינע נשמות, וועלכע האָבן זיך געפונען אונטער
דעם כסא-הכבוד אויף דעם זיבעטן הימל, אי אַלס עוברים אין מוטער-
טראַכט, אין אַט-דער פרייער גיין-חדשימדיקער דירה.

דער דאָזיקער מלאך איז דער גרעסטער און גרויזאָמסטער רויבער. ער
באַרובט אונדז פון אונדזער טייערסטן אוצר פון דערפאַרונגען. נאָך דעם,

נאך אַט־דער אַקציע פון עקספּראַפּיאַציע, בלייבן מיר קבצנים אין זיבן פּאַלעס אויף אונדזער גאַנצן ווייטערדיקן פּסיכישן לעבן.

אמת, אַט־די דערפאַרונגען, דורכשפּירונגען, טונקעלע אַנונגען גע״ פינען זיך ערגעץ אין אונדז, זיי זיינען ערגעץ פאַרדעגיסטירט געוואָרן. אָבער מיר זיינען ניט באַוואוסטזיניק וועגן זייער מהות און זייער פאַראַגע״ זיין. בנוגע אַזעלכע העליקאָטע ענינים באַשטימט דאָס באַוואוסטזיין דעם סאַמע עצם פון זיין.

וואָס אַ יידישער פאַרצייטיקער תּלמיד־חכם מאַקסימאַליסט קען זיך דערלויבן אַ זאָג צו טאָן!

עקביא דער זון פון מהללאל פאַרלאַנגט פון אונדז איין קלייניקייט: ״ווייס פון וואַגענט דו קונסט. פון וואַגענט קומסטו? פון אַ טראַפּן...״ (אבות ג', אָנהויב פרק).

וואָס פאַר אַ וויסן קען עס זיין אַן געדעכעניש? ווען מיר וואַלטן האָבן אַט־דעם טיפּן וויסן און לויטערע געדענקעניש פון אונדזערע דערפאַרונגען אָנהויבנדיק פון אונדזער ״לעבן״ אין זוימען, אין ספּערמאַטאָזאָאיד, ביז אונדזער אויסקערפערונג און אַרויסקום אויף דער ליכטיקער שיין, וואַלטן מיר געווען גרויסע פּסיכאָלאָגישע קענערס. מיר וואַלטן דעמאָלט אויס־ געטרייסלט פון אַרבל די גרעסטע פּסיכאָ־אַנאַליטיקער מיט פּרוידן צוזאַמען...

צום גרויסן פאַרדרוס, קען אונדזער כּוּח־הזכּרון אַהין ניט צוקומען, קען אַהין ניט אַריינקוקן. און חבל על דאבדין ולא משתכּחין, אַ גרויסער שאַד דאָס פאַרלירענע וואָס מען קען צוריק ניט געפינען, וויפּיל מען זאָל ניט זוכן, וויפּיל מען זאָל זיך ניט גריבלען און פאַרען. איבערהויפּט נאָך וואָס די אבדה איז פון אַזעלכע קאַסטבאַרקייטן, וואָס קיינע טייערקייטן אין דער וועלט פון גייסט קענען זיי ניט פאַרבייטן.

איז וואָס זאָלן מיר, נעבער, טאָן?

אונדזער איינציקע טרייסט געפינען מיר אין דעם, וואָס מיר שאַצן זייער הייך די ביסל אַרעמקייט אונדזערע, וואָס איז אונדז געבליבן נאָך אַלע פאַרלירענישן און באַרויבענישן.

דער צויבער פון קינדהייט, פון פּריער יוגנט איז אומוידערשטענדלעך. צו וואָס זי, די קינדהייט, רירט זיך צו, צעפּאַנטאָזירט זי אין לופּט־ הענגענדיקע שלעסער און צעהעלט און צעלויטערט מיט ליכטיקע זונען. די קינדהייט אין אַפּשפיגל פון זכּרון ווייס גאָר ניט פון קיין שלעכטע דער־

פארונגען. אלץ איז שייך, פיין אין מלא-חן. וואָס עס איז געווען פיינלעך
איז אין הינטערוויילעכטס-פערספעקטיוו אזוי תענוגדיק, אזוי אַטראַקטיוו.

„עס ציטערט אויף אין דיר דיין גאַנץ געהער
אויף טראַט, וואָס שפּאַנט און בענקט צו דעם צוריק.“
(„אונטערוועגנס“, ז. 89.)

„קינדיש געשריי
און פינגער געדריי
וועגן אַ הון, וואָס געלייגט האָט אָן איי,
און וועגן אַן אַקט, וואָס האָט געשטויסן אַ קו.
איך זאָג און דער רבי וואָרפט צו
דאָ און דאָרט אַ וואָרט,
און גלעט דערביי די באַרד,
די גרויע געדיכטע.

ווי געסט אומגעריכטע
פון ווייטן וועג,
קומען טעג
ביי פרעמדע טישן,
און זיך מישן
ווי בלעטלעך פון ביכער, —
אַט פּאַמעלעך, און אַט גיכער.“
(„געזאַנג פונעם גלויביקן“, ז. 12.)

„—העי, קום אָהער, דו יאַט
פון אַ יאָר אַכט!
וואָס ביזטו עס אַזוי פּאַרטראַכט?
איז דאָס דער ישור שנגח את הפרה,
וואָס דער רבי לערנט איצט מיט דיר אין גמראַ?“
(דאָרט, ז. 17.)

„... ווי דאָס ווייב פון לוטן
דרייט דאָס פנים אויס ביי אים זיך אויף צוריק.“
(„פיניע“, ז. 16.)

מיר ציען זיך מיט אַלע אונדזערע שפירערס און נאַכשפירערס אַהין.

אויף-צוריק צו אונדזער אינמיטנדיקן בראשית, וויסנדיק און פילנדיק בחוש, אַז צום אָנפאַנגלעכן מעשה-בראשית אונדזערן קענען מיר ניט צוקומען. עס איז אונדז ניהא כאַטשבי זיך צו געפינען אין באַענטער שכנות פון אים. מיר וואַלטן שטאַרק וועלן רעקלאַמירן, אַפּראַטעווען די שטיקער באַדן, וואָס דער ים של שכחה, דאָס פאַרגעסעניש-געוויסער האָט פאַרפליצט, מיר קענען עס אָבער ניט באַווייזן, און מיט אומבאַגרייפלעכער בענקעניש קלאַמערן מיר זיך אָן יענע איבערבלייבענישן פון אַ פאַרטרונקענער און פאַרטויכטער פאַרגאַנגענהייט. אונדז איז טייער יעדער זכר, יעדער שטיקל סימן, וואָס ברענגט צו אונדז שיריים פון אונדזער פאַרפלאַסענעם עבר. וואו מיר זאָלן זיך ניט קערן און ווענדן, ווי אויפברעכעריש און איקאָנאָ-קלאַסטיש מיר זאָלן ניט זיין, פאַרערן און פאַרהערלעכן, פאַרקדשיי-קדשימען מיר אונדזער קינדהייט. עס איז ניט אמת, אַז מיר וואַקסן פון איר אַרויס, ווי אונדזער שטיקל גוף וואַקסט אַרויס פון די ווינדעלעך און די צו קורצע און צו ענגע בגדים.

„ . . . אונדזערע באַבעס און זיידעס

. . . אונדזער ליבשאַפט צו זיי ניט פאַרלאַזן.

הערט, הערט, מיר רעדן נאָך אַלץ זייער לשון!

(דאָרט, ז. 147.)

ווער קען זיין מער אַנטי-טראַדיציאָנעל, צעשטערערדיש און פאַר-ניינעריש, ווי דער גרעסטער בונטאַר פון אַלע צייטן, מיכאַאיל באַקונין? און דאָך אַט וואָס ער זאָגט צו אַ יונגער פריינדין:

„ — סאַשא, דו ווייסט וואָס מיר געפעלט אין דיר אַמבעסטן? — דער פאַקט, וואָס דו רעדסט די אמתע גרויס-רוסישע שפּראַך, און וואָס דו קענסט מיר דערציילן ווי אַזוי דער טייך אַקאַ צעגיסט זיך איבער די נידעריקע לאַנקעס אין פּרילינג... ווי אַזוי דער רוסישער סאַלאַווי צעזינגט זיך אין די בעז-קוסטעס...“ *

די יוגנט איז תמיד מיט אונדז. זי באַפאַרבט אַלע אונדזערע נאָכ-פאַלגנדיקע אימפרעסיעס און עקספרעסיעס. זי קאַלירט אונדזערע אַסאַציי-אַציעס. אויף איר באַדן וואַקסן אויס די „אַפּערצעפטיווע מאַסן“, וועלכע ווי טאַמאַזשנע באַאַמטע נישטערן דורך אונדזער גאַנצן באַגאַוש פון שפּעטערע פאַרלויפענישן.

(* „מיט מיכאַאיל באַקונינען אין זיינע לעצטע חרשים“ פון דר. וועבער-באולער, „פּרויע אַרבעטער-שטימע“, 5טער יולי, 1946.)

„איך זינג דעם געזאנג פונעם היימישן גארטן, —
 די בייטן, — אַמאַל צעטראַטענע, אַמאַל צעבלייטע,
 געוויקסן פשוטע און ניט קיין צופיל סאַרטן...
 דערפאַר אַזעלכע פראַסטע מייע זינגענדיקע ווערטער,
 ווייל פראַסט גייט אויף דורך זיי דאָס לעבן.
 וואָס איינער זאַפט אַריין, אַזוינער ווערט ער,
 און דער וואָס זאַפט אַריין דאָס לעבן,
 ווערט פונעם לעבן אַ דערהערטער.“

דער גאַנגוס איז אַ שיינער טייד, מסתמא,
 נאָר מיינער איז דער טוריע אין אוקראַינע.
 פון אים האָט דאָך געזונגען שטיל מײן מאַמע,
 און אין זיין קילן וואָסער האָט פריע יוגנט מיינע
 זיך אַפּגערוט פון דער בבא מציעא און דער בבא קמא.“
 („געזאַנג פונעם גלויביקן“, ז. 279.)

**דער דיכטער ז. וויינפער איז דער מאַן פון דער בענטשנדיקער, באַרער
 און באַרגיקער בענקעניש.**

„אויך איצט טרעפט זיך אַמאַל, אַז עס צעפלעמלט
 זיך פאַר אים דעם טאַטנס בליק, —
 נעכטן איז ער שעהענווייז געשטאַנען אויף אַ בריק,
 וואָס בינדט ברוקלין מיט ניו-יאָרק צונויף.
 אַרום אים אין ראַשיקן געלויף
 די אויטאָס און די באַנען,
 און ער איז זיך אַזוי געשטאַנען
 און שטום געקוקט אויף שטיין און שטאַל.
 פלוצלונג הערט ער טאַטנס קול:
 — פוטטאונפאַסניק, וואָס דו ביסט!
 פטרסט שעהן אויף אַ בריק אומזיסט
 אין מיטן טאַג, — צו וואָס, צו ווען?
 משטיינס געזאַגט, וואָס ער האָט דאָ דערזען!
 הויז פון הויז איז העכער,
 פלאַכע דעכער . . .“

(„סיניע“, ז. 11.)

יעדער דיכטער, צי ביודעים צי בלא-יודעים, נעמט אויף זיך, — ווי יענע דריי ברידער, אין דעם טשיקאון סיפור-נפלאות, וואָס נעמען אויף זיך אַפּצוהיטן מיט דער גאַנצער שטרענגקייט אַ באַשטימטע מצווה, — אַ באַשטימטן מאַטיוו. אייגנטלעך נעמט ניט דער דיכטער דעם מאַטיוו, נאָר דער מאַטיוו נעמט אים, ד. ה. מאַכט אים פאַר זיין אויסדערוויילטן דיכטער. קיין דיכטער זינגט ניט פּריוויליק-אַרביטראַריש, וואָס עס פאַלט אים איין, וואָס אים ווילט זיך. ער זינגט וואָס ער איז מחויב, געצוואונגען צו זינגען, וואָס זיין אונטערגעשפּירעניש און אונטערגעוואוירןערעניש באַפעלט אים צו שירנהען. אַ דיכטער, באמת, זינגט ניט, עס זינגט פון אים אַרויס, צי ער וויל צי ער וויל עס ניט, צי ער ווייסט וועגן דעם, צי ער ווייסט גאַרניט וועגן דעם.

ווען ער טוט עס באַוואוסטזיניק, טויג עס ניט, ווערט עס אַ טעזיס, אַ שטיק קאַפּ-אַרבעט. עס הערט אויף צו זיין אַ מאַטיוו, וואָס שפרודלט אַרויף פון די טיפענישן פון דער זעל, פון דעם אונטערבאָדן פון דער נשמה. ברכהפּולע בענקעניש איז דאָס קול-נגינה, — דער הויפט-טאָן פון ז. וויינפּערס פּאַעזיע.

„פּלוצלונג, ווי אונטער אַ פּאַרכישופּטער האַנט,
וואַקסט אויס פאַר אים אַ לאַנקע אין וואַליג, —
איוואַנציע מאַזעפּוך אַהער און אַהין
מיט דער גלאַנציקער קאַסע,
אַזש עס צעשניידט זיך די ראַסע
אונטער זיין פּאַך . . .
פיניען ווערט אַן אומגעהוירער יאָד
דער שאַבער אין האַנט.
נ, טאַקע, איז דאָס אַן ענין
פאַר אַ פיניען
צו שאַבן דעם ראַסט אין ניו-יאָרק פון אַ וואַנט,
ווען אויף די לאַנקעס אין זיין וואַלין
איז איצט אַזוי גרין ?
אַי דאָ איז ניו-יאָרק ?
נ, וועט ער כאַפּן אויף באַרג
אַביסל גרינס פון אַ פּאַרק.
און וועט דאָס זיין קאַרג.

וועט ער דערמיט
פארטראכטן א ליד,
וואָס וועט אים ברענגען וואָלין פון דער ווייט.
(דאָרט, ז"ו 44-45)

„ — אָט אַ יונג! לעבט אין אַ שטאָט פון שטיין און שטאַל,
און אים קריכט גאָר אין קאָפּ דאָס גרין
פון וואָלין!“

(דאָרט, ז. 46)

ניר-יאַרק, ווי גרויס און הויך עס איז ניט, הויבט זיך גאָר ניט אָן לגבי
טריסק. ווייל ניר-יאַרק געהערט צום איצט, און טריסק קומט פון נעכטן
אַרויס, פון דעם יוגנט-לאַנד. און דאָס געוועזענע יוגנטלעכע איז פרישער
ווי דאָס היינטיקע און דערוואַקסענע.
דורך דער ברכהפולער בענקעניש, ווי דורך אַ פריזמע, ברעכן זיך דורך
די שטראַלן פון ז. וויינפערס אַסאַציאַציעס און פאַרגלייכענישן אין זיינע
לידער, ווי אויך אין זיין פראָזע.

„ . . . און פלוצלונג איז אויפגעגאַנגען אין מיר אַ גרויסע בענקשאַפט
אַהיים. . . די בענקשאַפט אַהיים. . . נאָך טריסק מיט די גרינע לאַנקעס
אַרום, נאָך די טייכן, נאָך די ווייסע גענדז און נאָך מיין מאַמען.
„און די סביבה, אין וועלכער איך האָב פאַרבראַכט מיין פריע יוגנט,
האַט דאָך געלעבט מיט אַט-דער בענקשאַפט.“*
„בענקשאַפט צום איגענעם וואַרצל. בענקשאַפט נאָך דער מאַמען, נאָך
דער משפּחה, נאָך דער ערד, וואָס האָט מיך אויפגעהאַדעוועט. אמת, אַ
שווערע האַרעוואַניע געווען. אַרעמקייט און דחקות און פון צייט צו צייט אַ
שווערע פאַלנדיקע רוט איבערן יוגן לייב, אַבער דאָך אייגענע ערד, אייגענע
היים.“**

בענקשאַפט און יוגנט-דערינערונג ווייסט דעם סוד פון אַלכעמיע. עס
שמעלצט איבער דאָס גרעבסטע אין דאָס איידלסטע, דאָס ביליקסטע אין
דאָס קאַסטבאַרסטע, דאָס ווייטיקדיקסטע אין דאָס פאַרגעניגנדיקסטע.
אייגענע ערד, מיר גלעטן זי תמיד מיט אונדזער פוספלאַך... און אַלע
אַנדערע ערדן בריקען מיר מיט אונדזער פוס, קנייפן מיט אונדזער טראַט.

(* מיטן יידישן לעניאָן, ז. 118.

** דאָרט, ז. 74.

די בעסטע פרעמדע ערד איז אַ שטיפּמאַמע. און זאָל זי אונדז באַהאַנדלען גוט, פריינטלעך, זי בלייבט אונדז פרעמד. אַ מענטשנקינד האָט איין מאַמען און איין היים.

„ערגעץ האָט דער ווינט אַ בוים אַ טראַג געטאַן אין אַ וועלט, אַ לערער, טראַגט דער בוים זיך אין דער לופט און בענקט צום גאַרטן, צו דעם ליבן.“
(„געקליבענע לידער“, ז. 225.)

„נישט שטענדיק נעמט אַ בוים, אַן איבערזעצטער, ווידער אָן.
די ערד, אַז מען פאַרלאַזט זי, ווערט פון איר די ברכה אָפּגעטאַן.“
(„אונטעררוועגנס“, ז. 95.)

אַ מענטש איז ווי אַ בוים, כאַדס עץ השדה, ער לאַזט זיך פּלאַנצן און איבערפּלאַנצן. נאָך מער מיר, יידן, פּלאַנצן זיך שוין אַביסל צו אַפט איבער דורך עמיגראַציע, ס'רוב אַרויפגעצוואונגענער, דורך דעם תּמידיקן „לך־לך“, וואָס הערט ניט אויף צו הילכן אין אונדזערע אויערן, לאַרדווקא פון פּסוק אַרויס. אַבער מיר נעמען מיט זיך מיט און טראַגן אַרום אַרום זיך די גאַנצע סביבה אונדזערע, אין וועלכער מיר האָבן זיך אויפגעכאַוועט. ווי די נשמה וואָס אַ מלאך טראַגט, אין לערמאַנטאָוס ליד, נאָך האַלבער נאַכט, קענען מיר ניט פאַרגעסן די געזאַנגען, די שירה וואָס מיר האָבן געהערט אין גן־עדן וועגן גן־עדן, וואָס הייסט קינדהייט. און אויב מיר האָבן געליטן אין אונדזער קינדהייט דחקות און נויט, איז זי נאָך אונדז טייערער, נאָך טיפּער איינגעבאַקן אין האַרצן. מחמת צרות בינדן בעסער צו ווי פאַרגעניגנס. אַ קניפּ שניידט זיך טיפּער אַריין אין לייב פון זכרון איידער אַ גלעט, אַ לאַשטשע, וואָס גליטשט זיך איבער דער אויבערפּלאַך.

„איך האָב דערפילט אַ קרענקלעכע בענקשאַפט נאָך ערד... די ערד, נאָך וועלכער איך האָב געבענקט, איז געווען די ערד פון מיין שטעטל אין דער וואַלין, וואָס האַלט אין איר אינגעווייז אַ באַרואיקטן מיין יונג־פאַר־שטאַרבענעם טאַטן יצחק־לייבן און מיין עלטערן ברודער, משהן. איך האָב דעמאָלט געזען זייערע קברים אַזעלכע שטילע צווישן גראַז און ביימלעך און לעבעדיקער משפּחה, וואָס קומט צו גאַסט צו זיין.“ *

ווען האָט ער עס דערזען? ווען ער איז געווען אויפן שיף, וואָס האָט אים געפירט פון אַמעריקע קיין ענגלאַנד. אין מיטן אַטלאַנטיק האָט זיך אים

* „מיטן יודישן לעגיאָן“, ז. 86.

באוויזן די זעאונג פון דעם הימישן בית-עולם. וואָס האָט אים אַרױפֿ-
געבראַכט פון תּהום פון דער פּאַרגאַנגענהייט ? אַן אַסאַציאַציע, דאָס אַרײַן-
וואַרפֿן אַ געשטאַרבֿענעם אין ים אַרײַן פון דעק פון שיף.

וויליאַם דזשיימס זאָגט אונדז, אין זײַן „פּסיכאָלאָגיע“, אַז ווען אַן
אַפּריקאַנער זעט צום ערשטן מאַל די שנייעלעך, ווי זײ דרײַען זיך, מײַנט
ער אַז דאָס קאָדרילעווען אַרום שמעטערלינגס. ער קען זײ אַנדערש ניט
זען ווי אין אַט־דעם געשטאַלט.

מיר נעמען אַלץ אויף ניט סתּם אין צײַט און רוים, וועלכע קאַנט רופּט
אַן סוביעקטיווע אַנשוואַונגס־פּאַרמען, נאָר דווקא אין אונדזער קינדערשער
צײַט און פּרײַ־יונגטלעך רוים.

יאַ, אַזוי איז עס. מען זעט ניט בלוז וואָס מען זעט מיטן נאַקעטן אויג,
וואָס עס שפּיגלט זיך אָפּ אויף דער רעטינע. מען זעט אין דעם געזעענעם
בילד דאָס, וואָס מען האָט געזען אין פּאַרדעמיקע בילדער פון דער יוגנט,
אין דער קינדהײַט. און אַט־יענע זעעניש באַגלייט אונדז און מאַלט זיך אַרײַן
אין דער בײַער זעאונג.

... אַזאַ מין וואַלקן, וואָס איז אַ געוויינטלעכע דערשיינונג איבער
דעם הימל פון ענגלאַנד, פּלעגט מיך שטענדיק דערמאַנען אַן שמחה דעם
קרעמער פון מײַן געבורט־שטעטל אין וואַלין.

„אַ שווערער קויטיקער ייד מיט אַ טונקעלער קאַלטנעוואַטער באַרד
איז ער געווען, אַט־דער שמחה. און אַ טבע האָט ער געהאַט, לױפּנדיק יעדן
פּרימאַרגן אין בית־המדרש אַרײַן מיט טלית און תּפּילין אונטערן אַרעם
צום ערשטן מנין, אַרײַנצוכאַפּן אַ שטיק 'פּון פּאַרנט' אין מיטן וועג ביחידות.
קײַנמאַל האָט ער זיך ניט געקענט אײַנהאַלטן ביז ער וועט זיך צונױפּגיסן
מיט מנין אײַנגאַנצן, ווי אַט־דער וואַלקן איבערן ענגלישן הימל, וואָס האָט
ניט קײַן צײַט ביז ער וועט זיך צוזאַמענגיסן מיט די איבעריקע און ער
פּלױכעט שױן ביחידות.“ *

אַ ווייטער שפּרונג פון אַ וואַלקן אין ענגלישן הימל צו אַ יידן אין אַ
קלײַנשטעטלדיקן וואַלינישן בית־המדרש. אַבער דאָס איז דער כּוח פון
אַ יוגנט־דערמאַנעניש. זי קען אַריבערשפּרינגען לײַכט איבערן גאַנצן
אַטלאַנטיק, און אַ פּאַר קאַנטינענטן אַלס צוגאַב, און דאָך ניט צעברעךן דעם
האַלדז און נאַקן פון אײַמאַזש, אפּילו ניט אויסלינקען אַ קנעכל פון אַ סימילע.
„אײַנער האָט אַרונטערגעצויגן דאָס לעדערנע שײַדל פון באַיאַנעט און

(* דאָרט, ז. 111.)

מיט די הענט געגלעט דעם גלאנציקן שטאל. ווען ער האט מיטן נאָגל דורכ-
געפירט איבער דעם שאַרף, האָט דאָס מיר דערמאָנט דעם שוחט פון אונ-
דזער שטעטל, וואָס פלעגט אַזוי אויספרובירן דעם שאַרף פון זיין חלף,
איידער ער האָט אים געדאַרפט דורכפירן איבערן האַלדז פון אַ בהמה. (*)
„דער סערושאַנט . . . האָט אָנגעהויבן אָנצוטאָן איינעם פון אונדזער
חברה די רימענס, דעם פאַסעק און אַלע איבעריקע זאַכן, און דעמאָלט האָט
ער אויסגעזען אין מיינע אויגן, ווי איציק נחם דער באַלעגאַלע פון אונדזער
שטעטל בשעתן אָנטאָן דעם געשפּאַן אויף זיינעם אַ פּערד. (**)
אַפילו אין מלכיות און שופרות, ווען ער איז אין אַ רעגלמענט פון זיין
מאַיעסטעט און עס בלאָזט דער שופר און רופט צו מיליטערישע איבונגען,
איז ז. ווינפער זכרונותדיק און נאַסטאַלגיש.
ער שייַדט זיך ניט מיט זיין באַדן און סביבה, ער איז „מחוכר לקרקע“.
ווען אין דער פרעמד בענקט ער אַהיים און די ברכהפולע בענקעניש ברענגט
אים גלייך אַהיים.

„זאָרגפולע מענטשן מיט טעגלעכן קאָפּדריי
וועלן זיך באַלד פונעם טאַבוויי
אַריבער אַלערליי טרעפן
צו זיך אין די היימען פאַרשלעפּן, —
דער אירלענדער און איטאַליענער,
דער ייד און דער דייטש און דער נעגער,
און ווי די געשרייען פון הענער
און גרעגער,
וועט שרייען דאָס לעבן ביי פענצטערס און טירן,
בלויז איך וועל אין טומל צום זיידן אין הויז
זיך לאָזן פאַרפירן...“

(„געקליבענע לידער“, ז. 228.)

ניט ער אַליין טוט עס, לאָזט זיך פאַרפירן. דאָס אייגענע טוט, מסתמא,
דער איטאַליענער און דער אירלענדער, אויב זיי זיינען, ווי ער, ניט-הי-
געבוירענע. זיי לאָזן זיך אַלע פאַרפירן צו זייערע זיידעס און באַבעס, טאַטעס
און מאַמעס. זיי לעבן מיט זייער האַרצן אין דער היים, הגם זייער גוף

(* דאָרט, ז. 112.

(** דאָרט.

געפינט זיך אויף פרעמדן באַדן. אַט־די צעשפּאַלטנקייט, וואָס ר' יהודה הלוי האָט אויסגעדריקט מיט זיין בענק־ און וויי־געשריי: „מיין האַרץ איז אין מזרח און איך בין אין מערב“, פילן כמעט אַלע פאַרוואַגלטע, אַלע וואָס זיינען, צוליב וועלכע עס איז סיבות אַדער אומשטענדן, פאַרטריבן געוואָרן פון זייער טאַטנס טיש און מאַמעס שטוב.

דער חילוק צווישן אים און דעם איטאַליענער און אירלענדער באַשטייט בלויז אין דעם טיפּ פון זיידן. די זיידעס זיינען פאַרשיידן, אָבער דאָס גיין צו זיי איז דאָס זעלביקע...

„ער אין אַ ספר פאַרטיפּט און פאַרגעסן;
פאַרגעסט, אַז מען דאַרף נאָך היינט וועטשערע עסן,
און איך ביי די ביכלעך פון פרצן, פאַען און אַשן
רייס שטיקלעך פון ברויט און עס אומגעוואָשן.“
(דאָרט, ז. 224.)

דער זיידע איז דאָ מיט ז. וויינפערן. ער זונדערט זיך ניט אָפּ פון זיין אייניקל. דער זיידע קומט אַריין מיט זיין גאַנצן האַק און פאַק, מיט זיין קולטור־ספער און טראַדיציע־מילוי.
און ניט דער זיידע אַליין, נאָר אויך די באַבע, דער טאַטע און די מאַמע, די גאַנצע הייליקע און אויך וואַכעדיקע משפּחה.

„אויך איצט אַז ער ליגט אַמאָל אין קאַני־איילאַנד ביים ברעג,
וואַקסט נישט איינמאָל אויס פאַר זיינע אויגן דער וועג,
וואָס האָט אים צום טייך אין זיין שטעטל געפירט,
יענע ערד איז געווען, ווי דאָס ברויט מיט פוטער באַשמירט,
וואָס די מאַמע פלעגט אים מיטגעבן אין חדר אַריין,
און די זון איז געווען, ווי דער ראַזשינקע־וויין
אין זיין טאַטנס שבחדיקער קאַרעפינקע,
די ווינטלעך, — שטיפּערישע און פלינקע
האַבן זיך געקוליעט איבערן גראַז פון דער לאַנקע
און פון ווייטנס האָט זיך קאַלירט אַ ציצענע קימאַנקע, —
דאָס האָט מאַרוסיע דאַרט געטריבן אירע גענדז מיט אַ ריטל
און אים איז דעמאָלט שווער געווען אויפן קעפל דאָס היטל,
ווייל מאַרוסיעס פיס זיינען געווען ברוינע און די גענדז ווייסע,
מאַרוסיע האָט געהאַט פלאַקסענע האַר,

א רויט פאטשיילקע אויפן קעפל,
 און בריסטלעך, ווי עפל,
 און דא אויפן קאני-אילאנדער ברעג
 ליגן ניריארקישע וויבער, ווי זעק
 אויסגענעצטע פון רעגן..."

(„פיניע“, ז. 9.)

דא זיינען אויך פאראן מארוסיעס, הגם זיי רופן זיך מיט אנדערע
 נעמען, און זיי האבן אויך פלאקסענע האר און אלע איבעריקע רייזנדיקע
 אטריבוטן און אקסעסוארן פון א מארוסיע... אבער זיי געהערן ניט צו זיין
 יוגנט, און דעריבער עקזיסטירן זיי ניט, זיי זיינען ניט בנמצא אויפן פעלד
 פון זיינע דערמאנענישן.

מען הערט אפט א באקלאגן זיך אויף דער יידישער ליטעראטור, אז זי
 איז אין אירע הויפט-שטריכן קליינשטעטלדיק.

די קטיגורס מיינען, אפנים, אין זייער נאאוויקייט, אז א ליטעראטור
 ווערט גרויס ווען זי גיט זיך אפ מיט געבן בילדער פון דעם גרויסן כרך.
 א ליטעראטור קען זיין ריזיק-גרויס און מאלן דווקא קליינע מענטשעלעך.
 קונסט פארמאגט איר אייגענע אימאגענטע מאס פון גרויסקייט און
 קלייניקייט. גרויס-פארנעמעריש דארף זיין די קינסטלערישקייט פון דעם
 געמעל, ניט דער שטח, וואס די קונסט-ווערק „דעקט“. די אינפייניטעט
 קען געמאלן ווערן אזוי קליינקעפילשפילקעדיק און צרהדיק, אז זי זאל
 ארויסקומען קלענער פון דעם אינפייטעסימאל. פארקערט, איין פינטל קען
 געשילדערט ווערן אזוי גרויסארטיק און ברייט-היקפדיק, אז ער זאל זיך
 פארמעסטן אין שיינקייט, אין אכפערונג-אנהויכונג, אין יראת-הכבוד-אנ-
 ווארפונג מיט דער אומענדלעכקייט אליין. פיזישע און געאדעזישע השגות
 וועגן גדלות און קטנות האבן ניט קיין פלאץ אין דער עסטעטיק, וועלכע
 פארמאגט איר אייגענעם ארשין און איר אייגענעם קריטעריום צו מעסטן
 און אפצושאצן די גרויס און דעם ווערט פון א קונסט-ווערק.

„דאס גרויס ניריארק, וואס שטופט זיך מיטן קאפ אַזש צו די כמארעס,

איז אפט פאר אונדז א תפיסה בלויז מיט הארטע נארעס.“

(„געקליבענע לידער“, ז. 210.)

פאר דעם דיכטערס מוזע, וואס איז ניט קיין ניריארקישע, איז אַט-די
 מאכניגע פון א שטאט, וואס איז אזוי אומגעלומפערט אויסגעצויגן אין דער
 היך, זיכער א קארצער, ווייל —

„אין שכנות מיט די וואלקנקראצערס ווערן ביטלעכווייז צעפאלן
די היימען אונדזערע...“

(דארט, ז. 209.)

זיי צעפאלן; זיי בלייבן אבער ניט ליגן לאנג אין די רואינען. מיר
שטעלן זיי אויף, מיר ריכטן זיי אויף מיט זייער גאנצער ליבלעכער און
לייבלעכער היימישקייט אין אונדזערע פארבענקטע דערמאנענישן.
אונדזערע טראגעדיעס אין די היימישע קליינע ישובים זיינען געווען
צענדובלדיקע, — טענהן די מקטרגים.

זייער טענה איז א פאלשע. זייער ביטול-באציאונג איז אומבארעכטיקט.
טראגעדיעס זיינען ניט קיין פינאנציעלע פראפאזיציעס. א קינד, וואס
וויינט איבער דעם אוועקנעם פון זיין שפילצייג, פארגיסט עכטע טרערן.
זיין צער איז ניט קלענער פון דעם עגמת-נפש פון א דערוואקסענעם איבער
אן ענין, וואס אים, דעם כלומרשט-דערוואקסענעם אין פארשטאנד, זעט
אויס צו זיין זייער וויכטיק, ווייל אויב מען וויל זיין אפגעשפאנט, ארויס-
געטאן פון אונדזער וועלטל, קען מען זאגן, און פון שטאנדפונקט פון
איביקייט און אומענדלעכקייט פון קאסמישן רוים און דער גראנדיעזיקייט
פון דער קאסמישער דראמע איז אלץ וואס קומט פאר אויף אונדזער קליינ-
טשינקער בינעלע אין אונדזער פיטשוטשינקן טעאטערל לאור-דווקא און אן
קיין שום האפט, קראפט און באדייט.

ווען מען האט געפרעגט לאפלאסן, דעם גרויסן אסטראנאם וואס האט
געשוועבט מיט זיינע פארשונגען צווישן די שטערן אין די ווייטסטע הימ-
לישע מרחקים, פאר וואס ער איז אזוי גלייכגילטיק צו דער גרויסער
פראנצויזישער רעוואלוציע, האט ער געענטפערט בערך אזוי צו זאגן:
עס איז פאראן אן אומגעהויער גרויסע צאל זונענסיסטעמען. אין
איינער פון יענע אומצאליקע סיסטעמען געפינט זיך עפעס אזעלכעס, וואס
זעט אויס ווי א פינטעלע. עס ווערט אנגערופן אויפן פראסטן לשון „ערד“.
אויף אט-דער ערד איז דא א שפרינקעלע, וואס הייסט פאריז. און אין דעם
שפרינקעלע קומט פאר עפעס א צערודערונג. איז וואס גייט עס מיר אן?
א צענביליאנענדיקע טראגעדיע איז ניט גרעסער, אין אירע טראגישע
ליידן-פארשאפנדיקע עלעמענטן, פון א צענגראשנדיקער. א גראשן ביי אן
ארעמער אלמנה איז א וויכטיקע מטבע.

די גרויסע שטעט זיינען, בעצם, קליינע שטעטלעך פארכלטע און צע-
חיבורטע. און קליינע שטעטלעך זיינען, אין תוך גענומען, גרויסע כרכים,
וואס אנטהאלטן גרויסע באפעלקערונגען, נאר צעחיסורטע און צעחילוקטע.

אין דער גרויסער שטאָט קאָנטאַקטירן מיר מער מענטשן. אָבער דערפאַר איז דער איינצלער קאָנטאַקט פון אַ קלענערן ווערט און קלענערער אָפטיקייט.

אונדזער אינדיווידועלע מענטשן־קענטעניש ווערט ניט פאַרגרעסערט פון אונדזער באַקאַנטשאַפֿט־מאַכן מיט פיל איינצלנע פּערזאָנען. מחמת וועגן יעדער פּערזאָן באַזונדער ווייסן מיר זייער ווייניק, פאַרהעלטנישמעסיק.

האַבן דעפּאָזיטן אין עטלעכע בענק איז ניט קיין אַנווייז פון גרויס רייכטום, ווייל מען קען אין יעדן באַנק האַלטן אַ מינימאַלע סומע. איינער קען האַבן געלט בלויז אין איין באַנק, אָבער דערפאַר אַנזאַמלען דאָרט אַ גאַנצן מטמון.

אין די קליינע שטעטלעך האַבן מיר געקענט פּסיכאָלאָגיש גרינטלעך די טיפּן מיט וועלכע מיר זיינען געקומען אין לאַנגיאַריקער און אָפּטער באַרירונג. מיר האַבן זיי געזען אין פאַרשיידענע סיטואַציעס. מיר האַבן מיט אייניקע פון זיי „אויפגעגעסן אַ פּוד זאַלץ“...

„אין גאָס, ווי אין דיין הויז, איז ענג —
 אַט שפּאַן אײַך אויף אַ גאָס, — איר לענג
 איז פול מיט מענטשן אַלערליי, —
 די מענטשן, — ווער־זשע זייטן זיי ?
 מען שפּאַנט, מען איילט, פאַמעלעך און געשווינט,
 ווי כּוואַליעס אינעם ים פון ווינט, —
 צו וואָס ? צו ווען ?
 צי ווייסט מען דען ?“

(דאָרט, ז. 233.)

„די מענטשן, ווער־זשע זיינען זיי ?“ מיר קענען זיי ניט. אונדזער באַריר איז צופעליק, זיי זיינען פּרעמדע צו אונדז, ווי מיר זיינען פּרעמדע צו זיי. אומבאַקאַנטערהייט באַגעגענען מיר זיך און אומבאַקאַנטערהייט צע־שיידן מיר זיך. אין אונדזערע קלייניקע ישובים האַבן מיר געהאַט יעדן אויפן אויג. מיר האַבן געוואוסט וואוהיין ער איילט, און פון וואַנענט ער קומט. ז. וויינפער נעמט זיין טריסק, ווי ארץ־ישׂראל אין דער ווייטער צוקונפט. צעשפּרייט ער אים איבער ימ־עץ און יבשות, דאָס אייגענע טוט ער מיט די טריסקער טיפּן. ער זייט זיי אומעטום, אין פאַרשיידענע ערטער. וואו עס זיינען דאָ מענטשן, דאָרטן זיינען פאַראַן טריסקער פּערסאָנאַזשן.

„נישט אומעטיק איז מיר צו זיצן איצט מיט זיך אליין דא אויף מיין שוועל. —
שטיקלעך פון פאָרגאַנגענהייטן טראָגן זיך פאַרביי, ווי קינדער אויף אַ
קאַרעל.

זיי פאַכען אינעם לויפיקן געדריי מיט די יונגע קליינע הענט צו מיר, —
אַ זומערדיקער אָונט אין מיין שטעטל, — איך שטיי מיט ביילקע יונהס
ביי דער טיר

פון אַן אָפגעוויסטער שטוב, וואָס קוקט מיט שטילקייט צום מאַרק און וועג,
אַ גרויסע זילבערנע לבנה זילבערט פון דער הויך און זאַגט: מען מעג!
נאָר מיר ביידע באַהאַלטן זיך אין שאַטן און שרעקן זיך פאַר דער לבנה,
מיר ווינטשן, אַז אַ וואַלקן זאָל זי איבערדעקן, — עס איז דאָ אַ סכנה
צו שטיין דאָ אַט־אַזווייַץ, ווי מיר שטייען, — דעם גבאים מיידל און דעם
חזנס זון, —

מאַרגן וועט דאָס גאַנצע שטעטל נישט אויפהערן צו רעדן שוין דערפון. —
(דאָרט, ז. 187.)

„... עך, טריסק! עס קלינגט מיר, ווי אַ בייקע שוין דיין נאַמען,
נאָר טיף אין מיר לעבט נאָך אַלץ דיין פרומער זאָג: 'ברוך הוא... ושמו אמן'...
די אויגן מיינע צו דעם היינט, די פיס נאָך אַלץ אין נעכטיקע געוועבן. —
(דאָרט, ז. 288.)

ער דאַרף זיך ניט אַרויספלאַנטערן פון יענע געוועבן, ער טאָר זיך ניט
אַרויספלאַנטערן. ווייל פון אַט־יענע געוועבן קומט דער זייד און סאַמעט
פאַר די קליידער פון זיין מוזע.

6טן יולי, 1946.

ב. י. ביאלאסטאצקי

דער הייליקער הונגער

„ביים ברייטן וועג“, 1920. 191 זײַ.
„לידער“, 1932. 236 זײַ.
„פון די שטאמען“, 1939. 190 זײַ.

די ירידה פון פאָעזיע

איינלייטונדיקס:

װאָס איז אַזוינס פּאָעזיע? װאָס איז די אױפּגאַבע, װאָס פּאָעזיע האָט זיך געשטעלט?
פּאָעזיע איז עגאָטיק. פּאָעזיע איז אַ מאַנאַעגאַאיסטישע דיסציפּלין און פאַרם פון אױסדרוק.

די עובדא פון פאָעזיע איז אױפצורײכטן דעם קאָסמאָס, שאַפן די אַבסאָלוטע אָרדענונג־אומאָרדענונג, בילדן דעם גרויסן אײנס, דעם זעלבסט פון אַלדאָס מעגלעכע... עס זײנען פאַראַן דיסאַנאָסן אין מענטשן — פּאָעזיע האַרמאָניזירט זײ. עס איז פאַראַן אַ כאָאָס אין זאַכן — פּאָעזיע אָסאַציירט זײ. עס איז דאָ אַ צעבױטעניש אין אונדזערע געפילן — פּאָעזיע קריסט־טאַליזירט עס... פּאָעזיע איז די בריק, װעלכע הענגט אױבערן אָפּגרונט, װאָס גענעצט צװישן מענטשן און דעם אײנצלעם אײך. פּאָעזיע איז דער פאַראַם, װאָס פירט אונדז דורך דעם שטראָם פון דאָס אַלגעמײנע און מאַמענטאַנע, און ברענגט אונדז בשלום צו דעם ברעג פון דער אײביקײט און אײנציקײט*.) װעלכע האָבן נײט קײן ברעג, װעלכע פאַרמאַגן נײט קײן אָנהױב און נײט קײן סוף און אַפילו נײט קײן אײן־סוף.

עס עקזיסטירט אײן געזעץ, װאָס איז גילטיק פאַר פּאָעזיע, און דאָס איז: פאַראײניק און געװעלטיק, הערש אױטאָקראַטיש אין דעם קעניגרייך פון בילדער — דאָס קעניגרייך אָן אונטערטאַנען און אָן הערשער, אַ מלכות

* אבא גאַרדן, „גרונט־פרינציפן פון יידישקײט“, זײַ 223-226.

פון אויסטראַכט, איינטראַכט און אַדורכטראַכט, אַ מדינה פון איינדוכט, אויסדוכט און אַפּדוכט, — אין מלכות־שדי. *)

און וואָסאיז יידישע פּאַעזיע? דאָס אייגענע, וואָס אַלגעמיינע פּאַעזיע, נאָר אַ היפש ביסל פּאַעטישער, ווייל מער קאַנצענטרירט און ברענפונקטירט אויף איין הויפּט־געדאַנק און עיקר־געפיל, און דאָס איז „אנוכי ה'“, דער מקור פון ריינער ליריק.

מיט אַנדערע ווערטער: יידישע פּאַעזיע אין איר גרויסן אַנפאַנג, אין איר אומשטערבלעכער שאַפונג, אין תנ"ך. — איז געווען אידענטיש מיט נבואה.

דער דיכטער־נביא האָט ניט גערעדט אין זיין אייגענעם נאָמען, אין נאָמען פון זיין פאַרבייליפּנדיקן זעלנצושטאַנדלעכן צעשפּאַלטן־רגעדיקן קליין־איך, נייערט אין נאָמען פון דעם אייביקן איך פון פּאַלק ישראל, וואָס איז געווען גלייכצייטיק, און אַפילו פריער־צייטיק, דער איך פון גאַנצן אוניווערז און פון אַלע שטאַמען, אַלע מענטשנקינדער.

פון אַט־דעם געוואוירזיין קומט דער דריסט פון יידישן פאַרצייטיקן אינספּירירטן דיכטער. ער באַזיצט די געוואַגטקייט זיך צו ווענדן צו די הימלען און צו דער גאַנצער ערד, ניט בלויז צו איין שטיקל לאַנד.

„האזינו, השמים, ואדברה
ותשמע הארץ אמרי פי.“ (**)

הימלען, פאַרשאַפט זיך אויערן, ווייל איך גיי רעדן, און די ערד וועט הערן די רייד פון מיין מויל. דער דיכטער איז זיכער אין דעם, ער דאַרף איר אַפילו ניט באַפעלן, זי וועט עס טאָן אָן אַ באַפעל פון זיין זייט. פון וואָנעט נעמט זיך צו אים אַט־די זיכערקייט?

— ווייל —

„יערוף כמטר לקחי,
יזל כטל אמרתי.“

ער רעדט ניט גלאַט אַזוי אין דער וועלט אַריין, לשם שייך־רידעריי, לשם יופאַנישן געקלאַנג. עס רעדט פון אים ניט אַרויס קיין פּערזענלעכער קינדערשער קאַפּריז, קיין געלוסט צו פלאַפּלעריי און גלאַמפּישער גדלות.

— נאָר —

(*) דאָרמ.
(**) דברום, ל"ב, ב'.

„עס וועט טריפן מיין לערע ווי רעגן,
און ווי טוי וועט פליסן מיין וואַרט,
ווי שפרענגרענגס אויף גראַז,
ווי שפריידענגס אויף קרייטעכץ.“*

און צו אַט־די ווערטער פון רעגן און טוי הערט זיך צו זייער אויפ־
מערקזאָם די געאָגראַפֿישע ערד, און צו די ווערטער פון דער דערהויבענער
לערע, פון דער תורה, הערט זיך צו די פּסיכאָלאָגישע ערד.
דער דיכטער־נביא רעדט צו אַלע פעלקער, ניט בלויז צו איין פּאָלק,
און ווען ער רעדט צו דעם איינעם פּאָלק, טוט ער עס נאָר דערפאַר, ווייל
אַט־דאָס פּאָלק איז אַ „גוי־קדוש“, אָן „עם־סגולה“, אָן אויסדערוויילט פּאָלק,
אַ רעפרעזענטאַנט, אָן אויסגעקליבענער שליח־ציבור פון דער מענטשהייט,
„אַ נביא, — צו די פעלקער האָב איך דיך אָוועקגעגעבן.“**

„איידער איך האָב דיך געפורעמט אין מוטערס בוך, האָב איך דיך
דערקענט און איידער דו ביסט אַרויס פון מוטערלייב, האָב איך דיך גע־
היידיקט.“***

כאָטש דער בוך געהערט צו אַ יידישער מאַמען, איז דער נביא־דיכטער
אָוועקגעשאַנקען צו אַלע פעלקער, ער וואַקסט אַרויס און וואַקסט אַריבער
דעם ענגן נאַציאָנאַלן „בוך“, דער אויסדרוק־מעדיום מעג זיך זיין ענג־
נאַציאָנאַל, יידיש, אָבער וויבאַלד דער אינהאַלט איז יידיש, איז ער שוין
אַלפעלקערלעך.

דאָס איז געווען אַמאָל.

וואָס האָט לעצטנס פּאַסירט מיטן דיכטער און מיט דער דיכטונגס
שליחות?

„די ירידה פון פּאָעזיע: דער דיכטער האָט אָנגעפּאַנגען ווי אַ פּראַפעט,
און ווייל, אַפּנים, ענדיקן פאַר אונדזערע אויגן, ווי אַ פּאַיאָן, אַ מאַר־
שאַלעק.“****

„די פּנימער געשרומפּענע און מאַסקעט ווי ראַלעטן,
קומט אָן אַ מחנה האַריקע פּאַעטן.

* דאָרט.

** ירמיה, א', ח'.

*** דאָרט.

**** אבא גאָרדין, „עגאָטיק“, ז. 4, מאַסקווע, 1922, רוסיש.

קומט אָן אַ מחנה בעטלערישע שטימען —
זאָגט איינער קדיש און דער צווייטער זינגט אַ הימען.

אַ וויי צו אייך, פאַרשאַלטענע, נאַרישע פּאַיאָצן,
וואָס טופן טרערנדיק מיט טאַצנדיקע טאַצן.
("לידער", ז"ו 141-142)

„דיינע שורות, דינע פעדיס, דינע פינגער, —
שפיניק אין דיין שפינוועבס — הידנדיקער זינגער.

טוינגעמאַלבער, זילבן־שפּליטער, זילבערדיקער דרימל,
אַפּגעריסן הענגסטו צווישן ערד און הימל.

אויסגעשפּרייט זיך אין אַן עיגול, — צירקלדיקער טויער, —
אפשר וועלן זיי, נאַראַנים, קומען צו דיין לויער.

קליינע ברואיס, גרויסער הונגער, פּלי־געווימל,
איינגעשטילט דער לעצטער זשום שוין — ווידער דרימל.

ליגסטו, וויגסטו זיך אַלייניק (פרומע מינע!)
פרומקייט טונקלט זיך מיט צוקנדיקער שנאה.

אַז אַ שטורעם וועט אַ יאָג טאָן (ס'העלפּן ניט קיין לידער),
און אַ פּאַל טאָן וועסטו צו דער שוואַרצער נידער,

וועסטו לויפּן, — זאַמד און שטיינער — מזל אומגעריכטער!
שפינוועבסדיקער, הידנדיקער דיכטער.

(דאָרט, ז. 65)

דאָס איז דער אומגליק: דער „מאָדערנער“ דיכטער האָט זיך אויס־
געטאַן פון אינהאַלט, ניט זיך אויסגעלושטשעט און געבליבן ביים קערן;
נאָר פאַרקערט, זיך אויסגעקערנט און אויסגעיאָדערט, אַזוי אַז ער איז גע־
בליבן ביי דער שאַלעכץ פון וואָרט. און די גאַנצע געדיכט־קונסט איז
געוואָרן אַ שפּיל פון ווערטער, ווי ב. י. ביאַלאַסטאַצקי רופט עס — שפיני־
וועבס. און ער זאָגט פאַראויס דעם קאַטאַסטראַפּאַן פאַל פון פאַלשן פּאַעט,
דעם „משורר־השקר“, דעם שפינוועבסדיקן, וואָס וואָרט, אַז „אפשר וועלן
זיי, נאַראַנים, קומען צו זיין לויער“.

דאָס איז ניט קיין אפשר. די שוטים וועלן זיכער קומען. די צרה איז,
וואָס די חכמים ווייזן זיך מער ניט. ווי אַנדערש איז עס געווען אַמאַל, ווען

די קליגסטע פון די קלוגע זיינען געגאנגען צום דיכטער-אַראַקול, ווען די גרעסטע גייסטער זיינען געקומען צום נביא שואל-בעצה-זיין וועגן די וויכ-טיקסטע אַנגעלעגנהייטן פון פאַלקס-לעבן.

אַט-דער „שפינוועבסדיקער“ דיכטער איז איין מין פּאַעט, דער דעגענעראַט, וואָס קנאַקט שאַלעכץ פון ניסלעך-ווערטער און שלינגט זיי אַראָפּ, און מיינט, אָז ער וועט זיך און אַנדערע אַזוי גערן, און זיי וועלן זאָט ווערן.

עס איז אָבער פּאַראַן אַ צווייטער מין דיכטער, וואָס ראַנגלט זיך קעגן אַט-דעם ירידה-צושטאַנד פון פּאַעזיע, הגם ער איז ניט אימטשאַנד זיך אַנטקעגנשטעלן דער דאָזיקער אַראָפּזינק-טענדענץ אין די רואיק-פּריד-לעכע, געוויינטלעכע צייטן.

— פּאַעט —

אין זיינע אויגן שימערט אונטערטעניקייט.

הכנעה, צאָם.

ווי אונטערטעניק ס'איז דער טייך צום ברעג...“

(דאָרט, ז. 45)

ער איז ווי די פליסיקייט, וואָס איז משועבד צו דער כלי, אין וועלכער זי געפינט זיך. ער וואַרפט זיך אונטער דער איינווירקונג פון דעם איינ-צוימענדיקן אַרום. אָדער ער איז, ווי פּושקין שילדערט אים, אַן אַפּקלאַנג פון אַ קול.

דער פּאַרצייטיקער דיכטער איז געווען דער פּאַרקלאַנג, דער דיבור. ער האָט גערעדט מיט דעם מויל פון שטאַרקייט, „מפי הגבורה“, וואָס דונערט אַראָפּ און בליצט אַרויס געבאַטן און פּאַרבאַטן — און דער היינט-צייטיקער דיכטער איז בלויז אַ בלאַסער עכאַ...

„אַריבער דיר דער ווייטער רויס,

דער שטילער, שטערנדיקער

הכנעה-שיין,

געדולדיקייט, פּאַרגעבונג —

צו ביזע רייד,

צו סמיקייט, צו לייד.“

(דאָרט)

אַמאַל איז דער נביא-דיכטער גאַרניט געווען געדולדיק:

„א ווי צו מיר, מיין מאמע,
 וואָס האָסטו מיך געבוירן
 אַ מאָן פֿון קריג
 און אַ מאָן פֿון צאַנקערײַ קעגן דעם גאַנצן לאַנד.
 איך האָב ביי זיי ניט געמאַנט
 און זיי האָבן ביי מיר ניט געמאַנט.
 און דאָך שילטן מיר אַלע.“ *

אַמאָל איז דעם נביא־דיכטערס וואָרט געווען ווי פּיער און ווי אַ
 האַמער, וואָס צעדוּרוּגעט דעם פעלזונשטיין. (**)

„נאָר אַז פֿאַרצוקונג קריכט אַרויס מיט גלימצערנדיקע ציין.
 און אַז עס הייבט די רשעות אַן פֿאַרשפּרייט צו גיין.
 ווי פּיסלעך פֿון אַ ראַק —
 דאָן ווערט דיין וואָרט — אַ האַק,
 דיין בליק — אַ שפּיז.
 פֿאַר טירן וואַקסט פֿאַנאַנדער זיך אַ ריז. —
 דיין טראַט — אַ שטראַף —
 ביז ס'קומט דער סוף!“

(„לידער“, ז. 46)

אין אַט־דעם מין פֿאַעט שלאָגט נאָך אַן אָדער פֿון פֿאַרצייטיקן נביא־
 דיכטער, דיכטער־שטראַפּער, דיכטער־קעמפּער, וואָס שרעקט זיך ניט פֿאַר
 דער רשעות פֿון דער וועלט, וואָס פּילט אין זיך די גבורה פֿון זיין ווערט־
 פּולן ווערט, די אַלמאַכט פֿון זיין שליחות.

„און דו זאָלסט אָנגורטן דיינע לענדן און זאָלסט אויפשטיין און רעדן
 צו זיי אַלץ, וואָס איך וועל דיך באַפעלן; זאָלסט זיך ניט שרעקן פֿאַר זיי...
 וואָרים, זע, איך האָב דיך היינט געמאַכט פֿאַר אַ באַפעסטיקטער שטאַט און
 פֿאַר אַן אייזערנעם זייל, און פֿאַר קופּערנע מויערן אַקעגן דעם גאַנצן לאַנד.
 קעגן די קעניגן פֿון יהודה, קעגן אירע פּירשטן, קעגן אירע פּריסטער, און
 קעגן דעם לאַנד־פֿאַלק. און זיי וועלן פּירן אַ קריג קעגן דיר און וועלן דיך
 ניט בייקומען.“ (***)

(* ירמיהו, ט"ו, י'
 (** דאָרט, כ"ג, כ"ט.
 (***) דאָרט, י"ז—י"ט.

א.

דער הונגער נאך יושר

דער דיכטער ביי יידן דארף ווערן אן אומדערשראקענער קעמפער פארן יידישן ווארט פון גערעכטיקייט; פארן יידישן קיום, וואס האלט זיך אויף גערעכטיקייט; פארן יידישן גלויבן אין זיכערן זיג פון יושר און צדק. די עסטעטיק פון יידישן דיכטער איז די עטיק פון אויפפיר, די שיינקייט פון האַנדלונג, ניט דער סטאַטישער חן פון פאַרם, נאָר דער דינאַמישער חן פון טאַט.

דער שפרוך, די „מימרא“ איז אַ שעפּערישע אַקציע, אַן עטישער אימפעראַטיוו, געבאַט און פאַרבאַט און דער וועלטן־איך האָט געזאַגט: עס זאַל זיין ליכט, און עס איז געוואָרן ליכט, און ער האָט געזען, אַז עס איז גוט, „כי טוב“.* דער „כי טוב“ איז אַריינגעבויט אין דעם סאַמע בנין פון דער וועלט, איז אַריינגעלייבט אין די עצם קערפּערס פון אַלע באַשעפענישן פון דער וועלט.

און אויב דאָס איז ניט אַזוי אין דער רשעותדיקער ווירקלעכקייט, דאַרף עס זיין אַזוי. און אויב עס דאַרף זיין אַזוי, וועט עס זיין אַזוי און ניט אַנדערש, וועט עס ווערן אַזוי. און לעת־עתה איז עס אין לעגענדע אַזוי. לאַמיר אויסדיכטן דעם „כי טוב“, לאַמיר זיך פאַרשטעלן, אַז די וועלט, מיט אַלע אירע באַשעפענישן, שטעלט זיך באַמת אַנטקעגן דעם שלעכטס און דעם שלעכטן און לאַזט אים ניט דורכפירן זיינע גרוילטאַטן אַן אַ שטראַף פון אונטערזאַנג, פון פאַרטיליקונג. אַ ייד איז געגאַנגען איבער די דערפער.

„דער ייד איז געווען אַ קצב, אַ סוחר, אַ ייד אין די מיטעלע יאָרן, אַ ייד מיט אַ פעלצל, אַ סוחר ומוכר, דאָס בערדל אַביסל געשאַרן.“

(„לידער“, ז. 189)

אינמאָל איז ער אַוועק און צוריק ניט געקומען.

(* בראשית, א', ג')

„וועק איז צופוס דורכן קארן . . .
און איז ניט געווארן.“

(דארט)

דער בעל־גוף, ביי וועמען ער האט געוואלט קויפן אן אַקס, האָט אים דערהרגעט און צוגענומען ביי אים דאָס געלט. באַגראַכן דעם הרוג אין שטאַל, אין דער זיכערקייט, אַז מען וועט דעם דערמאָרדעטן קיינמאַל ניט געפינען און דער מאָרד־אַקט וועט ניט אויפגעדעקט ווערן.
דער ייד, דער קצב, האָט אַבער געוואָלט ווירקן אויפן רוצח און אים אַפהאַלטן פון זיין רציחה־טאַט מיט דעם אַנצייג, אַז עס איז פאַראַן אַן אויג, וואָס זעט אַלץ און פאַררעגיסטרירט אַלץ. בכדי זיינע רייד צו מאַכן קאַנג־קרעט און צוגענגלעך צום טעמפן מוח פון דעם „קולאַק“, האָט ער אים אַנגעוויזן אויפן אַקס, וואָס איז געשטאַנען אין שטאַל, און געזאָגט: אַט ער וועט זיין אַן עדות, און ער וועט געבן צייגעניש קעגן דיר. דער גוי האָט זיך אויסגעלאַכט פון יידנס רייד. אַן אַקס האָט אַ לאַנגע צונג, ער קען אַבער ניט רעדן.

„ס'איז געווען ביי שקיעה.

זבולן איז געקומען:

— האָסטו עפעס אַ מציאה?

איך האָב מזומן.

— קום אַריין אין שטאַל, איך וויל דיר ווייזן

אויגן אויף אויג אין צווייען.

האָט דער גוי פאַרמאַכט דעם טויער, גענומען אַן אייזן

און געזאָגט צום יידן:

— ווי וואָלט געווען, אַז איד דערהרגע דיר,

אַ האָן אַפילו וועט ניט קרייען.

דערויף האָט דער ייד אַזוי געזאָגט:

— ס'איז אַ גאָט פאַראַנען,

און אַט־דער שטומער אַקס וועט זיין אַן עדות.“

(דארט, ז. 212)

אַ גאָט סתם איז ניט גענוג אום אַפצושטעלן אַ מאָרד־טאַט. עס זיינען געווען גענוג געטער, און ניט דווקא באַרבאַרישע, וואָס האָבן ניט נאָר ניט געשטערט צו באַגיין אַ רציחה, נאָר האָבן אַליין זיך פאַרנומען מיט מאָרדע־

ווען און הרגענען, מיט איבערענטפערן די שוואַכע אין די הענט פון די שטאַרקע, אָז די לעצטע זאָלן זיי אומברענגען. אַזוי, אָז בלויז שטאַרקע און מעכטיקע זאָלן בלייבן אין לאַנד. ניט וויסנדיק, האָבן זיי אונטערגעהאַלפן דעם „נאַטירלעכן אָפּקלייב“. זיי האָבן זיך געפירט ווי די גרויזאַמע געטיכע, די „הייליקע נאַטור“ אין דער אויפפאַסונג פון אירע כוהנים גדולים, די אידעאָלאָגן פון „אויבערמענטשטום“.

דער ייד האָט גערעדט אין נאַמען פון „אויבערשטן“, פון העכסטן פרינציפ פון מאָראַל, פון אל רחום וחנון.

„דער גוי האָט דעם יידן ניט געהערט,
דערהרגעט און באַהאַלטן אין דר'ערד.“

(דאָרט)

וועד איז אָבער גערעכט געבליבן? ניט אין דער כלומרשט-ציוויליזיר-טער, ניכטערער זוירקלעכקייט, נאָר אין דער לעגענדע, אין פּאַלקסטימלעכן פאַרצייל? דער ייד.

דאָס פאַרגאַסענע בלוט, פונקט ווי אין ספר „בראשית“*, האָט געשריען פון דער ערד.

„דער שטומער אַקס האָט זיך פון חלף געריסן
דעם סוד צו אַנטפלעקן.
די ערד האָט זיך אויפגעמאַכט.“

(דאָרט, ז. 213)

דער אַקס איז אַנטלאָפן פון שלאַכטהויז מיט אַן איבערגעשניטענעם האַלדז. געקומען צוריק אין שטאַל, געראַיעט מיט די קלאַיען, ביו ער האָט אויסגעגעראַבן דעם הרוג —

„האָט דורכן פעלד זיך געריסן אַ ברומען,
אַקס איז געלאָפן, צוריק אין זיין שטאַל געקומען.
האָט ער אויפסניי זיך צערעוועט, גענומען זיך שטיקן,
און מיט די קלאַען גענומען רייסן און פליקן.
רייסן די שטרוי און די מיסטן, צעגראַבן, צעוואָרפן.
בלוט איז גערווען, געטראַפנט, פון שנים פונעם שאָרפן.“

(* דאָרט, ד', י.)

יידן און גויים, אויך יאן בעל-הגוף, באַלעבאַס פון דער בהמה,
האַבן געקוקט, קאַפּ אויף קאַפּ און געשטאַנען אין אימה.
אַקסישע ווילדקייט, צעפייניקט, מיט שוים פאַרלאַפּן. — — —
גרוב אונטער אים, גרוב, ווי אַ קבר איז אַפּן. —
(דאָרט, ז. 218)

„די זקנה האָט גערעדט,
און אין איר קול געקלונגען האָט נצחון:
אַ האַפּענונג, אַ טרייסט, אַ לערנונג פאַרן מענטשן.
אַ מענטש דאַרף לעבן מיט בטחון,
דעם שלעכטן וועט ער שטרעאַפּן, דעם גוטן — בענטשן. —
(דאָרט, ז. 218)

די זקנה, די באַביצע רעדט, דערציילט אַ לעגענדע און גלויבט אין אַט-
דער לעגענדע, ווי אין תּוּרַת-משה, וואָס איז די לעגענדע פון לעגענדעס
וועגן ענדגילטיקן נצחון פון גערעכטיקייט איבער אומרעכט.
די באַבע, די זקנה האָט גערעדט . . .
און וואָס טוט דאָס אייניקל, דער יונגער ייד? הערט ער זיך בלויז צו
צו די אַלטע רייד פון אַלטע גלויבערס און גלויבערינס? ניין, מער ווי דאָס.
ער רעדט מיט און גלויבט מיט, גלויבט ניט ווייניקער פון דער באַבען.

„הינטער טויער פון מיין טרויער
שימערט, זינגט דאָס ליכט אין מיר,
אוצר-ליכט וועט זיך אַנטפלעקן,
שיין וועט ווערן אויפגעוואַכט.“
(דאָרט, ז. 118)

שיין איז אַ סינאָנים פאַר קלוגשאַפּט, און קלוגשאַפּט — פאַר גוטסקייט.

„איצט איז פינצטער, איצט איז נאַכט,
בוים און פּויגל שלאַפּן,
מיינע אויגן זיינען אַפּן,
פלי, מיין בענקשאַפּט, פלי . . .
און ברענג אין מיטן-נאַכט מיר זונענגלי.“
(דאָרט)

אין מיטן נאַכט פון מענטשלעכן געוויסן זאָל אויפגיין די זון, דאָס איז

דער פארלאנג פון יידן, פון צדיק-הדור, נח הצדיק אין דור-המבול. ער בענקט און לעכצט נאך יושר, נאך זונאוּיפגאנג פון גערעכטיקייט. ער שיקט זיין בענקשאפט, זי זאל גיין פארטרייבן די נאכט און אויפוועקן די זון און ברענגען זי אָהער...

ב.

הונגער נאך באהעפט

„איך האב געזען מענטשן אָרעמע, היימלאָזע, מיט קעפּ אויף צעמענט, מיט איינגעצויגענע אויגן און צעוואָרפענע הענט, — צעלאָזטע, פאַרבונדענע, — אָפּגעשוּנדענע. האָב איך צו זיי געזאָגט: ס'איז אייער ערד, און ניט קיין מאַמע איז זי, נאָר קאַלט און האַרט, און ווי אייערע ביינער פאַרדאַרט, שטייט אויף און צעשטערט!“

(„פון די שטאַמען“, ז. 14.)

די ערד איז פארשאַלטן צוליב דער זינד און שלעכטס פון מענטשן.* מחמת דער רשעות פון מענטש צו זיין מיט-מענטשן, צו זיין ברודער, איז די ערד פארדאַרט און פאַרקוואַרט. זי איז פאַרדאַרבן און פאַרשטומט געוואָרן. אַפילו דאָס פאַרגאַסענע בלוט, צי טייכנווייז, אין מלחמות, צי טראַפּנווייז אָבער אָן אויפהער אין שווייס פון פּראַצע, לאָזט זי מער ניט אַרויסשרייען פון איר טיפעניש אַרויס. די ערד האָט פאַרלאָרן דאָס מענטש-לעכע געפיל און לשון. קיין זאך אַרט זי מער ניט. זי איז ווי פאַרשטאַרט. קיין זאך גייט איר ניט אָן. זי איז גלייכגילטיק צו אַלקי, און צום מענטשלעכן גורל אַודאי און אַודאי.

„עופּהלען אומשולדיקע-צאַרטע — די בלומען פון אייביקער ערד, עס איז אייך אין קינדהייט — קיין קינדהייט שוין מער ניט באַשערט.

(* דאָרט, ג', ו"ו.)

רוען די טאמעס — געקרייציקטע דורות — אין רויטן, אין בלוטיקן זאמד

אינעם חרובן לאנד.

ליגן פארבארגן די מאמעס — די שאטנס פון חרובער ערד, —
אין אַשיק פאַרשרפהטע לעכער פון היימען צעשטערט.
וועט איר צוזאמען מיט אייערע זיידעס פאַרלורענע גיין אויף דער
וועלט,

אויף דער חרובער וועלט . . .”

(„ביים ברייטן וועג“, ז. 61)

מיטן מענטשן ווערט חרוב די וועלט, ווערט חרוב דאָס לאַנד. זיי טיילן
ביידע איין שיקזאַל. דער מענטש איז אַבער דער אַקטיוו. די וועלט און
לאַנד — דער פאַסיוו. ווי עס מענטשלט זיך, אַזוי לענדלט זיך עס, אַזוי
וועלטלט זיך עס.

„ביי מינע פיס פאַרגייט אַ ניט־דערקוילעטע די וועלט,

באַשפּריצט מיט גסיסה־בלוט מײן פניס, מינע הענט...

אונטער מינע פיס פאַרגייט, פון בראַנד פאַרצערט, די וואַקלענדיקע
ערד,

און ווי אַ חיה — ווילד, דערשטאַכן האַלב, זיך ראַנגלט מיטן טויט...”
(דאָרט, ז. 57)

מיטן מענטשנס טויט שטאַרבט די וועלט, שטאַרבט דאָס לאַנד. די
וועלט קען ניט בלייבן לעבן, וויבאַלד דער מענטש איז טויט. דעם מענטשנס
גור איז חל אויף דער אומגליקלעכער וועלט, ווייל די וועלט איז דעם
מענטשנס ווילן, פאַרשטעלונג און סומע פון אויטאָ־סוגעסטיעס.*) און דער
מענטש שאַפט די וועלט אין זיין געשטאַלט און אין זיין גלייכעניש.**) און
ווי דער מענטש, אַזוי איז די וועלט, אַ האַר ניט בעסער, ניט פּריווילע־
גירטער. זי טרינקט פון זעלביקן כּוס פון צרות און טרויער.

„שטייט אויף און צעשטערט!”

צעשטערט דעם צעשטערטן און געשטערטן מענטשן, וואָס וואוינט אין
איך. און מיטן צעשטערן דעם געשטערטן מענטשן, דעם אַלטן אַדמען.

(* אבא גארדין, „יודישקייט“, ז. 264.

** דאָרט, ז. 208.

דעם אַלטן קינ'ען, וועט איר צעשטערן די שלעכטע וועלט. „דער גייסט פון צעשטערונג איז דער שעפערישער גייסט.“ *

„זע, איך האָב דיך געשטעלט היינטיקן טאָג איבער די פעלקער און איבער די מדינות אויסצורייסן און איינצואוואַרפן און אונטערצוברענגען און צו צעשטערן.“ **

אַבער די צעשטערונג אַליין, פאַר זיך גענומען, איז ניט קיין תכלית. זי איז בלויז די ערשטע העלפט פון דער אַרבעט; דער צוועק איז בפירוש אויסגעשפּראַכן —

„צו בויען און צו פּלאַנצן.“ ***

„איז הונגעריקן מויל, ווי אין אַ מולטער,
גייט אויף געזייערטער געזאַנג פון ברויט...
דער הונגעריקער דאַרף געוויס זיין הונגער שטילן,
נאָר ס'איז די נויט, וואָס שלעפט צו דר'ערד זיין שולטער,
צעלעכערט, און מען קען זי ניט אַנפילן...
גייט היימלאַזער און טראַגט אַ קאַפּ — בית-עולם-גראַז,
דער בעטלער טראַגט פאַראויס זיין מאַנענדיקע נאָז,
און אַז עס קומט אַ פּאַן . . . פון רויט,
ווערט אַלץ פאַר אים פאַרוואַנדלט אין אַ פּאַן פון ברויט.“

(„פון די שטאַמען“, ז. 17)

ווער קען פאַרדאַמען דעם הונגעריקן, ווען ער צעגנבעט שטיקלעכווייז דעם אידעאַל פון באַפרייאונג און אויסלייזונג, כדי אַנצוועטיקן זיך!
„מען קען ניט פאַראַכטן דעם גנב, אַז ער גנבעט אַנצופילן זיין לייב, ווען ער איז הונגעריק.“ ****

אַ הונגעריקער הון קומט צו חלום הירוש, זאָגט אַ גלייך-וואַרט, און אַ הונגעריקן מענטשן חלומט זיך ברויט. יעדע באַשטרעבונג, יעדער טרוים נעמט אַן ביי אים די פאַרם פון ברויט-געבעריי, ברויט-ברענגעריי.

* מגילה, ל"א. — באַקווינס שפרוך. — אבא גאַרדין, „יסודות פון דער געזעלשאַפּט“, ז. 8.
** ירמיה, א', ו'.
*** דאַרט.
**** משלי, ו', ל'.

„איבער זומפן קויט און טויט, —
בוים אויף פעלדער נייע ברויט.“

(דאָרט, ז. 42)

„דער באָרג איז נאַקעט און אין טאָל קריכן מיין,
אין מיין זעקל — דאָס לעצטע ביסל רייז.“

(דאָרט, ז. 40)

„און ס'פּלאַצט אין שפּאַנונג איין געשריי:
— אין הונגער, הונגער, איך פאַרגיי.“

(דאָרט, ז. 44)

„ווי קען איך זינגען ליד פון רויט,
אַז מענטשן גייען אום אָן ברויט,
אַז מענטשן זיינען שוואַרץ ווי קויל
און ווי אַ גרוב איז פּוסט דאָס מויל.“

(דאָרט, ז. 49)

אידעאלן, טרוימען זענען אַ ווייטער צוקונפט זיינען אַ זאך פון לוקסוס.
עס פאַדערט זיך אַ געוויסע מאָס זאַטקייט, זיכערקייט, רואיקייט זיי אויפֿ-
צונעמען. דעם הונגעריקנס אויער איז טויב צו אַלע ווערטער. אין אַלע
קלאַנגען הערט ער איין זילב — ברויט!

„אַ אַרעמאָן, פאַר וועמען זאָל איצט אויפגיין מיין געזאַנג?

אויב ניט פאַר דיר — דורך פיין צו ביסן ברויט דיין גאַנג...“

(דאָרט, ז. 18)

דער שוואַרצסטער פּלעק אויפן מלבוש פון ציוויליזאַציע איז הונגער.
דאָס איז די שווערסטע זינד פון די זאַטע. דער גרעסטער אכזר און פייניקער
איז הונגער. די זינד פון די זאַטע איז נאָך האַרבער, וויל, אין תּוֹך גע-
נומען, איז דאָך פאַראַן ברויט לרוב, עס קען קלעקן פאַר אַלעמען. די ברוסט
פון מוטער-ערד וואַלט געקאַנט אַנזויגן מיט קאַרן-מילך, ווייץ-מילך אַלע
אירע הונגעריקע מענטשנקינדער.

עס איז פאַראַן אַ הונגער אויך נאָך אַ מלבוש, אַ קלייד, אַ שוך, נאָך רו,
נאָך פּרידן, נאָך גליק.

„רעדט איינע פון קינד, און פון קלייד, און פון שוך,

די צווייטע פון מאַן — און זי פליסטערט אַ פּלד.“

די דריטע, זי רעדט, און זי שאוייגט, און זי וויינט —
איר זון אין אַ שאַכט איז געוואָרן פאַרשטיינט.

(דאַרט, ז. 31)

„שאווייגט איינע, די צווייטע, — די דריטע, זי וויינט,
צעוויקלט זיך פֿיין, ווי אַ פּאַן, וואָס פאַראיינט!“

(דאַרט)

פֿיין אַליין קאַן אַט־דעם נס, די פאַראייניקונג פון די עלנטע, ניט צייגן.
עס דאַרף זיין אויך אַ גרויסע האַפענונג, אַ גרויסער צוואַנג, אַן אויסזיכט, אַ
בלענד־ליכטיקע פּערספּעקטיווע. סיי די האַפענונג און סיי דער צוואַנג קריגן
זייער אויסדרוק, — אַן אויסדרוק, וואָס איז בכוח צונויפּצושמידן די עלנטע,
די פאַרוואַרלאַזטע, — דורך די, וואָס געפינען זיך אויף אַ שטיקל מרחק
פון הונגער און נויט, אין פשוטו כמשמעו, אין בוכשטעבלעכן מיין פון וואָרט.
הונגער־פֿיין אַליין, מיט די אייגענע כוחות, קען אַפֿילו קיין פאַרשטענדעניש
און סאָלידאַריטעט־באַוואוסטזיין צווישן די הונגעריקע ניט שאַפֿן.

„גייט וואָרט און וויל אַן אָרט,
דער הונגער וויל זיין זאַט,
דער דאָ וויל ווערן דאַרט,
דאָס וואָרט וויל ווערן טאַט.“

(דאַרט, ז. 34)

„... איך שיק אַן אַ הונגער אויף דער וועלט . . . ניט קיין הונגער נאָך
ברויט, און ניט קיין דאַרשט נאָך וואַסער, נייערס צו הערן די רייד פון
יהוה...“ *

דער הונגער איז אוניווערסאַל: דער סוביעקט הונגערט נאָכן אַביעקט,
דער „ויאמר“ דאַרשט נאָך דעם „ויעש“, דער שפּרוך הונגערט נאָך דער
טואונג...

„נאָר אַנהויב וויל זיין סוף,
און קלאַנג וויל זיין געזאַנג.“

(דאַרט)

(* עמוס, ה', י"א.)

אלץ שטרעבט צו זיך. אלץ הונגערט נאך זעלבסט־רעאליזאציע.

„א אייביקער הונגער, א אייביק געזאנג.“

(דאָרט)

עס הונגערט דאָס געשלעכט נאך זיין קעגנזעצטן מין, און דאָס איז דער געזאנג פון די דורות...

דער געשלעכט־הונגער איז א פועל־יוצא פון „דאָס שידן זיך פון די געשלעכטער, א סעפאראציע, וועלכע האָט געלאָזן נאך זיך אן אייביקע בענקעניש, די מעכטיקע ליידנשאַפט. די שטארקסטע געלוסטעניש זיך צונויפצוקומען איבעראַנייס, זיך צוריק באַהעפטן און ווערן איינס, איין לייב, ווי גאָר פאַרצייטנס. אַט־די תאוה האָט זייער טיפע וואַרצלען, וואָס גרונטער ווען אין דעם סאַמע אַפרייס, אין דער ווייטיקדיקער צעצווייאונג, אויף וועלכער די מענטשלעכע מין־גאַנצקייט איז צעשפאַלטן געוואָרן.“ *

אַבער „די הויפט־ליידנשאַפט און די הויפט־געלוסטונג איז די עגאָ־ליבידאָ, די תאוה זיך צו פאַראייניקן מיט זיך אַליין, מיטן וועלט־איך. דאָס איז דער מקור פון אַלע ליידנשאַפטן, פון אַלע מיני עקסטאַזן, טראַנסן, אַנטציקונגען“ **). און פון כל המיני הונגערס, ווייל וואָס איז פשוטער הונגער נאך שפייז? דאָס איז אַ פאַרלאַנג צוריק זיך צו באַהעפטן מיט די עלעמענטן פון וועלטאַל, פון וועלכע, אַדאַנק דעם אויפטויך צום לעבן, די בעלי־חיים האָבן זיך געשיידט. הונגער איז דאָס בענקעניש נאך צוריק־באַפעטונג, צוריק־פאַראייניקונג מיט דער וועלט.***)

„אלקים . . . נאך דיר דאָרשט מיין זעל, צו דיר געלוסט מיין

לייב.“ ****

„איך האָב זיך פאַר דיין פרייך פאַרשעמט.

דו, לאַכעדיקע, דו, —

און ווי אַ קינד דערזעט צום ערשטן מאָל

גאַטס ליכט,

האַב איך פאַרבאַרגן מיין געזיכט.“

(„ביים ברייטן וועג“, ז. 78)

* אבא גארדין, „די פרוי און די ביבל“, ז. 54.

** אבא גארדין, „ידישער וועלט־באַנעם“, ז. 164.

*** אבא גארדין, „ידישקייט“, ז. 284.

**** תחילים, ס"ג ב'.

„גליט אין דער נאָכט דיין מיידל־לייב,
אַ גליד פון גליד, און פון מיין ביין — אַ ביין.“

(דאָרט, ז. 82)

„פנימדיקע מיינע
זעטנדיקע, לאַכנדיקע, אַטעמדיקעס וועזן,
איך האָב דאָך דיך אין אַלע עולמות גענישטערט.“
(„לידער, ז. 122)

„פלאַמיקע אויגן און פלאַמיקע האָר,

שוואַרצע קוילן, —

פאַלע אינעם גלוט אַרײַן.“

(דאָרט, ז. 123)

„... לויט דער יידישער געזינגונג, איז ראשית־דיקע ליבידאָ אַן עגאָ־
ליבידאָ, און די דאָזיקע אחדות־ליידנשאַפט, די אהבה רבה און אהבת־עולם,
איז פאַראַנקערט אין דעם סאַמע שורש פון דער נשמה־מהות. זי איז פיל
האַפטיקער און טיפער איידער די געשלעכט־ליבע, די סעקסועלע תאוה און
הודווגות־הונגער.“*

אַט איז אַ שטראַל פון דעם „אור־הגנוז“ פון „אהבת־עולם“:

„געוועזן איז מיר אויפן האַרצן גרינג און גוט:

און רואיק ווי די נאַלט האָט געאַטעמט מיין בלוט.

אוי, שמעטערלינג אין נאָכט!

פאַראיינזאַמטער, זיך צאַפּלדיקער, פאַרבלאַנדזשעטער אַהער,

פאַרוואָס איז מיר געוואָרן אומעטיק און שווער,

ווען ס'איז דער קליינער, ברוינער שמעטערלינג צו מיר אַרײַן,

דערזענדיק אין נאָכט מיין זומערדיקן שײַן?

אַודאי האָט ער זיך זייט זונפאַרגאַנג

אויף וועג און שטעג געצאַפּלט לאַנג,

אַלץ זוכנדיק אַ שײַן —

נ, איז ער איצט צו מיר אַרײַן...“

(„ביים ברוימן וועג“, ז. 58)

(* אבא גאַרדין, „די פרוי און די ביבל“, ז. 56.)

דער געבעך, אונדזער ארעמער קרוב; דער עפעמערער, כרת-ימימ-
 דיקער ברוינער שמעטערלינג!
 הונגער-בענקעניש, אהבה רבה צום באשאף לידט ארויס פון אט-די
 לידער, זינגט ארויס פון אט-די געזאנגען...
 „א, אייביקער הונגער, א, אייביקער געזאנג . . .“

ניו-יארק, 22טן סעפטעמבער, 1946.